નમો અરિહંતાણં

નમો સિધ્ધાણં

નમો આયરિયાણં

નમો ઉવજઝાયાણં

નમો લેએ સવ્વ સાહુણં

એસો પંચ નમુકકારો

સવ્વ પાવપ્પણાસણો

મંગલાણં ચ સવ્વેસિં

પઢમં હવઈ મંગલં

જિનાગમ પ્રકાશન યોજના

પ. પૂ. આચાર્યશ્રી ઘાંસીલાલજી મહારાજ સાહેબ

કૃત વ્યાખ્યા સહિત

DVD No. 2

(Gujarati Edition)

:: યોજનાના આયોજક ::

શ્રી ચંદ્ર પી. દોશી - પીએચ.ડી.

website : www.jainagam.com

SHRI BHAGAVATI SUTRA

PART : 7

શ્રી ભગવતી સૂત્ર : ભાગ– ૭

जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर–पूज्यश्री–घासीलालजी–महाराज–
विरचितया प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं
हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्–

श्री-भगवतीसूत्रम् ।

BHAGAVATI SŪTRAM

(सप्तमो भागः)

नियोजकः

संस्कृत–प्राकृतज्ञ–जैनागमनिष्णात–प्रियव्याख्यानि–
पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

राजकोटनिवासी श्रेष्ठिश्री–शामजीभाई–वेलजीभाई-वीराणी
तथा कडवीबाई-वीराणी स्मारक ट्रस्ट-तत्प्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन
अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः
श्रेष्ठि–श्रीशान्तिलाल–मङ्गलदासभाई–महोदयः
मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्तिः	वीर-संवत्	विक्रम-संवत्	ईसवीसन्
प्रति १२००	२४९०	२०२०	१९६४

मूल्यम्–रू० २५–०–०

મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. ગરેડિયાકૂવા રોડ, ગ્રીન લૉજ
પાસે, રાજકોટ, (સૌરાષ્ટ્ર).

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India.

卐

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालोह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

卐

हैं. गीतच्छन्दः

卐

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
हैं काल निरवधि विपुल पृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

મૂલ્યઃ રૂ. ૨૫=૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ : પ્રત ૧૨૦૦
વીર સંવત્ : ૨૪૯૦
વિક્રમ સંવત્ ૨૦૨૦
ઇસવીસન ૧૯૬૪

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘી કાંટા રોડ, અમદાવાદ.

સ્વાધ્યાય માટે ખાસ સૂચના

(૧) આ સૂત્રના મૂલપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરે તથા ચોથા પ્રહરે કરાય છે.

(૨) પ્રાતઃઉષાકાળ, સન્ધ્યાકાળ, મધ્યાહ્ન, અને મધ્યરાત્રિમાં બે-બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) વંચાય નહીં, સૂર્યોદયથી પહેલાં ૨૪ મિનિટ અને સૂર્યોદયથી પછી ૨૪ મિનિટ એમ બે ઘડી સર્વત્ર સમજવું.

(૩) માસિક ધર્મવાળાં સ્ત્રીથી વંચાય નહીં તેમજ તેની સામે પણ વંચાય નહીં. જ્યાં આ સ્ત્રીઓ ન હોય તે ઓરડામાં બેસીને વાંચી શકાય.

(૪) નીચે લખેલા ૩૨ અસ્વાધ્યાય પ્રસંગે વંચાય નહીં.

(૧) આકાશ સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય કાલ.

(૧) **ઉલ્કાપાત**—મોટા તારા ખરે ત્યારે ૧ પ્રહર (ત્રણ કલાક સ્વાધ્યાય ન થાય.)

(૨) **દિગ્દાહ**—કોઈ દિશામાં અતિશય લાલવર્ણ હોય અથવા કોઈ દિશામાં મોટી આગ લગી હોય તો સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૩) **ગર્જારવ**—વાદળાંનો ભયંકર ગર્જારવ સંભળાય. ગાજવીજ ઘણી જણાય તો ૨ પ્રહર (છ કલાક) સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૪) **નિર્ઘાત**—આકાશમાં કોઈ વ્યંતરાદિ દેવકૃત ઘોરગર્જના થઈ હોય, અથવા વાદળો સાથે વીજળીના કડાકા બોલે ત્યારે આઠ પ્રહર સુધી સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૫) **વિદ્યુત**—વિજળી ચમકવા પર એક પ્રહર સ્વાધ્યાય ન થા.

(૬) **યૂપક**—શુક્લપક્ષની એકમ, બીજ અને ત્રીજના દિવસે સંધ્યાની પ્રભા અને ચંદ્રપ્રભા મળે તો તેને યૂપક કહેવાય. આ પ્રમાણે યૂપક હોય ત્યારે રાત્રિમાં પ્રથમા ૧ પ્રહર સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૭) **યક્ષાદીપ્ત**—કોઈ દિશામાં વીજળી ચમકવા જેવો જે પ્રકાશ થાય તેને યક્ષાદીપ્ત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૮) **ધુમિક કૃષ્ણ**—કારતકથી મહા માસ સુધી ધૂમાડાના રંગની જે સૂક્ષ્મ જલ જેવી ધૂમ્મસ પડે છે તેને ધૂમિકાકૃષ્ણ કહેવાય છે. તેવી ધૂમ્મસ હોય ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૯) **મહિકાશ્વેત**—શીતકાળમાં શ્વેતવર્ણવાળી સૂક્ષ્મ જલરૂપી જે ધુમ્મસ પડે છે. તે મહિકાશ્વેત છે ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૦) **રજઉદ્‌ઘાત**—ચારે દિશામાં પવનથી બહુ ધૂળ ઉડે. અને સૂર્ય ઢંકાઈ જાય. તે રજઉદ્‌ઘાત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨) ઔદારિક શરીર સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય

(૧૧-૧૨-૧૩) હાડકાં-માંસ અને રૂધિર આ ત્રણ વસ્તુ અગ્નિથી સર્વથા બળી ન જાય, પાણીથી ધોવાઈ ન જાય અને સામે દેખાય તો ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો. ફૂટેલું ઈંડુ હોય તો અસ્વાધ્યાય.

(૧૪) **મળ-મૂત્ર**—સામે દેખાય, તેની દુર્ગન્ધ આવે ત્યાં સુધી અસ્વાધ્યાય.

(૧૫) **સ્મશાન**—આ ભૂમિની ચારે બાજુ ૧૦૦/૧૦૦ હાથ અસ્વાધ્યાય.

(૧૬) **ચંદ્રગ્રહણ**—જ્યારે ચંદ્રગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૮ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૭) **સૂર્યગ્રહણ**—જ્યારે સૂર્યગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૧૨ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૬ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૮) **રાજવ્યુદ્ગત**—નજીકની ભૂમિમાં રાજાઓની પરસ્પર લડાઈ થતી હોય ત્યારે, તથા લડાઈ શાન્ત થયા પછી ૧ દિવસ-રાત સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૯) **પતન**—કોઈ મોટા રાજાનું અથવા રાષ્ટ્રપુરુષનું મૃત્યુ થાય તો તેનો અગ્નિસંસ્કાર ન થાય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવો નહીં તથા નવાની નિમણુંક ન થાય ત્યાં સુધી ઊંચા અવાજે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૦) **ઔદારિક શરીર**—ઉપાશ્રયની અંદર અથવા ૧૦૦-૧૦૦ હાથ સુધી ભૂમિ ઉપર બહાર પંચેન્દ્રિયજીવનું મૃતશરીર પડ્યું હોય તો તે નિર્જીવ શરીર હોય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૧થી ૨૮) **ચારે મહોત્સવ અને ચાર પ્રતિપદા**—આષાઢ પૂર્ણિમા, (ભૂતમહોત્સવ), આસો પૂર્ણિમા (ઈન્દ્ર મહોત્સવ), કાર્તિક પૂર્ણિમા (સ્કંધ મહોત્સવ), ચૈત્ર પૂર્ણિમા (યક્ષમહોત્સવ, આ ચાર મહોત્સવની પૂર્ણિમાઓ તથા તે ચાર પછીની કૃષ્ણપક્ષની ચાર પ્રતિપદા (એકમ) એમ આઠ દિવસ સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૯થી ૩૦) પ્રાતઃકાલે અને સન્ધ્યાકાળે દિશાઓ લાલકલરની રહે ત્યાં સુધી અર્થાત્ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની પૂર્વે અને પછી એક-એક ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૩૧થી ૩૨) મધ્ય દિવસ અને મધ્ય રાત્રિએ આગળ-પાછળ એક-એક ઘડી એમ બે ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

ઉપરોક્ત અસ્વાધ્યાય માટેના નિયમો મૂલપાઠના અસ્વાધ્યાય માટે છે. ગુજરાતી આદિ ભાષાંતર માટે આ નિયમો નથી. વિનય એ જ ધર્મનું મૂલ છે. તેથી આવા આવા વિકટ પ્રસંગોમાં ગુરુની અથવા વડીલની ઈચ્છાને આજ્ઞાને જ વધારે અનુસરવાનો ભાવ રાખવો.

स्वाध्याय के प्रमुख नियम

(१) इस सूत्र के मूल पाठ का स्वाध्याय दिन और रात्री के प्रथम प्रहर तथा चौथे प्रहर में किया जाता है ।

(२) प्रात: ऊषा-काल, सन्ध्याकाल, मध्याह्न और मध्य रात्री में दो-दो घडी (४८ मिनिट) स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, सूर्योदय से पहले २४ मिनिट और सूर्योदय के बाद २४ मिनिट, इस प्रकार दो घड़ी सभी जगह समझना चाहिए।

(३) मासिक धर्मवाली स्त्रियों को स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, इसी प्रकार उनके सामने बैठकर भी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, जहाँ ये स्त्रियाँ न हों उस स्थान या कक्ष में बैठकर स्वाध्याय किया जा सकता है ।

(४) नीचे लिखे हुए ३२ अस्वाध्याय-प्रसंगो में वाँचना नहीं चाहिए—

(१) आकाश सम्बन्धी १० अस्वाध्यायकाल

(१) **उल्कापात**—बड़ा तारा टूटे उस समय १ प्रहर (तीन घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) **दिग्दाह**—किसी दिशा में अधिक लाल रंग हो अथवा किसी दिशा में आग लगी हो तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३) **गर्जारव**—बादलों की भयंकर गडगडाहट की आवाज सुनाई देती हो, बिजली अधिक होती हो तो २ प्रहर (छ घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(४) **निर्घात**—आकाश में कोई व्यन्तरादि देवकृत घोर गर्जना हुई हो अथवा बादलों के साथ बिजली के कडाके की आवाज हो तब आठ प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(५) **विद्युत**—बिजली चमकने पर एक प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(६) **यूपक**—शुक्ल-पक्ष की प्रथमा, द्वितीया और तृतीया के दिनो में सन्ध्या की प्रभा और चन्द्रप्रभा का मिलान हो तो उसे यूपक कहा जाता है। इस प्रकार यूपक हो उस समय रात्री में प्रथमा १ प्रहर स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(७) **यक्षादीप्त**—यदि किसी दिशा में बिजली चमकने जैसा प्रकाश हो तो उसे यक्षादीप्त कहते हैं, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(८) **धूमिका कृष्ण**—कार्तिक से माघ मास तक धूँए के रंग की तरह सूक्ष्म जल के जैसी धूमस (कोहरा) पड़ता है उसे धूमिका कृष्ण कहा जाता है इस प्रकार की धूमस हो उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(९) **महिकाश्वेत**—शीतकाल में श्वेत वर्णवाली सूक्ष्म जलरूपी जो धूमस पड़ती है वह महिकाश्वेत कहलाती है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए।

(१०) **रजोद्घात**—चारों दिशाओं में तेज हवा के साथ बहुत धूल उडती हो और सूर्य ढँक गया हो तो रजोद्घात कहलाता है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए।

(२) ऐतिहासिक शरीर सम्बन्धी १० अस्वाध्याय—

(११,१२,१३) हाड-मांस और रुधिर ये तीन वस्तुएँ जब-तक अग्नि से सर्वथा जल न जाएँ, पानी से धुल न जाएँ और यदि सामने दिखाई दें तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए। फूटा हुआ अण्डा भी हो तो भी अस्वाध्याय होता है।

(१४) **मल-मूत्र**—सामने दिखाई हेता हो, उसकी दुर्गन्ध आती हो तब-तक अस्वाध्याय होता है।

(१५) **श्मशान**—इस भूमि के चारों तरफ १००-१०० हाथ तक अस्वाध्याय होता है।

(१६) **चन्द्रग्रहण**—जब चन्द्रग्रहण होता है तब जघन्य से ८ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १२ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए।

(१७) **सूर्यग्रहण**—जब सूर्यग्रहण हो तब जघन्य से १२ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १६ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए।

(१८) **राजव्युद्गत**—नजदीक की भूमि पर राजाओं की परस्पर लड़ाई चलती हो, उस समय तथा लड़ाई शान्त होने के बाद एक दिन-रात तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए।

(१९) **पतन**—कोई बड़े राजा का अथवा राष्ट्रपुरुष का देहान्त हुआ हो तो अग्निसंस्कार न हो तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए तथा उसके स्थान पर जब तक दूसरे व्यक्ति की नई नियुक्ति न हो तब तक ऊंची आवाज में स्वाध्याय नहीं करना चाहिए।

(२०) **औदारिक शरीर**—उपाश्रय के अन्दर अथवा १००-१०० हाथ तक भूमि पर उपाश्रय के बाहर भी पञ्चेन्द्रिय जीव का मृत शरीर पड़ा हो तो जब तक वह निर्जीव शरी वहाँ पड़ा रहे तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए।

(२१ से २८) **चार महोत्सव और चार प्रतिपदा**—आषाढ़ी पूर्णिमा (भूत महोत्सव), आसो पूर्णिमा (इन्द्रिय महोत्सव), कार्तिक पूर्णिमा (स्कन्ध महोत्सव), चैत्र पूर्णिमा (यक्ष महोत्सव) इन चार महोत्सवों की पूर्णिमाओं तथा उससे पीछे की चार, कृष्ण पक्ष की चार प्रतिपदा (ऐकम) इस प्रकार आठ दिनों तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए।

(२९ से ३०) प्रातःकाल और सन्ध्याकाल में दिशाएँ लाल रंग की दिखाई दें तब तक अर्थात् सूर्योदय और सूर्यास्त के पहले और बाद में एक-एक घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३१ से ३२) मध्य दिवस और मध्य रात्री के आगे-पीछे एक-एक घड़ी इस प्रकार दो घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

उपरोक्त अस्वाध्याय सम्बन्धी नियम मूल पाठ के अस्वाध्याय हेतु हैं, गुजराती आदि भाषान्तर हेतु ये नियम नहीं है । विनय ही धर्म का मूल है तथा ऐसे विकट प्रसंगों में गुरू की अथवा बड़ों की इच्छा एवं आज्ञाओं का अधिक पालन करने का भाव रखना चाहिए ।

विषयानुक्रमणिका

अनु.	विषय	पाना नं.
	आठवें शतक का आठवां उद्देश	
१	आठवें उद्देशे का विषय विवरण	१
२	गुर्वादिप्रत्यनीक के स्वरूप का निरूपण	२
३	व्यवहार के स्वरूप का निरूपण	६
४	कर्मबन्ध के स्वरूप का निरूपण	१०
५	सांपरायिक कर्मबन्ध के स्वरूप का निरूपण	२६
६	कर्म-प्रकृति और परीषह के स्वरूप का वर्णन	३२
७	उष्णपरीषह के हेतुभूत सूर्य का निरूपण	४३
	नववां उद्देशा	
८	नववें उद्देशे का संक्षिप्त विवरण	५३
९	बन्ध के स्वरूप का निरूपण	५५
१०	विस्त्रासा बन्ध के स्वरूप का निरूपण	५६
११	प्रयोगबन्ध के स्वरूप का निरूपण	६४
१२	औदारिक शरीर प्रयोगबन्ध का वर्णन	८१
१३	वैक्रिय शरीर प्रयोगबन्ध का वर्णन	९९
१४	वैक्रिय शरीर गमनागमन विषयक प्रयोगबन्ध का वर्णन	११३
१५	आहारक शरीर प्रयोगबन्ध का वर्णन	१२४
१६	तैजस शरीर प्रयोगबन्ध का वर्णन	१२९
१७	कार्मणशरीर प्रयोगबन्ध का निरूपण	१३३
१८	औदारिकादि बन्धों के परस्पर में सम्बन्ध का निरूपण	१४६
१९	औदारिक आदि शरीरों के देशबन्धक, सर्वबन्धक और अबन्धक के अल्पबहुत्व का कथन	१५४
	दशवां उद्देशा	
२०	दशवें उद्देशे का संक्षिप्त विषय विवरण	१५८
२१	शील श्रुतादि का निरूपण	१५९
२२	आराधना का निरूपण	१६४

અનુ.	વિષય	પાના નં.
૨૩	પુદ્ગલ પરિણામ કા નિરૂપણ	૧૭૩
૨૪	પુદ્ગલાસ્તિકાય કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ	૧૭૫
૨૫	લોકાકાશ પ્રદેશ કા નિરૂપણ	૧૮૩
૨૬	કર્મ પ્રકૃતિ કા નિરૂપણ	૧૮૪
૨૭	જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ કે સમ્બન્ધ કા નિરૂપણ	૧૯૦
૨૮	જીવાદિકોં કે પુદ્ગલ પુદ્ગલી કા વિચાર	૨૦૨

નવવેં શતક કા પ્રથમ ઉદ્દેશા

૨૯	જમ્બૂદ્વીપ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ	૨૦૫

દૂસરા ઉદ્દેશા

૩૦	જમ્બૂદ્વીપમેં ચન્દ્રસૂર્યાદિ જ્યોતિષ્કકા કથન	૨૦૮

નવવેં શતક કે તીસરે ઉદ્દેશકી તીસ ઉદ્દેશક

૩૧	એકોરૂક આદિ દ્વીપવર વિશેષ કા નિરૂપણ	૨૧૫

ઇકતીસવાં ઉદ્દેશા

૩૨	ઇકતીસવેં ઉદ્દેશે કા સંક્ષિપ્ત વિષય વિવરણ	૨૧૮
૩૩	અશ્રુત્ત્વા કેવલી કે ધર્માદિલાભ કા નિરૂપણ	૨૨૦
૩૪	અશ્રુત્ત્વા અવધિકજ્ઞાન કે ઉત્પાદ કા નિરૂપણ	૨૪૧
૩૫	અશ્રુત્ત્વા અવધિજ્ઞાન કે છેશ્યાદિ કા નિરૂપણ	૨૪૫
૩૬	અશ્રુત્ત્વા કેવલી કા વર્ણન	૨૫૪
૩૭	અશ્રુત્ત્વા પ્રતિપન્નાવધિજ્ઞાનિ કા નિરૂપણ	૨૫૯

॥ સમાપ્ત ॥

આઠમાં શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક

આઠમાં શતકના આઠમાં ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ નીચે પ્રમાણે છે–ગુરુ પ્રત્યનીક, ગતિ પ્રત્યનીક, સમૂહ પ્રત્યનીક, અનુકંપા પ્રત્યનીક, શ્રુત પ્રત્યનીક, ભાવ પ્રત્યનીક, આ છ પ્રકારના પ્રત્યનીકો (વિરોધીઓનું) કથન. વ્યવહાર અને વ્યવહાર ફળનું કથન. ઐર્યાપથિક બંધ, સાંપરાયિક બંધ અને ઐર્યાપથિક બંધના સ્વામીનું કથન. ઐર્યાપથિક કર્મ જો વેદરહિત જીવ બાંધતો હોય, તો શું સ્ત્રીનપુંસક પશ્ચાત-કૃતાદિ જીવ બાંધે છે? એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. ઐર્યાપથિક કર્મના વિષયમાં વિકલ્પનું કથન. ઐર્યાપથિક કર્મ વિષેના સાદિ, સપર્યવસિત આદિ ભંગ, પ્રશ્ન—"શું જીવ ઐર્યાપથિક કર્મના એક દેશથી એક દેશને બાંધે છે?" ઉત્તર—સર્વથી સર્વને બાંધે છે." સાંપરાયિક કર્મબંધના સ્વામીનું કથન, સ્ત્રી આદિ પણ તે બાંધે છે એવું કથન. સ્ત્રીપશ્ચાત્ કૃતાદિ જીવ સાંપરાયિક કર્મ બાંધે છે, એવું કથન સાંપરાયિક કર્મ જીવે બાંધ્યું છે, બાંધે છે અને બાંધશે ઈત્યાદિને અનુલક્ષીને અનેક વિકલ્પ સાંપરાયિક કર્મબંધમાં સાદિ સપર્યવસિત આદિ વિકલ્પ. "શું સાંપરાયિક કર્મના દેશને દેશથી જીવ બાંધે છે?" એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. કર્મ પ્રકૃતિયોનું, પરીષહોનાં કર્મપ્રકૃતિયોમાં સમવતારનું–(સમાવેશનું) કથન. તેમનો જ્ઞાનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય અને અન્તરાયમાં સમવતાર થાય છે એવું કથન અષ્ટવિધ કર્મબંધક જીવોના પરીષહોનું કથન. એ જ પ્રમાણે સપ્તવિધ અને ષડ્વિધ કર્મબંધક જીવોના પરીષહોનું કથન. એકવિધ કર્મબંધક વીતરાગ છદ્મસ્થ જીવના પરીષહોનું કથન એકવિધ કર્મબંધક સયોગી કેવલીના પરીષહોનું કથન કર્મબંધ રહિત અયોગી કેવલીના પરીષહોનું કથન. "જંબૂદ્વીપમાં દૂર રહેલો સૂર્ય શા કારણે સમીપમાં રહેલો દેખાય છે," એવો પ્રશ્ન. ઉત્તર—"સૂર્ય સર્વત્ર સમાન ઊંચાઈએ જ છે. તેજના પ્રતિઘાતથી દૂર રહેલો સૂર્ય પણ સમીપમાં હોય એવું લાગે છે. તેજના અભિતાપથી સમીપમાં રહેલો સૂર્ય પણ દૂર દેખાય છે એવું કથન."

"સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રની તરફ જાય છે ખરો? એવો પ્રશ્ન. "અતીત ક્ષેત્રને સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે ખરો?" એવો પ્રશ્ન વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે એવું કથન, સ્પૃષ્ટ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે એવું સમાધાન અતીત ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરે છે એવો ઉત્તર–સૂર્યની પરિસ્પન્દરૂપ ક્રિયા વર્તમાન ક્ષેત્રમાં થાય છે એવું કથન. સૂર્ય સ્પૃષ્ટ ક્રિયા કરે છે એવું કથન. "સૂર્ય

કેટલો ઊંચો તપે છે ? " એવો પ્રશ્ન માનુષોત્તર પર્વતની અંદર જે ચન્દ્રાદિ દેવો છે, તે શું ઊર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે ? ઇન્દ્રસ્થાન કેટલા કાળ સુધી ઉપપાતથી રહિત કહ્યું છે ? આ પ્રશ્નો અને તેમના ઉત્તરો આ ઉદ્દેશકમાં આપવામાં આવ્યા છે.

ગુર્વાકમપ્રત્યનીક કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

ગુર્વાદિક પ્રત્યનીક (દ્વેષી) ની વક્તવ્યતા—

" रायगिहे नयरे जाव एवं वयासो " ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी) રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. (યાવત્) ગૌતમ સ્વામીએ તેમને આ પ્રમાણે પૂછયું-(गुरूणं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! ગુરુજનોની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રત્યનીક (દ્વેષી વિરોધી) કહ્યા છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (तओ पडिणीया पण्णत्ता) ગુરુજનોની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રત્યનીક કહ્યાં છે. (तंजहा) તે ત્રણ પ્રત્યનીક આ પ્રમાણે છે—(अयरिय पडिणीए, उवज्झाय पडिणीए, थेरपडिणीए) (૧) આચાર્ય પ્રત્યનીક, (૨) ઉપાધ્યાય પ્રત્યનીક અને (૩) સ્થવિર પ્રત્યનીક.

(गइ णं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! ગતિની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રત્યનીક કહ્યા છે ?

" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (तओ पडिणीया पण्णत्ता) ગતિની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રત્યનીક કહ્યા છે-(तंजहा) તે ત્રણ પ્રત્યનીક નીચે પ્રમાણે છે-(इहलोग पडिणीए, परलोगपडिणीए, दुहओलोगपडिणीए) (૧) ઇહલોક પ્રત્યનીક (૨) પરલોક પ્રત્યનીક અને (૩) ઉભયલોક પ્રત્યનીક.

(समूहण्णं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता) હે ભદન્ત ! સમૂહની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રત્યનીક કહ્યા છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (तओ पडिणीया पण्णत्ता-तंजहा) સમૂહની અપેક્ષાએ નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રત્યનીક કહ્યા છે-(कुलपडिणीए, गणपडिणीए, संघपडिणीए) (૧) કુળ પ્રત્યનીક, (૨) ગણ પ્રત્યનીક અને સંઘ પ્રત્યનીક.

" अणुकंपं पडुच्च पुच्छा ? " હે ભદન્ત ! અનુકંપાની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રત્યનીક કહ્યા છે ?

" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " तओ पडिणीया पण्णत्ता-तंजहा " અનુકંપાની અપેક્ષાએ નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રત્યનીક કહ્યા છે-" तवस्सिपडिणीए गिलाणपडिणीए, सेह पडिणीए " તપસ્વી પ્રત્યનીક (૨) ગ્લાન પ્રત્યનીક અને (૩) શૈક્ષ પ્રત્યનીક. (सुयण्णं भंते पुच्छा) હે ભદન્ત ! શ્રુતની અપેક્ષાએ કેટલા

પ્રત્યનીક કહ્યા છે? "ગોયમા!" હે ગૌતમ! (तओपडिणीया पण्णत्ता-तं जहा--શ્રુતની અપેક્ષાએ નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારના પ્રત્યનીક કહ્યા છે. "सुत्तपडिणीए, अत्थपडिणीए, तदुभयपडिणीए" શ્રુત પ્રત્યનીક અર્થ પ્રત્યનીક અને તદુભય પ્રત્યનીક. (भावं णं भंते! पडुच्च पुच्छा) હે ભદન્ત! ભાવની અપેક્ષાએ પ્રત્યનીક કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? "गोयमा!" હે ગૌતમ! "तओपडिणीया पण्णत्ता-तंजहा" ભાવની અપેક્ષાએ પ્રત્યનીક ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. જેવાં કે-(नाणपडिणीए, दंसणपडिणीए, चरित्तपडिणीए) (૧) જ્ઞાનપ્રત્યનીક, (૨) દર્શન પ્રત્યનીક અને (૩) ચારિત્ર પ્રત્યનીક.

ટીકાર્થ—સાતમાં ઉદ્દેષકમાં પરતીર્થિકોને સ્થવિરોના પ્રત્યનીક (દ્વેષી) રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. હવે આ આઠમા ઉદ્દેશકમાં સૂત્રકારે ગુરુ આદિના પ્રત્યનીક (દ્વેષી, વિરોધી) ની પ્રરૂપણા કરી છે "रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी" રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. તેમને વંદણા નમસ્કાર કરવાને માટે પરિષદ નીકળી. વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને પરિષદ વિસર્જિત થઈ. ત્યારબાદ ધર્મોપદેશ સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને,બે હાથ જોડીને વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે પૂછ્યું—"गुरूणं भंते! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता?" હે ભદન્ત! ગુરુની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રકારના પ્રત્યનીક કહ્યા છે?

ધર્મોપદેશકને ગુરુ કહે છે. વિરૂદ્ધાચરણશીલને પ્રત્યનીક કહે છે. "પ્રત્યનીક" શબ્દનો અર્થ પ્રતિસૈન્ય (હરીફ સેના) થાય છે. જેવી રીતે પ્રત્યનીક સૈન્ય (પ્રતિ સૈન્ય) પ્રતિકૂળ આચરણ કરનારૂં હોય છે, એ જ પ્રમાણે ગુરુજનો પ્રત્યે પ્રતિકૂળ આચરણ કરનારા લોકોને પણ ગુરુપ્રત્યનીક કહે છે. એવા ગુરુપ્રત્યનીકોના પ્રકાર જાણવા માટે ગૌતમસ્વામીએ ઉપર્યુક્ત પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે—"गोयमा!" હે ગૌતમ! "तओ पडिणीया पण्णत्ता" ગુરુજનોની અપેક્ષાએ પ્રત્યનીક ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. એટલે કે ગુરુજનો વિરોધીઓ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. "तं जहा" જેવાં કે-"आयरियपडणीए, उवज्झायपडिणीए, थेरपडिणीए" ૧ આચાર્ય પ્રત્યનીક, ૨ ઉપાધ્યાય પ્રત્યનીક અને ૩ સ્થવિર પ્રત્યનીક. અર્થનું જે વ્યાખ્યાન કરે છે તેમનુ નામ આચાર્ય છે. સૂત્રદાતાને ઉપાધ્યાય કહે છે. જાતિ, શ્રુત અને પર્યાયના ભેદથી સ્થવિર ત્રણ પ્રકારના હોય છે. ઉમરમાં જે મોટા હોય તેમને જાતિસ્થવિર કહે છે. સાઠ વર્ષની ઉમરવાળાને જાતિસ્થવિર કહે છે. સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ આદિના જે પાઠી હોય છે તેમને શ્રુતસ્થવિર કહે છે. જે ૨૦ વર્ષની પર્યાયવાળા (દીક્ષાવાળા) હોય છે, એવા સાધુને પર્યાયસ્થવિર કહે છે. તેમની પ્રત્યનીકતા આ પ્રકારે થતી હોય છે.

જે શિષ્ય જાતિ આદિની અપેક્ષાએ ગુરુજનોનો અવર્ણવાદ કરે છે, તેમના પ્રત્યે વિનય બતાવતો નથી, તેમનું અહિત કરવાને તત્પર રહે છે,

ભ ૨

તેમના છિદ્રો શોધ્યા કરે છે, તેમના દોષોને ખૂલ્લા પાડે છે, તેમની વિરૂદ્ધ વર્તન રાખ્યા કરે છે, અથવા ગુરુજનોને એમ કહે છે કે તમારે બીજાંને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપવો જોઇએ, જે દશ પ્રકારે ગુરુજનોનું વૈયાવૃત્ય કરવાનું કહ્યું છે તે પ્રમાણે તે પોતે વૈયાવૃત્ય કરતો નથી; આ પ્રકારની શિષ્યોની જો પ્રવૃત્તિ હોય તો તેમનામાં પ્રત્યનીકતા છે, તેમ કહી શકાય છે. આ પ્રત્યનીકતાની અપેક્ષાએ એવા શિષ્યોનેપણ અહીં પણ પ્રત્યનીક જ કહેવામાં આવ્યા છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–" गइ णं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता ? " હે ભદન્ત ! મનુષ્યત્વ આદિરૂપ ગતિની અપેક્ષાએ પ્રત્યનીક કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? મહાવીર પ્રભુ કહે છે—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " तओ पडिणीया पण्णत्ता " મનુષ્યત્વ આદિ ગતિની અપેક્ષાએ પ્રત્યનીક–મનુષ્યત્વ આદિ ગતિ વિરોધી–ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. " तं जहा " જેવાં કે–" इहलोगपडिणीए, परलोगपडिणीए, दुहओलोग पडिणीए " ૧ ઇહલોકપ્રત્યનીક, ૨ પરલોકપ્રત્યનીક, ૩ ઉભયલોકપ્રત્યનીક.

જે જીવ ઇન્દ્રિયોવડે પ્રતિકુળ અજ્ઞાનમૂલક કષ્ટાચરણ કરે છે, એવા જીવોને ઇહલોક પ્રત્યનીક કહે છે, કારણ કે એવી ક્રિયાઓ પ્રત્યક્ષભૂત આ મનુષ્યપર્યાયની વિરૂદ્ધ હોય છે.

ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં સદા પ્રવૃત્ત રહેનારો જીવ પરલોક પ્રત્યનીક હોય છે. ચોરી આદિ કુકર્મો વડે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને પોષનારો જીવ ઉભયલોક પ્રત્યનીક કહેવાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી સમૂહ પ્રત્યનીકની અપેક્ષાએ મહાવીરપ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—" समूहण्णं भंते ! पडुच्च कइ पडिणीया पण्णत्ता ?" હે ભદન્ત ! શ્રમણ સમુદાયની અપેક્ષાએ પ્રત્યનીક (વિરોધી) કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"गोयमा" હે ગૌતમ ! " तओ पडिणीया पण्णत्ता " સાધુ સમુદાયના પ્રત્યનીક (વિરોધી) ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. " तं जहा " તે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—" कुलपडिणीए, गणपडिणीए, संघपडिणीए " ૧ કુલપ્રત્યનીક, ૨ ગણપ્રત્યનીક અને ૩ સંઘપ્રત્યનીક ચાન્દ્ર આદિ ગચ્છને કુલ કહે છે. કુલોના સમુદાયને ગણ કહે છે, અને ગણોના સમુદાયને સંઘ કહે છે. તેમની નિન્દા વગેરે કરનાર જીવને તેમના વિરોધી માનવામાં આવે છે. કુલ આદિનું લક્ષણ નીચે પ્રમાણે બતાવ્યું છે—

એક આચાર્યની સંતતિને કુલ કહે છે. ત્રણ કુલોના સમૂહોને ગણ કહે છે. તથા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ગુણથી વિભૂષિત એવા શ્રમણોના સમૂહને સંઘ કહે છે અથવા ગુણ સમુદાયને પણ સંઘ કહે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી અનુકંપા પ્રત્યનીક વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે—"अणुकंपं पडुच्च पुच्छा" હે ભદન્ત ! આહાર, પાણી આદિ દ્વારા અનુગ્રહ કરવારૂપ અનુકંપાની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રકારના પ્રત્યનીક કહ્યા છે ?

ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "तओ पडिणीया पण्णत्ता-तं जहा" અનુકંપાના વિરોધીઓ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. તે ત્રણે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-"तवस्सिपडिणीए, गिलाणपडिणीए, सेहपडिणीए" ૧ તપસ્વી પ્રત્યનીક, ગ્લાન પ્રત્યનીક અને ૩ શૈક્ષપ્રત્યનીક. ક્ષપણકના જે વિરોધીઓ હોય છે તેમને તપસ્વી પ્રત્યનીક કહે છે, રોગાદિ દ્વારા શક્તિહીન બનેલા સાધુઓના જે વિરોધીઓ છે તેમને ગ્લાન પ્રત્યનીક કહે છે. નવદીક્ષિત સાધુના વિરોધીઓને શૈક્ષપ્રત્યનીક કહે છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—"सुयण्णं भंते ! पडुच्छ पुच्छा" હે ભદન્ત ! શ્રુતના વિરોધી કેટલા કહ્યા છે? ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "तओ पडिणीया पण्णत्ता-तं जहा" શ્રુત પ્રત્યનીકના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—"सुत्तपडिणीए अत्थपडिणीए, तदुभयपडिणीए" ૧ સૂત્ર પ્રત્યનીક, ૨ અર્થ પ્રત્યનીક અને ૩ તદુભય પ્રત્યનીક. વ્યાખ્યેય મૂળ સૂત્રના વિરોધીને સૂત્ર પ્રત્યનીક કહે છે. સૂત્ર વ્યાખ્યાનરૂપ અર્થનો અભિધેયનો-જે વિરોધી હોય છે તેને અર્થ પ્રત્યનીક કહે છે, સૂત્ર અને અર્થ, એ બન્નેના વિરોધીને તદુભય પ્રત્યનીક કહે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-"भावं णं भंते ! पडुच्च पुच्छा" હે ભદન્ત ! ભાવના વિરોધી કેટલા કહ્યા છે ? તેનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે-"तओ पडिणीया पण्णत्ता-तं जहा" હે ગૌતમ ! ભાવ પ્રત્યનીક (ભાવ વિદ્વેષી) ના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-"नाण पडिणीए, दंसणपडिणीए, चरित्तपडिणीए" ૧ જ્ઞાનપ્રત્યનીક ૨ દર્શનપ્રત્યનીક અને ૩ ચારિત્ર પ્રત્યનીક. તેનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-ભાવ એટલે પર્યાય. આ પર્યાય જીવમાં પણ હોય છે અને અજીવમાં પણ હોય છે. જીવમાં પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત, એ બન્ને પ્રકારની પર્યાય હોય છે. ક્ષાયિક આદિરૂપ પ્રશસ્ત પર્યાય હોય છે. અને અપ્રશસ્ત પર્યાય ઔદારિક આદિરૂપ હોય છે. ક્ષાયિક જ્ઞાનાદિરૂપ ભાવો પ્રત્યેની પ્રત્યનીકતા (વિરોધી વૃત્તિ) એટલે કે તેમની મિથ્યાપ્રરૂપણા કરવી તે. અથવા એમાં જે દોષ લગાડવામાં આવે છે. એ પણ તેના પ્રત્યેની પ્રત્યનીકતા જ ગણાય છે. કહ્યુ પણ છે કે—"पायय सुत्त" ઈત્યાદિ પ્રાકૃત સૂત્રને આધારે રચિતને કોણ જાણે છે? શી ખબર તે કોણે બનાવ્યું છે? દાનથી રહિત એકલા ચારિત્રથી શું વળે ?" આ પ્રકારની માન્યતાને ભાવપ્રત્યનીકતા કહે છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

વ્યવહાર વક્તવ્યતા—

" **कइविहेणं भंते ! ववहारे पण्णते** " ઈત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(**कइविहेणं भंते ! ववहारे पण्णत्ते ?**) હે ભદન્ત ! વ્યવહારના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पंचविहे ववहारे पण्णत्ते) વ્યવહારના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે. (तं जहा) તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(आगमे, सुए, आणा, धारणा, जीए) ૧ આગમવ્યવહાર, ૨ શ્રુતવ્યવહાર, ૪ આજ્ઞાનવ્યવહાર અને ૫ જીતવ્યવહાર (जहा से तत्थ आगमे सिया, आगमेणं ववहारं पट्ठवेज्जा, णो य से तत्थ आगमे सिया जहा से तत्थ सुए सिया, सुएणं ववहारं पट्ठवेज्जा) આ પાંચ પ્રકારના આગમમાંથી જેવો ત્યાં તે આગમ હોય એવા આગમથી ત્યાં વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ, જો ત્યાં આગમનો આશ્રય લઈ શકાય તેમ ન હોય તે જેવું શ્રુત ત્યાં હોય એવા શ્રુતથી વ્યવહાર ચલાવનો જોઈએ. (णो वा से तत्थ सुए सिया, जहा से तत्थ आणासिया, आणाए ववहार पट्ठवेज्जा, णो य से तत्थ आणासिया जहा से तत्थ धारणा सिया, धारणाए णं ववहारं पट्ठवेज्जा) જો ત્યાં શ્રુતનો આધાર મળે તેમ ન હોય, તો જેવી ત્યાં આજ્ઞા હોય તે પ્રમાણે વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. જો ત્યાં આજ્ઞાનો આધાર પણ લઈ શકાય તેમ ન હોય તો ત્યાં જેવા પ્રકારની ધારણા હોય, તે પ્રમાણે વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. (णो य से तत्थ धारणा सिया, जहा से तत्थ जीए सिया, जीएणं ववहारं पट्ठवेज्जा) જો ત્યાં ધારણાનો આધાર પણ મળે તેમ ન હોય તો ત્યાં જે પ્રકારની જીત હોય, તે જીતને આધારે પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ, (इच्चेएहिं पंचहिं ववहारं पट्ठवेज्जा) આ પ્રકારના પાંચ વ્યવહારો દ્વારા વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. (तं जहा–आगमेणं, सुएणं, आणाए, धारणाए, जीएणं, जहा ज्हासे आगमे, सुए, आणा, धारणा, जीए, तहातहा ववहारं पट्ठवेज्जा) જેમ કે—આગમથી, શ્રુતથી આજ્ઞાથી, ધારણાથી અને જીતથી જેવાં જેવાં તેની પાસે આગમ શ્રુત, આજ્ઞા ધારણા અને જીત હોય, એવા એવા તેણે વ્યવહાર ચલાવવા જોઈએ (से

किमाहु भंते ! आगमबलिया समणा निग्गंथा) હે ભદન્ત ! આગમના બલ-વાલા શ્રમણ નિર્ગ્રંથો શું કહે છે ? એટલે કે આ પાંચ પ્રકારના વ્યવહારનું કયું ફળ શ્રમણ નિર્ગ્રંથો કહે છે ? (इच्चेतं पंचविहं ववहारं जया जया जहिं जहिं तहा तहा तहिं तहिं अणिस्सोवस्सितं सम्मं ववहरमाणे समणे निग्गंथे आणाए आराहए भवइ) હે ગૌતમ ! તેઓ એવું કહે છે કે જ્યાં જ્યાં જ્યારે જ્યારે આ પાંચ પ્રકારનો વ્યવહાર યોગ્ય લાગે, ત્યાં ત્યાં ત્યારે ત્યારે રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરીને સારી રીતે વ્યવહાર ચલાવતો શ્રમણ નિર્ગ્રંથ આજ્ઞાનો આરાધક હોય છે.

ટીકાર્થ—ગુરુ પ્રત્યનીકથી લઇને ભાવ પ્રત્યનીક પર્યન્તના પ્રત્યનીકો (વિરોધીઓ) જો તેમની પ્રત્યે અપ્રત્યનીક (આજ્ઞાકારી) બની જાય, તો તેઓ શુદ્ધિને લાયક બની જાય છે " હવે હું તેમનો વિરોધ, દ્વેષ આદિ કરીશ નહિ " આ પ્રકારનો નિર્ણય કરી નાખે તો તેઓ અપ્રત્યનીક બની જવાથી શુદ્ધિને પાત્ર બને છે. આ શુદ્ધિ વ્યવહારથી થાય છે. સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં તે વ્યવહારની પ્રરૂપણા કરી છે. વ્યવહારને અનુલક્ષીને ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-" कइ विहेणं भंते ! ववहारे पण्णत्ते ? " હે ભદન્ત ! જે વ્યવહાર પ્રત્યનીકોની શુદ્ધિ થાય છે, તે વ્યવહાર કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " पंचविहे ववहारे पण्णत्ते " તે વ્યવહાર પાંચ પ્રકારનો કહ્યો છે. "तं जहा" તે પાંચ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે–" आगमे, सुए, आणा, धारणा, जीए " ૧ આગમ ૨ શ્રુત, ૩ જ્ઞાન, ૪ ધારણા અને ૫ જીત. " व्यवहरणं व्यवहारः " આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર મોક્ષાભિલાષી જીવનું પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ રૂપ જે જ્ઞાન વિશેષ હોય છે તે વ્યવહારના કારણરૂપ હોવાથી તેને જ વ્યવહારરૂપ કહ્યું છે " आगम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते निश्चय विषयीक्रियन्ते अर्थाः अनेन इति आगमः" આ આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર જેના દ્વારા જીવાદિક પદાર્થોને જાણી શકાય છે જેના દ્વારા તેમનો નિશ્ચય કરી શકાય છે-એવું જે જ્ઞાન તે આગમ છે. એવું આગમ રૂપ જ્ઞાન-કેવલજ્ઞાન મનઃપર્યયજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, તથા ચૌદ પૂર્વધારીનું જ્ઞાન

દસ પૂર્વધારીનું જ્ઞાન અને નવ પૂર્વધારીનું જ્ઞાન ગણાય છે. આ પ્રકારના આગમજ્ઞાનથી ચાલતો એવો મોક્ષાભિલાષી જીવનો જે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ રૂપ વ્યવહાર છે, તે વ્યવહારનું નામ આગમ વ્યવહાર છે. આચારાંગ આદિ શ્રુત ગણાય છે. જો કે નવ આદિ પૂર્વોમાં પણ શ્રુતત્વ છે પરન્તુ તેઓ અતીન્દ્રિય પદાર્થોના જ્ઞાનમાં વિશિષ્ટ રૂપે હેતુરૂપ હોવાને કારણે સાતીશય માનવામાં આવ્યા છે તેથી તેમનામાં શ્રુતનો વ્યપદેશ ન થતાં, કેવલજ્ઞાનની જેમ આગમનો વ્યપદેશ થયો છે. શ્રુતજ્ઞાનથી પ્રવર્તિત થયેલા મોક્ષાભિલાષી જીવનો જે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ રૂપ વ્યવહાર છે, તે વ્યવહારને શ્રુત-વ્યવહાર કહે છે. કોઈ ગીતાર્થ સાધુએ (છેદ સૂત્રનો જાણકાર) અતિચારોની આલોચના કરવાને માટે પોતાના અગીતાર્થ શિષ્યની સાથે બીજા દેશમાં રહેતા ગીતાર્થ સાધુની પાસે ગૂઢ અર્થવાળા પદ મોકલ્યાં-તે ગૂઢાર્થ પદના જાણકાર ગીતાર્થ સાધુએ તે ગૂઢાર્થ પદો દ્વારા અતિચાર જાણીને તેમની શુદ્ધિને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત મોકલી દીધું. તો આ રીતે મોકલવામાં આવેલા તે પ્રાયશ્ચિત્તને આજ્ઞા-વ્યવહાર કહે છે.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવનો વિચાર કરીને ગીતાર્થ સાધુએ અમુક દોષ કરનારને અમુક પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું હોય. હવે તે પ્રાયશ્ચિત્તની ધારણા કરીને એજ પ્રકારના એવા બીજા દોષ કરનારને એજ પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું તેનું નામ ધારણા-વ્યવહાર છે. અથવા કોઇ ગુરુ પોતાના શિષ્ય સાધુને છેદ સૂત્રો શીખવાને અસમર્થ માનીને તેને પ્રાયશ્ચિત્ત પદ શીખવે છે, તો તે પ્રાયશ્ચિત્ત પદને ધારણ કરવું, તેનું નામ ધારણા વ્યવહાર છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ શારીરિક બલાબલનો વિચાર કરીને જે પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવ્યું હોય તેને જીતવ્યવહાર રૂપ માનવામાં આવે છે. અથવા અનેક ગીતાર્થ સાધુઓની સાથે ચર્ચા વિચારણા કરીને પ્રવર્તિત કરવામાં આવેલ જે પ્રાયશ્ચિત્તનો વ્યવહાર છે, તે વ્યવહારને પણ જીતવ્યવહાર કહે છે. આ પાંચ પ્રકારના જે વ્યવહાર બતાવવામાં આવ્યા છે તેમાં પૂર્વ પૂર્વના (આગળના) વ્યવહારોમાં બલવત્તરતા અને ઉત્તર ઉત્તરના વ્યવહારમાં ન્યૂનબલતા છે. એજ વાતને સ્પષ્ટ કરીને તેમના ઉપયોગની પદ્ધતિ સૂત્રકાર નીચેનાસૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરે છે (जहा से तत्थ आगमे सिया, आगमेणं ववहारं पट्ठवेज्जा) પાંચ પ્રકારના વ્યવહારમાંથી વ્યવહાર કર્તા પાસે જે કોઇ પણ આગમ હોય તેની મદદથી પ્રાયશ્ચિત્ત દેવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે અથવા વ્યવહર્તવ્ય વસ્તુના વિષયમાં તેણે પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવો જોઇએ. પૂર્વોક્ત પાંચ પ્રકારના આગમોમાંથી જો તેની પાંસે કેવલ-જ્ઞાનરૂપ આગમ હોય, તો તેના દ્વારા તેણે તે પ્રકારનો વ્યવહાર ચલાવવો જોઇએ, કારણ કે કેવળજ્ઞાન અમન્દ્ય બોધક હોય છે. જો વ્યવહર્તાની પાસે કેવળ-જ્ઞાનરૂપ આગમ ન હોય, પણ મનઃ-પર્યય-જ્ઞાનરૂપ આગમ હોય, તો તેણે તેના દ્વારા તે પ્રકારનો પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવો જોઇએ આ રીતે પ્રધાનતર આગમને અભાવે ઉત્તરોત્તર અપ્રધાન આગમથી વ્યવહાર ચલાવવાની પુષ્ટિ નીચેના સૂત્ર દ્વારા કરવામાં આવી છે.

(णो य से तत्थ आगमे सिया, जहा से तत्थ सुए सिया सुएणं ववहारं पट्ठवेज्जा) સૂત્રકાર કહે છે કે વ્યવહર્તાની પાસે વ્યવહર્તવ્ય વસ્તુના વિષયમાં જો આગમ ન હોય, પણ શ્રુતનો સદ્ભાવ હોય તો, તેણે શ્રુતને આધારે જ તે વસ્તુના પ્રાયશ્ચિત્તનો વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ. (णो वा से तत्थ सुए सिया, जहा से तत्थ आणा सिया आणाए ववहारं पट्ठवेज्जा) જો વ્યવહર્તાની પાસે શ્રુતનો સદ્ભાવ ન હોય, તો પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ આપવાને માટે-તેનું વિધાન દેવાને માટે જેવી આજ્ઞા હોય-જેવો આજ્ઞારૂપ વ્યવહાર હોય-તેના દ્વારા તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ આપવાનો વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ.

(णो य से तत्थ आणा सिया, जहा से तत्थ धारणा सिया, धारणाएणं ववहारं पट्ठवेज्जा) જો વ્યવહર્તાની પાસે પ્રાયશ્ચિત આદિને માટે આજ્ઞારૂપ વ્યવહાર ન હોય. તો પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ દેવાને માટે તેની પાસે જેવી ધારણા હોય, તે ધારણા દ્વારા તેણે તે પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ દેવું જોઈએ. (णो य से तत्थ धारणा सिया, जहा से तत्थ जीए सिया, जीए णं ववहारं पट्ठवेज्जा) જો વ્યવહાર કર્તાની પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ દેવાને માટે ધારણા ન હોય, તો તેની પાસે જેવો જીતવ્યવહાર હોય એવા જીતવ્યવહાર દ્વારાજ તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ.

હવે સૂત્રકાર ઉપર્યુક્ત વિષયનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે-(इच्चेएहिं पंचहिं ववहारं पट्ठवेज्जा) આ પ્રકારના આ પાંચ વ્યવહારોથી (આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા અને જીત) વ્યવહર્તાએ પ્રાયશ્ચિત આદિ વ્યવહાર ચલાવવો તે વ્યવહારોનાં નામ આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કર્યાં છે— (तंजहा-आगमेणं, सुएणं, आणाए, धारणाए, जीएणं) આ આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા અને જીતરૂપ વ્યવહારોમાંનો જે કોઈ એક વ્યવહાર જેની પાસે હોય તેના દ્વારા વ્યવહાર કર્તાએ પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ, એજ વાત વિશેષ નિગમન દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે-(जहा जहा से आगमे, सुए, आणा, धारणा, जीए तहारं ववहारं पट्ठवेज्जा)

હવે ગૌતમ સ્વામી એ જાણવા માગે છે કે આ પાંચ વ્યવહારોમાંના કોઈ પણ વ્યવહારનો આશ્રય લઈને વ્યવહાર ચલાવનારને કયા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે-(से किमाहु भंते ! आगमबलिया समणा निग्गंथा ?) હે ભદન્ત ! આગમબળવાળા (આગમને પ્રમાણ માનનારા) ઉક્ત જ્ઞાન-વિશેષરૂપ ફળવાળા શ્રમણ નિગ્રંથ-કેવલી આદિ વ્યવહર્તાજન-આ વ્યવહાર પ્રમાણે વ્યવહાર કરનારને કયું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ કહે છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(इच्चेयं पंचविहं ववहारं जया जया जहिं जहिं, तहा तहा तहिं तहिं अणिस्सिओवस्सितं सम्मं वव-

हरमाणे समणे निग्गथे आणाए आराहए भवइ) હે ગૌતમ ! જે શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ ઉક્ત સ્વરૂપવાળા આ પ્રત્યક્ષીભૂત પંચવિધ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવા રૂપ વ્યવહાર દ્વારા જે જે પ્રસંગે જે જે પ્રયોજનમાં અથવા ક્ષેત્રમાં જે જે વ્યવહાર ઉચિત હોય તો તે વ્યવહારનું તે તે અવસરે તે તે પ્રયોજનાદિમાં બિલકુલ આશંકા રાખ્યા વગર અને રાગદ્વેષ રહિત થઇને સારી રીતે આચરણુ કરે છે, તે શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ-કેવલી જિનોપદેશનો આરાધક થાય છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

કર્મબન્ધકે સ્વરૂપકા નિરૂપણ

કર્મબન્ધ વક્તવ્યતા—

" कइविहेणं भंते ! बंधे पण्णत्ते " ઈત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कइविहे णं भंते ! बंधे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! બંધ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दुविहे बंधे पण्णत्ते) બંધ બે પ્રકારના કહ્યા છે. (तंजहा) જેવાં કે (ईरियावहिया बंधे य, संपराइ य बंधे य) (૧) ઐર્યાપથિક બંધ અને (૨) સાંપરાયિક બંધ. (ईरियावहियाणं भंते ! कम्मं किं नेरइओ बंधइ, तिरिक्खजोणिओ बंधइ) હે ભદન્ત ! ઐર્યાપથિક બંધ શું નારક જીવ બાંધે છે ? કે તિર્યંચયેનિક જીવ બાંધે છે ? (तिरिक्ख जोणिणी बंधइ, मणुस्सो बंधइ, मणुस्सी बंधइ, देवो बंधइ, देवी बंधइ ?) કે તિર્યંચ સ્ત્રી બાંધે છે ? કે મનુષ્ય બાંધે છે ? કે મનુષ્ય સ્ત્રી બાંધે છે ? કે દેવ બાંધે છે ? કે દેવી બાંધે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! ઐર્યાપથિક કર્મ (णो नेरइओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिणी बंधइ, णो देवो बंधइ, णो देवी बंधइ, पुव्वपडिवन्नए पडुच्च मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति, पडिवज्जमाणए पडुच्च मणुस्सो वा बंधइ, मणुस्सी वा बंधइ) નારક બાંધતો નથી, તિર્યંચયોનિકો બાંધતા નથી, તિર્યંચ સ્ત્રી બાંધતી નથી. દેવ બાંધતા નથી, દેવી બાંધતી નથી, પરન્તુ પૂર્વપ્રતિપન્નની અપેક્ષાએ મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રી બાંધે છે. પ્રતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ મનુષ્ય બાંધે છે, (૧) મનુષ્ય સ્ત્રી બાંધે છે. (૨) (मणुस्सा वा बंधंति, मणुस्सीओ वा बंधंति) (૩) અથવા મનુષ્યો બાંધે છે, (૪) અથવા મનુષ્ય સ્ત્રીઓ બાંધે છે, (अहवा मणुस्सो य मणुस्सी य बंधइ) (૫) અથવા મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રી બાંધે છે, (अहवा मणुस्सो य मणुस्सीओ य बंधइ) (૬) અથવા મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રીઓ બાંધે છે, (अहवा मणुस्सा य मणुस्सीय बंधंति) (૭) અથવા સઘળા મનુષ્યો અને મનુષ્ય સ્ત્રી બાંધે છે, (अहवा मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति) (૮) અથવા સઘળા મનુષ્યો અને સઘળી મનુષ્ય સ્ત્રીઓ બાંધે છે.

(तं भंते ! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसगो बंधइ, इत्थिओ बंधंति, पुरिसा बंधंति, नपुंसगा बंधंति, नो इत्थी, नो पुरिसो, नो नपुंसओ बंधइ ?) હે ભદન્ત ! શું ઐર્યાપથિક કર્મ સ્ત્રી બાંધે છે ? કે પુરુષ બાંધે છે ? કે નપુંસક બાંધે છે ? કે સ્ત્રીઓ બાંધે છે ? કે પુરુષો બાંધે છે ? કે નપુંસકો બાંધે છે ? અથવા નો સ્ત્રી, નો પુરુષ, નો નપુંસક બાંધે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो इत्थी बंधइ, णो पुरिसो बंधइ, जाव णो नपुंसगा बंधंति पुव्वपडिवन्नए पडुच्च अवगय वेदा बंधंति, पडिवज्जमाणए य पडुच्च अवगयवेदो वा बंधइ. अवगयवेदा वा बंधंति) ઐર્યાપથિક કર્મ સ્ત્રી બાંધતી નથી, પુરુષ બાંધતો નથી, અને નપુંસકો પર્યન્તના ઉપર્યુક્ત કોઇ પણ જીવો બાંધતા નથી. પણ પૂર્વપ્રતિપન્નની અપેક્ષાએ વેદરહિત જીવો બાંધે છે અને પતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ વેદરહિત એક જીવ અથવા વેદરહિત બધાં જીવો ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે.

(जइ भंते ! अवगय-वेदो वा बंधइ, अवगय वेदा वा बंधंति, तं भंते किं इत्थी पच्छाकडो बंधंति १, पुरिसपच्छाकडो बंधइ २, नपुंसगपच्छाकडो बंधइ ३, इत्थीपच्छाकडा बंधंति ४, पुरिसपच्छाकडा बंधंति ५, नपुंसगपच्छाकडा बंधंति ६, उदाहु इत्थी पच्छाकडो य, पुरिस पच्छाकडो य बंधइ ४, उदाहु इत्थी पच्छाकडो य, नपुंसग पच्छाकडो य बंधइ ४ ?) હે ભદન્ત ! જો વેદરહિત જીવ અથવા વેદ વિનાના જીવો ઐર્યાપથિક બંધ બાંધતા હોય, તો પૂર્વે જે સ્ત્રીવેદવાળો જીવ હતો તે બાંધે છે ? કે પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવ (પૂર્વે જે પુરુષ વેદવાળો હતો એવો જીવ) બાંધે છે ? કે નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત જીવ (પહેલાં જે નપુંસક-વેદવાળો હતો એવો જીવ) બાંધે છે ? અથવા સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત જીવ અને પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવ બાંધે છે અથવા સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત અને નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત જીવ બાંધે છે ? (उदाहु-पुरिसपच्छाकडो य नपुंसगपच्छाकडो य बंधइ, ४) અથવા પુરુષ પશ્ચાત્કૃત અને નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવ બાંધે છે ? (उदाहु-इत्थीपच्छकडो य पुरिसपच्छाकडो य नपुंसग-पच्छाकडो य भाणियव्वं ८) અથવા સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત, પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત અને નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત જીવ બાંધે છે ? (एवं एए छव्वीसं भंगा २६, जाव उदाहु इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य बंधंति) આ રીતે ૨૬ ભંગ (વિકલ્પ) સમજવા. છેલ્લો ભંગ આ પ્રમાણે સમજવો-અથવા સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત જીવો, પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવો અને નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત જીવો બાંધે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (इत्थीपच्छाकडो वि बंधइ १, पुरिसपच्छाकडो वि बंधइ२, नपुंसगपच्छाकडो वि बंधइ ३, इत्थीपच्छाकडा वि बंधंति ४, पुरिसपच्छाकडा वि बंधंति ५, नपुंसगपच्छाकडा वि बंधंति ६) સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત જીવ પણ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે, (૨) પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવ પણ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે, (૩) નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત જીવ પણ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે. (૪) સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત જીવો પણ ઐર્યાપથિક બંધ બાંધે છે. (૫) પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવો પણ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે, (૬) નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત જીવો પણ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે. (अहवा-इत्थीपच्छाकडो य पुरिस-पच्छाकडो य बंधइ) અથવા સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત અને પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત હોય એવો જીવ પણ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે. (एवं एए छव्वीसभंगा भाणियव्वा) આ પ્રમાણે ૨૬ ભંગ કહેવા

જોઈએ. (जाव–अहवा इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसग–पच्छकडा य बंधंति) ૨૬ મો ભંગ આ પ્રમાણે બનશે અથવા સ્ત્રી–પશ્ચાત્કૃત જીવો, પુરુષ–પશ્ચાત્કૃત જીવો અને નપુંસક–પશ્ચાત્કૃત જીવો આ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે. અહીં સુધીના ૨૬ ભંગો સમજવા.

(तं भंते ! किं बंधी बंधइ, बंधिस्सइ १, बंधी बंधइ, न बंधिस्सइ २, बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ३, बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ ४, न बंधी बंधइ, बंधिस्सइ ५, न बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ ६, न बंधी बंधइ, बंधिस्सइ ७; न बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ ८) હે ભદન્ત ! આ ઐર્યાપથિક કર્મ શું પહેલાં કોઈ જીવે બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં શું એજ જીવ તે કર્મ બાંધે છે, ભવિષ્યમાં શું એજ જીવ તે કર્મ બાંધશે ? (૧) શું કોઈ જીવે ભૂતકાળમાં તે બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં શું એ જ જીવ તે કર્મ બાંધે છે, ભવિષ્યમાં શું એજ જીવ તે કર્મ નહીં બાંધે ? (૨) ભૂતકાળમાં કોઈ જીવે તે કર્મ બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં તે જીવ તે કર્મ બાંધતો નથી, અને ભવિષ્યમાં તે જીવ તેને બાંધશે ? (૩) ભૂતકાળમાં કોઇ જીવે તે બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં એજ જીવ તેને બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં એજ જીવ તેને બાંધશે નહીં ? (૪) ભૂતકાળમાં કોઈ જીવે શું તે બાંધ્યું નથી, વર્તમાનમાં એજ જીવ તેને બાંધે છે, અને ભવિષ્યમાં એજ જીવ તેને બાંધશે ? (૫) ભૂતકાળમાં શું કોઈ જીવે તે બાંધ્યું નથી, વર્તમાનમાં એજ જીવ તેને બાંધે છે, અને ભવિષ્યમાં એજ જીવ તેને નહીં બાંધે છે ? (૬) ભૂતકાળમાં શું કોઈ જીવે તેને બાંધ્યું નથી, વર્તમાનમાં પણ એજ જીવ તેને બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં એજ જીવ તેને બાંધશે ? (૭) ભૂતકાળમાં શું કોઈ જીવે તેને બાંધ્યું નથી, વર્તમાનમાં પણ એજ જીવ તેને બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ એજ જીવ તેને બાંધશે નહીં ? ૮

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (भवागरिसं पडुच्च अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ, अत्थेगइए बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ, एवं तं चेव सव्वं जाव अत्थेगइए न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ) ભવાકર્ષની અપેક્ષાએ (અનેક ભવોમાં ઉપશમ શ્રેણી આદિની પ્રાપ્તિથી ઐર્યાપથિક કર્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા તેનું નામ ભવાકર્ષ છે) કોઇ એક જીવે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધ્યું હોય છે, એજ એક જીવ તેને બાંધે છે અને એજ એક જીવ તેને બાંધશે. કોઇ એક જીવે

પહેલાં તેને બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં એજ જીવ તેને બાંધે છે અને એજ એક જીવ તેને બાંધશે નહીં. (एवं तं चेव सव्वं) આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું એટલે કે " કોઇ એક જીવે ભૂતકાળમાં ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધ્યું નથી, વર્તમાનમાં એજ જીવ તેને બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં એજ જીવ તેને બાંધશે નહીં " આ સૂત્રપાઠ સુધીનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઇએ. (गहणागरिसं पडुच्च अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ-एवं जाव अत्थेगइए न बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ) ગ્રહણાકર્ષની અપેક્ષાએ (એકજ ભવનાં ઐર્યાપથિક કર્મપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા તેનું નામ ગ્રહણાકર્ષ છે) કોઇ એક જીવે તે ઐર્યાપથિક કર્મ પહેલાં બાંધ્યું હોય છે, વર્તમાનમાં એજ એક જીવ તેને બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં પણ એજ એક જીવ તેને બાંધશે. એજ પ્રમાણે " કોઈ એક જીવે તેને બાંધ્યું નથી, એજ જીવ તેને બાંધે છે અને બાંધશે. " અહીં સુધીનું કથન આગળના કથન મુજબ સમજવું. (णो चेव णं न बंधी बंधइ, न बंधिस्सइ) પરન્તુ અહીં આ ભંગ લાગુ પડતો નથી-" બાંધ્યું નથી બાંધે છે, બાંધશે નહીં " (अत्थेगइए न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ) કોઈ એક જીવે પહેલા તે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધ્યું નથી, એજ એક જીવ વર્તમાનમાં તેને બાંધતો નથી અને એજ એક જીવ ભવિષ્યમાં તેને બાંધશે નહીં. (तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ, साइयं अपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ ?) હે ભદન્ત ! તે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ સાદિ સપર્યવસિત હોય છે ? કે સાદિ અપર્યવસિત હોય છે ? કે અનાદિ સપર્યવસિત હોય છે ? કે અનાદિ અપર્યવસિત હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (साइयं सपज्जवसियं बंधइ, णो साइयं अपज्जवसियं बंधइ, णो अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ, णो अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ) આ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ સાદિ સપર્યવસિત હોય છે, સાદિ અપર્યવસિત હોતો નથી, અનાદિ સપર્યવસિત હોતો નથી અને અનાદિ અપર્યવસિત પણ હોતો નથી.

(तं भंते ! किं देसेणं देसं बंधइ, देसेणं सव्वं बंधइ, सव्वेणं देसं बंधइ, सव्वेणं सव्वं बंधइ ?) ભદન્ત ! જીવ જે આ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે, તે શું દેશથી દેશનો બંધ કરે છે ? કે દેશથી સર્વનો બંધ કરે છે ? કે

સર્વથી દેશનો બંધ કરે છે ? કે સર્વથી સર્વનો બંધ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो देसेणं देसं बंधइ, णो देसेणं सव्वं बंधइ, णो सव्वेणं देसं बंधइ, सव्वेणं सव्वं बंधइ) જીવ દેશથી દેશનો બંધ કરતો નથી, દેશથી સર્વનો બંધ પણુ કરતો નથી, સર્વથી દેશનો બંધ પણુ કરતો નથી, પરન્તુ સર્વથી સર્વનો બંધ કરે છે.

ટીકાર્થ—આરાધક જીવ અશુભ કર્મનો ક્ષય કરે છે અને શુભ કર્મનો બંધ કરે છે. આ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે અહીં બંધના વિષે પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે—(कइविहेणं भंते ! बंधे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! બંધ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (દ્રવ્યબંધ અને ભાવબંધની અપેક્ષાએ બંધ બે પ્રકારના કહ્યા છે. નિગડ (બેડી) આદિ વડે જે બંધ બાંધવામાં આવે છે તેને દ્રવ્યબંધ કહે છે. રાગાદિથી કર્મોનો જે બંધ બંધાય છે તેને ભાવબંધ કહે છે. અહીં ગૌતમ સ્વામીએ ભાવબંધની અપેક્ષાએ ઉપરનો પ્રશ્ન પૂછયો છે એમ સમજવું, કારણુ કે આ પ્રકરણુમાં ભાવબંધનો અધિકાર જ ચાલી રહ્યો છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! दुविहे बंधे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ ! બંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યા છે-(ईरियावहिय बंधेय, संपराइयबंधेय) ઐર્યાપથિક બંધ અને (૨) સાંપરાયિક બંધ.

' ઇર્યા ' એટલે ગમન. તેનાથી યુક્ત જે માર્ગ તેને ઇર્યાપથ કહે છે. તે ઇર્યાપથમાં જે બંધ થાય છે તેનું નામ ઐર્યાપથિક બંધ છે. આ તો માત્ર ઇર્યાપથની વ્યુત્પત્તિ જ છે. પણ અહીં તેનો આ પ્રમાણે અર્થ સમજવો— " ઐર્યાપથિક પ્રવૃત્તિ યોગ નિમિત્તે જ થાય છે. તેથી યોગનિમિત્તક જે બંધ હોય છે તેને ઐર્યાપથિક બંધ કહે છે. આ બંધ સાતાવેદનીય કર્મબંધ રૂપ હોય છે. અને તે ૧૧ માં, ૧૨ માં અને ૧૩ માં ગુણસ્થાનમાં થાય છે. કારણુ કે તે ગુણસ્થાનોમાં એક વેદનીય કર્મનો જ બંધ હોય છે. જેના દ્વારા જીવ સંસારમાં ભ્રમણુ કરે છે તેનું નામ સંપરાય છે. કષાયો એવાં સંપરાય રૂપ હોય છે. તે કષાયોનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે જે કર્મ બંધાય છે તેનું નામ સાંપરાયિક કર્મ છે. તે કર્મના બંધને સાંપરાયિક બંધ કહે છે. આ સાંપરાયિક બંધનું કારણુ કષાયોને માનવામાં આવે છે અને સમસ્ત અવીતરાગ ગુણસ્થાનવાળા જીવોમાં આ બંધનો સદ્ભાવ માનવામાં આવે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(ईरियावहियं णं भंते ! कम्मं किं नेरइओ बंधइ ?) હે ભદન્ત ! શું નારક જીવ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે ? (तिरिक्खजोणीओ बंधइ) કે તિર્યંચ યોનીવાળો જીવ બાંધે છે ? (तिरिक्खजोणिणी बंधइ) કે તિર્યંચ યોનિક સ્ત્રી (તિર્યંચિણી) બાંધે છે ? (मणुस्सो बंधइ) કે મનુષ્ય બાંધે છે ? (मणुस्सी बंधइ) કે મનુષ્ય સ્ત્રી બાંધે છે ? (देवो बंधइ) કે દેવ બાંધે છે ? " देवी बंधइ " કે દેવી બાંધે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (नो नेरइओ बंधइ, नोतिरिक्खजोणिओ बंधइ, णोतिरिक्खजोणिणी बंधइ) આ ઐર્યાપથિક

ભ ૬

કર્મ નારક જીવ બાંધતો નથી, તિર્યંચ યોનિક જીવ પણ બાંધતો નથી, તિર્યંચ યોનિક સ્ત્રી પણ બાંધતી નથી, (णो देवो बंधइ, णो देवी बंधइ) દેવ પણ બાંધતા નથી અને દેવી પણ બાંધતી નથી. પરન્તુ (पुव्वपडिवन्नए पडुच्च मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधइ) પૂર્વપ્રતિપન્નકની અપેક્ષાએ મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રીઓ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ બાંધે છે તેનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે- જેમણે પહેલાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હોય છે, તેમને પૂર્વપ્રતિપન્નક કહે છે. એવાં તે જીવ ઐર્યાપથિક કર્મબંધના દ્વિતીય, તૃતીય આદિ સમયવર્તી હોય છે-એવાં અનેક મનુષ્યો અને અનેક સ્ત્રીઓ હોય છે, કારણ કે બન્ને પ્રકારના કેવલી હમેશા હોય છે. ઐર્યાપથિક કર્મના બંધક વીતરાગ ઉપશાન્ત મોહ, ક્ષીણ મોહ અને સયોગ કેવલી, એ ગુણસ્થાનોમાં રહેનારા જીવો હોય છે. મનુષ્ય જ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. બીજાં જીવો તે કર્મનો બંધ કરતા નથી, એ અભિપ્રાયની અપેક્ષાએ જ સૂત્રકારે કહ્યું છે કે-(मणुस्सा य मणुस्सीओ य) " મનુષ્યો અને મનુષ્ય સ્ત્રીઓ જ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે. "

હવે સૂત્રકાર પ્રતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ નીચે પ્રમાણે કહે છે-(पडिवज्जमाणए पडुच्च मणुस्सो वा बंधइ) (૧) પ્રતિપદ્યમાન જીવોની અપેક્ષાએ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ મનુષ્ય કરે છે. ઐર્યાપથિક કર્મબંધના પ્રથમ સમયમાં જે વર્તમાન (મોજૂદ) હોય-એટલે કે વીતરાગ અવસ્થાની પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયમાં જે મોજુદ હોય-એવાં મનુષ્યને પ્રતિપદ્યમાનક કહે છે. તેમનો વિરહ સંભવિત હોવાથી એક સમયમાં એક મનુષ્ય અને અનેક મનુષ્યના એક એકના યોગમાં એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ ચાર વિકલ્પ બને છે તથા દ્વિક સંયોગથી પણ ચાર વિકલ્પ બને છે. આ રીતે કુલ આઠ વિકલ્પ નીચે પ્રમાણે બને છે—(૧) પ્રતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ મનુષ્ય (એક વચનમાં) ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૨) " मणुस्सी वा बंधइ " પ્રતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ એક મનુષ્ય સ્ત્રી ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૩) "मणुस्सा वा बंधंति" અનેક મનુષ્યો ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૪) " मणुस्सीओ वा " અથવા અનેક મનુષ્ય સ્ત્રીઓ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે એજ પ્રમાણે એક મનુષ્ય અને અનેક મનુષ્યો, એક મનુષ્ય અને અનેક મનુષ્ય સ્ત્રીઓ પ્રતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. આ ચાર વિકલ્પ એક એકના એકત્વ અને બહુત્વની દૃષ્ટિએ કહેવામાં આવ્યા છે હવે દ્વિકના યોગથી જે ચાર વિકલ્પો બને છે તે નીચે પ્રમાણે સમજવા-" अहवा मणुस्सो य मणुस्सी य बंधइ " અથવા એક મનુષ્ય અને એક મનુષ્ય સ્ત્રી ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૨) " अहवा मणुस्सो य मणुस्सीओ य बंधंति " અથવા એક મનુષ્ય અને અનેક મનુષ્ય સ્ત્રીઓ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૩) अहवा मणुस्सा य मणुस्सी य बंधंति " અથવા અનેક મનુષ્ય અને એક સ્ત્રી ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે.

(૪) (अहवा–मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति) અથવા અનેક મનુષ્યો અને અનેક મનુષ્ય સ્ત્રીઓ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. તેમનામાં પુલ્લિંગતા અને સ્ત્રીલિંગતા પોતપોતાના લિંગોની અપેક્ષાએ સમજવી જોઇએ, વેદની અપેક્ષાએ સમજવી નહીં કારણ કે તેઓ ક્ષીણ અને ઉપશાન્તવેદવાળા હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી વેદની અપેક્ષાએ ઐર્યાપથિક કર્મના બંધ વિષે આ પ્રમાણે પૂછે છે-(तं भंते! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, नपुंसगो बंधइ) હે ભદન્ત! શું સ્ત્રી ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે? કે પુરૂષ બાંધે છે? કે નપુંસક બાંધે છે? (इत्थीओ बंधंति, पुरिसा बंधंति नपुंसगा बंधंति) આવા શું ઐર્યાપથિક કર્મ સ્ત્રીઓ બાંધે છે, કે પુરુષો બાંધે છે, કે નપુંસકો બાંધે છે? અથવા શું (नो इत्थी, नो पुरिसो, नो नपुंसओ बंधइ) નો સ્ત્રી, નો પુરુષ, નો નપુંસક-એટલે કે સિદ્ધ બાંધે છે? અહીં વેદને અનુલક્ષીને ઉપર પ્રમાણે સાત પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે. તે સાત પ્રશ્નોમાંથી પહેલાં છ પ્રશ્નો દ્વારા વેદવાળા જીવોના ઐર્યાપથિક કર્મ બંધ વિષે પ્રશ્ન પૂછયા છે અને (नो इत्थी) આદિ રૂપ સાતમો પ્રશ્ન અવેદક જીવના ઐર્યાપથિક કર્મ બંધ વિષે પૂછવામાં આવ્યો છે. શરૂઆતના વેદવિષયક ૬ પ્રશ્નોના ઉત્તર નિષેધાત્મક (નકારવાચક) છે અને સાતમા પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વીકારાત્મક (હકારવાચક) છે. એજ વાત સૂત્રકાર મહાવીર પ્રભુના ઉત્તર દ્વારા નીચે પ્રમાણે પ્રકટ કરે છે-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (नो इत्थी बंधइ, नो पुरिसो बंधइ, जाव णो नपुंसगा बंधंति) ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ સ્ત્રી (સ્ત્રીત્વ વેદક જીવ) બાંધતી નથી. પુરુષ (પુરુષત્વ વેદક જીવ) બાંધતો નથી, નપુંસક (નપુંસકત્વ વેદક જીવ) બાંધતો નથી, સ્ત્રીત્વ વેદક જીવો બાંધતા નથી, પુરુષત્વ વેદક જીવો બાંધતા નથી અને નપુંસકત્વ વેદક જીવો પણ બાંધતા નથી, પરન્તુ (पुव्वपडिवन्नए पडुच्च अवगयवेदा बंधंति) પૂર્વપ્રતિપન્ન મનુષ્યોની અપેક્ષાએ અપગત વેદવાળા (અવેદક-વેદરહિત) જીવો જ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. તથા (पडिवज्जमाणए पडुच्च अवगयवेदो वा बंधइ, अवगयवेदा वा बंधंति) પ્રતિપદ્યમાનની) અપેક્ષાએ અપગત વેદવાળો (વેદરહિત) મનુષ્ય અથવા અપગત વેદવાળા મનુષ્યો ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-(નો સ્ત્રી, નો પુરુષ, નો નપુંસક) એવું જે પૂર્વપક્ષ સંબંધી સાતમું પદ છે-તેમાં સમાવિષ્ટ વેદોમાં-પૂર્વપ્રતિપન્નક, એ બંને પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે, તેમાંના જે પૂર્વપ્રતિપન્નક મનુષ્યો છે તેઓ ઐર્યાપથિક કર્મ બંધના બે ત્રણ આદિ સમયવર્તી હોવાના કારણે સદા અનેક હોય છે તે કારણે (पूर्वप्रतिपन्नकान्) ઈત્યાદિ દ્વારા એક જ વિકલ્પ સૂત્રકારે કહ્યો છે. પરન્તુ જે

મનુષ્ય પ્રતિપદ્યમાનક હોય છે. તેઓ ઐર્યાપથિક કર્મબંધના પ્રથમ સમયવર્તી હોય છે, તેથી તેમનામાં વિરહની સંભાવના હોવાથી એક આદિનો સદ્‌ભાવ રહે છે. તે કારણે (प्रतिपद्यमानकान्) ઈત્યાદિ દ્વારા સૂત્રકારે બે વિકલ્પ કહ્યા છે,

હવે ગૌતમસ્વામી અપગતવેદનાવાળા (વેદ રહિત) ઐર્યાપથિક કર્મબંધની અપેક્ષાએ સ્ત્રીત્વ આદિ ભૂતભાવને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(जइणं भंते ! अवगयवेदो वा बंधइ, अवगयवेदा वा बंधंति) હે ભદન્ત ! જો વેદરહિત એક જીવ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધતો હોય અથવા વેદરહિત અનેક જીવો ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધતા હોય, તો (तं भंते ! किं इत्थी पच्छाकडो बंधइ) (૧) હે ભદન્ત ! શું સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (જે જીવે સ્ત્રીત્વનો અતીતકાળમાં અનુભવ કરી લીધો હોય એવા ભૂતપૂર્વ સ્ત્રીત્વ વેદક જીવને સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત કહે છે, (૨) (पुरिसपच्छाकडो बंधइ) કે શું પુરુષ પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (જે જીવે સ્ત્રીત્વનો અતીતકાળમાં અનુભવ કરી લીધો હોય એવા ભૂતપૂર્વ સ્ત્રીત્વવેદક જીવને સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત કહે છે.) (૨) "पुरिसपच्छाकडो बंधइ" કે શું પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (ભૂતપૂર્વ પુરુષત્વ વેદક જીવને પુરુષપશ્ચાત્કૃત કહે છે.) (૩) (नपुंसगपच्छाकडो बंधइ) (૩) કે શું નપુંસકપશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (જે જીવે પૂર્વે નપુંસક વેદનું વેદન કર્યું હોય એવા જીવને નપુંસક પશ્ચાત્કૃત કહે છે.) અહીં એવું સમજવું જોઈએ કે એક એકના યોગથી એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ ૬ વિકલ્પ થાય છે, તથા દ્વિકના યોગથી એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ ૧૨ વિકલ્પ થાય છે અને ત્રિકના યોગથી એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ ૮ વિકલ્પ થાય છે. આ રીતે કુલ ૨૬ વિકલ્પ થાય છે. તેમાંના ત્રણ વિકલ્પો તો ઉપર કહેવામાં આવી ચુકયા છે. બાકીના ૨૩ વિકલ્પો અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે—

(૪) "इत्थीपच्छाकडा बंधंति" અથવા શું સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૫) "पुरिसपच्छाकडा बंधंति" અથવા શું પુરુષપશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૬) 'नपुंसगपच्छाकडा बंधंति' અથવા શું નપુંસક-પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? આ રીતે એક એકના યોગથી આ ૬ વિકલ્પ કહેવામાં આવ્યા છે. હવે દ્વિકના યોગથી એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ જે ૧૨ વિકલ્પ બને છે તે નીચે પ્રમાણે સમજવા—

(૧) "उदाहु इत्थीपच्छाकडो य पुरिसपच्छाकडो य बंधइ" અથવા કોઈ એક અવેદક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત જીવ અને કોઈ એક અવેદક પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવ શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? એટલે કે પહેલાં જેણે સ્ત્રીવેદનું વેદન કર્યું હોય એવો એક જીવ તથા જેણે પુરુષ-વેદનું પૂર્વે વેદન કર્યું હોય એવો એક જીવ, એ બન્ને અવેદક જીવ શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૨) અથવા અવેદક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત જીવ તથા કેટલાક અવેદક પુરુષ-પશ્ચા-

त्कृत જીવો, આ બન્ને પ્રકારના અવેદક જીવો શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૩) અથવા કેટલાક સ્ત્રી–પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ અને કોઇ એક પુરુષ પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૪) અથવા કેટલાક અવેદક સ્ત્રી–પશ્ચાત્કૃત જીવો અને કેટલાક અવેદક પુરુષપશ્ચાત્કૃત જીવો શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૫)" उदाहु–इत्थीपच्छाकडो य, णपुंसग पच्छाकडो य बंधइ" અથવા શું કોઈ એક અવેદક પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત જીવ અને કોઇ એક અવેદક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૬) અથવા એક અવેદક સ્ત્રી–પશ્ચાત્કૃત જીવ અને કેટલાક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવો શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૭) અથવા શું કેટલાક અવેદક સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત જીવો અને એક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૮) અથવા અનેક અવેદક સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત જીવો અને અનેક અવેદક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવો શું ઐર્યાપથિક બંધ બાંધે છે? (૯) उदाहु–पुरिस पच्छाकडो य, णपुंसगपच्छाकडो य बंधइ) અથવા પુરુષ–પશ્ચાત્કૃત હોય એવો એક અવેદક જીવ અને નપુંસક–પશ્ચાત્કૃત હોય એવો એક જીવ શું ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે? (૧૦) અથવા પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત હોય એવો એક અવેદક જીવ અને નપુંસક–પશ્ચાત્કૃત હોય એવા અનેક અવેદક જીવો શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૧૧) અથવા પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય એવા અનેક અવેદક જીવો અને નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય એવો એક અવેદક જીવ શું ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે? (૧૨) અથવા પુરુષ–પશ્ચાત્કૃત હોય એવાં અનેક અવેદક જીવો અને નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય એવા અનેક અવેદક જીવો શું ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે? આ રીતે એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ દ્વિકના સંયોગથી ઉપર મુજબ ૧૨ ભંગ (વિકલ્પ) બને છે.

ત્રિક સંયોગથી જે આઠ વિકલ્પો બને છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) उदाहु–इत्थी पच्छाकडो य, पुरिसपच्छाकडो य, नपुंसगपच्छाकडो य भाणियव्वं) અથવા જે અવેદક જીવ સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત છે, પુરુષ–પશ્ચાત્કૃત છે અને નપુંસક પશ્ચાત્કૃત છે, તે શું ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૨) અથવા એક સ્ત્રી–પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ, એક પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવ અને અનેક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો શું તે કર્મનો બંધ કરે છે? (૩) અથવા અવેદકોમાંનો કોઈ એક જીવ સ્ત્રી–પશ્ચાત્કૃત હોય, કેટલાક જીવો પુરુષ–પશ્ચાત્કૃત હોય, અને કોઈ એક જીવ નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય, તો શું તેઓ બધાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૪) અથવા અવેદકોમાંનો કોઇ એક જીવ સ્ત્રી–પશ્ચાત્કૃત હોય, કેટલાક જીવો પુરુષ–પશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક જીવો સ્ત્રી–પશ્ચાત્કૃત હોય તો શું તેઓ બધાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે? (૫) અથવા અવેદકોમાંના કેટલાક જીવો સ્ત્રી–પશ્ચાત્કૃત હોય, કોઈ એક જીવ પુરુષ–પશ્ચાત્કૃત હોય અને કોઇ એક જીવ નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય, તો શું તેઓ બધાં તે કર્મનો બંધ કરે છે? (૬) અથવા અવેદકોમાંના કેટલાક જીવો સ્ત્રી–પશ્ચાત્કૃત હોય, કોઇ એક પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક નપુંસક

પશ્ચાત્કૃત હોય, તો શું તેઓ બધાં તે કર્મનો બંધ કરે છે? (૭) અથવા અવેદકોમાંના કેટલાક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય, કેટલાક જીવો પુરુષ-પશ્ચાત્કૃત હોય અને કોઇ એક જીવ નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય, તો શું તેઓ બધાં તે કર્મનો બંધ કરે છે? (૮) इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य नपुंसकपच्छ-कडाय बंधंति) અથવા અવેદકોમાંના કેટલાક જીવો સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય, કેટલાક જીવો પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક જીવો નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય, તો શું તેઓ બધાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે?

(एवं एए छव्वीसं भंगा भाणियव्वा-जाव-उदाहु इत्थी पच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य, बंधंति) આ પ્રમાણે ત્રિક સંયોગથી બનતા ઉપર્યુક્ત આઠ ભંગ (વિકલ્પ) બીજા ભંગો સાથે મેળવવાથી કુલ ૨૬ ભંગ બને છે. આ રીતે જે છેલ્લો ભંગ બને છે તે નીચે પ્રમાણે સમજવો. "અવેદકોમાં કેટલાક જીવો સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય, કેટલાક જીવો પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક જીવો નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય, તો શું તેઓ બધાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે?

હવે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा!" હે ગૌતમ! (इत्थीपच्छाकडो वि बंधइ) (૧) જે અવેદક જીવ સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય છે તે પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૨) पुरिसपच्छाकडो वि बंधइ) પુરુષ પશ્ચાત્કૃત જીવ પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે(૩) "नपुंसगपच्छाकडो वि बंधइ" નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવ પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૪) "इत्थी पच्छाकडा वि बंधंति" સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો પણ આ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૫) पुरिस पच्छाकडा वि बंधंति" પુરુષ પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૬) "नपुसंगपच्छाकडा वि बंधंति" નપુંસક પશ્ચાત્કૃત અવેદક જીવો પણ ઐર્યાપથિક બંધ કરે છે. (૭) "अहवा-इत्थी पच्छाकडो य, पुरिस पच्छाकडो य बंधइ" જે અવેદક જીવ સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય છે તથા પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય છે, તે પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. "एवं एए चेव छव्वीसं भंगा भाणियव्वा" આ પ્રમાણે એજ ૨૬ વિકલ્પો કહેવા જોઇએ.

"जाव अहवा इत्थी पच्छोकडा य, परिसपुच्छाकडा य, नपुंसगपच्छा-कडाय बंधंति" આ સૂત્રમાં આવતા 'जाव' (यावत्) પદથી નીચેના ભંગો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. (૮) કેટલાક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય અને કોઈ એક પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય એવાં અવેદક જીવો પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૯) અથવા કોઇ એક સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય એવાં અવેદક જીવો પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૧૦) અથવા કેટલાક સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય એવા જીવો પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૧૧) અથવા કોઇ એક સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત જીવ હોય અને કોઇ એક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવ હોય, તો તે પણ ઐર્યા-

પથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૧૨) અથવા કેટલાક સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત જીવો હોય અને કોઈ એક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવ હોય, તો તે પણ ઐર્યાપથિક બંધ કરે છે. (૧૩) અથવા કોઇ એક જીવ સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત હોય, અને કેટલાક જીવો નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય, તો તે પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૧૪) અથવા કેટલાક સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત જીવો હોય અને કેટલાક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવો હોય, તો તેઓ પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. (૧૫) અથવા તેઓમાંથી કોઇ એક જીવ નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય તો એવો જીવ પણ આ ઐર્યાપથિક બંધ કરે છે. આ રીતે બાકીના ૧૧ ભંગ પણ પૂર્વપક્ષમાં (પ્રશ્ન સૂત્રમાં) કહ્યા પ્રમાણે જ ગ્રહણ કરવા જોઈએ, આ રીતે કુલ ૨૬ ભંગ બનશે. છેલ્લો (૨૬ મો) ત્રિક સંયોગવાળો આ પ્રમાણે છે-" अथवा स्त्रीपश्चात्कृताश्च, पुरुषपश्चात्कृताश्च नपुंसकपश्चात्कृताश्च " અવેદકોમાંના કેટલાક જીવો સ્ત્રી-પશ્ચાત્કૃત હોય, કેટલાક જીવો પુરૂષ પશ્ચાત્કૃત હોય અને કેટલાક નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય, તો તેઓ બધાં પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે.

હવે સૂત્રકાર આ ઐર્યાપથિક કર્મ બંધનની ત્રણે કાળની અપેક્ષાએ પ્રરૂપણા કરે છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" तं भंते ! किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ ? " હે ભદન્ત ! આ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ શું ભૂતકાળમાં કોઇ જીવે બાંધ્યો છે? વર્તમાનકાળમાં તે તેને બાંધે છે? અને ભવિષ્યકાળમાં શું તે તેને બાંધશે? આ પ્રમાણે પહેલો ભંગ છે. બીજા સાત ભંગ (વિકલ્પ) નીચે પ્રમાણે છે-" बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ " (૨) કોઈ જીવે પહેલાં શું તે કર્મનો બંધ બાંધ્યો છે, વર્તમાનમાં શું તે તેને બાંધે છે, ભવિષ્યમાં શું તે તેને નહીં બાંધે? (૩) " बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ " કોઇ જીવે ભૂતકાળમાં તે કર્મનો બંધ બાંધ્યો હોય, વર્તમાનમાં બાંધતો ન હોય અને ભવિષ્યમાં બાંધવાનો હોય એવું બને છે ખરૂં? (૪) बंधी, न बंधइ न बंधिस्सइ " કોઈ જીવે ભૂતકાળમાં તે કર્મનો બંધ બાંધ્યો છે, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં બાંધશે નહીં, એવું બને છે ખરૂં? (૫) " न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ " શું ભૂતકાળમાં કોઇ જીવે તેને બાંધ્યો નથી? શું વર્તમાનમાં તે તેને બાંધે છે? શું ભવિષ્યમાં તે તેને બાંધશે? (૬) न बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ " શું ભૂતકાળમાં તે બંધ કોઈ જીવે બાંધ્યો નથી? વર્તમાનમાં શું એજ જીવ તેને બાંધે છે? અને શું ભવિષ્યમાં તે તેને નહીં બાંધે?

(૭) " न बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ " શું ભૂતકાળમાં તે બંધ કોઇ જીવે બાંધ્યો નથી ? શું એજ જીવ વર્તમાનમાં તેને બાધતો નથી ? શું તે ભવિષ્યમાં તેને બાંધશે ? (૮) (न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ) શું ભૂતકાળમાં કોઇ જીવે તે બંધ બાંધ્યો નથી, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં એ જીવ તેને બાંધશે પણ નહીં ? આ પ્રમાણે આઠ પ્રશ્નરૂપ વિકલ્પો છે.

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે–" गोयमा ! भवागरिसं पडुच्च अत्थेगइए बंधी, बधइ, बंधिस्सइ " હે ગૌતમ ! ભવાકર્ષની અપેક્ષાએ કોઇ એક જીવે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધ્યું છે, તે બાંધે છે અને તે બાંધશે. (અનેક ભવોમાં ઉપશમશ્રેણી આદિની પ્રાપ્તિથી ઐર્યાપથિક કર્મપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા તેનું નામ ભવાકર્ષ છે) આ ભવાકર્ષની અપેક્ષાએ જે કોઇ જીવે પહેલાં ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધ્યું હોય છે, એ જ જીવ વર્તમાનમાં પણ તેને બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં પણ બાંધશે. આ પહેલો વિકલ્પ છે. (एवं तं चेव सव्वं जाव अत्थेगइए न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ " એજ પ્રમાણે પ્રશ્ન સૂત્રોમાં બતાવ્યા પ્રમાણે બીજા વિકલ્પો પણ સમજી લેવા. આઠમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે સમજવોઃ—" કોઈ એક જીવે ઐર્યાપથિક કર્મ ભૂતકાળમાં બાંધ્યું નથી, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ બાંધશે નહીં. " અહીં પહેલો અને આઠમો વિકલ્પ આપવામાં આવ્યો છે બાકીના છ વિકલ્પો પ્રશ્ન વાકય ઉપરથી સમજી લેવાના છે, તેથી જ સૂત્રકારે " एवं तं चेव सव्वं " એજ પ્રમાણે બાકીનું સમસ્ત કથન સમજવું, એમ કહ્યું છે હવે તે આઠ વિકલ્પ નીચે આપવામાં આવે છે—

(૧) ભૂતકાળમાં જે જીવે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધ્યું છે તે વર્તમાનમાં પણ તેને બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં પણ બાંધશે. (૨) જે જીવે ભૂતકાળમાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હોય છે, તે વર્તમાનમાં તેનો બંધ કરે છે અને ભવિષ્યમાં તે તેનો બંધ નહીં કરે. (૩) જે જીવે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો છે, તે જીવ વર્તમાનમાં તેનો બંધ કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં તે તેનો બંધ કરશે. (૪) કોઇ એક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો છે, પણ વર્તમાનમાં કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ કરશે નહીં. (૫) કોઇ એક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો નથી, વર્તમાનકાળમાં એજ જીવ તેનો બંધ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે તેનો બંધ કરશે. (૬) કોઇ એક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો નથી, વર્તમાનમાં તેનો બંધ કરે છે પણ ભવિષ્યમાં તેનો બંધ કરશે નહીં. (૭) કોઇ એક જીવ એવો હોય છે કે જે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કરતો નથી, વર્તમાનમાં પણ કરતો નથી પણ ભવિષ્યમાં તેનો બંધ કરશે (૮) કોઇ એક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો નથી, વર્તમાનમાં પણ કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ કરશે નહીં.

આ બધાં વિકલ્પોનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે–પહેલા વિકલ્પમાં જે જે વાત કહેવામાં આવી છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે–કોઈ એક અવેદક જીવ કે જેનો પૂર્વભવમાં મોહ ઉપશાંત થઈ ગયો હતો તેણે તે સમયે ત્યાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હતો, અને વર્તમાનકાળે પણ જો તેની અંદર મોહની ઉપશાન્તતા હોય, તો તે વર્તમાન સમયે પણ તેનો બંધ કરતો હોય છે, અને ભવિષ્યમાં પણ મોહની ઉપશાન્તતા રહે તો ત્યારે પણ તે તેનો બંધ કરશે.

બીજા વિકલ્પનો ભાવાર્થ—પૂર્વભવમાં કોઇ અવેદક જીવે મોહની ઉપશાન્ત અવસ્થામાં ૧૧ મું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય તો ત્યારે તેણે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હોય છે, હવે એજ જીવ વર્તમાનભવમાં ૧૨ માં ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને મોહની ક્ષીણતાવાળો ચાલુ રહ્યો છે–એવી સ્થિતિમાં વર્તમાનમાં પણ તે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. પણ જ્યારે એજ જીવ ભવિષ્યમાં શૈલેશી અવસ્થાએ પહોંચી જશે, ત્યારે તે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધશે નહીં.

ત્રીજા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ—કોઇ અવેદક જીવે પૂર્વભવમાં મોહ ઉપશાન્ત થઇ જવાથી ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હતો, પણ તે ૧૧ માં ગુણસ્થાનેથી નીચે ઉતરી જવાને લીધે વર્તમાનકાળે તેનો બંધ કરતો નથી, અને જો તે ભવિષ્યકાળમાં ઉપશાન્ત મોહવાળો થશે તો તે તેનો બંધ કરશે.

ચોથા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ—અવેદક જીવ જ્યાં સુધી શૈલેશી અવસ્થાવાળો થયો ન હતો ત્યાં સુધી તેણે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હતો, શૈલેશી અવસ્થામાં આવી જવાથી હવે તે તેનો બંધ કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ તે તેનો બંધ કરશે નહીં.

પાંચમાં વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ—પૂર્વભવમાં કોઇ એક જીવ મોહની ઉપશાન્તતા પ્રાપ્ત કરી શકયો ન હતો, તેથી ત્યારે તેણે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો ન હતો, પણ વર્તમાનભવમાં તેણે મોહની ઉપશાન્તતા પ્રાપ્ત કરી લીધી છે, તેથી તે વર્તમાનમાં તે આ કર્મનો બંધ બાંધી રહ્યો છે. અને ભવિષ્યમાં પણ મોહની ઉપશાન્તતા રહેવાથી તે આ કર્મનો બંધ કરશે.

છઠ્ઠા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ—કોઇ અવેદક જીવે પૂર્વભવમાં ક્ષીણમોહત્વની પ્રાપ્તિ કરી ન હતી, તેથી ત્યારે તેણે આ કર્મનો બંધ કર્યો ન હતો, વર્તમાનભવમાં તેને ક્ષીણમોહત્વની પ્રાપ્તિ થઇ રહી છે, તેથી તે વર્તમાનમાં તેનો બંધ કરી રહ્યો છે, પણ ભવિષ્યમાં જ્યારે એજ જીવ શૈલેશી અવસ્થાએ ચડી જશે, ત્યારે તે તેનો બંધ કરશે નહીં.

સાતમાં વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ—ભવ્ય જીવને આ વિકલ્પ લાગુ પડે છે. ભવ્ય જીવે અનાદિ કાળથી અત્યાર સુધી તેને બાંધ્યો નથી, અત્યારે પણ તે તેને બાંધતો નથી, ભવિષ્યકાળમાં જ્યારે તે ઉપશાન્ત મોહાદિવાળી અવસ્થાવાળો થઈ જશે, ત્યારે તેનો બંધકર્તા થઈ જશે.

આઠમો વિકલ્પ—અભવ્યને લાગુ પડે છે. અભવ્ય જીવે પહેલાં પણ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હોતો નથી, વર્તમાનમાં પણ તે આ કર્મનો બંધ કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ તે આ કર્મનો બંધ કરશે નહીં.

હવે ગ્રહણાકર્ષની અપેક્ષાએ (એક જ ભવમાં ઐર્યાપથિક કર્મપુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરવારૂપ આકર્ષની અપેક્ષાએ) કોઈ એક જીવે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો છે, વર્તમાનમાં પણ તેનો બંધ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેનો બંધ કરશે, આ પહેલો વિકલ્પ છે (૧)(एवं जाव अत्थेगइए न बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ) એ જ પૂર્વોક્ત રીતે બાકીના વિકલ્પો બને છે. (૨) કોઈ એક જીવે તેનો બંધ કર્યો છે, વર્તમાનમાં કરી રહ્યો છે, અને ભવિષ્યમાં તે તેનો બંધ કરશે નહીં. (૩) કોઈ એક જીવે પૂર્વ તેને (ઐર્યાપથિક કર્મને) બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં તે આ કર્મ બાંધતો નથી, ભવિષ્યમાં તે તેને બાંધશે. (૪) કોઇ એક જીવે પૂર્વે તેને બાંધ્યુ છે, વર્તમાનમાં તે તેને બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં બાંધશે નહીં. (૫) કોઈ એક જીવે પૂર્વે આ કર્મ બાંધ્યુ નથી, વર્તમાનમાં બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં પણ બાંધશે. (णो चेव णं न बंधइ, बंधइ, न बंधिस्सइ " "કોઇ જીવે તે કર્મબંધ બાંધ્યો નથી, બાંધશે નહીં, પણ વર્તમાનમાં બાંધી રહ્યો છે," આ પ્રકારનો છઠ્ઠો વિકલ્પ અહીં બનતો નથી. તેનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરતી વખતે આ બાબતનું કારણ આપવામાં આવશે.

(૭) " अत्थेगइए न बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ " કોઈ જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હોતો નથી, વર્તમાનમાં પણ કરતો નથી, પરન્તુ ભવિષ્યમાં તે તેનો બંધ કરશે. (૮) " अत्थेगइए न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ " કોઇ જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો હોતો નથી, વર્તમાનમાં પણ કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ કરશે નહીં.

પહેલા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ—ગ્રહણાકર્ષ (એક જ ભવમાં ઐર્યાપથિક કર્મપુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરવા રૂપ આકર્ષ) ની અપેક્ષાએ ઉપશાન્ત મોહવાળો જીવ જ્યારે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધીને આ કર્મનો બંધ બાંધે છે, ત્યારે અતીત (ભૂત) કાળની અપેક્ષાએ તે તેનો બંધક ગણાય છે, વર્તમાનકાળમાં તે તેનો બંધક બની રહે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે તેનો બંધક બનશે. બીજો વિકલ્પ કેવલીની અપેક્ષાએ આપ્યો છે. કેવલીએ ઐર્યાપથિક કર્મ તો ભૂતકાળમાં બાંધ્યુ હોય છે, વર્તમાનમાં પણ તેઓ તે કર્મ બાંધે છે, પણ ભવિષ્યમાં શૈલેશી અવસ્થામાં તેઓ તેને બાંધશે નહીં. તૃતીય વિકલ્પ એ બતાવે છે કે પૂર્વ ઉપશાન્ત મોહની દશામાં જીવે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો હતો, પણ વર્તમાનકાળે તે ઉપશાન્ત મોહવાળો રહ્યો નથી (તેમાંથી પ્રચ્યુત થઈ ગયો છે) તેથી વર્તમાનમાં તે જીવ તે બંધ કરતો નથી, પણ એ જીવ ફરીથી એજ ભવમાં જ્યારે ઉપશમ શ્રેણીએ ચડી જશે ત્યારે તેનો બંધ કરવા માંડશે. ઉપશમ શ્રેણીની પ્રાપ્તિ જીવને એક ભવમાં વધારેમાં વધારે બે વાર થાય છે.

ચોથો વિકલ્પ એ બતાવે છે કે જીવે સયોગી અવસ્થામાં આ કર્મનો બંધ કર્યો હતો, વર્તમાનમાં શૈલેશી અવસ્થાએ પહોંચતા તે આ બંધ બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ ફરીથી આ બંધ બાંધશે નહીં. પાંચમાં વિકલ્પમાં એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે આયુષ્યના પૂર્વકાળમાં ઉપશાન્ત મોહાદિની પ્રાપ્તિ નહીં થવાથી જીવે તે બંધ બાંધ્યો ન હતો અને વર્તમાનમાં તેને ઉપશાંતમોહની પ્રાપ્તિ થઇ જવાથી તે આ કર્મનો બંધ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે આ કર્મનો બંધ કરશે. " કોઈ જીવે પહેલાં આ કર્મનો બંધ કર્યો નથી, ભવિષ્યમાં કરશે પણ નહીં, પરન્તુ વર્તમાનમાં તે આ કર્મનો બંધ કરી રહ્યો હોય છે. " આવો છઠ્ઠો વિકલ્પ અહીં બની શકતો નથી. જો કે " न बद्धवान्, अपि तु बध्नाति " આ બે વાતો બની શકે છે. પરન્તુ " न भन्त्स्यति " આ વાત બનતી નથી. તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે-આયુની પૂર્વાવસ્થામાં ઉપશાન્ત મોહાદિની પ્રાપ્તિ નહીં થવાથી જીવે ત્યારે ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કર્યો ન હતો. વર્તમાનમાં તેને ઉપશાન્ત મોહાદિની પ્રાપ્ત કરી છે, તેથી હાલમાં તે આ બંધ કરી રહ્યો છે. આ પ્રકારની બે વાત તો સંભવી શકે છે, પરન્તુ " આયુની ઉત્તરાવસ્થામાં પણ તે તેને નહીં બાંધે " આ વાત સંભવી શકતી નથી. કારણ કે ઉપશાન્ત મોહાદિની લબ્ધતા (પ્રાપ્તિ) ના અનન્તર (પછીના) સમયોમાં પણ તે આ કર્મનો બંધ કરશે જ. કારણ કે સમય માત્ર બંધનો ત્યાં અભાવ છે. તેથી " બાંધશે નહીં " એવી વાત સંભવી શકતી નથી. મોહોપશમ નિર્ગ્રંથનું સમયાન્તરમાં મરણ થઈ જવાથી ઐર્યાપથિક કર્મબંધનો સમય માત્ર છઠ્ઠા વિકલ્પનો હેતુ (કારણ) બની જશે. તેથી એવી વાત પણ કહેવી જોઇએ નહીં, કારણ કે અહીં ગ્રહણાકર્ષનું પ્રકરણ જ ચાલી રહ્યું છે, ત્યારબાદના સમયમાં જે ઐર્યાપથિક કર્મબંધનો અભાવ હશે, તે તો ભવાન્તર વર્તી ગણાશે. જો કે સયોગીના ચરમ સમયમાં આ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ જીવ કરે છે. અનન્તર સમયોમાં તે ફરીથી તેનો બંધ નહીં કરે-આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં આ છઠ્ઠો બંધ બની શકે એમ કહેવું તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે સયોગીના ચરમ સમયમાં જે જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે, તે તેના બંધપૂર્વક જ કરે છે-અબંધપૂર્વક કરતો નથી. તેથી જ્યારે તેને બાંધીને તેનો બંધ કરે છે, તો એવું કથન તો બીજા ભંગમાં પણ આવી જાય છે. તો પછી તેને માટે છઠ્ઠો સ્વતંત્ર વિકલ્પ બનાવવાની શી જરૂર છે? સાતમો વિકલ્પ ભવ્યવિશેષની અપેક્ષાએ કહ્યો છે, અને આઠમો વિકલ્પ અભવ્ય વિશેષની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. ભવાકર્ષના જે આઠ વિકલ્પો કહ્યાં છે તેમાંનો " बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ " આ પહેલો વિકલ્પ ઉપશાન્ત મોહવાળા જીવની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. " बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ " આવો જે બીજો વિકલ્પ છે તે ક્ષીણ મોહવાળા જીવની અપેક્ષાએ કહ્યો છે, " बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ " આવો ત્રીજો જે વિકલ્પ છે તે ઉપશાન્ત-મોહવાળાની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. " बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ " આ ચોથો વિકલ્પ શૈલેશી અવસ્થાવાળા જીવને અનુલક્ષીને કહ્યો છે. " न बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ " આ પાંચમો વિકલ્પ ઉપશાન્ત મોહવાળા જીવને અનુલક્ષીને કહ્યો છે. " बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ "

આ છઠ્ઠો વિકલ્પ ક્ષીણ–મોહવાળા જીવની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. " न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ " આ સાતમો વિકલ્પ ભવ્ય જીવની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. " न बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ " આ આઠમો વિકલ્પ અભવ્ય જીવની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. તેથી પહેલા વિકલ્પમાં ઉપશાન્ત મોહવાળો જીવ, બીજા વિકલ્પમાં ક્ષીણ–મોહવાળો જીવ, ત્રીજા વિકલ્પમાં ઉપશાન્ત મોહવાળો જીવ, ચોથા વિકલ્પમાં શૈલેશીગત જીવ, પાંચમા વિકલ્પમાં ઉપશાન્ત મોહવાળો જીવ, છઠ્ઠા વિકલ્પમાં ક્ષીણ–મોહવાળો જીવ, સાતમામાં ભવ્ય જીવ અને આઠમ માં અભવ્ય જીવ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. આ રીતે ગ્રહણાકર્ષની અપેક્ષાએ બનતાં આઠ વિકલ્પોમાંના પહેલા વિકલ્પમાં ઉપશાન્ત મોહવાળો અથવા ક્ષીણ મોહવાળો જીવ, બીજા વિકલ્પમાં કેવલી, ત્રીજા વિકલ્પમાં ઉપશાન્ત મોહવાળો જીવ, ચોથામાં શૈલેશીગત જીવ, પાંચમાં વિકલ્પમાં ઉપશાન્તમોહી જીવ અથવા ક્ષીણમોહી જીવ, છઠ્ઠા ભાગમાં શૂન્ય. સાતમામાં જેના મોહનો ઉપશમ થવાનો છે એવો ભવ્ય જીવ અને આઠમાં વિકલ્પમાં અભવ્ય જીવ ગૃહીત થયેલ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે–(तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ ? હે ભદન્ત ! શું સાદિ (આદિ સહિત) સપર્યવસિત રૂપે જીવ ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે ? (साइयं अपज्जवसियं बंधइ ?) કે સાદિ અપર્યવસિત રૂપે જીવ તેને બાંધે છે ? (अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ ?) કે અનાદિ સપર્યવસિત રૂપે જીવ તેને બાંધે છે ? (अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ ? કે અનાદિ અપર્યવસિત રૂપે જીવ તેને બાંધે છે ? આ રીતે ઐર્યાપથિક કર્મ-બંધ વિષે ચાર વિકલ્પો છે.

ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (साइयं सपज्जवसियं बंधइ) જીવ ઐર્યાપથિક કર્મનો બંધ સાદિ અપર્યવસિત રૂપે જ કરે છે–બીજા ત્રણે વિકલ્પરૂપે કરતો નથી. એજ વાત સૂત્રકારે (णो साइयं अपज्जवसियं बंधइ, णो अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ, णो अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ) આ સૂત્ર પદો દ્વારા પ્રકટ કરી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तं भंते ! किं देसेण देसं बंधइ ?) હે ભદન્ત ! જીવ જે ઐર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે, તે શું પોતાના એક દેશથી તેના (ઐર્યાપથિક કર્મના) એક દેશને બાંધે છે ? કે (देसेणं सव्वं बंधइ ?) પોતાના એક દેશથી શું તે સમસ્ત ઐર્યાપથિક કર્મને બાંધે છે ? કે (सव्वेणं देसं बंधइ ? પોતાના સમસ્ત દેશથી ઐર્યાપથિક કર્મના અંશોને બાંધે છે ? (सव्वेणं सव्वं बंधइ ?) પોતાના સમસ્ત દેશોની ઐર્યાપથિક કર્માંશોને બાંધે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે–(गोयमा) હે ગૌતમ ! (णो देसेणं देसं बंधइ, णो देसेणं सव्वं बंधइ, णो सव्वेणं देसं बंधइ सव्वेणं सव्वं बंधइ) જીવ પોતાના સમસ્ત દેશોથી ઐર્યાપથિક કર્મને સંપૂર્ણરૂપે બાંધે છે, તે તેના એક દેશથી (અંશથી) તે કર્મના એક અંશનો

કે સમસ્ત અંશોનો બંધ કરતો નથી, અને તે તેના સર્વ અંશોથી તે કર્મના એક અંશનો પણ બંધ કરતો નથી, આ રીતે "પોતના સર્વાંશોથી તેના સર્વાંશોનો બંધ કરે છે" એવા ચોથા વિકલ્પનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે ॥સૂ૩॥

સાંપરાયિક કર્મબન્ધ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

સાંપરાયિક કર્મબંધ વક્તવ્યતા

"सांपराइयं णं भंते! कम्मं किं नेरओ बंधइ" ઈત્યાદિ–

સૂત્રાર્થ—(सांपराइयं णं भंते! कम्मं किं नेरइओ बंधइ, तिरिक्खजोणिओ बंधइ, जाव देवी बंधइ?) હે ભદન્ત! સાંપરાયિક કર્મ શું નારક બાંધે છે? કે શું તિર્યંચ બાંધે છે? કે (યાવત્) શું દેવી બાંધે છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (नेरइओ वि बंधइ, तिरिक्खजोणिओ वि बंधइ, तिरक्खजोणिणी वि बंधइ मणुस्सो वि बंधइ, मणुस्सी वि बंधइ, देवो वि बंधइ, देवी वि बंधइ) સાંપરાયિક કર્મ નારક જીવ પણ બાંધે છે, તિર્યંચ પણ બાંધે છે, તિર્યંચિણી પણ બાંધે છે, મનુષ્ય પણ બાંધે છે, મનુષ્ય સ્ત્રી પણ બાંધે છે, દેવ પણ બાંધે છે અને દેવી પણ બાંધે છે. (तं भंते! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, तहेव जाव नो इत्थी नो पुरिसनो नपुंसओ बंधइ) હે ભદન્ત! સાંપરાયિક કર્મ શું સ્ત્રી બાંધે છે? શું પુરુષ બાંધેછે? એજ પ્રમાણે શું નો સ્ત્રી, નો પુરુષ કે નો નપુંસક બાંધે છે?" ત્યાં સુધીના પૂર્વોક્ત પ્રશ્નો અહીં પણ ગ્રહણ કરવા.

(गोयमा) હે ગૌતમ! (इत्थी वि बंधइ, पुरिसो वि बंधइ, जाव नपुंसगो वि बंधइ) સાંપરાયિક કર્મ સ્ત્રી પણ બાંધે છે, પુરુષ પણ બાંધે છે, અને નપુંસક પર્યન્તના જીવ પણ બાંધે છે. (अहवेएय अवगयवेदो य बंधइ) અથવા ઉપર્યુક્ત વેદસહિત જીવો તથા વેદરહિત સ્ત્રી વગેરે એક જીવ પણ બાંધે છે. (अहवेए य अवगयवेया य बंधंति) અથવા વેદસહિત જીવો તથા વેદરહિત અનેક જીવો પણ બાંધે છે.

(जइ भंते! अवगयवेयो य बंधइ, अवगयवेया य बंधंति, तं भंते! कि इत्थीपच्छाकडो बंधइ, पुरिस पच्छाकडो बंधइ०?) હે ભદન્ત! જો આ સાંપ-

રાયિક કર્મને વેદરહિત એક જીવ પણ બાંધે છે અથવા વેદરહિત અનેક જીવો પણ બાંધે છે, તો શું સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત જીવ તેને બાંધે છે? કે પુરુષ પશ્ચાત્કૃત જીવ તેને બાંધે છે? કે નપુંસક પશ્ચાત્કૃત જીવ તેને બાંધે છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અહીં પણ ગ્રહણ કરવા.

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (एवं जहेव ईरियावहियाबंधगस्स तहेव निरवसेसं जाव अहवा इत्थीपच्छाकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य, बंधंति) ઐર્યાપથિક બંધક વિષે જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે સાંપરાયિકના બંધક વિષે પણ સમસ્ત કથન સમજવું. "અથવા સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત પુરુષ પશ્ચાત્કૃત અને નપુંસક પશ્ચાત્કૃત અનેક જીવો પણ તેને બાંધે છે." અહીં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું. (तं भंते! किं बंधी, बंधई बंधिस्सइ) હે ભદન્ત! (૧) સાંપરાયિક કર્મનો બંધ શું જીવે ભૂતકાળમાં કર્યો છે, વર્તમાનમાં કરે છે અને ભવિષ્યમાં કરશે? (बंधी बंधइ न बंधिस्सइ) (૨) જીવે પહેલા તેનો બંધ કર્યો છે, વર્તમાનમાં તે તેનો બંધ કરે છે. અને ભવિષ્યમાં નહીં કરે? (बंधी, न बंधइ बंधिस्सइ) (૩) કે જીવે પહેલાં તેનો બંધ કર્યો છે, વર્તમાનમાં કરતો નથી, પણ ભવિષ્યમાં કરશે? (बंधी बंधइ न बंधिस्सइ) (૪) કે ભૂતકાળમાં જીવે તે કર્મનો બંધ કર્યો છે, વર્તમાનમાં કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં કરશે નહીં? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (अत्थेगइए बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ) કોઇ એક જીવે ભૂતકાળમાં તે કર્મ બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં પણ તે તેને બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે બાંધશે. (अत्थेगइए बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ) તથા કોઇ જીવ એવો પણ હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં સાંપરાયિક કર્મ બાંધ્યું હોય છે, વર્તમાનમાં પણ તેને બાંધતો હોય છે પણ ભવિષ્યમાં તે તેને નહીં બાંધે. (अत्थेगइए बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ) તથા કોઈક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેને બાંધ્યું હોય છે, વર્તમાનમાં તે તેને બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં તે તેને બાંધશે (अत्थेगइए बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ) તથા કોઇક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેને બાંધ્યું હોય છે, વર્તમાનમાં તે તેને બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં બાંધશે નહીં.) (तं भंते! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ० ? पुच्छा

તહેવ) હે ભદંત ! શું જીવ સાંપરાઇક કર્મને સાદિ સપર્યવસિત રૂપે બાંધે છે? અહીં પણ ઐર્યાપથિક કર્મના બંધ વિષેના પ્રશ્નો જેવાં જ બીજા પ્રશ્નો પણ સમજી લેવા. (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (साइयं वा सपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं वा सपज्जवसियं बंधइ, अणाइयं वा अपज्जवसियं बंधइ, णो चेव णं साइयं अपज्जवसियं बंधइ) આ કર્મને જીવ સાદિ સપર્યવસિત રૂપે બાંધે છે, અનાદિ સપર્યવસિતરૂપે પણ બાંધે છે, અનાદિ અપર્યવસિત રૂપે પણ બાંધે છે પરન્તુ સાદિ અપર્યવસિત રૂપે બાંધતો નથી. (तं भंते ! किं देसेणं देसं बंधइ०) હે ભદન્ત ! શું જીવ પોતાના એક દેશથી (અંશથી) તેના એક દેશને બાંધે છે? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અહીં પણ પૂછવા જોઈએ. (एवं जहेव ईरियावहिया बंधगस्स जाव सव्वेणं सव्वं बंधइ) હે ગૌતમ ! પહેલાં ઐર્યાપથિક કર્મના બંધ વિષે જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ ઉત્તરરૂપ કથન અહીં પણ સમજી લેવું. "જીવ પોતાના સર્વ દેશોથી આ કર્મને સંપૂર્ણરૂપે બાંધે છે." ત્યાં સુધીનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું.

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા સાંપરાઇક કર્મબંધના વિષયનું નિરૂપણ કર્યું છે. સંપરાય એટલે કષાય. તે કષાયને કારણે જ જીવને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. "संपरैति संसारं एभिः संपरायाः" એવી સંપરાયની વ્યુત્પત્તિ થાય છે. આ કષાયોનો સદ્ભાવ હોવાથી જે કર્મ બંધાય છે તેને સાંપરાયિક કર્મ કહે છે. અને તે કર્મના બંધનું નામ સાંપરાયિક કર્મબંધ છે હવે તે કર્મબંધ વિષે ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રભુને નીચેના પ્રશ્નો પૂછે છે— "संपराइयं णं भंते ! कम्मं किं नेरइओ बंधइ ?" હે ભદન્ત ! સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કોણ કરે છે-શું નારક કરે છે ? કે "तिरिक्खजोणिओ बंधइ" તિર્યંચ યોનીનો જીવ કરે છે? "जाव देवी बंधइ" તિર્યંચ યોનીની સ્ત્રી કે મનુષ્ય કરે છે? કે મનુષ્ય સ્ત્રી કરે છે? કે દેવ કરે છે ? કે દેવી કરે છે? આ પ્રકારના સાત પ્રશ્નો અહીં પૂછવામાં આવ્યા છે.

મહાવીરપ્રભુનો ઉત્તર—"ગોયમા !" હે ગૌતમ ! "नेरइओ वि बंधइ" સાંપરાયિક કર્મનો બંધ નારક પણ કરે છે, "तिरिक्खजोणिओ वि बंधइ" તિર્યંચ યોનિક જીવ પણ કરે છે, "तिरिक्खजोणिणी वि बंधइ" તિર્યંચિણી પણ કરે છે, "मणुस्सो वि बंधइ" મનુષ્ય પણ કરે છે, "मणुस्सी वि बंधइ" મનુષ્ય સ્ત્રી પણ કરે છે, "देवो वि बंधइ" દેવ પણ કરે છે, 'देवी वि बंधइ" અને દેવી પણ કરે છે. પૂર્વોક્ત સાતે પ્રશ્નોના ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. પણ તે સાતેમાંથી મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રી સિવાયના પાંચ પ્રકારના જીવો કષાયસહિત હોવાને કારણે નિયમથી જ સાંપરાયિક કર્મના બંધક હોય છે. મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રી વિકલ્પે તેના બંધક હોય છે. એટલે કે જ્યારે તેઓ કષાયયુક્ત હોય છે ત્યારે સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરે છે પણ જ્યારે કષાયયુક્ત હોતા નથી ત્યારે તેનો બંધ કરતા નથી.

હવે સૂત્રકાર સ્ત્રી આદિની અપેક્ષાએ સાંપરાયિક કર્મબંધનું નિરૂપણ કરવા નિમિત્તે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે—"तं भंते ! किं इत्थी बंधइ,

पुरिसो बंधइ, तहेव जाव नो इत्थी, नो पुरिसो, नो नपुंसओ बंधइ ?" હે ભદન્ત ! આ સાંપરાયિક કર્મ શું સ્ત્રી બાંધે છે, કે પુરુષ બાંધે છે, કે નપુંસક બાંધે છે ? કે સ્ત્રીઓ બાંધે છે ? કે પુરુષો બાંધે છે ? કે નપુંસકો બાંધે છે ? અથવા જે નો સ્ત્રી, નો પુરુષ કે નો નપુંસક હોય તે બાંધે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "इत्थी वि बंधइ, पुरिसो वि बंधइ, जाव नपुंसगो वि बंधइ" સાંપરાયિક કર્મ સ્ત્રી પણ બાંધે છે, પુરુષ પણ બાંધે છે, નપુંસક પણ બાંધે છે, સ્ત્રીઓ પણ બાંધે છે, પુરુષો પણ બાંધે છે અને નપુંસકો પણ બાંધે છે. તથા નો સ્ત્રી, નો પુરુષ અને નો નપુંસક પણ તે કર્મ બાંધે છે. (अहवा एए य अवगयवेओय बंधइ) અથવા પૂર્વોક્ત સ્ત્રી આદિ જીવ પણ બાંધે છે અને વેદરહિત જીવ પણ તે કર્મ બાંધે છે. (अहवा एए य अवगयवेया य बंधंति) અથવા પૂર્વોક્ત સ્ત્રી આદિ જીવો તથા વેદરહિત જીવો પણ સાંપરાયિક કર્મ બાંધે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે–એકત્વ અને બહુત્વની અપેક્ષાએ સ્ત્રી આદિ છ તો સાંપરાયિક કર્મ સર્વદા બાંધે છે. પરન્તુ અપગત વેદવાળો જીવ તો કયારેક જ તે કર્મ બાંધે છે. કારણ કે અપગતવેદતા કયારેક સંભવે છે. તેથી સ્ત્રી આદિ કેવળ વેદ-સહિત અવસ્થામાં પણ તેને બાંધે છે અને જ્યારે તેઓ અપગતવેદવાળા (વેદરહિત) થઇ જાય છે, ત્યારે પણ તેને બાંધે છે. તેથી અપગતવેદવાળા જીવ તેને બાંધે છે એ અપેક્ષાએ "અથવા તે સ્ત્રી આદિ જીવો સાંપરાયિક કર્મ બાંધે છે." એવું કહેવામાં આવ્યું છે. "અપગતવેદવાળો જીવ તેને બાંધે છે," એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તે એક જીવની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે, કારણ કે અપગતવેદવાળો એક જીવ પણ હોઇ શકે છે. એટલે કે આ સ્ત્રી આદિ જીવોમાંથી કોઈ એક જીવ વેદરહિત પણ હોઇ શકે છે અને બાકીના જીવો વેદસહિત પણ હોઇ શકે છે. તથા "તે સ્ત્રી આદિ જીવો તેને બાંધે છે અને અપગતવેદવાળા જીવો તેને બાંધે છે," આ કથન ઘણા જીવોમાં અપગતવેદનાની સંભાવનાની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે. કારણ કે તેઓમાં ઘણાં જીવો અપગતવેદવાળા પણ હોઇ શકે છે. અપગતવેદવાળો જીવ ત્યાં સુધી જ સાંપરાયિક કર્મનો બંધક હોય છે કે જ્યાં સુધી તે વેદત્રય (ત્રણ વેદ) ની ઉપશાંતિમાં અથવા તેની ક્ષીણતામાં યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી લેતો નથી. અહીં પૂર્વપ્રતિપન્નક અને પ્રતિ-પદ્યમાનકની વાત કરવામાં આવી નથી કારણ કે તે બન્નેમાં એકત્વ અને બહુત્વના સદ્ભાવથી કોઇ વિશેષતા આવતી નથી. વેદની અપગતતામાં સાંપ-રાયિક કર્મનો બંધ અલ્પકાલિક જ હોય છે. તેમાં જે પૂર્વપ્રતિપન્ન અપગત વેદવાળો જીવ સાંપરાયિક કર્મને બાંધે છે, એવો જીવ એક પણ હોઈ શકે છે. અને અનેક જીવો પણ હોઈ શકે છે. એજ પ્રમાણે પ્રતિપદ્યમાનક પણ જ્યારે સાંપરાયિક કર્મ બાંધે છે, ત્યારે તે એક પણ હોઈ શકે છે અને અનેક પણ હોઈ શકે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(जइ भंते ! अवगयवेयो य बंधइ, अवगयवेयाय बंधंति तं भंते ! किं इत्थीपच्छाकडो बंधइ, पुरिसपच्छाकडो बंधइ० ?) હે ભદન્ત ! જો સાંપરાયિક કર્મ અપગતવેદવાળો એક જીવ બાંધે છે અથવા અપગતવેદવાળા અનેક જીવો બાંધે છે, તો હે ભદન્ત ! શું અપગતવેદવાળો સ્રીપશ્ચાત્કૃત જીવ તેને બાંધે છે કે અપગતવેદવાળો પુરુષ પશ્ચાત્કૃત જીવ તેને બાંધે છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અહીં પણ ગ્રહણ કરવા જોઇએ.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं जहेव ईरियावहिया बंधगस्स, तहेव निरवसेसं जाव अहवा इत्थीपच्छकडा य, पुरिसपच्छाकडा य, नपुंसगपच्छाकडा य बंधंति " હે ગૌતમ ! ઐર્યાપથિક કર્મબંધના વિષયમાં આગળ જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે અહીં પણ સમસ્ત કથન સમજવું જોઇએ. એટલે કે જે અવેદક જીવ સ્રી પશ્ચાત્કૃત હોય છે તે પણ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરે છે, જે પુરુષ પશ્ચાત્કૃત હોય છે તે પણ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરે છે અને જે નપુંસક પશ્ચાત્કૃત હોય છે તે પણ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરે છે, ઈત્યાદિ ૨૬ પૂર્વોક્ત વિકલ્પ અહીં ગ્રહણ કરવા જોઇએ. એજ વાત સૂચિત કરવાને માટે-(अहवा-इत्थीपच्छाकडा य, पुरिस पच्छाकडा य, नपुंसग पच्छाकडा य बंधंति) એવો અન્તિમ સૂત્રપાઠ આપવામાં આવ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तं भंते ! किं बंधी, बंधइ, बंधिस्सइ " હે ભદન્ત ! આ સાંપરાયિક કર્મને શું કોઈ જીવે ભૂતકાળમાં બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં બાંધશે ?

" बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ " ભૂતકાળમાં બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં બાંધે છે અને ભવિષ્યમાં નહીં બાંધે ? " बंधी न बंधइ, बंधिस्सइ " ભૂતકાળમાં બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં બાંધશે ? " बंधी, न बंधइ, न बंधिस्सइ " ભૂતકાળમાં બાંધ્યું છે, વર્તમાનમાં બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ નહી બાંધે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! " अत्थेगइए बंधी बंधइ, बंधिस्सइ " (૧) કોઇ અપગત વેદવાળો જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં આ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કર્યો હોય છે, વર્તમાનમાં તે તેનો બંધ કરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે તેનો બંધ કરશે. " अत्थेगइए बंधी, बंधइ, न बंधिस्सइ " (૨) કોઇ જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો હોય છે, વર્તમાનમાં તે તેનો બંધ કરતો હોય છે, પણ ભવિષ્યમાં તે તેનો બંધ નહીં કરે. " अत्थेगइए बंधी, न बंधइ, बंधिस्सइ " (૩) કોઇક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો હોય છે, વર્તમાનમાં તે તેનો બંધ કરતો નથી, પણ ભવિષ્યમાં તે તેનો બંધ કરશે. " अत्थेगइए बंधी न बंधइ, न बंधिस्सइ " (૪) કોઇક જીવ એવો હોય છે કે જેણે ભૂતકાળમાં તેનો બંધ કર્યો હોય છે, પણ વર્તમાનમાં તેનો બંધ કરતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ તે તેનો બંધ કરશે નહીં. આ કથનનો આશય એવો

છે કે ઐર્યાપથિક કર્મના જેવા આઠ વિકલ્પ પહેલાંના પ્રકરણમાં આપવામાં આવ્યા છે એવા આઠ વિકલ્પ સાંપરાયિક કર્મના બનતા નથી, પણ તેમાંથી પહેલાં ચાર વિકલ્પ બને છે અને છેલ્લાં ચાર બનતા નથી. કારણ કે જીવોમાં સાંપરાયિક કર્મનો બંધ તો અનાદિથી ચાલ્યો જ આવે છે, તેથી " न बंधी " આદિ વિકલ્પોની અસંભવતા રહે છે. શરૂઆતના ચાર વિકલ્પોમાંનો પહેલો વિકલ્પ આ પ્રકારે સુસંગત બની જાય છે-સંસારી જીવ જ્યાં સુધી યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી શકયા નથી, ઉપશમક થઈ શકયા નથી, ક્ષપક બની શકયા નથી, તે પહેલાં તો તેઓ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરતા જ હોય છે. વર્તમાનમાં પણ તેઓ તેનો બંધ કરતા હોય છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેનો બંધ કરતા રહેશે. બીજો વિકલ્પ આ પ્રકારે સુસંગત બની જાય છે. મોહનીય કર્મનો ક્ષય થયા પહેલાં ભૂતકાળમાં જીવે સાંપરાયિક કર્મ બાંધ્યું હોય છે, વર્તમાનમાં પણ જીવ તેને બાંધતો રહે છે પણ જ્યારે તેના મોહનો ક્ષય થઈ જશે ત્યારે તે તેને બાંધશે નહીં. ત્રીજા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે થઇ શકે-ઉપશાન્ત મોહ થયા પહેલાં જીવે આ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કર્યો હોય છે, અને જ્યારે એજ જીવનો મોહ ઉપશાન્ત થઇ જાય છે ત્યારે તે તેનો બંધ કરતો નથી. પણ જ્યારે તે ઉપશાન્ત મોહવાળો જીવ તે મોહની ઉપશાન્ત અવસ્થાથી પ્રચ્યુત (રહિત) થઈ જાય છે ત્યારે તે તેનો બંધ કરશે. ચોથા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે કરી શકાય-મોહ ક્ષય થયા પહેલાં જીવે સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કર્યો હોય છે-એટલે કે અનાદિ કાળથી અત્યાર સુધી તે સાંપરાયિક કર્મના બંધથી યુક્ત રહેલો છે, તે દૃષ્ટિએ જોતાં તેણે સાંપરાયિક કર્મ બાંધ્યું છે, પણ વર્તમાન સમયે જ્યારે તેના મોહનો ક્ષય થઇ જાય છે ત્યારે તે મોહક્ષયની અવસ્થામાં સાંપરાયિક કર્મ બાંધતો નથી અને ભવિષ્યમાં પણ તે સાંપરાયિક કર્મનો બંધક થશે નહીં.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ पुच्छा तहेव) હે ભદન્ત ! જીવ તે સાંપરાયિક કર્મને સાદિ સપર્યવસિત બાંધે છે ? કે સાદિ અપર્યવસિત રૂપે બાંધે છે ? કે અનાદિ સપર્યવસિત રૂપે બાંધે છે ? કે અનાદિ અપર્યવસિત રૂપે બાંધે છે ? જેવી રીતે ઐર્યાપથિક કર્મબંધના વિષયમાં પહેલાં ચાર વિકલ્પવાળા પ્રશ્નો પૂછયા છે, એજ રીતે સાંપરાયિક કર્મબંધ વિષે પણ અહીં ચાર વૈકલ્પિક પ્રશ્નો પૂછયા છે.

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (साइयं वा सपज्जवसियं बंधइ) જીવ સાંપરાયિક કર્મનો જે બંધ કરે છે તે કાંતો સાદિ સપર્યવસિત રૂપે કરે છે, (अणाइयं वा अपज्जवसियं बंधइ) કાંતો અનાદિ અપર્યવસિત રૂપે કરે છે, (अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ) કાંતો અનાદિ સપર્યવસિત રૂપે કરે છે, પરન્તુ (णो चेव णं साइयं अपज्जवसियं बंधइ) તે સાદિ અપર્યવસિત રૂપે તેનો બંધ કરતો નથી. જીવ સાદિ સપર્યવસિત રૂપે સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરે છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ જીવ જ્યારે ઉપશાન્ત મોહવાળો બનીને તેનાથી પ્રચ્યુત (રહિત) થઇ જાય છે અને પછી ફરીથી

જ્યારે તે ઉપશાન્ત મોહદશાને કે ક્ષીણ મોહદશાને પ્રાપ્ત કરનારો બને છે, ત્યારે તે સાંપરાયિક કર્મનો બંધ સાદિ સપર્યવસિત રૂપે કરે છે. જે જીવ અભવ્ય હોય છે તેની અપેક્ષાએ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ અનાદિ અપર્યવસિત હોય છે. ક્ષપકની અપેક્ષાએ જીવ પહેલેથી જ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ અનાદિ સપર્યવસિત રૂપે કરે છે, પરન્તુ જીવ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ સાદિ અપર્યવસિત રૂપે કરતો નથી કારણ કે સાંપરાયિક કર્મનો સાદિ બંધ મોહોપશમથી પ્રચ્યુત (રહિત) થયેલો જીવ જ કરે છે. અને જે મોહોપશમથી પ્રચ્યુત થયેલો છે એવો જીવ નિયમથી જ મોહનો ક્ષય કરનારો હોય છે, તે કારણે સાંપરાયિક કર્મના બંધનો વ્યવચ્છેદ (છેદન) સંભવિત હોવાથી તેનો બંધ સાદિ થવા છતાં અપર્યવસિત હોતો નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(**तं भंते ! किं देसेणं देसं बंधइ**) હે ભદન્ત ! શું જીવ પોતાના એક દેશથી (અંશથી) સાંપરાયિક કર્મના એક અંશનો બંધ કરે છે ? કે પોતાના એક અંશથી તે સાંપરાયિક કર્મના પૂર્ણ અંશોનો બંધ કરે છે ? કે પોતાના સમસ્ત અંશોથી તેના સમસ્ત અંશોનો બંધ કરે છે ? આ રીતે ઐર્યાપથિક બંધના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે સાંપરાયિક કર્મબંધના વિષયમાં અહીં કહેવામાં આવ્યું છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—હે ગૌતમ પહેલા ત્રણ વિકલ્પનો અહીં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો નથી. પણ છેલ્લા વિકલ્પનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. એટલે કે જીવ પોતાના સમસ્ત અંશોથી સંપૂર્ણ સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરે છે. ॥ સૂ૦ ૪ ॥

કર્મ – પ્રકૃતિ ઔર પરીષહ કે સ્વરૂપ કા વર્ણન

કર્મપ્રકૃતિ–પરીષહ વક્તવ્યતા

"**कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ**" ઈત્યાદિ

સૂત્રાર્થ— (**कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ ?**) હે ભદન્ત ! કર્મપ્રકૃતિઓ કેટલી કહી છે ? (**गोयमा !**) હે ગૌતમ ! (**अट्ठ कम्मपयडीओ**

पण्णत्ताओ) કર્મપ્રકૃતિઓ આઠ કહી છે. (तं जहा) જે આ પ્રમાણે છે– (णाणावरणिज्जं, जाव अंतराइयं) જ્ઞાનવરણીયથી લઇને અંતરાય પર્યન્તની (कइ णं भंते ! परीसहा पण्णत्ता) હે ભદન્ત ! પરીષહ કેટલા કહ્યા છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (बावीसं परीसहा पण्णत्ता) પરીષહ બાવીશ કહ્યા છે. (तं जहा) તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે. (दिगिंछा परीसहे, पिवासा परीसहे, जाव दंसणपरीसहे) ક્ષુધા પરીષહ, પિપાસા પરીષહ, યાવત્ દર્શન પરીષહ. (एए णं भंते ! बावीसं परीसहा कइसु कम्मपयडीसु समोयरंति ?) હે ભદન્ત ! તે બાવીશ પરીષહોનો સમાવેશ કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓમાં થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (चउसु कम्मपयडीसु समोयरंति) બાવીશ પરીષહોનો ચાર કર્મપ્રકૃતિઓમાં સમાવેશ થાય છે. (तं जहा) જેમ કે (णाणावरणिज्जे, वेयणिज्जे, मोहणिज्जे, अंतराइए) જ્ઞાનાવરણીયમાં વેદનીયમાં, મોહનીયમાં અને અન્તરાયમાં (नाणावरणिज्जेणं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે ? (गोयमा ! दो परीसहा समोयरंति) હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં બે પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે. (तं जहा) જેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે. (पन्नापरीसहे, नाणपरीसहे य) પ્રજ્ઞાપરીષહ અને જ્ઞાનપરીષહ (वेयणिज्जेणं भंते कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ?) હે ભદન્ત ! વેદનીય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (एक्कारस परीसहा समोयरंति – तं जहा) વેદનીય કર્મમા નીચેના ૧૧ પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે–(पंचेव आणुपुव्वी, चरिया, सेज्जा, बहेय, रोगे य, तणफासजल्लमेव य, एक्कारस वेयणिज्जंमि ४८) અનુક્રમે પહેલા પાંચ પરીષહો–(૧) ક્ષુધા, (૨) તૃષા, (૩) શીત (૪) ઉષ્ણ અને (૫) દંશમશક, (૬) ચર્યા, (૭) શય્યા, (૮) વધ, (૯) રોગ, (૧૦) તૃણસ્પર્શ અને (૧૧) મલ આ અગિયાર પરીષહોનો વેદનીય કર્મમાં સમાવેશ થાય છે. (दंसणमोहणिज्जेणं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ?) હે ભદન્ત ! દર્શનમોહનીય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (एगे दंसणपरीसहे समोयरइ) દર્શનમોહનીય કર્મ

માં એક દર્શન પરીષહનો જ સમાવેશ થાય છે. (चरित्तमोहणिज्जेणं भंते! कइ परीसहा समोयरंति?) હે ભદન્ત ! ચારિત્ર મોહનીય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (सत्तपरीसहा समोयरंति – तं जहा) ચારિત્ર મોહનીય કર્મમાં નીચે પ્રમાણે સાત પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે. (अरती, अचेल, इत्थी, निसीहिया, जायणा य, अक्कोसे, सक्कार पुरक्करे चरित्तमोहंमि सत्ते ते) અરતિ, અચેલ, સ્ત્રી, નૈષેધિકી, યાચના આક્રોશ અને સત્કારપુરસ્કાર, આ પ્રમાણે સાત પરીષહોનો ચારિત્ર મોહનીય કર્મમાં સમાવેશ થાય છે. (अंतराइएणं भंते! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति?) હે ભદન્ત ! અંતરાય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (एगे अलाभपरीसहे समोयरइ) અંતરાય કર્મમાં એક અલાભ પરીષહનો જ સમાવેશ થાય છે. (सत्तविह बंधगस्स णं भंते! कइ परीसहा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત ! સાત પ્રકારને કર્મનો બંધ કરનાર જીવને કેટલા પરીષહો સહન કરવા પડે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! बावीसं परीसहा पण्णत्ता) સાત પ્રકારના કર્મનો બંધ કરનાર જીવને બાવીશ પરીષહો સહન કરવા પડે છે. (बीसं पुण वेएइ) પણ એક સાથે ૨૦ પરીષહોનું જીવને વેદન કરવું પડે છે. (जं समयं सीयपरीसहं वेएइ, णो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, जं समयं उसिण परीसहं वेएइ, णो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरिया परीसहं वेएइ, णो तं समयं निसीहियापरीसहं वेएइ) જે સમયે શીત પરીષહનું વેદન થાય છે, તે સમયે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન થતું નથી, તથા જે સમયે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન થાય છે, તે સમયે શીતપરીષહનું વેદન થતું નથી. તથા જે સમયે ચર્યાપરીષહનું વેદન થાય છે, તે સમયે નૈષેધિકી પરીષહનું વેદન થતું નથી, અને જે સમયે નૈષેધિકી પરીષહનું વેદન થાય છે, તે સમયે ચર્યાપરીષહનું વેદન થતું નથી. (एवं अट्ठविह बंधगस्स वि) એજ પ્રમાણે આઠ પ્રકારના કર્મનો બંધ કરનાર જીવને પણ બાવીશ પરીષહો સહન કરવા પડે છે. પરન્તુ એવો જીવ એક સાથે ૨૦ પરીષહોનું જ વેદન કરે છે. (छव्विह बंधगस्स णं भंते! सराग छउमत्थस्स कइ परीसहा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત ! છ પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરનાર સરાગ છદ્મસ્થ જીવને કેટલા પરીષહો સહન કરવા પડે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! છ પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરનાર સરાગ છદ્મસ્થ જીવને (चोद्दसपरीसहा पण्णत्ता) ચૌદ પરીષહો સહન કરવા પડે છે. "बारस पुण वेएइ" પણ તે એક સાથે બાર પરીષહોનું વેદન કરે છે. "जं समयं सीयपरीसहं वेएइ, णो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, णो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, जं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, णो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ) કારણ કે જે સમયે તે શીત પરીષહનું વેદન કરે છે તે સમયે તે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરતો નથી. તથા જે સમયે તે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે તે શીતપરીષહનું વેદન કરતો નથી. તથા જે સમયે તે ચર્યાપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે તે શય્યાપરીષહનું વેદન કરતો નથી. તથા જે સમયે તે શય્યાપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે તે ચર્યાપરીષહનું વેદન કરતો નથી. "एक्कविह बंधगस्स णं भंते! वीय-

रागछउमत्थस्स कई परीसहा पण्णत्ता ? " હે ભદન્ત ! એક પ્રકારના કર્મનો બંધ કરનાર વીતરાગ છદ્મસ્થને કેટલા પરીષહો વેઠવા પડે છે ?

" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " एवं चेव जहेव छव्विहबंधगस्स) છ પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરનાર જીવના જેટલા પરીષહો કહ્યા છે, એટલા જ પરીષહો એક પ્રકારના કર્મનો બંધ કરનાર વીતરાગ છદ્મસ્થના પણ કહ્યા છે. (एगविह बंधगस्स णं भंते ! सजोगी भवत्थकेवलिस्स कइ परीसहा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત ! એક પ્રકારના કર્મનો બંધ કરનાર સયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાનીના કેટલા પરીષહો કહ્યા છે ? " गोयमा ! " હે ગૌતમ એક પ્રકારના કર્મનો બંધ કરનાર સયોગી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાનીના (एक्कारस परीसहा पण्णत्ता) અગિયાર પરીષહો કહ્યા છે. (नव पुण वेएइ) પરન્તુ તે એક સાથે નવ પરીષહોનું જ વેદન કરે છે. (सेसं जहा छव्विहबंधगस्स) બાકીનું સમસ્ત કથન ૬ છ પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરનાર જીવના કથન પ્રમાણે સમજવું (अबंधगस्स णं भंते ! अजोगिभवत्थकेवलिस्स कइ परीसहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત કર્મ બંધ રહિત અયોગી ભવસ્થ કેવલીના કેટલા પરીષહો કહ્યા છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! કર્મબંધ રહિત અયોગી ભવસ્થ કેવલીના (एक्कारस परीसहा पण्णत्ता) અગિયાર પરીષહો કહ્યા છે, (नव पुण वेएइ) પરન્તુ તેઓ એક સાથે નવ પરીષહોનું વેદન કરે છે. (जं समयं सीयपरिसहं वेएइ, नो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, नो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, जं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, नो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ) કારણ કે જે સમયે તેઓ શીતપરીષનું વેદન કરે છે, તે સમયે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરતા નથી, અને જે સમયે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે શીતપરીષહનું વેદન કરતા નથી. અને જ્યારે તેઓ ચર્યાપરીષહનું વેદન કરે છે, ત્યારે શય્યાપરીષહનું વેદન કરતા નથી, અને જ્યારે તેઓ શય્યા પરીષહનું વેદન કરે છે, ત્યારે ચર્યાપરીષહનું વેદન કરતા નથી.

ટીકાર્થ—પહેલાંના પ્રકરણમાં કર્મવકતવ્યતાની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. હવે તે કર્મોમાં યથાયોગ્ય પરીષહોના અવતારનું (સમાવેશનું) નિરૂપણ કરવા નિમિત્તે સૂત્રકાર અહીં કર્મપ્રકૃતિયો અને પરીષહોનું વર્ણન કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે–" कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ ? " હે ભદન્ત ! સાવદ્યાનુષ્ઠાનરૂપ કર્મપ્રકૃતિયો કેટલી કહી છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ " કર્મપ્રકૃતિયો આઠ કહી છે. " तं जहा " જે આ પ્રમાણે છે–" णाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं " જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-" कइ णं भंते ! परीसहा पण्णत्ता ? " હે ભદન્ત ! પરીષહો કેટલા કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " बावीसं परीसहा पण्णत्ता " પરીષહો બાવીશ કહ્યા છે. પરીષહ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ નીચે પ્રમાણે છે–" परितः–समन्तात् स्वहेतुभिः उदीरिता मार्गाच्यवन कर्मनिर्जरार्थं साधुभिः सह्यन्ते इति परीषहाः " સાધુઓ દ્વારા જે માર્ગથી ચ્યુત ન થવાને નિમિત્તે નિર્જરાને નિમિત્તે બધી તરફથી પોતાના હેતુઓ દ્વારા ઉદીરિત કરીને સહન કરવાને યોગ્ય હોય, તેમનું નામ પરીષહ છે. " तं जहा " તે પરીષહો નીચે પ્રમાણે છે–"दिगिंछापरीसहे जाव दंसणपरीसहे" જિઘત્સાપરીષહ (ક્ષુધાપરીષહ) પિપાસા (તૃષા) પરીષહ, યાવત્ દર્શનપરીષહ ક્ષુધા અને તૃષાની ગમે તેટલી વેદના હોય છતાં પણ અંગીકાર કરેલી મર્યાદાની વિરૂદ્ધ આહાર પાણી નહીં લેતાં સમભાવપૂર્વક એવી વેદનાઓને સહન કરવી તેનું નામ ક્ષુધાપરીષહ અને તૃષાપરીષહ છે આ પરીષહોને સહન કરવાનો ભાવ તપસંયમની વૃદ્ધિ કરવાને માટે થાય છે. તેથી મોક્ષાભિલાષી સાધુઓ અનેષણીય–અપ્રાસુક આહાર, પાણીનો પરિત્યાગ કરીને તેના કારણે ઉદ્દભવતી વેદનાઓને શાન્તિપૂર્વક સહન કર્યા કરે છે. અહીં ' जाव ' (યાવત્) પદથી નીચેના પરીષહો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે–શીતપરીષહ, ઉષ્ણુપરીષહ, દંશમશકપરીષહ, અચેલપરીષહ, અરતિપરીષહ, સ્ત્રીપરીષહ, ચર્યાપરીષહ, નૈષેધિકીપરીષહ, શય્યાપરીષહ, આક્રોશપરીષહ, વધપરીષહ, યાચનાપરીષહ, અલાભપરીષહ, રોગપરીષહ, તૃણસ્પર્શપરીષહ મલપરીષહ, સત્કારપુરસ્કારપરીષહ, પ્રજ્ઞાપરીષહ, જ્ઞાનપરીષહ અને દર્શનપરીષહ "परिसहनं परीषहः" આ ભાવવ્યુત્પત્તિ અનુસાર દુઃખાદિને સહન કરવા તેનું નામ પરીષહ છે. " परीषह्यन्ते परीषहा " આ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ કરવામાં આવે ત્યારે ક્ષુધા આદિ પોતે જ પરીષહરૂપ બની જાય છે. બુભુક્ષા (ક્ષુધા, ભૂખ) જન્ય દુઃખને સહન કરવું તેનું નામ બુભુક્ષાપરીષહ છે. તૃષા જન્ય દુઃખને સહન કરવું તેનું નામ પિપાસાપરીષહ છે. ઠંડી અને ગરમીને લીધે ગમે તેટલી મુશ્કેલી પડે, છતાં પણ તેમના નિવારણ માટે અગ્નિસ્નાન આદિ કોઈ પણ અકલ્પ્ય વસ્તુનું સેવન કર્યા વિના સમભાવપૂર્વક તે વેદનાઓને સહન કરવી તેનું નામ અનુક્રમે શીત અને ઉષ્ણુપરીષહ છે.

भ १४

જૂં, માકડ, માખી આદિ ચતુરિન્દ્રિય જીવોને દંશમશક કહે છે. એવાં જીવો તથા ડાંસ, મચ્છર આદિ જીવોનો ઉપદ્રવ થાય ત્યારે ખિન્ન ન થતા, તેના ત્રાસને સમભાવ પૂર્વક સહન કરવો તેનું નામ દંશમશક પરીષહ છે. દંશમશકને પરીષહ ગણવાનું કારણ એ છે કે તેઓ શરીરમાં કષ્ટ ઉત્પન્ન કરે છે, છતાં પણ તેમને ભગાડવા નહીં, તેમનો ભય ન રાખવો, તેમના ઉપર દ્વેષ ન કરવો અને તેમના દ્વારા ઉત્પાદિત કષ્ટને શાંતિથી સહન કરવું તેનું નામ જ દંશમશક પરીષહ છે. "અચેલ" એટલે વસ્ત્રનો અભાવ હોય છે. સ્થવિર કલ્પિઓ જીર્ણ, ખંડિત, અલ્પમૂલ્યવાળા અને પ્રમાણોપેત વસ્ત્ર રાખે છે. છતાં પણ તેમને અચેલ જ ગણવામાં આવે છે. અને તે પ્રકારના પરીષહને અચેલ પરીષહ કહે છે

મોહનીય જન્ય માનસિક વિકારનું નામ રતિ છે. તો તેનો પ્રસંગ આવી પડે ત્યારે તેમાં રતિ-રુચિ રાખ્યા વિના ધૈર્યપૂર્વક તેને સહન કરવી તેનું નામ અરતિપરીષહ છે. સાધક પુરુષ કે સ્ત્રીએ પોતાની સાધનામાં વિજાતીય આકર્ષણથી લલચાવું જોઈએ નહીં. તેમણે મૈથુન સેવનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ-બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઇએ તેનું નામ જ સ્ત્રીપરીષહ છે. અંગીકાર કરેલા ધર્મજીવનને પુષ્ટ કરવાને માટે અસંગ બનીને જુદાં જુદાં સ્થાનોમાં-ગામ, નગર આદિમાં વિહાર કરવો-તેમાં નિયતવાસ ન સ્વીકારવો-તેનું નામ ચર્યા પરીષહ છે. શૂન્યાગાર (સૂનાં ઘર) આદિ રૂપ સ્વાધ્યાય ભૂમિને નૈષેધિકી કહે છે-તેને સહન કરવું એટલે કે સાધનાને અનુકૂળ એકાન્ત સ્થાનમાં મર્યાદિત સમય સુધી આસન જમાવીને બેઠા હોય ત્યારે ભયનો પ્રસંગ આવી પડે તો તેને બિલકુલ નિર્ભય બનીને સહી લેવો તેનું નામ નૈષધિકી પરીષહ છે. કોમળ કે કઠિન, ઊંચી કે નીચી, સહજ ભાવે જેવી મળે એવી જગ્યામાં સમભાવપૂર્વક રહેવું તેનું નામ શય્યાપરીષહ છે.

કોઈ પણ વ્યક્તિ ગાળો દે, અપ્રિય અને કઠોર વચન સંભળાવે, તો તેને સત્કાર સમાન ગણીને સહન કરી લેવા તેનું નામ આક્રોશ-પરિષહ છે. કોઇ પણ વ્યક્તિ લાકડી આદિ વડે માર મારે, તો પણ તેને આનંદપૂર્વક સહન કરવો તેનું નામ વધપરીષહ છે. ભિક્ષામાં માન-અપમાનનો વિચાર ન કરવો એટલે કે દીન ભાવ કે અભિમાન રાખ્યા વિના માત્ર સમયયાત્રાના નિભાવ અર્થે યાચકવૃત્તિ સ્વીકારવી તેનું નામ યાચના પરીષહ છે. ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થાય તો દીનતા નહીં કરવી, પ્રાપ્તિના અભાવને સહન કરવો, અભીષ્ટ વસ્તુ ન મળે તો પ્રાપ્તિને બદલે અપ્રાપ્તિને જ સાચું તપ માનવું અને તેમાંજ સંતોષ માનવો તેનું નામ અલાભ પરીષહ છે. રોગ-રોગજન્ય પીડાને સહન કરવી, ચિકિત્સા કરાવવાનો ભાવ ન રાખવો એટલે કે રોગજન્ય પીડાને વ્યાકુલ થયા વિના સમભાવપૂર્વક સહન કરવી તેનું નામ રોગપરીષહ છે. તૃણ કુશાદિકોના સ્પર્શજન્ય દુઃખને સમતાપૂર્વક સહન કરવું-એટલે કે સંથારામાં અથવા તો અન્યત્ર તૃણાદિની તીક્ષ્ણતા કે કઠોરતાનો અનુભવ કરવો પડે, તો તે સમયે મૃદુશય્યાનું સેવન કરતા હોઈએ તેવો ભાવ રાખવો તેનું નામ

તૃણસ્પર્શ-પરીષહ છે. જલ્લપરિષહમાં જલ્લ શબ્દ મળ (મેલ) વાચક છે. શરીરે લાગેલા મેલ જન્ય દુઃખને સહન કરવું. શરીર પર ગમે તેટલો મેલ લાગેલો હોય, તો પણ ચિત્તમાં વિક્ષોભ થવા ન દેવો અને થોડા સ્નાનની કે વધારે સ્નાનની ઇચ્છા નહીં કરવી-સ્નાનનો બિલકુલ પરિત્યાગ કરવો તેનું નામ મલ-જલ્લ પરીષહ છે. જલ્લ શબ્દ ગામઠી શબ્દ છે અને તે મેલ શબ્દનો વાચક છે.

વસ્ત્રાદિ દ્વારા સત્કાર કરવામાં આવે અને રાજા આદિ દ્વારા અભ્યુત્થાન આદિ રૂપ સન્માન કરવામાં આવે તો ફૂલાઈ જવું નહીં, અને સત્કાર પુરસ્કાર ન થાય તો ખિન્ન ન થવું તેનું નામ સત્કારપુરસ્કાર પરીષહ છે. સત્કારપુરસ્કાર પરીષહ ઉપર જેમણે વિજય મેળવ્યો છે એવાં સાધુઓ સ્વપ્નમાં પણ સત્કારપુરસ્કારની કામના કરતા નથી. મતિજ્ઞાનનો-વિશેષરૂપ પ્રજ્ઞાનો-ચમત્કારિણી બુદ્ધિનો ગર્વ ન કરવો અને તે ન હોય તો મનમાં દુઃખ ન માનવું તેનું નામ પ્રજ્ઞા-પરીષહ છે. મત્યાદિ જ્ઞાનરૂપ બુદ્ધિની વિશિષ્ટતાના સદ્ભાવમાં પણ તેનું અભિમાન ન કરવું, અને તે ન હોય તો પોતાને હીન ન માનવો તેનું નામ જ્ઞાનપરીષહ છે. સૂક્ષ્મ અને અતીન્દ્રિય પદાર્થોનું દર્શન ન થવાથી અંગીકાર કરેલો ત્યાગ નિષ્ફળ જતો જણાય ત્યારે પણ વિવેકથી શ્રદ્ધામાં અડગતા રાખવી-શ્રદ્ધાને બિલકુલ ડગવા ન દેવી. અશ્રદ્ધારૂપ પરિણામ હોવા ન દેવું, તેનું નામ દર્શનપરીષહ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-" एए णं भंते ! बावीसं परीसहा कइसु कम्मपयडीओ समोयरंति " હે ભદન્ત ! આજે બાવીશ પરીષહો કહ્યા છે, તેમનો સમાવેશ કઇ પ્રકૃતિયોમાં થાય છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " चउसु कम्मपयडीसु समोयरंति तं जहा " તે બાવીશ પરીષહોનો સમાવેશ ચાર કર્મપ્રકૃતિયોમાં થાય છે " नाणावरणिज्जे, वेयणिज्जे, मोहणिज्जे, अंतराइए " (૧) જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં (૨) વેદનીયકર્મમાં (૩) મોહનીય કર્મમાં અને (૪) અંતરાય કર્મમાં તે ૨૨ બાવીશ પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-" नाणावरणिज्जेणं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ? " હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે ? એટલે કે જ્ઞાનવરણીય કર્મના ઉદયમાં કેટલા પરીષહો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" दो परीसहा समोयरंति-तं जहा " હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં નીચે પ્રમાણે બે પરીષહોનો સમાવેશ છે-" पण्णापरीसहे, नाणपरीसहे " (૧) પ્રજ્ઞાપરીષહ અને (૨) જ્ઞાનપરીષહ પ્રજ્ઞાપરીષહ મતિજ્ઞાનાવરણરૂપ જ્ઞાનાવરણમાં સમાવૃષ્ટ થાય છે. તેનો સમાવેશ પ્રજ્ઞાના અભાવને અનુલક્ષી સમજવો જોઇએ. કારણ કે જ્ઞાનાવરણ કર્મના ઉદયથી પ્રજ્ઞાનો અભાવ સંભવિત હોય છે તથા એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે " પ્રજ્ઞાના અભાવમાં દીનતાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ અને તેના સદ્ભાવમાં માનનો ત્યાગ

કરવો જોઈએ" આ કથન ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમ આદિની અપેક્ષાએ થયું છે એમ સમજવું. કારણ કે સહન કરવા આદિ રૂપ જે આચરણ થાય છે તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ આદિથી થાય છે. જ્ઞાનપરીષહનો સમાવેશ મત્યાદિ જ્ઞાનાવરણમાં થાય છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-"वेयणिज्जेणं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ?" હે ભદન્ત ! વેદનીયકર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! "एक्कारसपरीसहा समोयरंति" વેદનીય કર્મમાં ૧૧ પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે-એટલે કે વેદનીય કર્મના ઉદયમાં ૧૧ પરીષહો હોય છે "तं जहा" તે ૧૧ પરીષહો નીચે પ્રમાણે છે-"पंचेव आणुपुव्वी, चरिया, सेज्जा, वहे य, रोगे य, तणफासजल्लमेव य एक्कारसवेयणिज्जंमि" પહેલાં પાંચ પરીષહો એટલે કે ક્ષુધા, તૃષા, શીત, ઉષ્ણ અને દંશમશક તથા ચર્યા, શય્યા, વધ, રોગ, તૃણસ્પર્શ અને મલ, આ ૧૧ અગિયાર પરીષહોનો વેદનીય કર્મમાં સમાવેશ થાય છે. આ પરીષહોમાં જે પીડા થાય છે તે વેદનીય કર્મ જન્ય હોય છે. તથા તે પીડાને જે સહન કરવી પડે છે તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમાદિ થવાથી જ સહન કરવી પડે છે. કારણ કે સહન કરવું એ ચારિત્રરૂપ હોય છે. ચર્યાદિકનો અર્થ પહેલા આપી દેવામાં આવ્યો છે

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-"दंसणमोहणिज्जेणं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति !" હે ભદન્ત ! દર્શન મોહનીય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "एगे दंसणपरीसहे समोयरइ" દર્શનમોહની કર્મમાં એક દર્શન પરીષહનો સમાવેશ થાય છે, કારણ કે દર્શન તત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપ હોય છે. તત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપ દર્શન મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમાદિ થાય ત્યારે થાય છે. દર્શનમોહનીયનો ઉદય થતા તો તત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપ દર્શન થતું નથી. તેથી દર્શનમોહનીય કર્મમાં દર્શનપરીષહનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"चरित्तमोहणिज्जेणं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ?" હે ભદન્ત ! ચારિત્રમોહનીય કર્મમાં કેટલા પરિષહોનો સમાવેશ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "सत्त परीसहा समायरंति" ચારિત્રમોહનીય કર્મમાં નીચે પ્રમાણે સાત પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે-"अरती, अचेल, इत्थी, निसीहिया जायणा य अक्कोसे सक्कारपुरक्कारे चरित्तमोहमि सत्ते ते" અરતિ, અચેલ, સ્ત્રી, નષેધિકી, યાચના, આક્રોશ અને સત્કાર પુરસ્કાર. આ સાત પરિષહોમાંના-અરતિ પરીષહનો સમાવેશ મોહનીયમાં થાય છે કારણ કે અરતિ અરતિમોહનીયજન્ય હોય છે. અચૈલ પરીષહનો સમાવેશ લજ્જાની અપેક્ષાએ જુગુપ્સામોહનીયમાં થાય છે. સ્ત્રીપરીષહનો પુરુષવેદ મોહનીયમાં અને સ્ત્રીની અપેક્ષાએ પુરુષ પરીષહનો સ્ત્રીવેદ મોહનીયમાં સમાવેશ થાય છે. કારણ કે પુરુષ પરીષહ સ્ત્રી આદિની અભિલાષા

રૂપ હોય છે. નૈષેધિકી પરીષહનો સમાવેશ ઉપસર્ગ, બાધા અને ભયની અપેક્ષાએ ભયમોહનીયમાં થાય છે. યાચના પરિષહનો દુષ્કરત્વની અપેક્ષાએ માનમોહનીયમાં સમાવેશ થાય છે. ક્રોધોત્પત્તિની અપેક્ષાએ આક્રોશ પરીષહનો માનમોહનીયમાં અને મદોત્પત્તિની અપેક્ષાએ સત્કાર પુરસ્કાર પરિષહનો પણ માનમોહનીયમાં સમાવેશ થાય છે. આ પ્રમાણે સાત પરિષહોનો સમાવેશ સામાન્ય રીતે ચારિત્ર મોહનીયમાં થાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" अंतराइए णं भंते ! कम्मे कइ परीसहा समोयरंति ? " હે ભદન્ત ! અંતરાય કર્મમાં કેટલા પરીષહોનો સમાવેશ થાય છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે " गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (एगे अलाभपरिसहे समोयरइ) અન્તરાય કર્મમાં એક અલાભ પરીષહનો જ સમાવેશ થાય છે. અહીં અન્તરાયને લાભાન્તરરાય રૂપ સમજવો. કારણ કે લાભાન્તરાયના ઉદય વખતે જ લાભનો અભાવ રહે છે. આ પરીષહ સહવો તે ચારિત્ર મોહનીયના ક્ષયોપશમ રૂપ હોય છે.

હવે સૂત્રકાર બંધસ્થાનોની અપેક્ષાએ પરીષહોની પ્રરૂપણા કરે છે–આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે— (सत्तविहबंधगस्स णं भंते ! कइ परीसहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! આયુકર્મ સિવાયના સાત કર્મોનો બંધ કરનાર જીવના કેટલા પરીષહ કહ્યા છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે (गोयमा ! बावीसं परीसहा पण्णत्ता ?) હે ગૌતમ ! એવા જીવના ૨૨ બાવીશ પરીષહ કહ્યા છે. પરંતુ (वीसं पुण वेएइ) તે ૨૦ વીસનું જ વેદન એક સાથે જ કરે છે. કારણ કે (जं समयं सीयपरीसहं वेएइ) જે સમયે તે શીતપરીષહનું વેદન કરે છે, (णो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ) જે સમયે તે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરતો નથી, કારણ કે શીત અને ઉષ્ણતા વચ્ચે પરસ્પર અત્યન્ત વિરોધ હોય છે. તેથી તે બન્નેનું એક સાથે વેદન થવું સંભવિત નથી. તથા (जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ) જે સમયે તે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરે છે, (णो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ) તે સમયે શીતપરીષહનું વેદન કરતો નથી. તથા (जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, णो तं समयं निसीहिया परीसहं वेएइ) જે સમયે ચર્યાપરીષહનું વેદન થાય છે, તે સમયે નૈષેધિકી પરીષહનું વેદન થતું નથી. (जं समयं निसीहिया परीसं वेएइ, णो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ) જે સમયે નૈષેધિકી પરીષહનું વેદન થાય છે. તે સમયે ચર્યાપરીષહનું વેદન થતું નથી. ગ્રામ, નગર આદિમાં વિચરણ કરવું તેનું નામ ચર્યા છે. નગર, ગ્રામ આદિમાં માસકલ્પ આદિનો સ્વીકાર કર્યો હોય એવા સાધુ સ્વાધ્યાય આદિને નિમિત્તે શય્યામાંથી ઉતરીને એકાન્ત ઉપાશ્રયમાં જઈને મર્યાદિત સમય સુધી આસન જમા-

વીને બેસી જાય તેનું નામ નૈષેધિકીપરીષહ છે. આ બન્ને વિહાર અને અવસ્થાન રૂપ હોવાથી (ચર્યા વિહારરૂપ છે અને નૈષેધિકી અવસ્થાનરૂપ છે) પરસ્પરમાં વિરોધ છે. તે કારણે તે બન્ને એક સાથે સંભવી શકતા નથી. આ રીતે શીત, ઉષ્ણ, ચર્યા અને નૈષેધિકી, એ ચારમાંથી એક સાથે બે પરીષહોનું જ વેદન થાય છે, તેથી જ વીસ પરીષહોનું એક સાથે વેદન થાય છે, એવું કહેવામાં આવ્યું છે.

(एवं अट्ठविहबंधगस्स वि) સપ્તવિધ કર્મબંધકની જેમ આયુ સહિત અષ્ટવિધ કર્મોનો બંધ કરનાર જીવના પણ ૨૨ બાવીશ પરીષહો કહ્યા છે, પરન્તુ એવો જીવ પણ એક સાથે ૨૦ વીસ પરીષહોનું જ વેદન કરે છે,

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- (छव्विह बंधगस्स णं भंते ! सरागछउमत्थस्स कइ परीसहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ આયુ અને મોહ સિવાયના છ પ્રકારના કર્મોનો બંધક હોય છે-સૂક્ષ્મ સંપરાયગુણસ્થાનવર્તી હોય છે-તો સૂક્ષ્મ લોભકષાયવાળો હોવાથી સરાગ હોય છે અને કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિથી રહિત હોવાથી છદ્મસ્થ હોય છે-તો એવા પ્રકારના કર્મના બંધક સરાગ છદ્મસ્થ જીવના કેટલા પરીષહો કહ્યા છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (चोद्दसपरीसहा पण्णत्ता?) એવા જીવના ૧૪ પરીષહો હોય છે, પરન્તુ (बारस पुण वेएइ) તે બાર પરીષહોનું એક સાથે વેદન કરે છે. મોહનીય કર્મના બે ભેદ કહ્યા છે-(૧) દર્શનમોહનીય અને (૨) ચારિત્રમોહનીય તેમાંથી દર્શનમોહનીય નિમિત્તક એક દર્શનપરીષહ અને ચારિત્રમોહનીય નિમિત્તક સાત પરીષહનો અહીં અભાવ હોય છે. જો કે આ ગુણસ્થાનમાં મોહનું અસ્તિત્વ હોય છે, પણ તે એટલું અલ્પ હોય છે કે અહીં તેનું અસ્તિત્વ નહીં જેવું જ હોય છે, તે કારણે મોહજન્ય આઠ પરીષહોનો અહીં અભાવ હોય છે અને બાકીના ૧૪ પરીષહોના જ સદ્ભાવ હોય છે. વળી ૧૪ પરીષહોના સદ્ભાવ હોવા છતાં એક સાથે વેદન તો ૧૨ પરીષહોનું જ થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે (जं समयं सीयपरीसहं वेएइ, णो तं समयं उसिणपरीसहं वेएइ) તે સરાગ છદ્મસ્થ જે સમયે શીતપરીષહનું વેદન કરે છે. તે સમયે તે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરતો નથી, તથા (जं समयं उसिणपरीसहं वेएइ, णो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ) જે સમયે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે તે શીતપરીષહનું વેદન કરતો નથી. (जं समयं चरियापरीसहं वेएइ, णो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, जं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, णो तं समयं चरियापरीसहं वेएइ) જે સમયે તે ચર્યાપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે તે શય્યાપરીષહનું વેદન કરતો નથી. તથા જે સમયે તે શય્યાપરીષહનું વેદન કરે છે, તે સમયે તે ચર્યાપરીષહનું વેદન કરતો નથી. કારણ કે શીત અને ઉષ્ણુતાની જેમ તથા વિહાર અને અવસ્થાનની જેમ ચર્યા અને શય્યા, એ બન્ને વિરોધી શબ્દો હોવાથી તે બન્નેનું એક સાથે અસ્તિત્વ સંભવી શકતું નથી. આ રીતે શીત, ઉષ્ણ, ચર્યા, અને શય્યા

એ ચાર પરીષહોમાંથી એક જ સમયે બે પરીષહોનું જ વેદન થઈ શકે છે, તે કારણે અહીં એવું કહ્યું છે કે તે એક સાથે ૧૨ પરીષહોનું જ વેદન કરે છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(एगविहबंधगस्स णं भंते! वीयरागछउमत्थस्स कई परीसहा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! જે જીવ એક પ્રકારના કર્મનો બંધક હોય છે એવા ઉપશાન્ત મોહવાળા જીવના અને વીતરાગ છદ્મસ્થના કેટલા પરીષહ કહ્યા છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(एवं चेव जहेव छव्विहबंधगस्स णं) છ પ્રકારના કર્મના બંધક જેવું જ કથન અહીં પણ સમજવું. જે પ્રકારે છ પ્રકારના કર્મના બંધક જીવના ક્ષુધા, પિપાસા. શીત, ઉષ્ણ, દંશમશક, ચર્યા પ્રજ્ઞા, જ્ઞાન અલાભ, શય્યા, વધ, રોગ, તૃણસ્પર્શ અને મલ એ ૧૪ પરીષહો કહ્યા છે. અને મોહના અભાવને લીધે દર્શનપરીષહ અરતિપરીષહ, સ્ત્રીપરીષહ, નૈષેધિકીપરીષહ, યાચનાપરીષહ, આક્રોશપરીષહ અને સત્કારપુરસ્કાર પરીષહ, આ આઠ પરીષહોનો તેમનામાં અભાવ કહ્યો છે. એજ પ્રમાણે ફક્ત એક જ કર્મના (વેદનીય કર્મના) બંધક વીતરાગ છદ્મસ્થ-ઉપશાન્ત મોહવાળા અને ક્ષીણ મોહવાળા જીવના પણ ૧૪ પરીષહો હોય છે તેમનામાં પણ મોહજન્ય આઠ પરીષહોનો સદ્ભાવ હોતો નથી. તેઓ પણ શીત, ઉષ્ણ, ચર્યા અને શય્યા, એ ચાર પરીષહોમાંથી એક સમયે બે પરીષહોનું જ વેદન કરે છે. આ રીતે તેઓ એક સાથે ૧૨ પરીષહોનું જ વેદન કરે છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(एगविहबंधगस्स णं भंते! सजोगिभवत्थकेवलिस्स कई परीसहा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! એક પ્રકારના કર્મના બંધક એવા સયોગી ભવસ્થ કેવલી જીવના કેટલા પરીષહ કહ્યા છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा एक्कारसपरीसहा पण्णत्ता?) હે ગૌતમ! વેદનીય કર્મનો બંધ કરતા તે તેરમાં ગુણસ્થાનવર્તી સયોગી ભવસ્થ કેવલીના ૧૧ પરીષહ કહ્યા છે, પણ એવો જીવ એક સાથે ૯ નવ પરીષહોનું જ વેદન કરે છે, કારણ કે શીત, ઉષ્ણ, ચર્યા અને શય્યા, એ ચાર પરીષહોનું જ એક સાથે વેદન થાય છે. એજ વાતને (सेसं जहा छव्विहबंधगस्स) આ સૂત્ર દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(अबंधगस्स णं भंते! अजोगिभवत्थकेवलिस्स कई परीसहा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! અયોગી ભવસ્થ અબંધક કેવલીના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે.?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (एक्कारसपरीसहा पण्णत्ता?) અયોગી ભવસ્થ અબંધક કેવલીના ૧૧ પરીષહો કહ્યા છે. પરન્તુ (नव पुण वेएइ) તે નવ પરીષહોનું વેદન કરે છે. તેનું કારણ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-"जं समयं सीयपरीसहं वेएइ, णो तं समयं उसिणपरिसहं वेएइ," जं समयं उसिणपरिसहं वेएइ, नो तं समयं सीयपरीसहं वेएइ, जं समयं

चरिया परिसहं वेएइ, णो तं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, जं समयं सेज्जापरीसहं वेएइ, णो तं समयं चरियापरिसहं वेएइ" ચૌદમાં ગુણસ્થાનવર્તી, અબંધક અયોગી ભવસ્થ કેવલી જ્યારે શીત પરીષહનું વેદન કરે છે, ત્યારે ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરતા નથી. તથા જ્યારે તેઓ ઉષ્ણપરીષહનું વેદન કરે છે, ત્યારે શીતપરીષહનું વેદન કરતા નથી. તથા જ્યારે તેઓ ચર્યાપરીષહનું વેદન કરે છે, ત્યારે શય્યાપરીષહનું વેદન કરતા નથી. તથા જ્યારે તેઓ શય્યા પરીષહનું વેદન કરે છે, ત્યારે ચર્યાપરીષહનું વેદન કરતા નથી. કારણ કે વિહાર અને અવસ્થાન, એ બન્નેમાં વિરોધ હોવાથી તે બન્ને પરીષહો એક સાથે હોઇ શકતા નથી. આ રીતે શીત, ઉષ્ણતા, ચર્યા અને શય્યા, એ ચાર પરીષહોમાંથી એક સાથે બે પરિષહોનું જ વેદન થઇ શકતું હોવાથી અહીં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે તેઓ એક સાથે નવ પરીષહોનું વેદન કરે છે. ॥ સૂ. ૫ ॥

ઉષ્ણપરીષહ કે હેતુભૂત સૂર્ય કા નિરૂપણ

ઉષ્ણપરીષહના કારણરૂપ સૂર્યની વક્તવ્યતા—

(जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति) હે ભદન્ત ! જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્યો ઉદય થવાને સમયે દૂર હોવા છતાં પણ મૂળમાં (પાસે) દેખાય છે, (मज्झंतिय मुहुत्तंसि मूले य दूरे य दिसंति) મધ્યાહ્નકાળે પાસે હોવા છતાં પણ દૂર દેખાય છે, (अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति) અને અસ્ત થવાને સમયે દૂર હોવા છતાં પણ શું પાસે દેખાય છે ?

(हंता, गोयमा ! जंबूद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य तंचेव जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति) હા, ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદય પામતી વખતે દૂર હોવા છતાં પણ પાસે દેખાય છે, મધ્યાહ્નકાળે પાસે હોવા છતાં પણ દૂર દેખાય છે અને અસ્ત પામતી વખતે દૂર હોવા છતાં પણ પાસે દેખાય છે.

(जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि मज्झंतिय मुहुत्तंसि य अत्थमणमुहुत्तंसि य सव्वत्थ समा उच्चत्तेणं ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદય સમયે, મધ્યાહ્નકાળે તથા અસ્તકાળે શું સર્વત્ર સમાન ઊંચાઈએ હોય છે ?

(हंता गोयमा !) હા, ગૌતમ ! (जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमण जाव उच्चत्तेणं) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદય થતી વખતે મધ્યાહ્નકાળે તથા અસ્ત સમયે સર્વત્ર સમાન ઊંચાઇએ હોય છે. (जइणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि य मज्झंतिय मुहुत्तंसि य, अत्थमणमुहुत्तंसि य मूले जाव उच्चत्तेणं से केणं खाइ अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના બે દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદય પામતી

વખતે મધ્યાહ્નકાળે, અને અસ્ત પામતી વખતે (યાવત્) ઊંચાઈની અપેક્ષાએ સમાન હોય છે, તો હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદય થતી વખતે દૂર હોવા છતાં પણ પાસે દેખાય છે, મધ્યાહ્નકાળે પાસે હોવા છતાં દૂર દેખાય છે અને અસ્તકાળે દૂર હોવા છતાં પાસે દેખાય છે ?

(गोयमा ! लेस्सापडिघाएणं उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति, लेस्साभितावेणं मज्झंतिय मुहुत्तंसि मूले य दूरे य दीसंति, लेस्सापडिघाएणं अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ–जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य, दीसंति जाव अत्थमण जाव दीसंति) હે ગૌતમ ! લેશ્યા (તેજ) ના પ્રતિઘાતથી ઉદયકાળે બે સૂર્ય દૂર હોવા છતાં પાસે દેખાય છે, તથા લેશ્યા (તેજ) ના અભિતાપથી મધ્યાહ્નકાળે તેઓ પાસે હોવા છતાં દૂર દેખાય છે અને લેશ્યાના પ્રતિઘાતથી અસ્તકાળે તેઓ દૂર હોવા છતાં પણ પાસે દેખાય છે હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદયકાળે દૂર હોવા છતાં પાસે દેખાય છે, મધ્યાહ્નકાળે પાસે હોવા છતાં દૂર દેખાય છે અને અસ્તકાળે દૂર હોવા છતાં પાસે દેખાય છે. (जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं गच्छंति, पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति, अणागयं खेत्तं गच्छंति ? હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય શું અતીત ક્ષેત્ર તરફ દેખાય છે ? કે વર્તમાન ક્ષેત્ર તરફ જાય છે ? કે અનાગત (ભવિષ્યકાલિન) ક્ષેત્ર તરફ જાય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णा तीयं खेत्तं गच्छंति, पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति णो अणागयं खेत्तं गच्छंति) તેઓ અતીત ક્ષેત્ર તરફ જતા નથી, પણ વર્તમાન ક્ષેત્ર તરફ જાય છે. તેઓ અનાગત ક્ષેત્ર તરફ પણ જતા નથી. (जंबुद्दीवेणं दीवे सूरियं किं तीयं खेत्तं ओभासंति, पडुप्पन्नं खेत्तं ओभासंति अणागयं खेत्तं ओभासंति ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપમા બે સૂર્ય અતીત (ભૂતકાલિન) ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, કે વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, કે અનાગત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो तीयं खेत्तं ओभासति, पडुप्पन्नं खेत्तं ओभासंति, णो अणागयं खेत्तं ओभासंति) તેઓ અતીત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતા નથી, અનાગત ક્ષેત્રને પણ પ્રકાશિત કરતા નથી, પણ વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે. (तं भंते ! किं पुट्ठं ओभासंति, अपुट्ठं ओभासंति ?) હે ભદન્ત ! તેઓ શું સ્પૃષ્ટ થયેલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે કે અસ્પૃષ્ટ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पुट्ठं ओभासंति, णो अपुट्ठं ओभासंति जाव छद्दिसिं) તેઓ સ્પૃષ્ટ થયેલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, અસ્પૃષ્ટ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતા નથી. (યાવત્) તેઓ છ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે. (जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे सूरिया तीयं खेत्तं उज्जोवेंति ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો શું અતીત ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરે છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો ગ્રહણ કરવા. “एवं चेव नियमा जाव छद्दिसिं” હે ગૌતમ ! તેઓ અતીત ક્ષેત્રને કે અનાગત ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરતા નથી, પરન્તુ વર્તમાન ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરે છે. (યાવત્) તેઓ અવશ્ય છએ દિશાઓને ઉદ્યોતિત કરે છે. “एवं तवेंति, एवं भासंति जाव नियमा छद्दिसिं) એજ પ્રમાણે તેઓ તેને તપાવે છે અને ચમકાવે છે. (યાવત્) તેઓ છએ દિશાઓને અવશ્ય તપાવે છે અને ચમકાવે છે.

(जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे सूरियाणं किं तीए खेत्ते किरिया कज्जइ, पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપમાં શું તે બે સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રમાં ક્રિયા કરે છે ? કે વર્તમાન ક્ષેત્રમાં ક્રિયા કરે છે ? કે અનાગત ક્ષેત્રમાં ક્રિયા કરે છે ?

(गोयमा !) તેઓ (णो तीये खेत्ते किरिया कज्जइ पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, णो अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ) અતીત ક્ષેત્રમાં ક્રિયા કરતા નથી, અનાગત ક્ષેત્રમાં પણ ક્રિયા કરતા નથી, પણ વર્તમાન ક્ષેત્રમાં જ ક્રિયા કરે છે. (सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ ?) હે ભદન્ત ! તેઓ શું સ્પૃષ્ટ ક્રિયા કરે છે, કે અસ્પૃષ્ટ ક્રિયા કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! “पुट्ठा कज्जइ, नो अपुट्ठा कज्जइ, जाव नियमा छद्दिसिं) તેઓ સ્પૃષ્ટ ક્રિયા

કરે છે, અસ્પૃષ્ટ ક્રિયા કરતા નથી. (યાવત્) તેઓ છએ દિશાઓમાં નિયમથી જ સ્પૃષ્ટ ક્રિયા કરે છે.

(जंबूद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया केवइयं खेत्तं उड्ढं तवंति, केवइयं खेत्तं अहे तवंति, केवइयं खेत्तं तिरियं तवंति) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો ઉપરના કેટલી ઊંચાઈના ક્ષેત્રને તપાવે છે ? નીચેના કેટલી ઊંડાઇના ક્ષેત્રને તપાવે છે ? અને તિરકસની અપેક્ષાએ કેટલા તિરછા ક્ષેત્રને તપાવે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (एगं जोयणसयं उड्ढं तवंति, अट्ठारस जोयणसयाइं अहे तवंति, सीयालीसं जोयणसहस्साइं दोन्नि तेवट्ठे जोयणसए एक्कवीसं च सट्ठिभाए जोयणस्स तिरियं तवंति) તેઓ ઊંચે ૧૦૦ યોજન સુધીના ક્ષેત્રને તપાવે છે, નીચે ૧૮૦૦ યોજન સુધીના ક્ષેત્રને તપાવે છે અને ૪૭૨૬૩/૨૧/૬૦ (સુડતાળીશ હજાર, બસો તેસઠ યોજન અને એક યોજનના ૬૦ ભાગોમાંથી ૨૧ ભાગ પ્રમાણ) યોજન પ્રમાણ તિરછા ક્ષેત્રને તપાવે છે ?

(अंतो णं भंते ! माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जे चंदिमसूरियगहगणणक्खत्त-ताराख्वा-तेणं भंते ! देवा किं उड्ढोववन्नगा ?) હે ભદન્ત ! માનુષોત્તર પર્વતની અંદર જે ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર અને તારારૂપ દેવો છે, તે શું ઉર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે ?

(जहा जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं जाव उक्कोसेणं छम्मासा) હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને જીવાભિગમ સૂત્રમાં જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે સમસ્ત કથન "તેમનો ઉત્પાત વિરહકાલ ઓછામાં ઓછો એક સમય છે અને વધારેમાં વધારે ૬ માસનો છે." આ કથન પર્યન્ત ગ્રહણ કરવું.

(बहिया णं भंते ! माणुसुत्तरस्स) હે ભદન્ત ! માનુષોત્તર પર્વતની બહાર જે ચંદ્રમા આદિ દેવો છે, તેઓ શું ઉર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે ? (जहा जीवाभिगमे-जाव इंदट्ठाणेणं भंते ! केवइयं कालं उववाएणं विरहिए पण्णत्ते ?) હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને જેવું કથન જીવાભિગમ સૂત્રમાં કરવામાં આવ્યું છે, તે અહીં ગ્રહણ કરવું. (યાવત્) "હે ભદન્ત ! ઇન્દ્રસ્થાન કેટલા કાળ સુધી ઉપપાતથી વિરહયુક્ત કહ્યું છે ?"

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा-सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) ઈન્દ્રસ્થાન ઓછામાં ઓછું એક સમય સુધી

અને વધારેમાં વધારે છ માસ સુધી ઉપપાતથી વિરહિત કહ્યું છે. હે ભદન્ત ! આપે જેવું કહ્યું એવું જ છે. હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે બિલકુલ સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઇ ગયા.

ટીકાર્થ—પહેલાના પ્રકરણમાં પરીષહોનું નિરૂપણ કરવામાં આવી ગયું. ૨૨ પરીષહોમાં જેનો સમાવેશ થાય છે એવા ઉષ્ણ–પરીષહનું પ્રતિપાદન પણ ત્યાં કરવામાં આવ્યું છે. ઉષ્ણતાનું કારણ સૂર્ય હોવાથી હવે સૂત્રકાર અહીં સૂર્ય સંબંધી વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરે છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર સ્વામીને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–" **जंबूद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य दीसंति** " હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય કહ્યા છે. તે બે સૂર્ય જ્યારે ઉદય પામે છે ત્યારે દૂર હોવા છતાં પણ દેખનાર મનુષ્યની અપેક્ષાએ પાસે દેખાય છે. ઉદય અને અસ્ત પામતી વખતે તેમને જોનાર લોકો તેમને નજીકમાં દેખે છે જો કે તેઓ ખરી રીતે તો હજારો યોજન દૂર હોય છે. પણ તે સદ્ભૂત (વિદ્યમાન) અંતરને શું દર્શક (દેખનારો) દેખતો નથી અથવા શું જાણતો નથી ? સમજતો નથી ?

(**मज्झंति य मुहुत्तंसि मूले य दूरे य दीसंति**) તથા મધ્યાહ્નકાળે સૂર્ય સમીપમાં હોવા છતાં પણ જોનારને તે જાણે કે બહુ દૂર રહેલો હોય એવું લાગે છે. ખરી રીતે મધ્યાહ્ને સૂર્ય જોનારના સ્થાનની અપેક્ષાએ સમીપમાં જ રહેલો હોય છે. છતાં પણ જોનારને એવો ભાસ થાય છે કે સૂર્ય દૂર દૂર રહેલો છે. જો કે મધ્યાહ્નકાળે સૂર્ય ઉદયકાળ તથા અસ્તકાળ કરતાં સમીપના સ્થાનમાં રહેલો હોય છે, છતાં પણ જોનારને એવું લાગે છે કે મધ્યાહ્નકાળે સૂર્ય ઉદયકાળ તથા અસ્તકાળ કરતાં ઊંચે સ્થાને હોય છે. જો કે સૂર્ય મધ્યાહ્નકાળે ૮૦૦ યોજનને અંતરે હોય છે, તો પણ ઉદયકાળ અને અસ્તકાળની અપેક્ષાએ તે તેને દૂર માને છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉદય અને અસ્તકાળે દૃષ્ટાના સ્થાનની અપેક્ષાએ સૂર્ય દૂર હોવા છતાં પણ તેને એવું લાગે છે કે તે તેની સમીપમાં જ છે. ઉદય અને અસ્તકાળે દ્રષ્ટા હજારો યોજન દૂર રહેલા સૂર્યને જોવે છે, ત્યારે તેને એવો ભાસ થાય છે કે સૂર્ય પોતાની નજીકમાં જ છે. મધ્યાહ્ન સમયે દૃષ્ટાના સ્થાનની અપેક્ષાએ સૂર્ય નજીકમાં જ (૮૦૦ યોજન દૂર) હોય છે, છતાં પણ તેને તો દૂર હોવાનો ભાસ થાય છે. ખરી રીતે તો ઉદય અને અસ્તની અપેક્ષાએ મધ્યાહ્નકાળે સૂર્ય વધારે નજીકમાં હોય છે, છતાં દેખનારને મધ્યાહ્નકાળે તે વધારે દૂર લાગે છે. તેનું કારણ જાણવાના આશયથી આ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે, એજ વાતને સૂત્રકારે " **अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति** " આ સૂત્રદ્વારા પ્રકટ કરી છે–અસ્તકાળે સૂર્ય દૂર હોય છે પણ નજીકમાં દેખાય છે તેનું કારણ શું છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–" **हंता, गोयमा !** " હા, ગૌતમ ! એવું જ બને છે કે (**जंबूद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरेय**

तंचेव जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति) આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં-મધ્યજંબૂદ્વીપમાં-ઉદય પામતી વખતે દ્રષ્ટાજનના સ્થાનની અપેક્ષાએ દૂર રહેલા સૂર્ય પણ તેને સમીપમાં દેખાય છે, મધ્યાહ્નકાળે દ્રષ્ટાજનના સ્થાનની અપેક્ષાએ સમીપમાં રહેલા સૂર્ય પણ પોતાની પ્રતીતિની અપેક્ષાએ તેને દૂર લાગે છે, તથા અસ્તકાળે તે બન્ને સૂર્ય દ્રષ્ટાજનના સ્થાનની અપેક્ષાએ દૂર હોવા છતાં પણ દેખનારને તેઓ પાસે હોવાનો ભાસ થાય છે. આવું કેમ બને છે તે આગળ બતાવવામાં આવશે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमण मुहुत्तंसि मज्झंतिय मुहुत्तंसि य, अत्थमण मुहुत्तंसि य सव्वत्थ समा उच्चत्तेणं ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદયકાળે, મધ્યાહ્નકાળે અને અસ્તકાળે શું સર્વત્ર સમાન ઊંચાઈએ હોય છે ? પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે બન્ને સૂર્યોની ઊંચાઈ સમભૂતલની અપેક્ષાએ શું બધે ૮૦૦ યોજનની જ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો જવાબ—" हंता, गोयमा ! ' હા, ગૌતમ ! એ વાત ખરી છે કે (जंबूद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमण जाव उच्चत्तेणं) આ જંબૂદ્વીપમાં બન્ને સૂર્ય ઉદયકાળે, મધ્યાહ્નકાળે અને અસ્તકાળે સર્વત્ર એક સરખી ઊંચાઈએ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" जइणं भंते ! जंबूद्दीवे दीवे सूरिया उग्गमण मुहुत्तंसि य, मज्झंतिय, मुहुत्तंसि य, अत्थमणमुहुत्तंसि य, मूले जाव उच्चत्तेणं " હે ભદન્ત ! જો આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપના બન્ને સૂર્ય ઉદય પામતી વખતે, મધ્યાહ્નકાળે અને અસ્ત પામતી વખતે સર્વત્ર સમાન ઊંચાઈએ રહેલા હોય છે (સમભૂતલની અપેક્ષાએ સર્વત્ર ૮૦૦ યોજનની ઊંચાઈએ રહેલા હોય છે) એવું આપ કહો છો, " से केणं खाइ अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य, दीसंति जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति " તો હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય ઉદયકાળે દૂર રહેલા હોવા છતાં સમીપમાં દેખાય છે, મધ્યાહ્નકાળે સમીપમાં હોવા છતાં પણ દૂર લાગે છે અને અસ્ત પામતી વખતે દૂર હોવા છતાં પણ સમીપમાં દેખાય છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (लेस्सापडिघाएणं उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य, दीसंति) લેશ્યાના પ્રતિઘાતથી-તેજના પ્રતિષ્ટમ્ભથી એટલે કે તેજનું પ્રસરણ નહીં થવાને કારણે સૂર્ય સુખપૂર્વક દેખવા યોગ્ય થઇ જાય છે-તેથી તેઓ સ્વરૂપતઃ (ખરેખર) દૂર હોવા છતાં પણ

દ્રષ્ટાજનને તે બન્ને સૂર્ય નજીકમાં હોવાનો ભાસ તેમના ઉદયકાળે થાય છે. અને (लेस्साभितावेणं मज्झंतियमुहुत्तंसि मूले य दूरे य दीसंतो) મધ્યાહ્નકાળે બન્ને સૂર્ય પોતાના તેજથી પૂર્ણ રીતે તપવા લાગે છે. તેથી એવી સ્થિતિમાં તેઓ દુર્દશ્ય (સુખપૂર્વક દેખી ન શકાય એવા) બની જાય છે. તેથી તેઓ નજીકમાં હોવા છતાં પણ દેખનારને દૂર હોવાનો ભાસ કરાવે છે. (एवं लेस्सापडिघाए णं अत्थमण मुहुत्तंसि दूरे य मूले य, दीसंति) ઉદયકાળની જેમ અસ્તકાળે પણ પોતાના તેજના પ્રતિઘાતથી તે બન્ને સૂર્ય સુખપૂર્વક દેખવા યોગ્ય હોવાથી, ખરેખર દૂર હોવા છતાં પણ દ્રષ્ટાજનને સમીપમાં હોય એવો ભાસ થાય છે.

(से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-जंबुद्दीवेणं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य, मूले य, जाव अत्थमण जाव दीसंति) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બે સૂર્ય છે. તે બન્ને સૂર્ય ઉદયકાળે દૂર હોવા છતાં દ્રષ્ટાજનને " પાસે છે " એવી પ્રતીતિ ઉત્પન્ન કરાવે છે, અને મધ્યાહ્નકાળે જ્યારે તેઓ સમીપમાં હોય છે, ત્યારે " દૂર છે " એવી પ્રતીતિ કરાવે છે અને જ્યારે તે બન્ને સૂર્ય અસ્ત થવા માંડે છે, ત્યારે દૂર હોવા છતાં પણ ' પાસે છે ' એવી પ્રતીતિ તેમને કરાવે છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं गच्छंति, पडुपन्नं खेत्तं गच्छंति, अणागयं खेत्तं गच्छंति ?) હે ભદન્ત ! આ જંબૂદ્વીપના બન્ને સૂર્ય શું વ્યતિક્રાન્ત ક્ષેત્રમાં આવે છે ? કે અતિક્રમ્યમાણ ક્ષેત્રમાં જાય છે ? કે ગંસ્યમાન-ભવિષ્યમાં જ્યાં જવાનું છે એવા ગંતવ્ય-ક્ષેત્રમાં જાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (णो तीयं खेत्तं गच्छंति, पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति. णो अणागयं खेत्तं गच्छंति) જંબૂદ્વીપસ્થ બન્ને સૂર્ય વ્યતિક્રાન્ત ક્ષેત્રમાં જતાં નથી, ગંસ્યમાન ક્ષેત્રમાં પણ જતાં નથી, પરન્તુ પ્રતિપન્ન (ગમ્યમાન) ક્ષેત્રમાં જાય છે. અતીત ક્ષેત્રમાં તેઓ જતા નથી, કારણ કે તે ક્ષેત્ર તો તેમના દ્વારા અતિક્રાન્ત થઈ ગયું હોય છે. તથા અનાગત ક્ષેત્રમાં-ગંસ્યમાન ક્ષેત્રમાં-તેઓ જતા નથી તેનું કારણ એ છે કે તે ક્ષેત્ર વર્તમાન-ગમન વ્યાપારને અવિષયભૂત હોય છે જેટલા આકાશખંડને સૂર્ય પોતાના તેજથી વ્યાપ્ત કરે છે તે આકાશખંડનું નામ ક્ષેત્ર છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं ओभासंति, पडुप्पन्नं खेत्तं ओभासंति, अणागयं खेत्तं ओभासंति ?) હે ભદન્ત ! આ જંબૂદ્વીપવર્તી બન્ને સૂર્યો શું અતીત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે ? કે વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે ? કે

અનાગત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે? (અવભાસન શબ્દનો અર્થ અહીં 'ઇષત્પ્રકાશિત કરવું' થાય છે)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(नो तोयं खेत्तं ओभासंति, पडुप्पन्नं खेत्तं ओभासंति, नो अणागयं खेत्तं ओभासंति) હે ગૌતમ! જંબૂદ્વીપના બન્ને બન્ને સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતા નથી, અનાગત ક્ષેત્રને પણ પ્રકાશિત કરતા નથી, પરન્તુ તેઓ બન્ને વર્તમાન ક્ષેત્રને જ પ્રકાશિત કરે છે. તે બંને સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતા નથી, તેનું કારણ એ છે કે અતીત ક્ષેત્ર તો અતિક્રાન્ત થઇ જવાને કારણે વર્તમાન સંબંધી અવભાસનના વિષયભૂત બની શકતું નથી. એજ પ્રમાણે અનાગત ક્ષેત્રને પણ અવભાસિત (પ્રકાશિત) નહીં કરવાનું કારણ એ છે કે તે અનાગત હોવાથી વર્તમાન સંબંધી અવભાસનના વ્યાપારનો વિષય બની શકતું નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तं भंते! किं पुट्ठं ओभासंति, अपुट्ठं ओभासंति?" હે ભદન્ત! તે બન્ને સૂર્ય જો વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, તો શું પોતાના તેજથી સ્પૃષ્ટ (સંબદ્ધ) થયેલા વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે? કે અસ્પૃષ્ટ (અસંબદ્ધ) થયેલા તે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (पुट्ठं ओभासंति, णो अपुट्ठं ओभासंति) તે બન્ને સૂર્ય પોતાના તેજથી સંબદ્ધ થયેલા વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, પણ અસંબદ્ધ વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતા નથી. "जाव नियमा छद्दिसिं" (યાવત) નિયમથી જ તે છ દિશાઓને (પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉર્ધ્વદિશા, અધોદિશા) પ્રકાશિત કરે છે. અહીં यावत् પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે—

(तं भंते! किं ओगाढं ओभासंति, अणोगाढं ओभासंति?) હે ભદન્ત! તે બન્ને સૂર્ય શું અવગાઢ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, કે અનવગાઢ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે? (गोयमा! ओगाढं ओभासंति, नो अणोगाढं ओभासंति) તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! તે બન્ને સૂર્ય અવગાઢ થયેલા ક્ષેત્રને જ પ્રકાશિત કરે છે-અનવગાઢ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતા નથી. ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तं भंते! कइ दिसिं ओभासंति?) હે ભદન્ત! તે બન્ને સૂર્ય કેટલી દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"गोयमा! नियमा छद्दिसिं" હે ગૌતમ! તે બન્ને સૂર્ય, પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉર્ધ્વ અને અધો, એ છએ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं उज्जोवेंति, एवं चेव जाव नियमा छद्दिसिं) હે ભદન્ત! જંબૂદ્વીપના બન્ને સૂર્યો શું અતીત ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરે છે? કે વર્તમાન ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરે છે? કે અનાગત ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરે છે? (ઉદ્યોતિત કરવું એટલે ઘણા અધિક પ્રમાણમાં પ્રકાશિત કરવું.)

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તે બન્ને સૂર્ય જંબૂદ્વીપમાં વર્તમાન ક્ષેત્રને જ ઉદ્યોતિત કરે છે, અતીત ક્ષેત્રને તથા અનાગત ક્ષેત્રને જ ઉદ્યોતિત કરતા નથી. એજ રીતે તે બન્ને સૂર્ય પોતાના તેજથી સ્પૃષ્ટ થયેલા ક્ષેત્રને જ ઉદ્યોતિત કરે છે, પોતાના તેજથી અસ્પૃષ્ટ રહેલા ક્ષેત્રને ઉદ્યોતિત કરતા નથી. એજ પ્રમાણે તે બન્ને સૂર્ય પોતાના તેજથી સ્પૃષ્ટ છએ દિશાઓને ઉદ્યોતિત કરે છે.

(एवं तवेंति, भासेंति, जाव नियमा छद्दिसिं) હે ભદન્ત! ઉષ્ણ કિરણોવાળા હોવાને કારણે શું તે બન્ને સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રને તપાવે છે? કે વર્તમાન ક્ષેત્રને તપાવે છે? કે અનાગત ક્ષેત્રને તપાવે છે? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તે બન્ને સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રને તથા અનાગત ક્ષેત્રને તપાવતા નથી, પણ વર્તમાન ક્ષેત્રને જ તપાવે છે. એ જ પ્રમાણે એ પણ સમજી લેવું જોઇએ કે તે બન્ને સૂર્ય અતીત અને અનાગત ક્ષેત્રને ભાસિત (પ્રકાશિત) કરતા નથી, પણ વર્તમાન ક્ષેત્રને જ ભાસિત કરે છે. એ જ પ્રમાણે તેઓ (યાવત્) છ દિશાઓને અવશ્ય અવભાસિત કરે છે. એ જ વાતને હવે સૂત્રકાર શિષ્યના હિતને ખાતર બીજી રીતે પ્રકટ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-(जंबुद्दीवेणं भंते! दीवे सूरियाणं किं तीए खेत्ते किरिया कज्जइ, पडुपन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ?) હે ભદન્ત! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બન્ને સૂર્યની શું અતીત ક્ષેત્રમાં ક્રિયા (અવભાસન આદિરૂપ ક્રિયા) થાય છે? કે વર્તમાન ક્ષેત્રમાં અવભાસન આદિ રૂપ ક્રિયા થાય છે? કે અનાગત ક્ષેત્રમાં તે ક્રિયા થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (नो तीये खेत्ते किरिया कज्जइ, पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ, णो अणागए खेत्ते किरिया कज्जइ) તે બન્ને સૂર્ય અતીત ક્ષેત્રમાં અવભાસન આદિ રૂપ ક્રિયા કરતા નથી, અનાગત ક્ષેત્રમાં પણ અવભાસન આદિ રૂપ ક્રિયા કરતા નથી, પરન્તુ વર્તમાન ક્ષેત્રમાં જ અવભાસન આદિ રૂપ ક્રિયા કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(सा भंते! पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ) હે ભદન્ત! તે બન્ને સૂર્યની વર્તમાન ક્ષેત્રમાં અવભાસન આદિ રૂપ જે ક્રિયા થાય છે તે શું સ્પૃષ્ટ થાય છે કે અસ્પૃષ્ટ થાય છે? તેજના દ્વારા સ્પર્શિત જે ક્રિયા હોય છે, તે ક્રિયાને સ્પૃષ્ટ ક્રિયા કહે છે. અને તેજના દ્વારા અસ્પર્શિત જે ક્રિયા હોય છે તેને અસ્પૃષ્ટ ક્રિયા કહે છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (पुट्ठा कज्जइ, नो अपुट्ठा कज्जइ, जाव नियमाछद्दिसिं) બન્ને સૂર્યની તે અવભાસન ક્રિયા સ્પૃષ્ટજ થાય છે, અસ્પૃષ્ટ થતી નથી. એ જ પ્રમાણે છએ દિશાઓમાં પણ તેજથી સ્પૃષ્ટ (સ્પર્શિત) થયેલી જ અવભાસન આદિ ક્રિયા થતી હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્ન—(जंबुद्दीवे णं भंते ! दीवे सूरिया केवइयं खेत्तं उड्ढं तवंति, केवइयं खेत्तं अहे तवंति, केवइयं खेत्तं तिरियं तवंति ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં બન્ને સૂર્ય ઉપર કેટલી ઊંચાઇના ક્ષેત્રને તપાવે છે? નીચે કેટલા ક્ષેત્રને તપાવે છે? અને કેટલા તિરછા ક્ષેત્રને તપાવે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (एगं जोयणसयं उड्ढं तवंति, अट्ठारस जोयणसयाइं अहे तवंति, सीयालीसं जोयणसहस्साइं दोन्नि तेवट्ठे जोयणसए एकवीसं चसट्ठिभाए जोयणस्स तिरियं तवंति) તે બન્ને સૂર્ય ઊંચે ૧૦૦ યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રને તપાવે છે, નીચે ૧૮૦૦ યોજન ક્ષેત્રને તપાવે છે અને ૪૭૨૬૩૨૧/૬૦ યોજન પ્રમાણ તિરછા ક્ષેત્રને તપાવે છે. પોતપોતાના વિમાનથી ઉપરના ભાગમાં ૧૦૦ યોજન પ્રમાણુ જ તાપક્ષેત્ર છે, તેથી ઉપર સૂર્યનું તાપક્ષેત્ર ૧૦૦ યોજન પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે. સૂર્યથી આઠસો યોજન સુધી નીચે ભૂતલ છે અને ભૂતલથી ૧૦૦ યોજન નીચે અધો-લોકગ્રામ છે. સૂર્ય તે બન્નેને ઉદ્યોતિત કરે છે. તેથી તેમનું તાપક્ષેત્ર નીચે ૧૮૦૦ યોજન પ્રમાણ કહ્યું છે. તથા સૂર્યનું જે તિરછું તાપક્ષેત્ર કહ્યું છે, તે સર્વોત્કૃષ્ટ દિવસમાં ચક્ષુઃસ્પર્શની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. આ રીતે સૂર્યની વક્ત-વ્યતાનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર જ્યોતિષિકોની પ્રરૂપણા કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—"अंतोणं भंते ! माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जे चंदिम सूरिय-गहगण-णक्खत्त-तारारूवा; तेणं भंते ! देवा किं उड्ढोववन्नगा ?) હે ભદન્ત ! માનુષોત્તર પર્વતના જે ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્રો અને તારારૂપ દેવો છે, તેઓ શું ઉર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जहा जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं-जाव उक्कोसेणं छम्मासा) હે ગૌતમ ! આ વિષયની જેવી પ્રરૂપણા જીવાભિગમસૂત્રમાં કરવામાં આવી છે, એવી જ પ્રરૂપણા અહીં પણ સંપૂર્ણ રૂપે સમજવી. "ઉપપાત વિરહકાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ (ઓછામાં ઓછો) એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે છ માસનો છે " અહીં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું જોઇએ. જીવાભિગમ સૂત્રમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે-

" कप्पोववन्नगा, विमाणोववन्नगा, चारोववन्नगा, चारट्ठिइया, गइरइया, गइसमावन्नगा ? गोयमा ! तेणं देवा नो उड्ढोववन्नगा, नो कप्पोववन्नगा, विमाणोववन्नगा, चारोववन्नगा) હે ગૌતમ ! તે ચન્દ્રાદિક પાંચ જ્યોતિષ્ક દેવ ઉર્ધ્વ-લોકમાં ઉત્પન્ન થયા નથી, કલ્પોમાં ઉત્પન્ન થયા નથી, પરન્તુ વિમાનોપપન્નક છે,-ચારોપપન્નક છે-જ્યોતિશ્ચક્ર ચરણોપલક્ષિત ક્ષેત્રોત્પન્ન છે. તેઓ ચારસ્થિતિક જ્યોતિષ્કોનાં અવસ્થાન ક્ષેત્રરૂપ ચારમાં સ્થિતિવાળા-નથી. તેથી તેઓ ગતિ-રતિક અને ગતિસમાપન્નક છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (बहिया णं भंते ! माणुसुत्तरस्स जहा जीवाभिगमे जाव इंददृाणेणं भंते ! केवइयं कालं उववाएणं विरहिए पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! માનુષોત્તર પર્વતની બહારના પ્રદેશમાં રહેલા ચન્દ્રાદિક દેવ–ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણુ નક્ષત્રો અને તારાઓ શું ઉર્ધ્વલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–" जहा जीवाभिगमे " હે ગૌતમ ! આ વિષયનું સમસ્ત કથન જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. તે સૂત્રમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને નીચે પ્રમાણે કથન થયું છે—

(जे चंदिम सूरिय, गहगण, नक्खत्त, ताराख्वा, तेणं भंते ! देवा किं उड्ढोववन्नगा ? गोयमा ! तेणं देवा नो उड्ढोववन्नगा, नो कप्पोववन्नगा, विमाणोववन्नगा, नो चारोववन्नगा, चारट्ठिइया, नो गइरइया, नो गइसमावन्नगा)

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે–(इंददृाणेणं भंते ! केवइयं कालं विरहिए उववाएणं ?) હે ભદન્ત ! ઈન્દ્રસ્થાન કેટલા સમય સુધી ઈન્દ્રના ઉત્પાતથી વિરહિત રહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा " હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રસ્થાન ઈન્દ્રના ઉત્પાતથી ઓછામાં ઓછું એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે છ માસ સુધી વિરહિત રહે છે. " सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति " હવે મહાવીર પ્રભુનાં વચનોમાં શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતા ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે હે ભદન્ત ! આપના દ્વારા પ્રતિપાદિત આ સમસ્ત વિષય સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપની વાત યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. સૂ. ૬

॥ આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૮–૮ ॥

નવવેં ઉદેશે કા સંક્ષિપ્ત વિવરણ

આઠમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક પ્રારંભ

આઠમાં શતકના નવમાં ઉદ્દેશકમાં જે વિષયનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ નીચે પ્રમાણે છે—

બંધ વિષયક વક્તવ્યતા, સાદિ વિસ્રસાબંધ અને અનાદિ વિસ્રસાબંધનું કથન. અનાદિ વિસ્રસાબંધના પ્રકારોનું પ્રતિપાદન. ધર્માસ્તિકાયનો અનાદિ વિસ્રસા દેશબંધ થાય છે એવું કથન. અનાદિ વિસ્રસાબંધના કાળનું કથન, સાદિ વિસ્રસા બંધના પ્રકારોનું કથન. બંધન પ્રત્યયિક બંધ, ભાજન પ્રત્યયિક બંધ અને પરિણામ પ્રત્યયિક બંધ, પ્રયોગ બંધ, આલાપન બંધ, આલીન બંધ, શ્લેષણા બંધ, ઉચ્ચય બંધ, સમુચ્ચય બંધ, સંહનન બંધ, દેશસંહનન બંધ, સર્વસંહનન બંધ, શરીર બંધ, પૂર્વપ્રયોગપ્રત્યયિક બંધ, પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ, શરીર પ્રયોગ બંધ, ઔદારિક શરીર પ્રયોગ

બંધ, એકેન્દ્રિયૌદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, આ બધા બંધોનું પ્રતિપાદન આ ઉદ્દેશકમાં કર્યું છે. " ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે, " એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર—

એકેન્દ્રિયૌદારિક પ્રયોગ બંધ, પંચેન્દ્રિયૌદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, મનુષ્યૌદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, ઔદારિક શરીર પ્રયોગબંધકાળ, એકેન્દ્રિય, પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયતિર્યંગ્ ઔદારિક શરીર બંધનું અંતર, એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધનું અંતર અને પૃથ્વીકાયિક ઔદારિક શરીર બંધનું અંતર, આ બધાનું કથન આ ઉદ્દેષકમાં કરવામાં આવ્યું છે. ઔદારિક શરીરના સર્વબંધક દેશબંધક અને અબંધકોના અલ્પ બહુત્વનું કથન. વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના પ્રકારોનું કથન. એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ, વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય શરીર પ્રયોગબંધ હોય છે કે તેનાથી ભિન્ન (જુદા પ્રકારનો) એકેન્દ્રિય શરીર પ્રયોગબંધ હોય છે? એવો પ્રશ્ન. અને તેનો ઉત્તર. " વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? " એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધને વિષે પ્રશ્ન. નૈરયિક વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ, અને તિર્યગ્યોનિક વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ વિષયક પ્રશ્ન અને ઉત્તર. વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ દેશબંધ છે કે સર્વ-બંધ છે, એવો પ્રશ્ન અને ઉત્તર. વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના કાળનું કથન, વાયુકાયિકના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના કાળનું કથન' રત્નપ્રભા નૈરયિકોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના કાળનું કથન, વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધના અંતરનું કથન, વાયુકાયિક વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના અંતરનું કથન, તિર્યક્ પંચેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના અંતરનું કથન, અસુરકુમાર, નાગ-કુમાર, યાવત્ સહસ્રાર દેવોમાં સર્વબન્ધ અને દેશબંધના અંતરનું કથન, આનત દેવલોકના દેવોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના અંતરનું કથન, ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત અને અનુત્તરૌપપાતિકના અલ્પ–બહુત્વની વક્તવ્યતા, આહારક શરીર પ્રયોગબંધના પ્રકાર વિષેનો પ્રશ્ન મનુષ્ય સિવાયના જીવોને આહારક શરીરબંધ થાય છે કે નહીં, એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. અહારક શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે, એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર.

દેશબન્ધ, સર્વગન્ધ, આહારક શરીર પ્રયોગબંધનો કાળ, અંતર, તથા દેશબન્ધક, સર્વબન્ધક અને અબન્ધકોની અલ્પબહુત્વ વક્તવ્યતાનું કથન. તૈજસ શરીર પ્રયોગબન્ધ એકેન્દ્રિયથી લઇને પર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ પર્યન્તના તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે? દેશબન્ધ અને સર્વબન્ધ છે કે નહીં? સર્વબન્ધ નથી. તૈજસ શરીર પ્રયોગબન્ધ કાળ અને તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધના અંતરનું કથન. કાર્મણ પ્રયોગબંધ–જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે એવો પ્રશ્ન–દર્શનાવરણીય કાર્મણ

શરીર પ્રયોગબન્ધ, સાતાવેદનીય, અસાતાવેદનીય, મોહનીય, નારકાયુષ્ય, તિર્યં-ગ્યોનિકાયુષ, મનુષ્યાયુષ, દેવાયુષ, શુભ નામ, અશુભ નામ, ઉચ્ચ ગોત્ર, નીચ ગોત્ર, અને અન્તરાયના પ્રયોગબંધ વિષયક પ્રશ્ન અને તેમના ઉત્તર. જ્ઞાના-વરણીય કર્મનો દેશબંધ થાય છે કે સર્વબન્ધ થાય છે, એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બન્ધકાળ–જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધનું અંતર, દેશબન્ધક અને સર્વબન્ધકનું અલ્પબહુત્વ આયુકર્મના દેશબન્ધક અને અબંધકનું અલ્પમહુત્વ. ઔદારિક શરીરના સર્વ-બન્ધોની સાથે વૈક્રિય શરીર બંધનો સંબંધ, આહારક શરીરબન્ધનો સંબંધ, તૈજસ શરીરબન્ધનો સંબંધ, દેશબંધક અથવા અબન્ધક કાર્મણ શરીર સંબંધ. ઔદારિક શરીરના દેશબન્ધની સાથે વૈક્રિય શરીર સંબંધ, વૈક્રિય શરીરના સર્વબન્ધોની સાથે ઔદારિક શરીરનો સંબંધ, દેશબંધોની સાથે ઔદારિક શરીર બન્ધનો સંબંધ, આહારક શરીરના સર્વબન્ધોની સાથે ઔદારિક શરીર બંધનો સંબંધ, તૈજસ શરીરના દેશબન્ધકની સાથે ઔદારિક શરીરનો સંબંધ ઔદારિક શરીર દેશબંધક છે કે સર્વબન્ધક છે? વૈક્રિય શરીરબન્ધક છે કે અબંધક છે? કાર્મણ શરીરબંધક છે કે અબંધક છે? દેશબંધક છે કે અબંધક છે? કાર્મણ શરીરના દેશબંધકોની સાથે ઔદારિક શરીર બંધનો સંબંધ, શરીરના દેશબંધક, સર્વબન્ધક અને અબંધકના અલ્પબહુત્વનું કથન.

બન્ધ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

(कइ विहेणं भंते ! बंधे पण्णत्ते ?) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कइ विहेणं भंते ! बंधे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! બંધ કેટલા

પ્રકારના કહ્યા છે ? (गोयमा ! दुविहे बंधे पण्णत्ते-तं जहा-पओगबंधेय वीससाबंधे य) હે ગૌતમ ! બંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યા છે (૧) પ્રયોગબંધ અને (૨) વિસ્રસાબંધ.

ટીકાર્થ—આઠમાં ઉદ્દેશકને અન્તે સૂર્ય, ચન્દ્ર આદિ જ્યોતિષ્ક દેવોની વક્તવ્યતાની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે તે વક્તવ્યતા વૈસ્રસિકી હોય છે. તેથી વૈસ્રસિક અને પ્રયોગબંધનું પ્રતિપાદન કરવાની ઈચ્છાથી સૂત્રકારે આ નવમાં ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ કર્યો છે. ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે કે " कइ विहेणं भंते ! बंधे पण्णत्ते ? " હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાદિ વિષયક સંબંધરૂપ બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दुविहे बंधे पण्णत्ते) પુદ્ગલાદિ વિષયક સંબંધ રૂપ બંધ બે પ્રકારના કહ્યા છે. " तं जहा " જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(पओगबंधे य, वीससाबंधे य) (૧) પ્રયોગબંધ અને (૨) વિસ્રસાબંધ. જીવના પ્રયોગથી જે બંધ થાય છે, તે બંધને પ્રયોગ બંધ કહે છે. અને જે બંધ સ્વભાવથી થાય છે, તે બંધને વિસ્રસાબંધ કહે છે. ॥ સૂ ૧ ॥

વિસ્રાસા બન્ધ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

વિસ્રસાબંધની વક્તવ્યતા—

" वीससा बंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? " ઈત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(वीससा बंधे णं भंते ! कइ विहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! વિસ્રસાબંધના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ? (गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते-तं जहा) હે ગૌતમ ! વિસ્રસાબંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યા છે-(साइय वीससा बंधे, अणाइ य, वीससा बधे य) (૧) સાદિ વિસ્રસા બંધ અને (૨) અનાદિ વિસ્રસા બંધ. (अणाइय वीससा बंधेणं भंते ! कइ विहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! અનાદિ વિસ્રસા બંધના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ? (गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते-तं जहा)

હે ગૌતમ! અનાદિ વિસ્રસાબંધના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(धम्मत्थिकायअन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे, अधम्मत्थिकायअन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे, आगासत्थिकाय अन्नमन्नअणाइयवीससाबंधे) (૧) ધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસાબંધ, (૨) અધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસાબંધ અને (૩) આકાશાસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસાબંધ. (धम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणाइयवीससाबंधे णं भंते! किं देसबंधे सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત! ધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસાબંધ દેશબંધ રૂપ છે કે સર્વબંધ રૂપ છે? (गोयमा! देसबंधे, नो सव्वबंधे) હે ગૌતમ! ધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસાબંધ દેશબંધ રૂપ છે, સર્વબંધ રૂપ નથી. (एवं चेव अधम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणाइय वीससाबंधे वि, एवमागासत्थिकाय-अन्नमन्नअणाइय वीससाबंधे वि) એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાયના અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસા બંધ વિષે પણ સમજવું, આકાશાસ્તિકાયના અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસા બંધ વિષે પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. (धम्मत्थिकायअन्नमन्नअणाइय वीससा बंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત! ધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્રસા બંધ કાળની અપેક્ષાએ કેટલા સમય સુધી રહે છે? (गोयमा! सव्वद्धं) હે ગૌતમ! તે બંધકાળની અપેક્ષાએ સર્વકાળ રહે છે. (एवं अधम्मत्थिकाए एवं आगासत्थिकाए) એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અને અને આકાશાસ્તિકાયના અન્યોન્ય અનાદિ બંધના કાળના વિષયમાં પણ સમજવું. (साइयवीससाबंधेणं भंते! कइविहे पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! સાદિ વિસ્રસાબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે?

(गोयमा! तिविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ! સાદિ વિસ્રસા બંધના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(बंधण पच्चइए, भायणपच्चइए, परिणामपच्चइए) (૧) બંધન પ્રત્યયિક, (૨) ભાજન પ્રત્યયિક અને (૩) પરિણામ પ્રત્યયિક. (से किं तं बंधणपच्चइए) હે ભદન્ત! બંધનપ્રત્યયિક સાદિ બંધનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (बंधण पच्चइए जन्नं परमाणु पोग्गला दुपएसिया तिपएसिया जाव दसपएसिया संखेज्जपएसिया असंखे-

ज्जपएसिया अणंतपएसियाणं खंधाणं वेमाया निद्धयाए वेमायलुक्खयाए वेमाय-निद्धलुक्खयाए बंधणपच्चइएणं बंधे समुप्पज्जइ) द्विप्रदेशिक, त्रिप्रदेशिक, दश प्रदेशिक पर्यन्तना, संख्यात प्रदेशिक, असंख्यात प्रदेशिक अने अनंत प्रदेशिक परमाणु पुद्गल स्कंधोनी विषम स्निग्धता द्वारा, विषम रूक्षता द्वारा अने विषम स्निग्धता रूक्षता द्वारा बंधन प्रत्ययिक बंध थाय छे. (जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं-से तं बंधणपच्चइए) ते बंधन प्रत्ययिक बंध ओछामां ओछो एक समय सुधी अने वधारेमां वधारे असंख्यात काळ सुधी रहे छे. बंधन प्रत्ययिक बंधनुं आवुं स्वरूप छे.

(से किं तं भायणपच्चइए) हे भदन्त ! भाजन प्रत्ययिकबंधनुं केवुं स्वरूप होय छे ? (भायणपच्चइए जण्णं जुन्नसुराजुन्नगुलजुन्नतंदुलाणं भायणपच्चइएणं बंधे समुप्पज्जइ) एक पात्रमां राखी मूकेला जुनी मदिरानो जुना गोळनो अने जुना चोखानो जे एक पिंड बनी जाय छे, तेनुं नाम भाजन प्रत्ययिक बंध छे. (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) आ बंध ओछामां ओछो एक अन्तमूहुर्त सुधी अने वधारेमां वधारे संख्यात काळ सुधी रहे छे. (से तं भायणपच्चइए) भाजन प्रत्ययिक बंधनुं ए प्रकारनुं स्वरूप छे. (से किं तं परिणामपच्चइए) हे भदन्त ! परिणाम प्रत्ययिक बंधनुं केवुं स्वरूप छे ? (परिणामपच्चइए जन्नं अब्भाणं अब्भरुक्खाणं जहा ततियसए जाव अमोहाणं परिणामपच्चइएणं बंधे समुप्पज्जइ-जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा-से तं परिणाम पच्चइए-से तं साइय वीससा बंधे-से तं वीससा बंधे) मेघोनो, अभ्रवृक्षोनो (वृक्षाकारे देखातां मेघोनो), त्रीजा शतकमां कह्या प्रमाणे यावत् अमोघोनो परिणाम प्रत्ययिक बंध उत्पन्न थाय छे. आ बंध ओछामां ओछो एक समय सुधी अने वधारेमां वधारे छ मास सुधी रहे छे. परिणाम प्रत्ययिक बंधनुं स्वरूप आ प्रकारनुं छे. आ प्रमाणे भेदोनुं कथन करवाथी सादि विस्रसाबंध अने विस्रसाबंधनुं कथन थइ जाय छे.

टीकार्थ—यथासंख्यन्यायनो आश्रय लइने सूत्रकारे पहेलां प्रयोगबंधनुं निरूपण करवुं जोईतुं हतुं-पण एवुं न करतां सूत्रकारे जे विस्रसाबंधनुं निरूपण कर्युं छे ते सूचीकटाह न्यायने आश्रित करीने करवामां आव्युं छे. तेमां गौतम स्वामी महावीर प्रभुने एवो प्रश्न पूछे छे के—

(वीससाबंधेणं भंते ! कइ विहे पण्णत्ते ?) हे भदन्त ! विस्रसा बंध केटला प्रकारनो कह्यो छे ? (जे बंध स्वभावथी थाय छे, ते बंधने विस्रसा बंध कहे छे)

महावीर प्रभुनो उत्तर—" गोयमा ! " हे गौतम ! (दुविहे पण्णत्ते) विस्रसा बंधना बे प्रकार कह्या छे. " तंजहा " ते प्रकारो नीचे प्रमाणे छे- (साइय विससाबंधे, अणाइयविससा बंधे य) (१) सादिक विस्रसा बंध अने (२) अनादिक विस्रसा बंध. जे स्वाभाविक बंध (विस्रसा बंध) आदि सहित होय छे, तेने सादिक विस्रसा बंध कहे छे. प्रारंभ रहित जे बंध छे तेने अनादिक विस्रसा बंध कहे छे.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(अणाइय वीससाबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! જે અનાદિ વિસ્રસા બંધ છે, તેના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा!" હે ગૌતમ! (तिविहे पण्णत्ते) અનાદિ વિસ્રસા બંધ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે. "तंजहा" જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે–(धम्मत्थिकायअन्नमन्नअणादीयवीससाबंधे) ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ. ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોનો જે પરસ્પરમાં અનાદિ કાળથી સ્વાભાવિક બંધ થઈ રહ્યો હોય છે, તેને ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ કહે છે. એ વાત તો પહેલાં પ્રકટ કરવામાં આવી ચુકી છે કે જે બંધ જીવના પ્રયોગ વિના સ્વાભાવિક રીતે જ થાય છે, તે સ્વાભાવિક બંધને વિસ્રસા બંધ કહે છે. ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોનો જે બંધ પરસ્પરમાં ચાલ્યો આવે છે તે જીવ પ્રયોગકૃત હોતો નથી, તે તો અનાદિ કાળથી જ એવું બનેલું છે. તેથી ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોના આ પ્રકારના પરસ્પર બંધને અનાદિ કાળથી સ્વાભાવિક હોવાને કારણે "ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્ય અનાદિક વિસ્રસા બંધ" કહેવામાં આવ્યો છે. (अधम्मत्थिकाय अन्नमन्नअणादीयवीससाबंधे) અનાદિક વિસ્રસા બંધનો બીજો પ્રકાર અધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ છે અને ત્રીજો પ્રકાર (आगासत्थिकाय अन्नमन्न अणादीय वीससा बंधे) આકાશાસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"धम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणादीयवीससाबंधे णं भंते! किं देसबंधे, सव्वबंधे?" હે ભદન્ત! ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્ય અનાદિક વિસ્રસા બંધ શું દેશબંધ રૂપ હોય છે, કે સર્વબંધ રૂપ હોય છે? ચટ્ટાઈમાં જે રીતે ખજૂરીના પાન આદિનું સંયોજન થાય છે, તે સંયોજન (સંબંધ) દેશબંધ રૂપ હોય છે. આ દેશબંધ સર્વ ભાગોમાં થતો નથી, પણ કોઈ કોઈ ભાગોમાં થાય છે. આ રીતે તે બંધ દેશાપેક્ષ હોવાથી તેને દેશબંધ કહ્યો છે. નીર અને ક્ષીરના બંધ જેવો જે બંધ હોય છે તેને સર્વબંધ કહે છે. આ બંધ સર્વાત્માથી થાય છે. આ બંધમાં પદાર્થોનું પરસ્પરમાં સંમિશ્રણ થઇ જાય છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-" देसबंधे, नो सव्वबंधे " હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાદિક વિસ્રસા બંધમાં દેશબંધ થાય છે, સર્વબંધ થતો નથી, કારણ કે ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો પરસ્પર એક બીજા પ્રદેશનો સ્પર્શ કરીને વ્યવસ્થિત રહે છે. તેથી ધર્માસ્તિકાયમાં જે પ્રદેશોનો અન્યોન્ય બંધ માનવામાં આવ્યો છે, તે દેશબંધ રૂપ જ માનવામાં આવ્યો છે. જો તેમાં તે પ્રદેશોનો બંધ સર્વબંધ રૂપે માનવામાં આવે તો તે ધર્માસ્તિકાયમાં જેટલા પ્રદેશો હોય તે બધા પ્રદેશો અરસ્પરસ-એકબીજાની સાથે સર્વથા અન્તર્ભૂત થઇ જવાને કારણે તે પ્રદેશોમાં એકરૂપતા આવી જવાને લીધે એક પ્રદેશતા જ આવી જશે. તેથી એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થશે કે ધર્મ દ્રવ્યમાં સિદ્ધાંતકારોએ જે અસંખ્યાત પ્રદેશતા કહી છે, તે સંભવી શકશે નહીં.

(एवं चेव अधम्मत्थिकाय अन्नमन्नअणादीयवीससाबंधे वि) એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધમાં પણ દેશબંધ જ થાય છે-સર્વબંધ થતો નથી. "एवमागासत्थिकाय अन्नमन्नअणादीयविससा बंधे वि" અને એજ પ્રમાણે આકાશાસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધમાં પણ દેશબંધ જ થાય છે, સર્વબંધ થતો નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "धम्मत्थिकाय अन्नमन्न अणाईयवीससाबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" सव्वद्धं " હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ કાળની અપેક્ષાએ સર્વકાળ રહે છે. " अधम्मत्थिकाए एवं आगासत्थिकाए " એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અન્યોન્યાનાદિક વિસ્રસા બંધ પણ કાળની અપેક્ષાએ સર્વકાળ રહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(साइय वीससा बंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! સાદિક વિસ્રસા બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " तिविहे पण्णत्ते तंजहा " સાદિક વિસ્રસા બંધના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે-(बंधणपच्चइए भायणपच्चइए, परिणामपच्चइए,) (૧) બંધન પ્રત્યયિક, ભાજન પ્રત્યયિક અને (૩) પરિણામ પ્રત્યયિક.

(बध्यते अनेन इति बन्धनं) આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે જેના દ્વારા બંધવામાં આવે તે બંધન છે, એવું બંધન જેનું આગળ કરવામાં આવશે તે સ્નિગ્ધતા આદિ ગુણો છે. તે ગુણો જ જે બંધના કારણરૂપ હોય છે, તે બંધને બંધન પ્રત્યયિક સાદિક વિસ્રસા બંધ કહે છે. ભાજન એટલે આધાર. આ આધાર જે બંધમાં કારણરૂપ હોય છે, તેને ભાજન પ્રત્યયિક સાદિક વિસ્રસા બંધ કહે છે. પરિણામ એટલે રૂપાન્તર પ્રાપ્તિ. તે પરિણામાન્તર

પ્રાપ્તિ જે સાદિક વિસ્રસા બંધમાં કારણરૂપ હોય છે, તેને પરિણામ પ્રત્યયિક સાદિક વિસ્રસા બંધ કહે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(से किं तं बंधणपच्चइए ?) હે ભદન્ત ! તે બંધન પ્રત્યયિક સાદિ બંધ કોને કહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(बंधणपच्चइए जं णं परमाणुपोग्गला दुपएसिया, तिपएसिया, जाव दसपएसिया, संखेज्जपएसिया, असंखेज्जपएसिया, अणंतपएसियाणं खंधाणं) હે ગૌતમ ! બંધન પ્રત્યયિક સાદિ બંધ તે છે કે જે દ્વિપ્રદેશિક, ત્રિપ્રદેશિક, અને દસપ્રદેશિક પર્યન્તના પરમાણુ પુદ્ગલ સ્કન્ધોના, તથા સંખ્યાત પ્રદેશિક, અસંખ્યાત પ્રદેશિક અને અનંત પ્રદેશિક પરમાણુ પુદ્ગલ સ્કન્ધોના (वेमायनिद्धयाए, वेमायलुक्खयाए, वेमायनिद्धलुक्खयाए) વિષમ સ્નિગ્ધતા ગુણ દ્વારા (ચીકાશના ગુણ દ્વારા) જેમાં સ્નિગ્ધતાની માત્રા વિષમ છે એવી વિષમાંશ સ્નિધતા દ્વારા, વિષમાંશ રૂક્ષતા દ્વારા, વિષમાંશ સ્નિગ્ધતા અને રૂક્ષતા દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે. એવા બંધને બંધન પ્રત્યયિક સાદિ બંધ કહે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—

(स्निग्धरूक्षत्वाद् बंधः) આ નિયમ અનુસાર જે દ્વિપ્રદેશી પરમાણુ પુદ્ગલ સ્કંધથી લઇને અનંત પ્રદેશી પર્યન્તના પુદ્ગલ પરમાણુ સ્કન્ધોનો પરસ્પરમાં સ્નિગ્ધ રૂક્ષતાના વિષમાંશોની અપેક્ષાએ જે બંધ થઇ રહ્યો હોય છે, તેને બંધન પ્રત્યયિક સાદિ વિસ્રસાબંધ કહે છે. આ બંધ કોઇ વ્યક્તિ વિશેષ દ્વારા કરાવવામાં આવતો નથી, તેથી આ બંધ વિસ્રસા–સ્વાભાવિક હોય છે. અને જ્યારે સ્નિગ્ધતા અને રૂક્ષતા અથવા તે બન્નેના વિષમાંશવાળા બે આદિ પરમાણુ મળે છે ત્યારે આ બંધ થાય છે, તે કારણે તે સાદિ બંધ છે. અને સ્નિગ્ધતા આદિ રૂપ નિમિત્તથી તે સંપન્ન હોય છે, તેથી તેને બંધન પ્રત્યયિક કહે છે. આ બંધ (जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं) ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી રહે છે અને અધિકમાં અધિક અસંખ્યાત કાળ સુધી કાયમ રહે છે. એટલે કે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી કાળ પર્યન્ત તે નષ્ટ થતો નથી. એજ વાત નીચેના સૂત્રાંશ દ્વારા પ્રકટ કરી છે–(समनिद्धयाए बंधो न होइ, समलुक्खयाए वि न होइ, वेमाय निद्धलुक्खत्तणेणं बंधो उ खंधाणं) સમગુણ–સ્નિગ્ધતાવાળા પુદ્ગલ પરમાણુઓનો સમગુણ સ્નિગ્ધતાળા પુદ્ગલ પરમાણુઓ સાથે બંધ થતો નથી. સમગુણ રૂક્ષતાવાળા પુદ્ગલ પરમાણુઓનો સમગુણ રૂક્ષતાવાળા પુદ્ગલ પરમાણુઓની સાથે બંધ થતો નથી. પરન્તુ જ્યારે તેમની વિષમ માત્રા હોય છે ત્યારે જ તેમનો બંધ થાય છે. પૌદ્ગલિક સ્કન્ધની ઉત્પત્તિ તેના અવયવ રૂપ પરમાણુ આદિના પરસ્પરના સંયોગ માત્રથી જ થતી નથી, તે માટે સંયોગ ઉપરાંત જેની જરૂર પડે છે એજ અહીં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે સ્કન્ધોની ઉત્પત્તિને માટે સ્નિગ્ધતા (ચીકાશ) અને રૂક્ષતાના ગુણ હોવા તે આવશ્યક હોય છે. જ્યારે તે બન્ને અન્યોન્યમાં મળે છે

ત્યારે જ બંધ થાય છે. જો આ બન્ને ગુણુસમ માત્રામાં હોય તો બંધ થતો નથી. બંધ થવાને માટે એ ગુણોની વિષમ માત્રાની આવશ્યકતા રહે છે. તે વિષમ માત્રા આ પ્રમાણે કહેવામાં આવી છે, જેમકે—'निद्धस्सनिद्धेण ' ઈત્યાદિ

આ ગાથાનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-સ્નિગ્ધનો બેગણા અધિક સ્નિગ્ધની સાથે બંધ થાય છે. એજ પ્રમાણે રૂક્ષનો પણ તે બે ગણા અધિક કરવાથી રૂક્ષની સાથે બંધ થાય છે. જેમકે પહેલું સ્નિગ્ધ એક ગુણ હોય તો બીજુ સ્નિગ્ધ ત્રણ ગણાથી લઇને ગમે તેટલા ગણું હશે તો પણ તેમનો બંધ થશે. અને પહેલું સ્નિગ્ધ બેગણું હોય, તો બીજું ઓછામાં ઓછું ચારગણું તો હોવું જ જોઇએ, અને ચારગણાથી અધિક હોય તો પણ બંધ થઇ જશે, પરન્તુ બમણાથી ઓછું હશે તો બંધ થશે નહીં. એજ પ્રમાણે રૂક્ષનો રૂક્ષની સાથે બંધ થવા વિષે પણ સમજવું. સ્નિગ્ધનો રૂક્ષની સાથે જે બંધ થાય છે, તે જઘન્ય વર્જ કરીને થાય છે, જઘન્યની અપેક્ષાએ (ઓછામાં ઓછા) એક ગણા હોવા જોઇએ. એટલે કે એક ગણા સ્નિગ્ધનો એક ગણા રૂક્ષની સાથે બંધ થતો નથી, તેથી અધિક સ્નિગ્ધ રૂક્ષનો બંધ થઈ જશે-પછી ભલે તે વિષમ

ભ૦ ૨૩

હોય કે સમ હોય-એટલે કે બન્ને રાશિ વિષમ હોય કે સમ હોય, તો પણ બંધ થશે. જેમકે-વિષમ પહેલામાં બે, ત્રણ આદિ અને બીજામાં ચાર, પાંચ, છ આદિ હોય તો બંધ થઈ જશે. સમની અપેક્ષાએ પહેલામાં બે અને બીજામાં પણ બે હોય તો પણ બંધ થઇ જશે. પરન્તુ એક ગણાનો એક ગણાની સાથે બંધ થશે નહીં, કારણ કે તેઓ બન્ને ઓછામાં ઓછા (એક) ગુણવાળા હોવાથી અબદ્ધ દશામાં જ રહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से किं तं भायणपच्चइए) હે ભદન્ત ! ભાજન પ્રત્યયિક સાદિ બંધ કોને કહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(भायणपच्चइए जं णं जुन्नसुरा जुन्नगुल जुन्न-तंदुलाणं भायणपच्चइए णं बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ ! ભાજન પ્રત્યયિક બંધ એ છે કે જે પુરાણા મદિરામાં, જુના ગોળમાં અને જુના ચોખામાં થાય છે. એટલે કે એક પાત્રમાં ભરીને જ્યારે આ પદાર્થોને લાંબા સમય સુધી રાખવામાં આવે છે. ત્યારે તેઓ પિંડરૂપ બની જાય છે. આ રીતે પિંડ

રૂપ બની જવાનું કારણ તે ભાજનમાં (પાત્રમાં) તેમને ભરી રાખ્યા તે છે. તેથી આ પ્રકારના પિંડભૂત બની જવા રૂપ બંધને ભાજનપ્રત્યયિક કહે છે. (जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं से त्तं भायणपच्चइए) આ બંધના ઓછામાં ઓછો કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળનો હોય છે. એટલે કે આ બંધ ઓછામાં ઓછો એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से किं तं परिणामपच्चइए ?) હે ભદન્ત ! પરિણામ પ્રત્યયિક બંધ કેવો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! પરિણામ પ્રત્યયિક બંધ તે છે કે જે (जं णं अब्भाणं अब्भरुक्खाणं जहा तइयसए जाव अमोहाणं परिणामपच्चइए णं बंधे समुप्पज्जइ) ત્રીજા શતકના સાતમાં ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદિત અભ્રોની (વાદળોની) અને અભ્રવૃક્ષ આદિકોની રૂપાંતર પ્રાપ્તિરૂપ હોય છે.

"यावत्" પદથી અહીં ત્રીજા શતકના સાતમાં ઉદ્દેશકમાં કથિત નીચેના પાઠને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે—

(सन्ध्यानाम्, गंधर्वनगराणाम् आकाशे व्यन्तरकृतनगराकारपरिणतानाम् उल्कापातानाम्, दिशिदाहानाम्, दह्यमानमहानगरप्रकाशसदृशानाम्, गर्जितानाम्, विद्युत्पातानाम्, पांशुवृष्टीनाम्, यक्षोद्दीप्तानाम्, धूमिकानां, महिकानां, रजःउद्घातानाम्, चन्द्रोपरागाणाम्, सूर्योपरागाणाम्, चन्द्रपरिवेषाणाम्, सूर्यपरिवेषाणाम्, प्रतिचन्द्राणाम्, प्रतिसूर्याणाम्, इन्द्रधनुषाम्, उदकमत्स्यकविहसितानाम्")

આ સૂત્રપાઠનો અર્થ ત્યાં આપવામાં આવ્યો છે, તો જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી વાંચી લેવો. આ પરિણામ પ્રત્યયિક બંધનો ઓછામાં ઓછો કાળ એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે છ માસનો હોય છે. (से त्तं साइयवीससा बंधे) આ પ્રકારનું-પૂર્વોક્ત રૂપનું સાદિક વિસ્રસા બંધનું સ્વરૂપ છે. સૂત્રને અંતે સૂત્રકાર વિસ્રસા બંધનું નિગમન કરતા કહે છે કે (से त्तं वीससा बंधे) આ પ્રકરણમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણેનું વિસ્રસા બંધનું સ્વરૂપ છે. ॥ સૂ ૨ ॥

પ્રયોગબંધવક્તવ્યતા—

"से किं तं पओगबंधे ? ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(से किं तं पओगबंधे ?) હે ભદન્ત ! પ્રયોગ બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (पओगबंधे तिविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! પ્રયોગબંધ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. (तंजहा) તે ત્રણ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—

(अणाइए वा अपज्जवसिए, साइए वा अपज्जवसिए, साइए वा सपज्जवसिए) (૧) અનાદિ અપર્યવસિત (૨) સાદિ સપર્યવસિત અને (૩) સાદિ અપર્યવસિત. (तत्थणं जे से अणाइए अपज्जवसिए से णं अट्ठण्हं जीवमज्झपएसाणं) તેમાંથી જે અનાદિ અપર્યવસિત પ્રયોગ બંધ છે, તે જીવના આઠ મધ્યપ્રદેશોનો હોય છે. (तत्थ वि णं तिण्हं तिण्हं अणाइए अपज्जवसिए) તે આઠ પ્રદેશોમાં પણ જે ત્રણ ત્રણ પ્રદેશોનો બંધ હોય છે, તે અનાદિ અપર્યવસિત બંધ હોય છે. (सेसाणं साइए) બાકીના સર્વ પ્રદેશોનો સાદિ સપર્યવસિત બંધ હોય છે. (तत्थ णं जे साइए अपज्जवसिए से णं सिद्धाणं) સિદ્ધ જીવના પ્રદેશોનો બંધ સાદિ અપર્યવસિત હોય છે. (तत्थ णं जे से साइए सपज्जवसिए से णं चउव्विहे पण्णत्ते-तंजहा) તેમાંનો જે સાદિ સપર્યવસિત બંધ છે, તેના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર છે-(अल्लावणबंधे, अल्लियावणबंधे, सरीरबंधे, सरीरप्पओगबंधे) (૧) આલાપન બંધ, (૨) આલીન બંધ, (૩) શરીર બંધ અને (૪) શરીર પ્રયોગ બંધ (से किं तं आलावणबंधे) હે ભદન્ત ! આલાપન બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (आलावणबंधे जं णं तणभाराण वा, कट्ठभाराण वा, पत्तभाराण वा, पलालभाराण वा, वेल्लभाराणवा वेत्तलयावाग-वरत्त-रज्जु-वल्लि-कुस दब्भमाइएहिं आलावणबंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ ! આલાપન બંધ તે છે કે જે ઘાસના ભારાને, લાકડાંના ભારાને, પાનના ભારાને, ધાન્યરહિત પરાળની ગાંસડીને, લતાઓના ભારાને, લતાઓથી, છાલોથી, ચામડાની દોરીથી, શણ આદિની દોરીથી, કોઇ વેલથી, નિર્મૂળ દર્ભોથી અને સમૂળ દર્ભોથી બાંધવાથી થાય છે. એટલે કે ઘાસ વગેરેના ભારાને લતા આદિ વડે જે બાંધવાનું થાય છે, તેને આલા

પન બંધ કહે છે. (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जकालं) આ આલાપન બંધ ઓછામાં ઓછો એક અંતમુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે. (से तं आलावणबंधे) આલાપન બંધનું એવું સ્વરૂપ છે.
(से किं तं अल्लियावणबंधे ?) હે ભદન્ત ! આલીન બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (अल्लियावणबंधे चउव्विहे पण्णत्ते–तंजहा) હે ગૌતમ ! આલીન બંધના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર છે–(लेसणाबंधे, उच्चयबंधे, समुच्चयबंधे, साहणणाबंधे) (૧) શ્લેષણા બંધ, (૨) ઉચ્ચય બંધ, સમુચ્ચય બંધ અને (૪) સંહનન બંધ.
(से किं तं लेसणाबंधे ?) હે ભદન્ત ! શ્લેષણા બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે ? (लेसणाबंधे जं णं कुड्डाणं, कोट्टिमाणं, खंभाणं, पासायाणं, कट्ठाणं, चम्माणं, घडाणं, पडाणं कडाणं छुहाचिक्खिल्लसिलेसलक्खमहुसित्थमाइएहिं लेसणएहिं बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ ! શ્લેષણાબંધ તે છે કે જે દીવાલોનું, મણિપસ્તર જડિત ભૂમિયોનું, સ્તંભોનું, પ્રાસાદોનું, કાષ્ઠોનું, ચામડાનું, ઘડાઓનું, વસ્ત્રોનું અને ચટાઈઓનું ચૂના, કીચડ, વજ્રલેપ, લાખ અને મીણ દ્વારા પરસ્પર સાથે જોડાઇ જવાનું બને છે (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जंकालं) આ બંધ ઓછામાં ઓછો એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાલ સુધી રહે છે. (से तं लेसणाबंधे) શ્લેષણા બંધનું આ પ્રકારનું સ્વરૂપ છે.

(से किं तं उच्चयबंधे ?) હે ભદન્ત ! ઉચ્ચય બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (उच्चयबंधे जं णं तणरासीण वा, कट्ठरासीण वा, पत्तरासीण वा, तुसरासीण वा, भुसरासीण वा, गोमयरासीण वा, अवगररासीण वा, उच्चत्तेणं बंधे समुप्पज्जइ) ઘાસના ઢગલાનો, કાષ્ટના ઢગલાનો, પર્ણના ઢગલાનો, તુષના ઢગલાનો, ભુસાના (પરાળના) ઢગલાનો, છાણના ઢગલાનો, કચરાના ઢગલાનો જે ઊંચાઇની અપેક્ષાએ એટલે કે તે પદાર્થોના આપસમાં સંબંધરૂપ જે બંધ થાય છે, તેને ઉચ્ચય બંધ કહે છે. (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जंकालं) આ બંધ ઓછામાં ઓછો એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને વધા-

રેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે. (से तं उच्चयबंधे) ઉચ્ચય બંધનું એવું સ્વરૂપ છે.

(से किं तं समुच्चयबंधे ?) હે ભદન્ત ! સમુચ્ચય બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

(समुच्चय बंधे जं णं अगडतडागनदीदहवावी, पुक्खरिणी दीहियाणं गुंजालियाणं, सराणं,, सरपंतियाणं, सरसरपंतियाणं, बिलपंतियाणं, देवकुल-सभ पव्व-थूम खाइयाणं फरिहाणं, पागाराट्टालगचरियदारगोपुरतोरणाणं पासायघर सरणलेणआवणाणं, सिंगाडग-तिय-चउक्क-चच्चर-चउम्मुह-महापहमादीणं-छुहा -चिक्खिल्ल सिलेस समुच्चएणं बंधे समुप्पज्जइ)

હે ગૌતમ ! કૂવા, તળાવ, નદી, દ્રહ (કૂંડ), વાપી, પુષ્કિરિણી, દીર્ઘિકા; ગુંજાલિકા, સરોવર; સરોવર પંક્તિ, સરઃસર પંક્તિ (મહાસરોવર શ્રેણી), બિલ પંક્તિ, દેવકુલ, સભા, પ્યાઊ (હવાડો), સ્તૂપ, ખાઇઓ, પરિઘ, કોટ, અટારીઓ (પ્રાસાદનો ઊર્ધ્વ ભાગ), ચરિકા (નગર અને દુર્ગનો મધ્યવર્તી ભાગ), દ્વાર, ગોપુર (નગર દ્વાર), તોરણ, પ્રાસાદ, ઘર, શરણ (સ્થાનવિશેષ), તેણ (ગૃહ વિશેષ), બજાર, શ્રૃંગાટક માર્ગ, ત્રિક માર્ગ ચતુષ્ક માર્ગ, ચત્વર માર્ગ, ચતુર્મુખ માર્ગ, મહાપથ (રાજમાર્ગ), ઇત્યાદિનો ચૂના દ્વારા, કીચડ દ્વારા અને શ્લેષ (વજ્રલેપ) ના સમુચ્ચય દ્વારા જે બંધ થાય છે તે બંધને સમુચ્ચ બંધ કહે છે. (जहण्णेणं अंतो मुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जंकालं) આ બંધ ઓછામાં ઓછો એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે. (से तं समुच्चयबंधे) આ પ્રકારનું સમુચ્ચય બંધનું સ્વરૂપ છે. (से किं तं साहणणा बंधे ?) હે ભદન્ત ! સંહનન બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (साहणणा बंधे दुविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ ! સંહનન બંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે-(देससाहणणा बंधेय, सव्वसाहणणाबंधे य) (૧) દેશ સંહનન બંધ અને (૨) સર્વ સંહનન બંધ. (से किं तं देससाहणणाबंधे ?) હે ભદન્ત ! દેશ સંહનન બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે ? (देससाहणणाबंधे जं णं सगडरह-जाण-जुग -गिल्लि, थिल्लि सीय-संदमाणिया-लोही-लोहकडाह, कडुच्छु-आसणसयण खंभ भंड मत्तोवगरणमाइणं देससाहणणाबंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ ! શકટ (ગાડું), રથ, યાન, યુગ્ય વાહન (ઘોડાગાડી), ગિલ્લિ (હાથીની અંબાડી), થિલ્લિ

(બગ્ગી), શિબિકા (પાલખી), સ્યન્દમાદિકા (પુરુષ પ્રમાણુ વાહન વિશેષ), તાવડો, કડાહી, કડછી, આસન, શયન, સ્તંભ, ભાંડ, પાત્ર, તથા બીજાં વિવિધ પ્રકારના ઉપકરણાદિ પદાર્થોનો જે બંધ થાય છે, તે બંધને દેશ સંહનન બંધ કહે છે. (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) આ સંહનન બંધ ઓછામાં ઓછો એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે. (से त्तं देससाहणणाबंधे) આ પ્રકારનું દેશ સંહનન બંધનું સ્વરૂપ છે. (से किं तं सव्वसाहणणाबंधे ?) હે ભદન્ત ! સર્વ સંહનન બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (सव्वसाहणणा बंधे-से णं खीरोदगमाईणं से त्तं सव्वसाहणणा बंधे) હે ગૌતમ ! દૂધ અને પાણી આદિ પદાર્થોનો જે બંધ થાય છે તે બંધનું નામ સર્વસંહનન બંધ છે. આ પ્રકારનું સંહનન બંધનું સ્વરૂપ છે. આ અહીં સુધીમાં (से त्तं साहणणा बंधे, से त्तं अल्लियावणबंधे) સાદિ સપર્યવસિત બંધના ચાર પ્રકારોમાંથી બીજા પ્રકાર રૂપ આલીન બંધનું કથન–સંહનન બંધનું નિરૂપણ થઇ જવાથી પૂરૂં થાય છે.

(से किं तं सरीरबंधे ?) હે ભદન્ત ! સાદિ સપર્યવસિત બંધનો જે ત્રીજો શરીરબંધ નામનો ભેદ છે, તેનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

(सरीरबंधे दुविहे पण्णत्ते–तंजहा) હે ગૌતમ ! શરીરબંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે–(पुव्वप्पयोगपच्चइए य, पडुपन्नपओगपच्चइए य) (૧) પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક શરીરબંધ અને (૨) પ્રત્યુપન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક શરીર બંધ (से किं तं पुव्वपयोगपच्चइए ?) હે ભદન્ત ! પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક શરીરબંધનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

(पुव्वापयोगपच्चइए जं णं नेरइयाणं संसारवत्थाणं सव्वजीवाणं तत्थ तत्थ तेसु तेसु कारणेसु समोहणमाणाणं जीवप्पएसाणं बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ તે તે ક્ષેત્રોમાં તે તે કારણો ઉત્પન્ન થવાથી (સમુદ્ઘાતના કારણરૂપ વેદના આદિ કારણો ઉદ્ભવે ત્યારે) સમુદ્ઘાત કરતા એવા નારક અને સર્વ સંસારી જીવોના જીવપ્રદેશોનો જે બંધ થાય છે, તે બંધને પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક શરીરબંધ કહે છે. (से त्तं पुव्वप्पओगपच्चइए) પૂર્વપ્રત્યયિક શરીરબંધનું એવું સ્વરૂપ છે. (से किं तं पडुपन्नप्पओगपच्चइए ?) હે ભદન્ત ! પ્રત્યુપન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

(पडुप्पन्नप्पआग पच्चइए जं णं केवलनाणिस्स अणगारस्स केवलिसमुग्घाएणं समोहयस्स ताओ समुग्घायाओ पडिनियत्तेमाणस्स अंतरामंथे वट्टमाणस्स तेया-कम्माणं बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ ! કેવલિ સમુદ્દ્ઘાત દ્વારા સમુદ્ઘાત કરતા અને ત્યારબાદ તે સમુદ્દ્ઘાતમાંથી પાછા ફરતી વખતે મંથાન અવસ્થામાં રહેતી વખતે કેવલીને જે તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો બંધ થાય છે, તે બંધને પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગપ્રત્યયિક બંધ કહે છે. (किं कारणं ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો બંધ થવામાં ત્યાં શું કારણ હોય છે ? (ताहे से पएसा एगत्तीगया भवंति, त्ति) હે ગૌતમ ! તે સમયે કેવલીના આત્મપ્રદેશો સંઘાત પામે છે. તે કારણે તે કેવલી તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો બંધ કરે છે. (से त्तं पडुप्पन्नओगपच्चइए) એજ પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધનું સ્વરૂપ છે. (से त्तं सरीरबंधे) આ પ્રકારે અહીં શરીરબંધના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન પૂરું થાય છે.

(से किं तं सरीरप्पओगबंधे ?) હે ભદન્ત ! શરીર પ્રયોગ બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? (सरीरप्पओगबंधे पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ ! શરીર પ્રયોગ બંધના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-(ओरालियसरीरप्पओग-बं) (૧) ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे) (૨) વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ, (आहारगसरीरप्पओगबंधे) (૩) આહારક શરીર બંધ, (तेयासरीरप्पओगबंधे) (૪) તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ અને (कम्मा-सरीरप्पओगबंधे) (૫) કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ.

(ओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

(गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે—(एगिंदिय ओरालियसरीरप्पओग बंधे, बेंदियओरलियसरीरप्पओगबंधे, जाव पंचिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे) (૧) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૨) દ્વીન્દ્રિય ઔદારિકશરીર પ્રયોગ બંધ, (૩) તેઇન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૪) ચતુરિન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ અને (૫) પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ. (एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?)

बं) (૧) ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे) (૨) વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ, (आहारगसरीरप्पओगबंधे) (૩) આહારક શરીર બંધ, (तेयासरीरप्पओगबंधे) (૪) તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ અને (कम्मासरीरप्पओगबंधे) (૫) કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ.

(ओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

(गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते–तंजहा) હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે—(एगिंदिय ओरालियसरीरप्पओग बंधे, बेंदियओरलियसरीरप्पओगबंधे, जाव पंचिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे) (૧) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૨) દ્વીન્દ્રિય ઔદારિકશરીર પ્રયોગ બંધ, (૩) તેઇન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૪) ચતુરિન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ અને (૫) પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ. (एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

(गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ ! તેના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે–(पुढविक्काइयएगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे ओरालियसरीरस्स तहा भाणियव्वो) પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, આ પ્રકારે આ અભિલાપ દ્વારા " અવગાહન સંસ્થાન " પદમાં ઔદારિક શરીરના જેવા ભેદો કહેવામાં આવ્યા છે, એવા ભેદો અહીં પણ કહેવા જોઇએ.

(जाव पज्जत्तगब्भवक्कंतिय मणुस्स पचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधेय, अपज्जत्तगगब्भवक्कंतियमणुस्स पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओग जाव बंधेय) યાવત્ " પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય પચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ અને અપર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ. " (ओरालिय सरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ? ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (वीरियसजोग, सद्दव्वयाए पमादपच्चया कम्मं च जोगं च भवं च आउयं च पडुच्च ओरालिय सरीरप्पओग नाम कम्मस्स उदएणं ओरालियसरीरओग बंधे) જીવની સવીર્યતા, સોયગતા, સદ્રવ્યતાથી, પ્રમાદ રૂપ કારણથી, કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્કને આશ્રિત કરીને ઔદારિક શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે. (एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओग बंधेणं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

(एवं चेव) હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીરપ્રયોગ બંધ જેવી રીતે થાય છે તેવી રીતે જ આ બંધ થાય છે. (पुढविकाइय एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे एवं चेव) પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પણ એજ રીતે થાય છે. (एवं जाव वणस्सइकाइया, एवं बेइंदिया, एवं तेइंदिया, एवं चउरिंदिया; तिरिक्खजोणियपंचिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे एवं चेव) વનસ્પતિકાયિક પર્યન્તના એકેન્દ્રિયઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, તથા દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પણ એજ રીતે થાય છે.

(पंचिंदियओरालिय सरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए पमाय जाव आउयं पडुच्चपंचिंदियओरालियसरीरप्पओगनामकम्मस्स उदएणं, तिरिक्खपंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे एवं चेव) જીવની વીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી, પ્રમાદરૂપ કારણે, કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્કને આશ્રિત કરીને ઔદારિક શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે. પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પણ થાય છે.

(मणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं) હે ભદન્ત ! પંચેન્દ્રિય ઔદારિકશરીરપ્રયોગ બંધ કયા કર્મનાઉદયથી થાય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए पमायपच्चया जाव

आउयं च पडुच्च मणुस्सपंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओग नामकम्मस्स उदएणं मणुस्स पंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे) જીવની વીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા, અને પ્રમાદરૂપ કારણથી કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્કને આશ્રિત કરીને મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે.

ટીકાર્થ—ક્રમ પ્રમાણે ગણતા પ્રયોગબંધની પ્રરૂપણા પહેલાં થવી જોઇતી હતી, પરન્તુ ' સૂચી કટાહ ન્યાયને ' અનુસરીને પશ્ચાત્ પઠિત વિસ્ત્રસા બંધની પ્રરૂપણા પહેલા કરવામાં આવી છે. હવે સૂત્રકાર પ્રયોગબંધની નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા પ્રરૂપણા કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-(से किं तं पओगबंधे ?) હે ભદન્ત ! વિસ્રસાબંધથી ભિન્ન એવા પ્રયોગ બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? એટલે કે પ્રયોગબંધના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(पओगबंधे तिविहे पण्णते-तंजहा) હે ગૌતમ ! પ્રયોગબંધના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે-(अणाइए वा अपज्जवसिए, साइए वा अपज्जवसिए, साइए वा सपज्जवसिए) (૧) અનાદિ અપર્યવસિત, (૨) સાદિ અપર્યવસિત અને (૩) સાદિ સપર્યવસિત. જીવના વ્યાપારથી જીવપ્રદેશોનો અને ઔદારિકાદિ શરીર પુદ્ગલોનો જે બંધ થાય છે, તેને પ્રયોગબંધ કહે છે. તેના ચાર વિકલ્પ થાય છે-(૧) અનાદિ અપર્યવસિત, (૨) અનાદિ સપર્યવસિત, (૩) સાદિ અપર્યવસિત અને (૪) સાદિ સપર્યવસિત. પરન્તુ આ ચાર વિકલ્પોમાંથી અહીં ત્રણ વિકલ્પ જ બને છે, અનાદિ સપર્યવસિત રૂપ બીજો વિકલ્પ બનતો નથી, તેથી ઉપર મુજબ ત્રણ પ્રકાર પડે છે. હવે પહેલા ભંગને ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે " तत्थ णं जे से " ઇત્યાદિ, અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા જીવના જે આઠ મધ્યપ્રદેશો છે, તેમનો અનાદિ અપર્યવસિત બંધ થાય છે, કારણ કે જે સમયે કેવલી ભગવાન કેવલી સમુદ્ઘાત કરે છે, તે સમયે તેઓ સમગ્ર લોકને વ્યાપ્ત કરી લે છે. પરન્તુ તેમના તે મધ્યપ્રદેશો એજ સ્થિતિમાં રહે છે-તેમાં કોઇ પરિવર્તન થતું નથી

અન્ય પ્રદેશોમાં જ પરિવર્તન થાય છે. તેથી અનાદિ અપર્યવસિત બંધ જીવના આઠ મધ્યપ્રદેશો સિવાયના અન્ય પ્રદેશોમાં થતો નથી. તેમની સ્થાપના આ પ્રમાણે સમજવી- તેમની ઉપર બીજાં પણ ચાર પ્રદેશ છે, આ રીતે સમુદાયની અપેક્ષાએ આ આઠ પ્રદેશોનો બંધ પ્રતિપાદિત થયો છે. હવે તેમના એક એક પ્રદેશોનો પરસ્પર બંધ થાય છે તે વાત પ્રકટ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-(तत्थ वि णं तिण्हं तिण्हं अणाइए, अपज्जवसिए, सेसाणं साइए) તે આઠ પ્રદેશોમાં પણ ત્રણ ત્રણ પ્રદેશોનો એક એક પ્રદેશની સાથે અનાદિ અપર્યવસિત (અનાદિ અનંત) થાય છે. પૂર્વોક્ત રીત પ્રમાણે અવસ્થિત (ગોઠવાયેલા, રહેલા) તે આઠ પ્રદેશોમાંથી ઉપરિતન પ્રતરનો જે કોઈ એક અમુક પ્રદેશ છે-તે અમુક પ્રદેશનો, પોતાની પાસેના બે પ્રદેશોની સાથે અને નીચેના એક પ્રદેશની સાથે-આ રીતે તે ત્રણ પ્રદેશોની સાથે અનાદિ અનંત સંબંધરૂપ બંધ છે. ઉપરના એક પ્રદેશની સાથે અને નીચેના ત્રણ પ્રદેશોની સાથે તેનો સંબંધ નથી, કારણ કે તેઓ તેનાથી દૂર હોય છે. તેથી તેમની સાથે તેનો સંબંધ હોતો નથી. એજ પ્રમાણે અધસ્તન (નીચેની) પ્રતરની અપેક્ષાએ પણ સમજવું. એજ કારણે ત્રણ ત્રણ પ્રદેશોનો અનાદિ અનંતરૂપ કહ્યો છે. આ મધ્યમ આઠ પ્રદેશો સિવાયના બીજા જે જીવપ્રદેશો છે તેમનો સાદિ અપર્યવસિત, અથવા સાદિ સપર્યવસિત બંધ હોય છે, કારણ કે તેઓમાં વિપરિવર્તન થાય છે.

આ પ્રમાણે પહેલા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ કરીને સૂત્રકાર " અનાદિ સપર્યવસિત રૂપ બીજા વિકલ્પનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે-અનાદિ સપર્યવસિત રૂપ જે બીજો વિકલ્પ છે તે એ જીવોના આઠ મધ્યપ્રદેશોમાં સંભવિત થતો નથી, કારણ કે તે આઠ પ્રદેશો અવિપરિવર્તમાન છે, તે કારણે તેમનામાં અપર્યવસિતતા હોવાને લીધે સપર્યવસિતતા સંભવી શકતી નથી તેથી અનાદિ અપર્યવસિત બંધમાં અનાદિ સપર્યવસિતતા હોતી નથી. હવે સૂત્રકાર ત્રીજા વિકલ્પનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે ઉદાહરણ આવે છે-

(तत्थ णं जे से साइए अपज्जवसिए, से णं सिद्धाणं) ઉપર્યુક્ત ત્રણ વિકલ્પોમાંના જે જીવ પ્રદેશનો સાદિ અપર્યવસિત જીવ બંધ છે, તે સિદ્ધ જીવો કરે છે, કારણ કે શૈલેશી અવસ્થામાં સંસ્થાપિત જીવ પ્રદેશોનું સિદ્ધ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થયા પછી ફરીથી પર્યવસાન થતું નથી પણ તેઓ જે સ્થિતિમાં હોય એજ સ્થિતિમાં કાયમ રહે છે. તેથી સિદ્ધો દ્વારા જ સાદિ અપર્યવસિત (અનંત) બંધ થાય છે. હવે સૂત્રકાર ચોથા વિકલ્પનું ભેદરહિત પ્રતિપાદન કરે છે-(तत्थ णं जे से साइए सपज्जवसिए, से णं चउव्विहे पण्णत्ते) ઉપર્યુક્ત ચાર વિકલ્પોમાંથી જે જીવપ્રદેશનો સાદિ સપર્યવસિત બંધ છે, તેના ચાર પ્રકાર છે. (तं जहा) જે ચાર પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે-

(आलावणबंधे, अल्लियावणबंधे, सरीरबंधे, सरीरप्पओगबंधे) (૧) અલાપનબંધ, (૨) આલીનબંધ (૩) શરીર બંધ અને (૪) શરીરપ્રયોગબંધ

દોરી આદિ વડે જે ઘાસ આદિને બાંધવું તેનું નામ અલાપન બંધ છે. એક દ્રવ્યનો બીજા દ્રવ્યની સાથે જે શ્લેષરૂપે બંધ થાય છે, તેનું નામ આલીન બંધ છે. સમુદ્દ્ઘાત અવસ્થામાં વિસ્તારિત અને સંકોચિત જીવ પ્રદેશોના સબંધને કારણે તૈજસ આદિ શરીર પ્રદેશોનો જે સંબંધ વિશેષ છે, તેનું નામ શરીરબંધ છે. અથવા કોઇ એવું પણ માને છે કે સમુદ્દ્ઘાત કરવામાં આવે ત્યારે અમુક જીવ પ્રદેશોને સંકુચિત કરવામાં જે બંધ થાય છે, તે બંધને શરીરબંધ કહે છે. (सरीरप्पओगबंधे) ઔદારિક આદિ શરીરના પ્રયોગથી વીર્યાન્તરાયના ક્ષયોપશમ આદિ દ્વારા જનિત વ્યાપારથી-શરીરપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા રૂપ જે બંધ થાય છે, તેને શરીર પ્રયોગ બંધ કહે છે. અથવા શરીર રૂપ પ્રયોગોનો જે બંધ છે તેનું નામ શરીર પ્રયોગ બંધ છે.

હવે સૂત્રકાર આલાપન બંધ આદિનું વિસ્તારપૂર્વક સમજાવે છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(सेकिंतंआलावणबंधे ?) હે ભદન્ત ! આલાપન બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

મહાવીરપ્રભુનો ઉત્તર-(आलावण बंधे जं णं तणभाराण वा, कट्ठभाराण वा, पत्तभाराण वा पलालभाराण वा, वेल्लभाराण वा, वेत्तलयावागवरत्त रज्जुवल्लिकुसदब्भमादिएहिं आलावणबंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ ! ઘાસની ગાંસડીઓને, કાષ્ઠના ભારાને, પાનની ગાંસડીને, લતાઓની ગાંસડીઓને, અથવા કોંપલોની ગાંસડીઓને જે નેતરની છાલોથી, લતાઓથી, ચામડાની દોરીથી, શણના દોરડાથી નિર્મૂળ દર્ભોથી, સમૂળ દર્ભોથી અને કપડાના લાંબા ચિંદરડાથી બાંધવામાં આવે છે, તેને આલાપન બંધ કહે છે. તે આલાપન બંધ (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) ઓછામાં ઓછો અંતમુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાત કાળ સુધી રહે છે. ત્યાર બાદ નાશ પામે છે. (से त्तं आलावणबंधे) એવું કથન આલાપન બંધ વિષે તીર્થંકરાદિકોએ કર્યું છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(से किं तं अल्लियावणबंधे ?) હે ભદન્ત ! આલીનબંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(अल्लियावण बंधे चउव्विहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! આલીનબંધના ચાર પ્રકાર છે. (तंजहा) તે પ્રકારોની નીચે પ્રમાણે છે-(लेसणाबंधे, उच्चयबंधे, समुच्चयबंधे साहणणाबंधे,) (૧) શ્લેષણા બંધ, (૨) ઉચ્ચયબંધ (૩) સમુચ્ચયબંધ અને (૪) સંહનનબંધ.

બે પદાર્થોને એક બીજાની સાથે કોઇ શ્લેષપદાર્થ વડે જોડાવો તેનું નામ શ્લેષણા બંધ છે. રાશી (ઢગલો) કરવા રૂપ જે બંધ થાય છે તેનું નામ ઉચ્ચય બંધ છે. ઉચ્ચયના કરતાં પણ વિશિષ્ટતર જે ઉચ્ચય છે તેનું નામ

સમુચ્ચય બંધ છે. અવયવોનો જે સમૂહ છે તેનું નામ સંહનન બંધ છે. એટલે કે અવયવોના સમૂહ રૂપે જે બન્ધન છે, તે સંહનન બંધ છે,

હવે સૂત્રકાર આલીન બંધના ચારે પ્રકારોનું ઉદાહરણો દ્વારા સ્પષ્ટીકરણ કરે છે—ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(से किं तं लेसणाबंधे) હે ભદન્ત ! શ્લેષણા બંધનું સ્વરૂપ કેવુ છે ? તેનો ઉત્તર આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-(लेसणाबंधे जं णं कुट्टाणं, कोट्टिमाणं, खंभाणं, पासायाणं कट्ठाणं, चम्माणं घडाणं, पडाणं, कडाणं, छुहाचिक्खिल्लसिलेसलक्खमहुसित्थमाइएहिं लेसणएहिं बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ ! ભીંતોને અથવા પર્વતોના શિખરોને, કુટ્ટિમોને, (મણિપ્રસ્તર ખચિત ભૂમિયોને) સ્તંભોને અથવા સ્થાણુઓને પ્રાસાદોને (ધનિકોના બંગલાઓને) કાષ્ઠોને, ચામડાને, ઘડાઓને, વસ્ત્રોને, અને ચટ્ટાઇઓને ચૂનાથી, માટીથી, શ્લેષ (વજ્રલેપ) થી, લાખથી, મીણથી, રાળથી, સરેસ આદિથી લેપ કરવાથી ચુના આદિનો તેમની સાથે જે શ્લેષણરૂપ સંબંધ થાય છે, તે શ્લેષણાબંધ કહેવાય છે. આ શ્લેષણા સંબંધ રૂપ બંધ ઓછામાં ઓછો એક અન્તમુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી તે બન્નેમાં અરસ્પરસની અંદર ટકી રહે છે, ત્યાર બાદ તે નિયમથી જ નષ્ટ થઇ જાય છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(से किं तं उच्चयबंधे ?) હે ભદન્ત ! સાદિ સપર્યવસિત બંધના આલીનબંધ નામના પ્રકારનો જે ઉચ્ચયબંધ નામનો બીજોભેદ છે, તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(उच्चय बंधे जं णं तणरासीण वा, कट्ठरासीण वा, पत्तरासीण वा, तुसरासीण वा, भुसरासीण वा, गोमयरासीण वा, अवगररासीण वा, उच्चत्तेणं बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ ! ઘાસનો જે ઊંચો ઢગલો ઊંચો ઢગલો કરવામાં આવે છે, લાકડાંનો જે ઊંચો ઢગલો કરવામાં આવે છે, પાનનો કરવામાં આવે છે. તુષોનો જે ઊંચો ઢગલો કરવામાં આવે છે, ભુસા (પરાળ) નો જે ઊંચો ઢગલો કરવામાં આવે છે, ગોબર (છાણ) નો જે ઊંચો ઢગલો કરવામાં આવે છે, કચરા પુંજનો જે ઊંચો ઢગલો કરવામાં આવે છે, તે ઢગલામાં રહેલા તે પદાર્થોનો પરસ્પરના સંબંધ રૂપ જે બંધ છે, તેને ઉચ્ચય બંધ કહે છે. આ ઉચ્ચય બંધ ઓછામાં ઓછો એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે, ત્યારબાદ તે નષ્ટ થઇ જાય છે હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને સમુચ્ચય બંધ વિષે એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

(से किं तं समुच्चय बंधे ?) હે ભદન્ત ! સમુચ્ચય બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(समुच्चय बंधे जं णं अगड तडाग-नदी-दह वावी, पुक्खरिणी, दीहियाणं, गुंजालियाणं, सराणं, सरपंतियाणं, सरसरपंतियाणं, बिलपंतियाणं) હે ગૌતમ ! કૂવા, તળાવ, નદી, દ્રહ (હૃદ-કૂંડ), વાવ,

પુષ્કરિણી, દીર્ઘિકા, ગુંજાલિકા (ગોળાકાર પુષ્કરિણી), સરોવર, સરઃપંક્તિ, સરઃસરઃ પંક્તિ (મહાસરોવરની શ્રેણી), બિલપંક્તિ, "देवकुल इत्यादि" દેવકુલ, સભા, પ્યાઉ (હવાડા), સ્તૂપ, ખાતિકા, પરિઘ, પ્રાકાર (દુર્ગ), અટ્ટાલિકા (પ્રાસાદનો ઉર્ધ્વભાગ-અટારી), ચરિકા (નગર અને દુર્ગનો મધ્યવર્તી માર્ગ), દ્વાર, ગોપુર (નગરદ્વાર), તોરણ, "पासाय घर इत्यादि" પ્રાસાદ (રાજભવન), ઘર, શરણ (સ્થાન વિશેષ), લેણ (ગૃહ વિશેષ), આપણ (બજાર), શ્રૃંગાટકાકાર માર્ગ, ત્રિક માર્ગ, ચતુષ્ક માર્ગ, ચત્વર માર્ગ, ચતુર્મુખ માર્ગ અને રાજમાર્ગ, આ બધાં સ્થાન વિશેષોનો ચૂના દ્વારા, કચરા દ્વારા અને શ્લેષ-વજ્રલેપના સમુચ્ચય દ્વારા જે બંધ થાય છે, તેને સમુચ્ચય બંધ કહે છે. શ્લેષણા બંધ અને સમુચ્ચય બંધમાં એટલો જ તફાવત છે કે તે બંધની અપેક્ષાએ આ બંધ ચૂના આદિના સમુચ્ચયથી સાધ્ય થાય છે. શ્લેષણા બંધમાં ચૂના વગેરેના સમુચ્ચયની આવશ્યકતા રહેતી નથી. એટલે કે શ્લેષણા બંધ એ પદાર્થોને ચોટાડવા રૂપ હોય છે અને સમુચ્ચય બંધ કૂપ આદિ પદાર્થોને ચૂના આદિ દ્વારા લીંપવા રૂપ હોય છે. ઉચ્ચય બંધમાં પદાર્થોની રાશિ કરવાની અપેક્ષા રહે છે, સમુચ્ચય બંધમાં રાશિ કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. આ સમુચ્ચય બંધ (जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं-से त्तं समुच्चयबंधे) ઓછામાં ઓછો એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને અધિકમાં અધિક સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે, ત્યારબાદ તે અવશ્ય નાશ પામે છે. સમુચ્ચ બંધનું આ પ્રકારનું સ્વરૂપ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી સંહનન બંધ વિષે મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(से किं तं साहणणा बंधे ?) હે ભદન્ત ! સંહનન બંધનું કેવું સ્વરૂપ છે ? એટલે કે તેના કેટલા પ્રકાર છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(साहणणा बंधे दुविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ ! સંહનન બંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(देससाहणणा बंधे य, सव्वसाहणणाबंधे य) (૧) દેશસંહનન બંધ અને (૨) સર્વસંહનન બંધ કોઇ એક વસ્તુના એક દેશ (અંશ)નો બીજી વસ્તુના એક દેશની સાથે આપસમાં સંબંધ થવો, તેનું નામ એક દેશસંહનન બંધ છે. જેમ કે ગાડી આદિના અવયવોમાં એવું બને છે. સર્વ રૂપે બીજા દ્રવ્યની સાથે સંબંધિત થવું તેનું નામ સર્વસંહનન બંધ છે, જેમ કે દૂધ અને પાણીમાં એવો બંધ થાય છે. સર્વ સંહનન બંધમાં બન્ને પદાર્થ આપસમાં એક-રૂપ થઈ જાય છે. દેશસંહનનમાં બંધમાં એવું બનતું નથી. એજ વાતનું વધુ સ્પષ્ટીકરણ નીચેના પ્રશ્નોત્તર દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(से किं तं देससंहणणा बंधे) હે ભદન્ત ! દેશસંહનન બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-(देससंहणणा बंधे जं णं सगडरहजाणजुग्गगिल्लिथिल्लिसीयसंदमाणिया लोही,

लोहकडाहकडुच्छुयआसणसयणखंभभंडमत्तोवगरणमाईणं देससंहणणा बंधे समुप्पज्जइ) હે ગૌતમ! શકટ (ગાડું), રથ, યાન, યુગ્ય, ગિલ્લિ, થિલ્લિ, શિબિકા, સ્યન્દમાનિકા, તાવડો, લોહ કડાહી, કડછી, આસન, શયન, સ્તંભ ભાંડ તથા બીજાં વિવિધ પ્રકારના ઉપકરણોનો જે સંબંધ હોય છે, તે દેશ સંહનન બંધ છે. ગોલ્લ દેશપ્રસિદ્ધ, બે હાથ પ્રમાણુ વેદિકાથી યુક્ત જે વાહનવિશેષ છે, તેને (યુગ્ય) કહે છે, (જેને હાલમાં રિક્ષા કહે છે. (ગિલ્લિ) એટલે અંબાડી (થિલ્લિ) એટલે બે ઘોડા જોડેલી ગાડી અથવા બગ્ગી, (શિબિકા) એટલે પાલખી પુરુષપ્રમાણુ મ્યાનાને સ્યન્દમાનિકા કહે છે (લોહી) શાક વગેરે પકાવવાની તવીને કહે છે, લોઢાની કડાહીને (લોહ કટાહ) કહે છે. જેના વડે દાળ આદિ પદાર્થ પિરસવામાં આવે છે, તેને કડછી (कडुच्छुय) કહે છે. માટીના પાત્રોને ભાંડ કહે છે. અને શકોરા (ચપણિયા) ને (અમત્ર) કહે છે. તથા આ સિવાયના બીજાં પણ જે વિવિધ ઉપકરણો છે, તે દેશ સંહનન બંધથી યુક્ત હોય છે-આ દેશ સંહનન બંધ (जहण्णेणं अंतोमहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं) ઓછામાં ઓછો અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે. ત્યાર બાદ તે બંધ નષ્ટ થઇ જાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" से किं तं सव्वसाहणणा बंधे ? " હે ભદન્ત! સર્વસંહનન બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" सव्वसाहणणा बंधे से णं खीरोदगमाईणं से त्तं सव्वसाहणणाबंधे " હે ગૌતમ! દૂધ અને પાણીમાં જે એકત્વ ભાવ રૂપ બંધ સંબંધ છે, તે સર્વસંહનન બંધ છે. સર્વસંહનન બંધનું એવું સ્વરૂપ છે. સંહનન બંધના બન્ને પ્રકારોનું કથન પૂરૂં થવાથી સંહનન બંધનું કથન અહીં સમાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે આલીન બંધના શ્લેષણાબંધ આદિ ચાર ભેદોનું કથન અહીં સમાપ્ત થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-" से किं तं सरीरबंधे ? " હે ભદન્ત! સાદિ સપર્યવસિત બંધનો જે શરીર બંધ નામનો જે ત્રીજો ભેદ છે, તેનું સ્વરૂપ કેવું છે? અથવા શરીર બંધના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(सरीरबंधे दुविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ! શરીર બંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યા છે-(पुव्वप्पओगपच्चइए, पडुप्पन्नप्पओगपच्चइए य, (૧) પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક અને (૨) પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક. જે શરીર બંધમાં પૂર્વકાળમાં સેવવામાં આવેલ પ્રયોગ-જીવ વ્યાપાર વેદના, કષાય આદિ સમુદ્ઘાત રૂપ જીવ વ્યાપાર કારણરૂપ હોય છે, તે બંધને પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ કહે છે. અપ્રાપ્ત પૂર્વ કેવલિ સમુદ્ઘાત રૂપ વર્તમાન

પ્રયોગ જે શરીર બંધમાં કારણરૂપ હોય છે, તે શરીર બંધને પ્રત્યુપન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક શરીર બંધ કહે છે.

એજ વાત ગૌતમ સ્વામી આ પ્રશ્ન દ્વારા પ્રભુને પૂછે છે–" से किं तं पुव्वओगपच्चइए ? " હે ભદન્ત ! જે શરીર બંધ પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક હોય છે, તેનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(पुव्वप्पओगपच्चइए जं णं नेरइयाणं संसारवत्थाणं सव्वजीवाणं तत्थ तत्थ तेसु तेसु कारणेसु समोहणमाणाणं जीवप्पएसाणं बंधे समुप्पज्जइ, से त्तं पुव्वप्पओगपच्चइए) હે ગૌતમ ! તે તે ક્ષેત્રમાં તે તે કારણો ઉદ્ભવવાને કારણે સમુદ્ઘાતના કારણરૂપ–વેદના આદિ કારણોના હોવાથી સમુદ્ઘાત કરતી વખતે–શરીરની બહાર જીવપ્રદેશોને કાઢવારૂપ સમુદ્ઘાત કરવાના સમયે, નારક અને સર્વ સંસારી જીવોના જીવપ્રદેશોનો જે બંધ (રચનાદિ વિશેષ) થાય છે, તેને પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક શરીર બંધ કહે છે. " तत्र तत्र क्षेत्रेषु " આ સૂત્રાંશ દ્વારા સમુદ્ઘાત કરવાના ક્ષેત્રોની બહુલતા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. તથા " तेषु तेषु कारणेषु " આ સૂત્રાંશ દ્વારા વેદના આદિ સમુદ્ઘાતના કારણોની બહુલતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. અહીં એવી આશંકા કરવી જોઇએ નહીં કે અહીં શરીરબંધ પ્રસ્તાવને સમયે જીવપ્રદેશોનું કથન અસંગત છે, કારણ કે શરીરબંધ પ્રસ્તાવમાં પણ " तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशः " આ નિયમને આધારે જીવપ્રદેશાશ્રિત તૈજસ અને કાર્મણ શરીરોના પ્રદેશોને લેવામાં આવ્યા છે. તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે વેદના આદિ સમુદ્ઘાત રૂપ જીવના વ્યાપારને કારણે થયેલો જીવપ્રદેશાશ્રિત તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો બંધ, પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ જ છે. " शरीरबंध " આ પક્ષાન્તરમાં તો તે સમુદ્ઘાતથી પ્રદેશોને વિખેરી નાખીને ફરીથી તે વિખરાયેલા જીવ પ્રદેશોનો કે જેમાં તૈજસ આદિ શરીર પ્રદેશ ગૌણરૂપ કરાયા છે–જે બંધ છે તેનું નામ શરીર બંધ છે.

એટલે કે મૂળ શરીરને છોડયા વિના પોતાના આત્મપ્રદેશોને બહાર કાઢે છે અને તેમને વિસ્તારિત કરે છે, જ્યારે તે પૂર્ણ રૂપે વિસ્તારિત થઇ જાય છે. લોકપૂરણ સમુદ્ઘાત કરી ચુકે છે–ત્યારે તેઓ તે વિસ્તારિત આત્મપ્રદેશોને પાછાં સંહૃત (સંકુચિત) કરી લે છે. દંડ, કપાટ, મંથાન અને લોકપૂરણ, એ બધું કરવામાં ચાર સમય લાગે છે, અને પાંચમાં સમયે સમુદ્ઘાતમાંથી નિવૃત્ત થતા એવા તેઓ જ્યારે મંથાનમાં વર્તમાન (રહેલા) હોય છે, ત્યારે તેમના તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો જે બંધ થાય છે, તે પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ છે. અહીં જે પાંચમાં સમયમાં થનારા તૈજસ અને કાર્મણ બંધને પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ કહ્યો છે, તેનું કારણ એ છે કે આ બંધ ત્યાં અભૂતપૂર્વ જ હોય છે. જો કે છઠ્ઠા આદિ સમયોમાં પણ તૈજસ આદિ શરીરનો સંઘાત હોય છે, પણ અહીં તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી કારણ કે તે અભૂતપૂર્વ હોતો નથી પણ ભૂતપૂર્વ હોય છે. એજ વાતને સૂત્રકારે " अंतरा मंथे वट्टमाणस्स " આ સૂત્રાંશ દ્વારા પ્રકટ કરી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" तत्थ किं कारण ? " હે ભદન્ત ! પાંચમાં સમયમાં જ વર્તમાન (સ્થિત) કેવલીને તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો બંધ થવાનું કારણ શું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! से पएसा एगतीगया भवंति) હે ગૌતમ ! સમુદ્ઘાતમાંથી નિવૃત્ત થતી વખતે તે કેવલીના જીવપ્રદેશો સંઘાત રૂપ થઈ જાય છે. એટલે કે સમુદ્ઘાત કાળે વિખરાયેલા આત્મપ્રદેશો સમુદ્ઘાતમાંથી નિવૃત્ત થતી વખતે એકત્રિત થઇ જાય છે-એજ આત્મપ્રદેશોનું અનુસરણ કરીને તેમને તૈજસ આદિ શરીર પ્રદેશોનો બંધ થાય છે. "શરીર બંધ" આ પક્ષાન્તરમાં " तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशः " ના અનુસાર તૈજસ અને કાર્મણના આશ્રયભૂત હોવાથી શરીરી આત્માના પ્રદેશોને તૈજસ કાર્મણ રૂપ કહેવામાં આવ્યા છે-અને તેમનો બંધ થાય છે, એવું કહેવામાં આવ્યું છે. પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું છે.

હવે સાદિ સપર્યવસિત બંધનો શરીર પ્રયોગ બંધ નામનો જે ચોથો ભેદ છે તેના વિષે ગૌતમ સ્વામી નીચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-" से किं तं सरीरप्पओगबंधे ? " હે ભદન્ત ! શરીર પ્રયોગ બંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(सरीरप्पओगबंधे पंचविहे पण्णत्ते-तं जहा " હે ગૌતમ ! શરીર પ્રયોગ બંધના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે—

(ओरालियसरीरप्पओगबंधे, वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे, आहारगसरीरप्पओगबंधे, तेयासरीरप्पओगबंधे, कम्मासरीरप्पओगबंधे) (૧) ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૨) વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ, (૩) આહારક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૪) તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ અને (૫) કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ. હવે ગૌતમ સ્વામી ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ વિષે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-" ओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? " હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा " હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે— " एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे, बेइंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे, जाव पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे " (૧) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૨) બેઇન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૩) તેઇન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, (૪) ચતુરિન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ અને (૫) પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओग बंधेणं भंते ! कइ विहे पण्णत्ते ? હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (पंचविहे पण्णत्ते तंजहा) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-(पुढविक्काइय एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंध) પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ (एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे ओरालियसरीरस्स तहा भाणियव्वो) પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૧ માં અવગાહન સંસ્થાન પદમાં પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ વિષયક અભિલાપ દ્વારા અપ્કાયિક આદિ ભેદોનું જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું અહીં પણ કહેવું જોઈએ. (जाव पज्जत्तगब्भवक्कंतिय मणुस्स पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे य, " પર્યાપ્તક ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ " સુધીનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. અહીં (जाव) (યાવત્) પદથી અપ્કાયિક તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય જીવોના ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધને, વિકલેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધને, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધને, પર્યાપ્તક ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધને તથા અપર્યાપ્તક ગર્ભજ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—(ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (वीरिय सजोग सद्दव्वयाए पमादपच्चया, कम्मं च, भवं च, आउयं च, पडुच्च ओरालिय सरीर-ओप्पओगनामकम्मस्स उदएणं रालियसरीरप्पओगबंधे) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી તથા પ્રમાદરૂપ કારણે કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્કને આશ્રિત કરીને જીવના ઔદારક શરીર પ્રયોગ નામકર્મનો ઉદય થવાથી ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે. વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમાદિ દ્વારા જન્ય શક્તિનું નામ વીર્ય છે. અને તે વીર્યથી યુક્તતાનું નામ સવીર્યતા છે. એકેન્દ્રિયથી લઈને પંચેન્દ્રિય પર્યન્તના સમસ્ત જીવોમાં તરતમાદિ (વધારે, એનાથી પણ વધારે) રૂપે સવીર્યતા હોય છે. મન, વચન અને કાયના વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) ને યોગ કહે છે. તે યોગથી યુક્તતાને સયોગતા કહે છે. તથાવિધ પુદ્ગલોનું નામ દ્રવ્ય છે. અને તે દ્રવ્યથી યુક્તતાનું નામ સદ્રવ્યતા છે. વિકથા, કષાય આદિનું નામ પ્રમાદ છે. ઉદયવર્તી એકેન્દ્રિય જાતિ આદિ કર્મ, કાય-યોગ, આદિયોગ, અનુભૂયમાન તિર્યંચ આદિ ભવ, અને ઉદયવર્તી તિર્યંગાયુષ્ક આદિ આયુષ્ક છે. જીવ જ્યારે આ સવીર્યતા આદિથી યુક્ત થાય છે, અને કર્મ, યોગ આદિને અધીન થાય છે, ત્યારે ઔદારિક શરીર સમ્પાદક નામ કર્મના ઉદયથી તેના દ્વારા ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते !

कस्सकम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "एवं चेव" સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા, પ્રમાદ પ્રત્યય, કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્કની અપેક્ષાએ એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર સમ્પાદક નામ કર્મનો ઉદય થાય ત્યારે જીવ એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કરે છે એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે. "एवं जाव वणस्सइ काइया" એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિ- કાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પણ સવીર્યતા, સયોગતા આદિથી લઇને આયુષ્ક પર્યન્તનાની અપેક્ષાએ અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને અને વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે. (एवं बेइंदिया, एवं तेइंदिया, एवं चउरिंदियतिरिक्खजोणिया ओरालिय सरीरप्पओगबंधे) એજ પ્રમાણે દ્વીન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, ત્રીન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, ચતુરિન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ, અને ચતુરિન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પણ સવીર્યતા, સયોગતા આદિથી લઇને આયુષ્ક પર્યન્તના કારણોની અપેક્ષાએ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક ઔદારિક શરીર સમ્પાદક નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—"पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओग बंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?" હે ભદન્ત ! કયા કર્મના ઉદયથી પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (वीरियसजोग- सद्दव्वयाए पमाय जाव आउयं पडुच्च पंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओग नाम कम्मस्स उदएणं" પંચેન્દ્રિય જીવની સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી તથા પ્રમાદના કારણથી કર્મ, યોગ, ભાવ અને આયુષ્કની અપેક્ષાએ અને પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે. એજ પ્રમાણે "तिरिक्खपंचिंदियओरालिय- सरीरप्पओगबंधे एवं चेव" સવીર્યતા, સઆયુતા, સદ્રવ્યતા, પ્રમાદના કારણથી કર્મ, યોગ, ભાવ અને આયુષ્કની અપેક્ષાએ અને તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર સમ્પાદક નામ કર્મના ઉદયથી તિર્યગ્યોનિક પંચે- ન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(मणुस्स पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओग बंधेणं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! કયા કર્મના ઉદયથી મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (वीरिय सजोग सद्दव्वयाए पमाद पच्चया जाव आउयं च पडुच्च मणुस्स पंचिंदियओरालिय-सरीरप्पओग नाम कम्मस्स उदएणं मणुस्स पंचिंदिय ओरालियसरीरप्पओग बंधे " સવીર્યતાથી, સયોગતાથી, સદ્રવ્યતાથી તથા પ્રમાદરૂપ કારણે, યાવત્ કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્યની અપેક્ષાએ અને મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર સમ્પાદક નામ કર્મના ઉદયથી મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે. ॥ સૂત્ર ૩ ॥

ઔદારિક શરીર પ્રયોગબન્ધ કા વર્ણન

ઔદારિકશરીરપ્રયોગબંધ વક્તવ્યતા—

સૂત્રાર્થ—ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?

હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધમાં તેનો દેશબંધ થાય છે, કે સર્વબંધ થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (देसबंधे वि, सव्वबंधे वि) ઔદારિક શરીરપ્રયોગબંધમાં તેનો દેશબંધ પણ થાય છે અને સર્વબંધ પણ થાય છે. (एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધમાં તેનો દેશ બંધ થાય છે, કે સર્વબંધ થાય છે ? (एवं चेव) હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધની જેમ એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધમાં તેનો દેશબંધ પણ થાય છે અને સર્વબંધ પણ થાય છે. (एवं पुढविकाइया एवं जाव) એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિય શરીર પ્રયોગ બંધ પણ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે, અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે. એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક આદિ ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પણ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે.

(मणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे सव्वबंधे ? હે ભદન્ત ! મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ દેશ-

બંધ રૂપ હોય છે, કે સર્વબંધ રૂપ હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (देसबंधे वि, सव्वबंधे वि) મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે.

(ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ?) હે ભદન્ત! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કાળની અપેક્ષાએ કેટલા કાળ સુધી રહે છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्निपलिओवमाइं समयऊणाइं) સર્વબંધ એક સમય સુધી રહે છે, અને દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણકાળ કરતાં એક સમય ન્યૂન સુધી રહે છે (एगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ) હે ભદન્ત! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કાળની અપેક્ષાએ કેટલા કાળ સુધી રહે છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (सव्वबंधे एक्कं समयं देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बावीसं वास सहस्साइं समय ऊणाइं–पुढविकाइय एगिंदिय पुच्छा? गोयमा! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं ति समयऊणं उक्कोसेणं बावीसंवाससहस्साइं समय ऊणाइं एवं सव्वेसिं सव्वबंधो एक्कं समयं, देसबंधो जेसिं नत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं ति समयऊणं) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધનો સર્વબંધ એક સમય સુધી અને દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ૨૨ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય સુધી રહે છે. એજ પ્રમાણે જો એવું પૂછવામાં આવે કે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયનો સર્વબંધકાળ કેટલો છે અને દેશબંધકાળ કેટલો છે, તો હે ગૌતમ! તેનો ઉત્તર એવો છે કે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયનો સર્વબંધકાળ એક સમય સુધીનો છે અને તેનો દેશબંધકાળ ઓછામાં ઓછો ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણપર્યન્ત છે તથા (उक्कोसेणं) ઉત્કર્ષથી (बावीसं वाससहस्साइं समयऊणाइं) વધારેમાં વધારે બાવીસ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય સુધીનો છે. (एवं सव्वेसिं सव्वबंधो एक्कं समयं देसबंधो जहन्नेणं खुड्डाग-

भवग्गहणं तिसमयऊणं) એજ પ્રમાણે સર્વે જીવોનો ઓછામાં ઓછો દેશબંધકાળ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમયનો છે (उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयऊणा कायव्वा, जेसिं पुण अत्थिवेउव्वियसरीरं तेसिं देसबंधो जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयऊणा कायव्वा) અને ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમાં વધારે) કાળ જેમની જેટલી આયુષ્ય સ્થિતિ છે તેના કરતાં એક ઓછા સમયનો છે. અને જેમને વૈક્રિય શરીર હોય છે તે જીવોના દેશબંધનો કાળ ઓછામાં ઓછો એક સમયનો છે, અને જેમની જેટલી આયુષ્યસ્થિતિ છે, તેના કરતાં એક ઓછા સમયનો ઉત્કૃષ્ટ દેશબંધ કાળ હોય છે.

(जाव मणुस्साणं देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्निपलिओवमाइं समयऊणाइं) યાવત્ મનુષ્યોનો દેશબંધ કાળ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધીનો અને વધારેમાં વધારે ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ કરતાં એક ન્યૂન સમય પર્યન્તનો છે. (ओरालियसरीरबंधंतरेणं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર બંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं, ति समयऊणं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडिसमयहियाइं देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं तिसमयाहियाइं) સર્વબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ઓછો સમય પર્યન્તનું છે અને વધારેમાં વધારે તેત્રીસ સાગરોપમ કરતાં એક પૂર્વકોટિ અને એક સમય અધિકનું હોય છે. તથા દેશબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સાગરોપમ અને ત્રણ સમયનું હોય છે.

(एगिंदिय ओरालिय पुच्छा) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयाहियाइं, देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) એકેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીરના સર્વબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પર્યન્તનું અને વધારેમાં વધારે બાવીસ હજાર વર્ષ અને એક સમય પર્યન્તનું છે. દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એક અન્તર્મુહૂર્તનું છે. (पुढविक्काइयएगिंदिय पुच्छा) હે ભદન્ત !

પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીરના બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીરના બંધનું અંતર (सव्वबंधंतरं जहेव एगिंदियस्स तहेव भाणियव्वं, देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तिन्नि समया जहा पुढविक्काइयाणं) સર્વબંધની અપેક્ષાએ એકેન્દ્રિયના સર્વબંધના અંતર જેટલું જ છે અને દેશ-બંધની અપેક્ષાએ તે અંતર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે ત્રણ સમયનું છે. જેવી રીતે પૃથ્વીકાયિક જીવોના ઔદારિક શરીર બંધનું અંતર કહેવામાં આવ્યું છે, (एवं चेव जाव चउरिंदियाणं वाउक्काइय वज्जाणं) એજ પ્રમાણે ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોના ઔદારિક શરીર બંધનું અંતર પણ સમજવું. પણ વાયુકાયિક જીવોના ઔદારિક શરીર બંધના અંત-રને તે પ્રમાણે સમજવું જોઇએ નહીં. એટલે કે વાયુકાય સિવાયના જીવોના શરીર બંધના અંતરને જ આ કથન લાગુ પડે છે. (नवरं सव्वबंधंतरं उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयाहिया कायव्वा) પણ અહીં એટલી જ વિશેષતા છે કે અહીં સર્વબંધનું ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમાં વધારે) અંતર જેની જેટલી આયુષ્ય સ્થિતિ છે, તેના કરતાં એક અધિક સમયનું સમજવું. એટલે કે સર્વબંધનું અંતર અહીં ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પોતપોતાની આયુસ્થિતિ કરતાં એક અધિક સમયનું છે. (वाउक्काइयाणं सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डाग भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तिन्निवाससहस्साइं समयाहियाइं, देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) વાયુકાયિક જીવોના ઔદારિક શરીરબંધના સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુદ્ર ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પર્યન્તનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ત્રણ હજાર વર્ષ અને એક સમયનું છે. તેના દેશબંધનું જઘન્ય અંતર એક અન્તર્મુહૂર્તનું છે.

(पंचिंदिय तिरिक्खजोणिय ओरालिय पुच्छा) હે ભદન્ત! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક ઔદારિક શરીર બંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે? (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी समयाहिया) હે ગૌતમ! પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોના ઔદારિક શરીરના સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ન્યૂન સમય

પર્યન્તનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પૂર્વકોટિ પ્રમાણુ કરતાં એક અધિક સમયનું છે. (देसबंधंतरं जहा एगिंदियाणं-तहा पंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं) દેશબંધનું અંતર જેવું એકેન્દ્રિયનું કહ્યું છે, એજ પ્રકારે સમસ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોનું સમજવું. (एवं मणुस्साणं वि, निरवसेसं भाणियव्वं जाव उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) એજ પ્રમાણે મનુષ્યોના પણ ઔદારિક શરીરબંધના સર્વબંધ અને દેશબંધનું અંતર સમજવું. " ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તે એક અન્તર્મુહૂર્તનું છે, " ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું. (जीवस्सणं भंते ! एगिंदियत्ते नो एगिंदियत्ते पुणरवि एगिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! કોઇ એક જીવ પહેલાં એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં હોય, પણ ત્યારબાદ તે એકેન્દ્રિય સિવાયની કોઈ બીજી પર્યાયમાં જાય, અને ફરી ત્યાંથી એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં પાછો આવી જાય, તો એવી પરિસ્થતિમાં એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! सव्वबंधंतरं जहण्णेणं दो खुड्डाइं भवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं) સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ (ઓછામાં ઓછું) બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પર્યન્તનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ (વધારેમાં વધારે) બે હજાર સાગરોપમ કરતાં સંખ્યાત અધિક વર્ષનું હોય છે. (देस बंधतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं समयाहियं, उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं) તથા દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં એક અધિક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ બે હજાર સાગરોપમ કરતાં સંખ્યાત અધિક વર્ષનું હોય છે.

(जीवस्स णं भंते ! पुढविकाइयत्ते नो पुढविकाइयत्त पुणरवि पुढविकाइयत्ते पुढविकाइयएगिंदियओरालियसरीरप्पओगबंधंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! કોઈ જીવ પહેલાં પૃથ્વીકાયની પર્યાયમાં હોય, ત્યારબાદ ત્યાંથી મરીને તે પૃથ્વીકાય સિવાયની કોઇ બીજી પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય, અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી તે પૃથ્વીકાયમાં જન્મ લે, તો એવી સ્થિતિમાં પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (सव्व बंधंतर जहण्णेणं दो खुड्डाइं भवग्गहणाइं, तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं अणंतंकालं अणंता उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरियट्टा, ते णं पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो) એવા જીવના સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંતકાળ—અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીરૂપ છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અનંતલોક–અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તરૂપ છે અને તે પુદ્ગલ પરાવર્ત આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ જેટલા છે. (देस बंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं समयाहियं, उक्कोसेणं अणंतंकालं जाव आवलियाए असंखेज्जइ भागो) તથા દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં એક અધિક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંતકાળ–યાવત્ આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ છે. (जहा पुढविक्काइयाणं एवं वणस्सइकाइयवज्जाणं जाव मणुस्साणं, वणस्सइकाइयाणं दोन्नी खुड्डाइं–एवं चेव उक्कोसेणं असंखिज्जं कालं असंखिज्जाओ उसप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ असंखेज्जा लोगा–एवं देसबंधंतरंपि उक्कोसेणं पुढविकालओ) જેવું પૃથ્વીકાયોના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે, એવું જ વનસ્પતિકાયિકો સિવાયના બાકીના મનુષ્ય પર્યન્તના જીવોના વિષયમાં પણ સમજવું. વનસ્પતિકાયિકોના સર્વબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછું બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પ્રમાણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમયનું અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળ–અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ છે. તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત લોકપ્રમાણ છે. એજ પ્રમાણે દેશબંધનું અંતર પણ ઓછામાં ઓછું ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે પૃથ્વીકાયિકના સ્થિતિકાળ પ્રમાણ (અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ) છે, એમ સમજી લેવું. (एएसिं णं भंते ! जीवाणं ओरालियसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरे हिंतो जाव विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! આ ઔદારિક શરીરના દેશબંધકો, સર્વબંધકો અને અબંધકોમાં કોણ કોના કરતાં વધારે છે, યાવત્ વિશેષાધિક છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा ओरालियसरीरस्स सव्वबंधगा, अबंधगा, विसेसाहिया देसबंधगा असंखेज्जगुणा) ઔદારિક શરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે, તેમના કરતાં અબંધક જીવો વધારે છે, અને અબંધકો કરતાં દેશબંધક જીવો અસંખ્યાતગણાં છે.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (ओरालियसरीरप्पओगबंधेणं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ દેશરૂપ હોય છે કે સર્વરૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा ! देसबंधे वि सव्वबंधे वि" હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધરૂપ પણ હોય છે. જેમકે માલપુઆ, પુરી આદિને ઘી આદિથી પૂરેપૂરી તપ્ત થયેલી તવીમાં જ્યારે નાખવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રથમ સમયમાં તો તે

ઘી આદિને ગ્રહણ કરે જ છે, પણ પછીના સમયોમાં તેને ગ્રહણ કરે છે પણ ખરાં અને છોડે છે પણ ખરાં. એજ પ્રમાણે જ્યારે જીવ પહેલા શરીરને છોડીને બીજા શરીરને ગ્રહણ કરે છે, ત્યારે તે પ્રથમ સમયે ઉત્પત્તિ સ્થાનગત શરીરયોગ્ય પુદ્ગલોને તો અવશ્ય ગ્રહણ કરે જ છે, આ રીતે પ્રથમ સમયની અપેક્ષાએ તે જે ગ્રહણ કરે છે તે સર્વબંધરૂપ હોય છે. ત્યારબાદ દ્વિતીયાદિ સમયોમાં તે તેમને ગ્રહણ પણ કરે છે અને છોડે છે પણ ખરો. આ રીતે જે ગ્રહણ કરવા અને છોડવાનું થાય છે તે દ્વિતીયાદિ સમયની અપેક્ષાએ દેશબંધરૂપ છે. આ રીતે આ ઔદારિકનો દેશબંધ પણ થાય છે અને સર્વબંધ પણ થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(एगिंदिय ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ શું દેશબંધ રૂપ હોય છે, કે સર્વબંધ રૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" एवं चेव " હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધની જેમ એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પણ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે. " एवं पुढविक्काइया एवं जाव " ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધની જેમ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ પણ દેશબંધ રૂપ અને સર્વબંધ રૂપ હોય છે. એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક જીવોના ઔદારિક શરીર પ્રયોગનો બંધ પણ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(मणुस्सपंचिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंध ?) હે ભદન્ત ! મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયનો જે ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ છે, તે શું દેશબંધ રૂપ હોય છે, કે સર્વબંધ રૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! देसबंधे वि, सव्वबंधे वि) હે ગૌતમ ! મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયનો જે ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ છે, તે દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન-(ओरालियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! જે ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ છે, તે કાળની અપેક્ષાએ કયાં સુધી રહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं समयऊणाइं) હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધનો સર્વબંધ એક સમય સુધી રહે છે, અને તેનો દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ત્રણ પલ્યોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમય પર્યન્ત રહે છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—જેમ ઉકળતા ઘી આદિથી ભરેલી કડાહીમાં માલપુઆ, પૂરી વગેરે નાખવામાં આવે ત્યારે પ્રથમ સમયે તો તે ઘી આદિનું શોષણ જ કરે છે,

પરન્તુ બાકીના સમયોમાં તે તેનું શોષણ પણ કરે છે અને તેને છોડે પણ છે, એજ પ્રમાણે જીવ પ્રથમ સમયે પોતાના દ્વારા ગૃહીત પૂર્વશરીરને છોડીને ઉત્પત્તિ સ્થાનગત શરીર પુદ્ગલોને ગ્રહણ જ કરે છે અને બાકીના સમયોમાં તે (જીવ) તે પુદ્ગલોને ગ્રહણ પણ કરે છે અને છોડે પણ છે. આ રીતે કેવલ ગ્રહણ કરવાનો જે એક સમયરૂપ કાળ છે, એજ સર્વબંધનો કાળ છે. અને ગ્રહણ કરવા તથા છોડવાનો જે કાળ છે, તે દેશબંધનો કાળ છે. તે દેશબંધનો કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ (એટલે કે ઓછામાં ઓછો) એક સમયનો છે–કારણ કે જ્યારે વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય જીવ અથવા મનુષ્ય આદિ પંચેન્દ્રિય જીવ વૈક્રિય કરીને અને તેને છોડીને ફરી ઔદારિકના કેવળ એક સમયવાળો સર્વબંધ કરે છે અને પછી દેશબંધ કરતો કરતો જ્યારે તે મરી જાય છે, ત્યારે તેનો તે દેશબંધ જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો હોય છે. તેના દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ ત્રણ પલ્યોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ કહેવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે–ઔદારિક શરીરવાળાની ત્રણ પલ્યોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે. આ ત્રણ પલ્યોપમમાંથી એક સમય ઓછો કરવાનું કારણ એ છે કે જીવ પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક જ હોય છે, અને સર્વબંધનો કાળ એક સમયનો છે. આ એક સમયની ગણુતરી ઔદારિક શરીરવાળાના દેશબંધ કાળમાં થતી નથી. તેથી ઔદારિક શરીરવાળા જીવોનો દેશબંધ કાળ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ત્રણ પલ્યોપમ કાળ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ કહ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? " હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કાળની અપેક્ષાએ કયાં સુધી રહે છે ? ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बावीसंवाससहस्साइं समयऊणाइं) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધનો સર્વબંધ એક સમય સુધીનો હોય છે અને તેનો દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે ૨૨૦૦૦ વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમયનો હોય છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે–કોઇ ઔદારિક શરીરવાળો જીવ અથવા વાયુકાયિક જીવ વૈક્રિય કરીને પુનઃ ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિને સમયે એક સમયવાળો સર્વબંધ કરીને અને જઘન્યની અપેક્ષાએ દેશબંધ કરીને મરણ પામે તો એવી સ્થિતિમાં તે ઔદારિક શરીરબંધના જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયવાળા દેશબંધનો કર્તા ગણાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તેનો દેશબંધ કાળ જે ૨૨ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ કહ્યો છે તે એકેન્દ્રિય જીવની ૨૨ હજાર વર્ષની સ્થિતિની અપેક્ષાએ કહ્યો છે, કારણ કે એકેન્દ્રિય જીવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ હજાર વર્ષની કહી છે. તે ૨૨૦૦૦ વર્ષમાંના પ્રથમ સમયમાં તે જીવ સર્વબંધક હોય છે, અને બાકીના સમયોમાં દેશબંધક હોય છે. આ રીતે એકેન્દ્રિય જીવોના દેશબંધનો કાળ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ (વધારેમાં વધારે) ૨૨૦૦૦ વર્ષ કરતાં એક સમય ન્યૂન કહેવામાં આવ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–(पुढविक्काइयएकेंदिय पुच्छा) હે ભદન્ત ! પૃથિવિકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર બંધના કાળ કેટલા હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयऊणाइं) પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધના સર્વબંધનો કાળ એક સમયનો છે, અને તેના દેશબંધનો કાળ ઓછામાં ઓછો ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ કરતાં ત્રણુ ન્યૂન સમય પર્યન્તનો હોય છે. અને વધારેમાં વધારે કાળ બાવીસ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પર્યન્તનો હોય છે. અહીં ઔદારિક શરીરવાળાનો જીવિતકાળ ઓછામાં ઓછો ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ પર્યન્તનો કહ્યો છે. એજ વાત "दोन्नी सयाइं" ઇત્યાદિ ગાથામાં કહેવામાં આવેલ છે. તે ગાથાઓનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે–

એક મુહૂર્તમાં ૬૫૫૩૬ ક્ષુલ્લક ભવ થાય છે, સૂક્ષ્મ નિગોદની અપેક્ષાએ બાદર નિગોદ, પ્રત્યેક વનસ્પતિ, ચાર સ્થાવર, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય આદિના ક્ષુલ્લક ભવ ક્રમશઃ મોટા મોટા થતા જાય છે. પોતાની કાય, જાતિ આદિની અપેક્ષાએ નાના ભવને ક્ષુલ્લક ભવ કહે છે. પ્રત્યેક મુહૂર્તમાં ૩૭૭૩ શ્વાસોચ્છ્વાસ થાય છે. આ ૬૫૫૩૬ ને ૩૭૭૩ વડે ભાગવાથી જે ૧૭ ભાગફળ આવે છે, તે એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણનું પરિણામ છે. અને આ ભાગાકારમાં જે ૧૩૯૫ વધે છે તે અંશરાશિ છે. એટલે કે એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં ૧૭ ક્ષુલ્લક ભવ થાય છે. જે અંશોના ૩૭૭૩ દ્વારા ૧૭ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ થાય છે, તે અંશોની શેષ રૂપ જે ૧૩૯૫ છે, તે ૧૮ માં ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુના આરંભરૂપ હોય છે. જે પૃથ્વીકાયિક જીવ ત્યાં ત્રણુવાળા મોડથી (વળાંકથી) આવ્યો હોય છે, તે ત્રીજા સમયમાં સર્વબંધક હોય છે, અને બાકીના સમયોમાં દેશબંધક હોય છે. આ રીતે દેશબંધક થઇને તે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ પર્યન્ત મરતો રહે છે, અને મરીને જ્યારે તે અવિગ્રહ ગતિથી ત્યાં આવ્યો હોય છે, ત્યારે જ તે સર્વબંધક હોય છે. આ રીતે જે ત્રણુ વિગ્રહ છે, તેમના કરતાં ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવ કહેવાય છે. એજ કારણે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે દેશબંધ જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણુ કરતાં ત્રણુ ન્યૂન સમય પર્યન્તનો હોય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૨૨ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ જે કાળ કહ્યો છે તેનું કારણુ તો આગળ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે.

(एवं सव्वेसिं सव्वबंधो एक्कं समयं देसबंधो जेसिं नत्थि वेउव्वियं सरीरं तेसिं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयऊणा कायव्वा) આ રીતે સર્વે જીવોનો સર્વબંધ એક સમય સુધીનો હોય છે, અને જેમને વૈક્રિય શરીરનો અભાવ હોય છે એવા જીવોનો દેશબંધ કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યન્તનો હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તે જીવનો જેટલો આયુષ્કાળ છે તે આયુષ્કાળ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ હોય છે. એજ પ્રમાણે અપ્કાય, તેજસ્કાય, વનસ્પતિકાય, દ્વિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોનો દેશબંધ જઘન્યની અપેક્ષાએ ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યન્તનો હોય છે. તે જીવોને વૈક્રિય શરીર હોતું નથી. વૈક્રિય શરીરનો સદ્‌ભાવ હોય ત્યારે તો ઔદારિક શરીરનો દેશબંધ પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અપ્કાયિક જીવોના તે સર્વબંધના સમય કરતાં ૭૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન હોય છે, તેજસ્કાયિક જીવોમાં તે ત્રણ અહોરાત્ર (રાત્રિ દિવસ) કરતાં એક સમય ન્યૂન હોય છે, વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં તે દસ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ હોય છે, દ્વીન્દ્રિય જીવોમાં તે ૧૨ વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ હોય છે, ત્રીન્દ્રિય જીવોમાં તે ૪૯ દિન રાત કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ હોય છે, અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં તે છ માસ કરતાં એક ન્યૂન સમય પર્યન્ત હોય છે. તેથી જ એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે " જે જીવોમાં વૈક્રિય શરીર હોતું નથી, તે જીવોમાં તે દેશબંધ વધારેમાં વધારે તે દરેકના આયુષ્કાળ કરતાં એક સમય ન્યૂન હોય છે. "

(जेसिं पुण अत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं देसबंधो जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयऊणा कायव्वा जाव मणुस्साणं देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं समयऊणाइं) અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોથી ભિન્ન, જેમને વૈક્રિય શરીર હોય છે એવા જીવોના ઔદારિક શરીરનો દેશબંધ જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જે જીવની જેટલી આયુષ્યસ્થિતિ હોય તેના કરતાં એક ન્યૂન સમય–પ્રમાણુ હોય છે. આ રીતે ઔદારિક શરીરવાળા જીવોના તથા વૈક્રિય શરીરવાળા વાયુ, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યના ઔદારિક શરીરનો દેશબંધ જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વાયુકાયનો દેશબંધ ત્રણ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ, અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યનો દેશબંધ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ત્રણ પલ્યોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ હોય છે. કારણ કે વાયુકાયિકોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ ત્રણ હજાર વર્ષની છે અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની છે. તે દરેકની આયુસ્થિતિમાંથી સર્વબંધ કાળનો એક સમય બાદ કરવાથી ઔદારિક શરીરના દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટ સમય પ્રાપ્ત થાય છે. જો કે આ કથન દ્વારા મનુષ્યોના

ઔદારિક શરીરના દેશબંધની સ્થિતિ પ્રકટ થઈ જાય છે, છતાં પણ સૂત્રકારે તેને "यावत् मनुष्याणाम्" આ પ્રમાણે કહીને પ્રકટ કરી છે, તેનું કારણ તેમનું અંતિમ કથન છે. અહીં "यावत्" પદથી એજ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે વાયુકાયિકો, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોના ઔદારિક શરીરના દેશબંધનો કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તે વાયુકાયિક જીવોમાં ૩૦૦૦ વર્ષ કરતાં એક ઓછા સમયનો અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો તથા મનુષ્યોમાં ત્રણ પલ્યોપમ કરતાં એક ઓછા સમયનો હોય છે. આ રીતે ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધના કાળનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર તેના અંતરની પ્રરૂપણા કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"ओरालियसरीरप्पओगबंधंतरे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલા કાળ સુધી રહે છે? 'અંતર' એટલે વિરહકાલ. ઔદારિક શરીરને એકવાર ગ્રહણ કરીને, ત્યારબાદ બીજા શરીરને ગ્રહણ કર્યા પછી ઔદારિક શરીરને ગ્રહણ કરવામાં જે કાળનું અંતર (આંતરો) પડે છે, તે કાળનું નામ વિરહકાળ છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "सव्व बंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडिसमयाहियाइं" ઔદારિક શરીરના સર્વબંધનું અંતર (વિરહકાળ) જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લકભવ ગ્રહણ કરતાં ત્રણ સમયન્યૂન સમય પર્યન્તનું છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં પૂર્વકોટિ અને એક સમય અધિક પર્યન્તનું છે.

ઔદારિક શરીરના સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ સમય પ્રમાણ ન્યૂન કહેવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—

ધારો કે કોઈ એક જીવ ત્રણ સમયવાળા વિગ્રહ-મોડા દ્વારા ઔદારિક શરીર વાળાઓમાં ઉત્પન્ન થયો છે. ત્યાં તે બે સમય સુધી અનાહારક રહ્યો

અને ત્રીજે સમયે તેણુ ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધ કર્યો અને ક્ષુલ્લક ભવ સુધી તે ત્યાં રહ્યો. ત્યારબાદ ત્યાંથી મરીને તે ઔદારિક શરીરવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થઇ ગયો. ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક થયો. આ રીતે સર્વબંધના અંતર રૂપ ક્ષુલ્લક ભવ ત્રણ સમય પ્રમાણુ ન્યૂન થાય છે.

સર્વબંધનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર ૩૩ સાગરોપમ કરતાં પૂર્વકોટિ સમયાધિક કેવી રીતે થાય છે તે સૂત્રકારે નીચે બતાવ્યું છે—

કોઈ એક જીવ મનુષ્ય આદિ પર્યાયોમાં અવિગ્રહ ગતિથી (મોડા વિના) આવીને ઉત્પન્ન થઇ ગયો છે. તે ત્યાં પ્રથમ સમયમાંજ સર્વબંધક બન્યો અને સર્વબંધક બનીને તે ત્યાં પૂર્વકોટિ કાળ પર્યન્ત રહ્યો. ત્યારબાદ ત્યાંથી મરીને તે તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ સ્થિતિવાળો સાતમી નરકનો નારક થયો અથવા તો સર્વાર્થસિદ્ધનો અહમિન્દ્ર દેવ થયો. પછી તે ત્યાંથી ચ્યવીને ત્રણ સમયવાળા વિગ્રહથી પુનઃ ઔદારિક શરીરધારી થયો—અહીં વિગ્રહના બે સમય સુધી તે અનાહારક રહ્યો અને ત્રીજે સમયે તે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક બન્યો. ઔદારિક શરીરનાજ જે તે બે અનાહારના સમય છે, તેમાંથી એક સમય સર્વબંધના સમયરૂપ પૂર્વ કોટિના સ્થાનમાં નાખી દેવાથી ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણુ કાળ કરતાં એક પૂર્વકોટિ અને એક સમય પ્રમાણુ થઇ જાય છે. “देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं तिसमयाहियाइं” ઔદારિક શરીરના દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનું હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં ત્રણ અધિક સમયનું છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણુ નીચે પ્રમાણે છે—

કોઇ એક ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક જીવ મરીને અવિગ્રહ ગતિથી ઉત્પન્ન થતો હોય ત્યારે તે ત્યાં પ્રથમ સમયે તો સર્વબંધકજ બની રહે છે પણુ દ્વિતીય આદિ સમયોમાં તે દેશબંધક થાય છે. આ રીતે દેશબંધનું જઘન્ય (ઓછામાં ઓછું) અંતર એક સમયનું હોય છે. એજ પ્રમાણે કોઇ દેશબંધક જીવ મરણુ પામીને ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણુવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ આદિ સ્થાનોમાં દેવ આદિની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો, પછી ત્યાંની આયુસ્થિતિ સમાપ્ત કરીને તે ત્યાંથી ચ્યવીને ત્રણુ સમયયુક્ત વક્રગતિથી તે ઔદારિક શરીરવાળો બન્યો. વિગ્રહના બે સમયોમાં તે અનાહારક રહ્યો અને ત્રીજા સમયમાં તે સર્વબંધક થઈ ગયો અને ત્યારબાદ દેશબંધક થઈ ગયો. આ રીતે તે બન્ને દેશબંધનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર ૩૩ સાગરોપમ કરતાં ત્રણુ અધિક સમય પ્રમાણુ આવી જાય છે. આ રીતે ઔદારિક શરીર બંધનું સામાન્યતઃ અંતર (અંતરાલ) પ્રરૂપિત કરીને હવે સૂત્રકાર એજ અંતરનું વિશેષરૂપે પ્રતિપાદન કરે છે—

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે “एगिंदिय ओरालिय पुच्छा” હે ભદન્ત! એકેન્દ્રિય જીવના ઔદારિક શરીરના બંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागं भवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयाहियाइं) એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરનું સર્વબંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૨૨ હજાર વર્ષ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણ છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે–કોઇ જીવ ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહગતિથી પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પન્ન થયો છે તે વિગ્રહના બે સમય સુધી ત્યાં અનાહારક રહ્યો અને ત્રીજે સમયે સર્વબંધક થયો. ત્યારબાદ ક્ષુલ્લક ભવ કરતાં ત્રણ ઓછા સમય પર્યન્ત તે ત્યાં રહીને મરણ પામ્યો, અને મરીને અવિગ્રહ ગતિથી–મોડ વિનાની ગતિથી ઉત્પન્ન થઇને જ્યારે તે સર્વબંધક જ હોય છે, ત્યારે એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરના પૂર્વના સર્વબંધ અને હવેના સર્વબંધનું અંતર–બે સર્વબંધો વચ્ચેનું અંતર–(અન્તરાલ) જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ હોય છે. આ રીતે અવિગ્રહથી પૃથ્વીકાયિકોમાં આવેલો જીવ પ્રથમ સમયમાં જ ત્યાં સર્વબંધક થઇ ગયો–અને ત્યાં ૨૨ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય રહીને ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી અન્ય પૃથ્વી–આદિકોમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં તે બે સમય સુધી અનાહારક રહ્યો અને અનાહારક રહીને ત્રીજે સમયે તે સર્વબંધક થઈ ગયો. અનાહારકના બે સમયોમાંનો એક સમય, બાવીસ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમયમાં, તેને પૂર્ણ કરવાને માટે નાખી દેવામાં (ઉમેરવામાં) આવે તો એ રીતે એકેન્દ્રિય ઔદારિકના બે સર્વબંધોનું અન્તરાલ (અંતર) ઉત્કૃષ્ટ કાળની અપેક્ષાએ ૨૨ હજાર વર્ષ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ આવી જાય છે. (देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) એકેન્દ્રિય જીવોના ઔદારિક શરીરના દેશબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને અધિકમાં અધિક અંતર્મુહૂર્તનું હોય છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—જેમકે કોઇ એક દેશબંધક જીવ મરણ પામે છે. મરીને તે અવિગ્રહગતિથી સર્વબંધક થઇને એક સમયમાં પુનઃ દેશબંધક જ થઈ ગયો. આ રીતે તે દેશબંધ અને આ દેશબંધની વચ્ચે ઓછામાં ઓછો એક સમયનો આંતરો (અંતર) પડી જાય છે. કોઈ વાયુકાયિક જીવ ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક થઇને વૈક્રિય શરીરને પ્રાપ્ત કરે છે, અને ત્યાં તે અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહીને ફરીથી ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક બનીને દેશબંધક જ બની ગયો તો આ રીતે પહેલા દેશબંધ અને આ દેશબંધ વચ્ચે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અન્તર્મુહૂર્તનો આંતરો પડી જાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે-(पुढविक्काइय एगिंदिय पुच्छां) હે ભદન્ત ! પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવોના ઔદારિક શરીરના બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"ગોયમા!" હે ગૌતમ! (सव्वबंधंतरं जहेव एगिंदियस्स तहेव भाणियव्वं) સર્વબંધનું અંતર જેવું એકેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીરનું કહ્યું છે, એવું જ પૃથ્વીકાયિકોના એકેન્દ્રિયોના ઔદારિક શરીરનું પણ સમજવું. એટલે કે પૃથ્વીકાયિકોના ઔદારિક શરીરનું સર્વબન્ધાતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક પૂર્વકોટિ અને એક સમય અધિક છે. (देसबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तिन्निसमया) પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયના ઔદારિક શરીરના દેશબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે ત્રણ સમયનું હોય છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ જેમકે કોઈ પૃથ્વીકાયિક જીવ દેશબંધક થઇને મરણ પામે છે, અને અવિગ્રહ ગતિથી તે પૃથ્વીકાયિકમાં જ ઉત્પન્ન થયો, અને ત્યાં એક સમય સુધી સર્વબંધક રહીને પુનઃ દેશબંધક થઈ ગયો. આ રીતે બન્ને દેશબંધો વચ્ચે ઓછામાં ઓછો એક સમયનો આંતરો પડી જાય છે. એજ પ્રમાણે કોઈ પૃથ્વીકાયિક જીવ દેશબંધક થઇને મરણ પામે છે, અને મરીને તે ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહગતિથી પૃથ્વીકાયિકોમાં જ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, ત્યાં તે બે સમય સુધી અનાહારક રહે છે અને તૃતીય સમયમાં સર્વબંધક થઇને પુનઃ દેશબંધક થઇ જાય છે, તો આ પરિસ્થિતિમાં બન્ને દેશબંધ વચ્ચેનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર ત્રણ સમય પ્રમાણ આવી જાય છે.

હવે સૂત્રકાર અપ્કાયિક આદિના ઔદારિક શરીરના અન્તરનું નિરૂપણ કરે છે—(जहा पुढविक्काइयाणं, एवं जाव चउरिंदियाणं वाउक्काइयवज्जाणं) જેવી રીતે પૃથ્વીકાયિકોનું સર્વબંધાંતર અને દેશબંધાંતર કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય જીવોના ઔદારિક શરીરના સર્વબંધાન્તર અને દેશબંધાન્તરનું કથન જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની ત્રીન્દ્રિય અપેક્ષાએ કરવું જોઇએ. એજ પ્રમાણે દ્વીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોના પણ ઔદારિક શરીરનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સર્વબંધાન્તર અને દેશબન્ધાન્તરનું કથન કરી લેવું જોઇએ. જેમકે અપ્કાયિક જીવોના ઔદારિક શરીરનું સર્વબન્ધાન્તર ઓછામાં ઓછું ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ છે, અને વધારેમાં વધારે ૭૦૦૦ વર્ષ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણ છે. દેશબન્ધાન્તર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે ત્રણ સમયનું છે. વાયુકાયિક જીવોને છોડી દઇને તેજસ્કાયિકોમાં પણ એજ પ્રમાણે સર્વબન્ધાંતર અને દેશબંધાન્તર સમજવું. (नवरं सव्वबंधंतरं उक्कोसेणं जा जस्स ठिई सा समयाहिया कायव्वा) પણ સર્વ બંધાન્તરમાં ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ નીચે મુજબ વિશેષતા છે—જેની જેટલી આયુષ્યસ્થિતિ હોય, તે આયુષ્યસ્થિતિમાં એક, એક સમય વધારી દેવાથી તેજસ્કાય આદિ જીવોના સર્વબંધના અન્તરનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ આવી જાય છે. કયા એકેન્દ્રિય જીવની

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(पंचिंदियतिरिक्खजोणिय ओरालिय पुच्छा) હે ભદન્ત! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક જીવના ઔદારિક શરીરના બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(सव्वबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं तिसमयऊणं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी समयाहिया) હે ગૌતમ! પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક જીવના ઔદારિક શરીરના સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એક કોટિ પૂર્વ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણ છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—કોઈ જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પર્યાયમાં અવિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, ઉત્પન્ન થતાં જ પ્રથમ સમયે તે સર્વબંધક થઈ જાય છે, અને તે પૂર્વકોટિ કરતાં એક ન્યૂન સમય પર્યન્ત ત્યાં રહે છે, ત્યારબાદ ત્યાંથી મરીને ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહગતિથી તે તેમાં જ (પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં જ) ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. ત્યાં બે સમય સુધી અનાહારક રહીને તૃતીય સમયમાં તે સર્વબંધક બની ગયો છે. અનાહારક અવસ્થાના બે સમયોમાંથી એક સમય, સમયહીન (એક સમયની ન્યૂનતાવાળા) પૂર્વકોટિકાળમાં તેને પૂરો કરવાને માટે મેળવી દેવામાં આવ્યો અને એક સમય બાકી રહ્યો. આ રીતે સર્વબંધનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર અહીં પૂર્વકોટિ કરતાં એક અધિક સમયનું આવી જાય છે. (देसबंधंतरं जहा एगिंदियाणं तहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) દેશબંધનું અંતર જેવું એકેન્દ્રિય જીવોનું કહ્યું છે, એવું જ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું પણ સમજવું. એકેન્દ્રિય જીવોમાં ઔદારિક શરીરનું દેશબંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્તનું કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે અહીં પણ સમજવું. હવે તેનું સ્પષ્ટીકરણ આપવામાં આવે છે-જેમ કે કોઈ દેશબંધક મરીને સર્વબંધના એક સમય બાદ દેશબંધક થઇ જાય, તો આ રીતે દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનું થાય છે. તથા કોઈ ઔદારિક શરીરી દેશબંધક થઇને વિક્રિયાને પ્રાપ્ત કરે છે અને તે ત્યાં એક અંતર્મુહૂર્ત પર્યન્ત રહીને પુનઃ ઔદારિક શરીરી થઈ જાય છે. તો ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક થયો હોય છે અને દ્વિતીયાદિ સમયોમાં દેશબંધક થયો હોય છે. આ પ્રકારે તે બન્ને દેશબંધો વચ્ચે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એક અન્તર્મુહૂર્તનું અંતર પડે છે. (एवं मणुस्साण वि निरवसेसं भाणियव्वं जाव उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોની જેમ મનુષ્યોનું કથન પણ સંપૂર્ણરૂપે કરવું જોઇએ. એટલે કે અહીં સર્વ બંધાન્તર ઓછામાં ઓછું ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પૂર્વકોટિકાળ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણ છે. તથા દેશબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે અન્તર્મુહૂર્તનું છે.

હવે ઔદારિક બંધના અંતરને સૂત્રકાર બીજી રીતે પ્રકટ કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जीवस्स णं भंते! एगिंदियत्ते, णो एगिंदियत्ते

पुणरवि एगिंदियत्ते एगिंदिय ओरालिय सरीरप्पओग बंधंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! કોઈ એક જીવ એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોય, ત્યાંથી મરીને તે જીવ એકેન્દ્રિય સિવાયની (દ્વીન્દ્રિય આદિ) અન્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય, અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય, તો એવી સ્થિતિમાં ઔદારિક શરીર પ્રયોગના બંધમાં કેટલા કાળનું અંતર પડે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं दो खुड्डागभवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जवासमब्भहियाइं) જે જીવ પહેલાં એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં હતો, અને પછી એકેન્દ્રિય પર્યાયને છોડીને કોઇ અન્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો હોય, અને ત્યારબાદ ફરીથી એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય, તો એવી સ્થિતિમાં તેના ઔદારિક શરીરનું સર્વબંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યન્તનું હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ બે હજાર સાગરોપમ કરતાં સંખ્યાત અધિક વર્ષનું હોય છે આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—

જેમકે કોઈ જીવ એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં તે બે સમય અનાહારક રહીને તૃતીય સમયમાં ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધ કરીને બે સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યન્ત રહ્યો. ત્યાર બાદ ત્યાંથી મરીને તે દ્વીન્દ્રિયાદિકોમાં ઉત્પન્ન થઇ ગયો, ત્યાં પણ તે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યન્ત જ જીવિત રહ્યો-ત્યારબાદ તે ત્યાંથી મરીને અવિગ્રહગતિથી પુનઃ એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઇ ગયો આ રીતે આ બન્ને સર્વબંધો વચ્ચેનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ત્રણ સમય ન્યૂન બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણનું થઈ જાય છે. તથા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જે અંતર કહ્યું છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે સમજવું—

કોઈ જીવ અવિગ્રહગતિથી એકેન્દ્રિય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં તે પ્રથમ સમયે સર્વબંધક થઇને ૨૨ હજાર વર્ષ સુધી જીવ્યો. ત્યારબાદ મરીને જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમય અધિક ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યન્ત હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ની અપેક્ષાએ બે હજાર સાગરોપમ કરતાં સંખ્યાત અધિક વર્ષનું હોય છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એવો છે કે-કોઇ દેશબંધક એકેન્દ્રિય જીવ મરીને દ્વીન્દ્રિય આદિકોમાં ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યન્ત રહે અને ત્યાંથી મરીને અવિગ્રહગતિથી પુનઃ એકેન્દ્રિયોમાં જન્મ ધારણ કરે, તો પ્રથમ સમયમાં ત્યાં તે સર્વબંધક થશે અને દ્વિતીયાદિ સમયોમાં દેશબંધક થઈ જશે આ રીતે દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં એક અધિક સમય પર્યન્તનું થયું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સર્વબંધનું જેટલું અંતર બતાવવામાં આવ્યું છે એટલુંજ દેશબંધનું પણ અંતર થાય છે એટલે કે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ તે અંતર બે સાગરોપમ કરતાં સંખ્યાત અધિક વર્ષ પ્રમાણ થાય છે.

(जीवस्स णं भंते ! पुढविक्काइयत्ते, णोपुढविकाइयत्ते पुणरवि पुढविकाइयत्ते एगिंदियओरालियसरीरपओगबंधंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત !

કોઈ એક જીવ પૃથ્વીકાયિક પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયો હતો ત્યાંથી મરીને તે પૃથ્વીકાય સિવાયની કોઇ અન્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો, અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી તે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો, તો એવી સ્થિતિમાં પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય પ્રયોગબંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ गोयमा ! ” હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं दो खुड्डागं भवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं अणंतं कालं, अणंता उस्सपिणी ओसपिणीओ कालओ) એવી સ્થિતિમાં તેના ઔદારિક શરીરનું સર્વબંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંતકાળનું–અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળનું હોય છે. આ કથન તો કાળની અપેક્ષાએ કર્યું છે. (खेत्तओ अणंतालोगा, असंखेज्जा पोग्गलपरियट्टा) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે અંતર અનંતલોક–અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તરૂપ હોય છે. (तेणं पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो) તે પુદ્ગલ પરાવર્ત આવલિકાના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણ હોય છે. અહીં ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જે અનંત કાળરૂપ સમય કહ્યો છે, તે વનસ્પતિકાયના સ્થિતિકાળની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. તે અનંતકાળને કેવા રૂપે ગ્રહણ કરવો જોઇએ તે બતાવવા માટે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે “ તે કાળ અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીરૂપ અહીં સમજવો. ” કારણ કે અનંતકાળના સમયોમાં અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી થઇ જાય છે. આ કથન કાળની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે. “ अनन्ता लोका ” આ કથન ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે, કારણ કે લોકાકાશોથી અપહ્રિયમાણ તે અનંત કાળના સમયોમાં અનંતલોક આવી જાય છે. ત્યાં કેટલાં પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે કહ્યું છે કે “ असंख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः ” પુદ્ગલ પરાવર્તનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે–દસ કોટાકોટિ અર્ધા પલ્યોપમનો એક સાગરોપમ કાળ થાય છે. દસ કોટાકોટિ સાગરોપમ કાળની એક અવસાપણી થાય છે અને એટલા જ કાળની એક ઉત્સર્પિણી થાય છે. એવી અનંત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી વ્યતીત થઇ જાય ત્યારે એક પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળ થાય છે. પુદ્ગલ પરાવર્તોમાં અસંખ્યાતતાના નિયમનને માટે આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે—(आवलिकाया असंख्येयभागः)

(देसबंधंतरं जहण्णेणं खुड्डागभवग्गहणं समयाहियं, उक्कोसेणं अणंतं कालं जाव आवलियाए असंखेज्जइ भागो) અહીં દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુદ્ર ભવગ્રહણ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણ હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંતકાળનું હોય છે. આ અનંતકાળમાં અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી કાળ આવી જાય છે. આ કથન કાળની અપેક્ષાએ કરવામાં

પૃથ્વીકાયિકોનું સર્વબન્ધાતર અને દેશબંધાન્તર કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે વનસ્પતિકાયિકો સિવાયના મનુષ્ય પર્યન્તના–એટલે કે અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક અને મનુષ્યોના ઔદારિક શરીર પ્રયોગના સર્વબંધનું અને દેશબંધનું અંતર સમજવું. પરન્તુ (वणस्सइ काइयाणं दोन्नि खुड्डाइं, एवं चेव उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, असंखिज्जाओउस्सप्पिणी ओस्सप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ असंखेज्जा लोगा) વનસ્પતિકાયિક જીવોના ઔદારિક શરીર પ્રયોગના સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ન્યૂન સમયનું હોય છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે–જેમકે કોઇ વનસ્પતિકાયિક જીવ ત્રણ સમયવાળી વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થયો, ત્યાં તે વિગ્રહના બે સમયોમાં અનાહારક રહ્યો અને ત્રીજે સમયે તેણે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધ કર્યો–આ રીતે સર્વબંધક થઇને તે ત્યાં ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યંત જીવિત રહ્યો. ત્યારબાદ તે પુનઃ પૃથ્વીકાય આદિકોમાં ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પર્યંત જીવિત રહ્યો–પછી ત્યાંથી મરીને તે અવિગ્રહગતિથી વનસ્પતિકાયિકોમાં જ ઉત્પન્ન થઈ ગયો અને ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં જ સર્વબંધક થઈ ગયો. આ રીતે પહેલાં સર્વબંધ અને આ સર્વબંધની વચ્ચે જઘન્યની અપેક્ષાએ બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમયનું અંતર પડી જાય છે. તથા સર્વબંધનું વધારેમાં વધારે અંતર અસંખ્યાત કાળનું હોય છે, એ વાત “ उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं ” ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે. ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળનું અંતર કહેવામાં આવ્યું છે, તે કથન કાળની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યુ છે, એમ સમજવુ. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જે સર્વબંધનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર છે, તે અસંખ્યાત લોકપ્રમાણ હોય છે. (एवं देसबंधंतरं पि उक्कोसेणं पुढविकालो) જે પ્રમાણે પૃથ્વીકાયાદિકના દેશબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં એક અધિક સમયનું કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે વનસ્પતિકાયના ઔદારિક શરીર પ્રયોગના દેશબંધનું અંતર પણ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કરતાં એક અધિક સમય પ્રમાણ સમજવું. તથા વનસ્પતિકાયિકોના ઔદારિક શરીર પ્રયોગનું ઉત્કૃષ્ટ દેશબંધાન્તર પૃથ્વીકાયિકોના સ્થિતિકાળ જેટલું જ સમજવું તે સ્થિતિકાળ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી રૂપ હોય છે. હવે સૂત્રકાર ઔદારિક શરીર પ્રયોગના દેશબંધાદિકોની અલ્પ બહુતાનુ નિરૂપણ કરે છે—

આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(एएसिं णं भंते ! जीवाणंओरालियसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं अबंधगाणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! આ પૂર્વોક્ત ઔદારિક શરીરના દેશબંધકોમાં, સર્વબંધકોમાં કોણ કોના કરતાં અલ્પ છે, કોણ કોના કરતાં અધિક છે, કોણ કોની બરાબર છે, અને કોણ કોના કરતાં વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा ओरालियसरीरस्स सव्वबंधगा, अबंधगा विसेसाहिया. देसबंधगा असंखेज्जगुणा) ઔદારિક શરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે, કારણ કે એવાં જીવો ઉત્પત્તિના સમયે જ હોય છે. અબંધક જીવ સર્વબંધકો કરતાં વિશેષાધિક છે, કારણ કે વિગ્રહગતિમાં અને સિદ્ધત્વ આદિમાં તેનો સદ્ભાવ હોય છે. દેશબંધક જીવ અબંધકો કરતાં અસંખ્યાતગણાં હોય છે, કારણ કે દેશબંધનો કાળ અસંખ્યાતગણો હોય છે. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબન્ધ કા વર્ણન

—: વૈક્રિયશરીરપ્રયોગવક્તવ્યતા :—

(वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ગૌતમ ! વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दुविहे पण्णत्ते) વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે. (तंजहा) જે બે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(एगिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य, पंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य) (૧) એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીરપ્રયોગ બંધ અને (૨) પંચેન્દ્રિયવૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ (जइ एगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे किं वाउक्काइयएगिंदिय सरीरप्पओगबंधे य, अवाउक्काइय एगिंदियसरीरप्पओगबंधे य ?) હે ભદન્ત ! જે એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ છે, તે શું વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ છે, કે અવાયુકાયિક (વાયુકાયિકથી ભિન્ન) એકેન્દ્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ છે ? (एवं एए णं अभिलावेणं जहा ओगाहणसंठाणे वेउव्वियसरीरभेदो तहा भाणियव्वो) હે ગૌતમ ! આ રીતે આ અભિલાપ દ્વારા જેવા અવગાહન સંસ્થાનપદમાં વૈક્રિય શરીરના ભેદ કહ્યાં છે, એવાં જ કહેવા જોઇએ. (जाव पज्जत्तसव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइयकप्पाईय वेमाणियदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य, अपज्जत्तसव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइय जाव पओगबंधे य) પર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ, અને અપર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ, અહીં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું. (वेउव्वियसरीरपओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! કયા કર્મના ઉદયથી વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ !

(वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव आउयं वा लद्धिं वा पडुच्च वेउव्वियसरीरप्प-ओग नाम कम्मस्स उदएणं वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી, આગળ કહ્યા પ્રમાણેના લબ્ધિ પર્યન્તના કારણોને આશ્રિત કરીને વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે. (वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विय सरीरप्पओगबंधे पुच्छा) હે ભદન્ત ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (वीरिय, सजोग सद्दव्वयाए चेव जाव लद्धिं च पडुच्च वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विय जाव बंधे) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી આગળ કહ્યા પ્રમાણે લબ્ધિપર્યન્તના કારણોને આશ્રિત કરીને વાયુકાયિક વૈક્રિય-શરીર પ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ થાય છે (रयणप्पभा पुढवि नेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कासकम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! રત્નપ્રભાપૃથ્વી નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

(गोयमा) હે ગૌતમ ! (वीरिय, सजोग, सद्दव्वयाए जाव आउयं वा पडुच्च रयणप्पभापुढवि नेरइय पंचिंदिय जाव बंधे.) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી યાવત્ આયુષ્કને આશ્રિત કરીને રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરપ્રયોગ બંધ થાય છે.

(एवं जाव अहे सत्तमाए) એજ પ્રમાણે નીચે સાતમી પૃથ્વી પર્યન્તના વિષયમાં સમજવું.

(तिरिक्खजोणियपंचिंदिय वेउव्वियसरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! તિર્યંચ-યોનિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (वीरिय, सजोग सद्दव्वयाए चेव लद्धिं च पडुच्च वाउक्काइयाणं मणुस्सपंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे, एवं चेव, असुरकुमारभवणवासि देव पंचिंदिय वेउव्विय सरीरप्पओगबंधे जहा रयणप्पभापुढवि नेरइया, एवं जाव थाणयकुमारा, एवं वाणमंतरा, एवं जोइसिया, एवं सोहम्मकप्पोवगया वेमाणिया, एवं जाव अच्चुयगेवेज्जकप्पाइया वेमाणिया, एवं चेव, अणुत्तरोववाइयकप्पाईया वेमाणिया एवं चेव) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતા ઈત્યાદિ વાયુકાયિ-

કોના વિષયમાં જેવું કથન આગળ કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન તિર્યં-ચયોનિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના વિષયમાં પણ સમજવું. એજ પ્રમાણે મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ વિષે પણ જાણવું. અસુર-કુમાર-ભવનવાસી દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધનું કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધના કથન પ્રમાણે સમજવું એજ પ્રમાણે સ્તનિતકુમારો પર્યન્તના ભવનપતિ દેવો વિષે સમજવું. એજ પ્રમાણે વાન-વ્યન્તર, જ્યોતિષિક, સૌધર્મકલ્પોપપન્નક વૈમાનિકથી લઇને અચ્યુત પર્યન્તના કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવો વિષે સમજવું, ગ્રવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિકોનું કથન પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. તથા અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિકોનું પણ એવું જ કથન સમજવું. (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! किं देसबंधे वि सव्वबंधे वि ?) હે ભદન્ત ! વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (देसबंधे वि, सव्वबंधे वि) વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ, દેશબંધરૂપ પણ હોય છે. અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે (वाउक्काइय एगिंदिय एवं चेव, रयणप्पभा पुढवि नेरइया एवं चेव, एवं जाव अणुत्तरोववाइया) એજ પ્રમાણે વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીરપ્રયોગ બંધ તથા રત્નપ્રભાપૃથ્વી નરયિક વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે અનુત્તરૌપપાતિક દેવો પર્યન્તના સમસ્ત જીવોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ વિષે પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ) હે ભદન્ત ! વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधे जहण्णे णं एक्कं समयं उक्कोसेणं दोसमया, देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं. उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयऊणाइं) વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનો સર્વબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે બે સમય સુધીનો હોય છે. દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધીનો અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ કરતાં એક ન્યૂન સમય સુધીનો હોય છે (वाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विय पुच्छा) હે ભદન્ત ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ બંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं

एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનો સર્વબંધ એક સમય સુધીનો અને દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધીનો અને વધારેમાં વધારે અન્તર્મુહૂર્ત સુધીનો હોય છે.

(रयणप्पभा पुढवि नेरइय पुच्छा) હે ભદન્ત ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોનો વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ કયાં સુધી રહે છે ? (गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं दसवाससहस्साइं तिसमयऊणाइं) હે ગૌતમ ! તેમના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગ સર્વબન્ધ એક સમય સુધીનો હોય છે. દેશબંધનો જઘન્ય કાળ દસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ કાળ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પર્યન્તનો હોય છે, અને (उक्कोसेणं) દેશબંધનો વધારેમાં વધારે કાળ (सागरोवमं समयऊणं) સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ કરતાં એક ન્યૂન સમય સુધીનો હોય છે. (*एवं जाव अहे सत्तमा—नवरं देसबंधे जस्स जा जहण्णिया* ठिई, सा तिसमयऊणा कायव्वा-जस्स सा उक्कोसा सा समयऊणा, पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण मणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं, असुरकुमार नागकुमार जाव अणुत्तरोववाइयाणं जहा नेरइयाणं, नवरं जा जस्स ठिई सा भाणियव्वा जाव अनुत्तरोववाइयाणं-सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं तिसमयऊणाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयऊणाइं) એજ પ્રમાણે સાતમી નરક સુધીના નારકો વિષે પણ સમજવું. પરન્તુ દેશબંધનો કાળ કહેતી વખતે જેની જેટલી જઘન્ય સ્થિતિ હોય છે તેમાંથી ત્રણ સમય ઓછાં કરવા જોઇએ અને જેની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય તેમાંથી પણ એક, એક સમય ઓછો કરવો જોઈએ. પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક અને મનુષ્યોના વૈક્રિય શરીરપ્રયોગનો કાળ વાયુકાયિકોના તે કાળ પ્રમાણે સમજવો. અસુરકુમાર, નાગકુમાર અને અનુત્તરૌપપાતિક પર્યન્તના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ બંધનો કાળ નારકોના તે કાળના પ્રમાણે જ સમજવો. પણ વિશેષતા એટલી જ છે કે જેમની જેટલી સ્થિતિ હોય તે કહેવી જોઈએ. યાવત્ અનુત્તરૌપપાતીક દેવોના વૈક્રિય શરીરપ્રયોગનો સર્વબંધ એક સમયનો અને દેશબંધ જઘન્યકાળની અપેક્ષાએ ૩૧ સાગરોપમ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમયનો હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ કાળની અપેક્ષાએ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમયના હોય છે. (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત !

વૈક્રિયશરીરના પ્રયોગ બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે? (गोयमा! હે ગૌતમ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अणंतंकालं, अणंताओ जाव आवलियाए असखेज्जइ भागो-एवं देसबंधंतरे वि) વૈક્રિયશરીરના પ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળ-અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી યાવત્ આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગના સમય બરાબર-અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્તનનું હોય છે. એજ પ્રમાણે દેશ બંધાન્તર પણ સમજવું. (वाउक्काय वेउव्विय सरीरपुच्छा) હે ભદન્ત! વાયુકાયિકના વૈક્રિયશરીરના પ્રયોગબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (सव्वबंधंतरं जहण्णे णं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं, एवं देसबंधतरे वि) વાયુકાયિક વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધના સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર એક અન્તરમુંહૂર્ત્તનું અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ છે. એજ પ્રમાણે દેશબંધનું અંતર પણ સમજવું (तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं पुच्छा) હે ભદન્ત! તિર્યંચયોનિક પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિય શરીરનો બન્ધાન્તર કાળ કેટલો કહ્યો છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पुव्वकोडिपुहुत्तं एवं देसबंधंतरं वि) તિર્યંચ યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગનું સર્વબન્ધાન્તર ઓછામાં ઓછું અન્તર્મુહૂર્તનું અને વધારેમાં વધારે એક કોટિપૂર્વપૃથકત્વનું છે. એજ પ્રમાણે દેશબન્ધાન્તર પણ સમજવું. (एवं मणुस्से वि) એજ પ્રમાણે મનુષ્યના વૈક્રિયશરીરના બન્ધાન્તર કાળ વિષે પણ સમજવું.

ટીકાર્થ—ઔદારિક શરીરપ્રયોગ બંધની પ્રરૂપણા કરીને હવે સૂત્રકાર વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધની પ્રરૂપણા નીચે પ્રમાણે કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધના કેટલા પ્રકારો કહ્યા છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(दुविहे पण्णत्ते-तंजहा) હે ગૌતમ! વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકારો કહ્યા છે.-(एगिंदिय वेउव्विय सरीर-

प्पओगबंधे य, पंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य) (१) એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ અને (૨) પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ અહીં જે "એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ" નામનો પહેલો પ્રકાર કહ્યો છે તે વાયુકાયિક જીવોની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યો છે, કારણ કે વાયુકાયિક જીવો જ વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કરે છે. વાયુકાયિક સિવાયના અન્ય એકેન્દ્રિય જીવો તે વક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કરતા નથી. બીજો જે ભેદ કહ્યો છે તે પંચેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ કહ્યો છે, કારણ કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, મનુષ્યો, દેવો અને નારકો વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કરતા હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(जइ एगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे, किं वाउक्काइयएगिंदियसरीरप्पओगबंधे य आउक्काइय एगिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य) હે ભદન્ત! અહીં જે એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધ કહ્યો છે તે શું વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય જીવોનો વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કહ્યો છે, કે અન્ય એકેન્દ્રિય જીવોનો ગૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કહ્યો છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—एवं एए णं अभिलावेणं जहा ओगाहणा संठाणे वेउव्वियसरीरभेदो तहा भाणियव्वो) હે ગૌતમ! આ પૂર્વોક્ત અભિલાપથી શરૂ કરીને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અવગાહના સંસ્થાન રૂપ ૨૧ એકવીસમા પદમાં વૈક્રિયશરીરના ભેદોનું જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ તેનું કથન કરવું જોઈએ. જેમ કે-એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય જીવો જ કરે છે, પૃથ્વીકાયિક આદિ અવાયુકાયિક એકેન્દ્રિય જીવો કરતા નથી. (जाव पज्जत्त सव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइयकप्पाईय वेमाणिय देवपंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे य, अप्पज्जत्त सव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइ य जाव पओगबंधे य) આ સૂત્રપાઠ સુધી ત્યાં તે કથન કરવામાં આવ્યું છે. તો અહીં પણ આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે ગૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ પર્યાપ્તક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, મનુષ્યો, પર્યાપ્તક, અપર્યાપ્તક નારકો, દેવો અને પર્યાપ્તક સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવો તથા અપર્યાપ્તક સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવો પર્યન્તના પંચેન્દ્રિમ જીવો કરે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं?) હે ભદન્ત! કયા કર્મના ઉદયથી વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा!) હે ગૌતમ! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव आउयं वा लद्धिं वा, पडुच वेउव्वियसरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી, તથા પ્રમાદને કારણે, કર્મ, યોગ, ભવ, આયુ અને લબ્ધિને આધારે તથા ગૈક્રિય·

भ ३८

શરીરપ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ થાય છે. " જાવ (યાવત્) " પદથી જે સૂત્રપાઠને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે તેનો અહીં ઉલ્લેખ કરીને અર્થ કરવામાં આવે છે) અહીં એટલી જ વિશેષતા સમજવાની છે કે વાયુકાયિક, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક મનુષ્યોમાં વૈક્રિયશરીરબંધના કારણ રૂપ સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા આદિ લબ્ધિ પર્યન્તનું બધું છે. તથા નારકો અને દેવોમાં વૈક્રિયશરીરબંધના કારણ રૂપ લબ્ધિ સિવાયનું-સવીર્યતા, સયોગતા આદિ બધું હોય છે. આ વિષયનું કથન સૂત્રકાર આગળ કરશે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(वाउक्काइयएगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधे पुच्छा) હે ભદન્ત! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा!) હે ગૌતમ (वीरियसजोगसद्दव्वयाए एवं चेव जाव लद्धिं पडुच्चवाउक्काइय एगिंदिय वेउव्विय जाव बंधे) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી તથા પ્રમાદ પ્રત્યયથી, કર્મ, યોગ, ભવ, આયુષ્ય અને લબ્ધિની અપેક્ષાએ અને વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(रयणप्पभा पुढविनेरइय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं?) હે ભદન્ત! રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (वीरियसजोगसद्दव्वयाए जाव आउयं च पडुच्च रयणप्पभा पुढवी जाव बंधे-एवं जाव अहे सत्तमा) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી, પ્રમાદ પ્રત્યયથી (પ્રમાદને કારણે), કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્યની અપેક્ષાએ તથા રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વક્રિયશરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી રત્નપ્રભાગત નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ થાય છે, એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમસ્તમઃ પ્રભા, વગેરે પૃથ્વી સંબંધી નારક પચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી શર્કરાપ્રભા આદિ પૃથ્વીગત નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ પણ થાય છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(तिरिक्खजोणियपंचिंदियवेउव्वियसरीरपुच्छा) હે ભદન્ત! તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (वीरियसयोगसद्दव्वयाए जहा वाउक्काइयाणं) જે પ્રકારે સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા, પ્રમાદપ્રત્યયતા, કર્મ, યોગ, ભવ આયુષ્ય અને લબ્ધિની અપેક્ષાએ અને તે પ્રકારના

નામ કર્મના ઉદયથી વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય શરીરપ્રયોગબંધ થાય છે, એજ પ્રકારે એજ પૂર્વોક્ત સવીર્યતા આદિની અપેક્ષાએ તથા તિર્યંચયોનિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયપ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી તિર્યંચયોનિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ થાય છે એમ સમજવું. (मणुस्स पंचिंदिय वेउव्वियं० एवं चेव) એજ પ્રમાણે–વાયુકાયિકો પ્રમાણે મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ પણ સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા, આદિ પૂર્વોક્ત કારણોથી તથા મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે. (असुरकुमारभवणवासि देवपंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे जहा रयणप्पभापुढवी नेरइया) અસુરકુમાર ભવનવાસિ દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધની જેમ સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા, પ્રમાદ રૂપ કારણ, કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્યની અપેક્ષાએ તથા તથાવિધ (તે પ્રકારના) વૈક્રિયશરીરપ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે.

(एवं जाव थणियकुमारा, एवं वाणमंतरा, एवं जोइसिया) એજ પ્રમાણે સુવર્ણકુમાર, નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, ઉદધિકુમાર, પવનકુમાર, દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર અને સ્તનિતકુમાર, એ ભવનપતિ દેવોનો ભવનપતિદેવ પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ, તથા વાનવ્યન્તર દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ, તથા જ્યોતિષિક દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ પણ સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા, પ્રમાદરૂપ કારણ, કર્મ યોગ, ભવ અને આયુષ્યના આશ્રયની અપેક્ષાએ, અને તથાવિધ–(સુવર્ણકુમારથી લઈને જ્યોતિષિક પર્યન્તના દેવપંચેન્દ્રિય વક્રિયશરીર પ્રયોગ) નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે. (एवं सोहम्मकप्पोवगया वेमाणिया, एवं जाव अच्चुयगेवेज्जकप्पाईया वेमाणिया, एवं चेव अणुत्तरोववाइयकप्पाईया वेमाणिया एवं चेव) એજ પ્રમાણે સૌધર્મકલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોનો, ઇશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, લાન્તક, શુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત, એ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિકોનો નવગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોનો, અને અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોનો વૈક્રિયશરીરપ્રયોગ બંધ પણ સવીર્યતા, સયોગતા, સદ્રવ્યતા પ્રમાદરૂપ કારણ, કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુષ્ય રૂપ કારણોની અપેક્ષાએ અને તથાવિધ–તે તે પ્રકારના–સૌધર્માદિ દેવપંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(वेउव्विय सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત ! વૈક્રિયશ-

શરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીર પ્રયોગ બંધ (देसबंधे वि, सव्वबंधे वि) દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ-રૂપ પણ હોય છે

(वाउक्काइय एगिंदिय एवं चेव, रयणप्पभा पुढवि नेरइया एवं चेव, एवं जाव अणुत्तरोववाइया) ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-હે ભદન્ત! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે? મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સવબંધરૂપ પણ હોય છે એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક પંચેન્દ્રિય વૈક્રિ-યશરીર પ્રયોગબંધ પણ દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધરૂપ પણ હોય છે, તથા શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઇને તમસ્તમા નામની સાતમી પૃથ્વીપર્યન્તના નારકોના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક વૈમાનિક નવગ્રૈવેયકગત, અને અનુત્તરૌપપા-તિક દેવોનો વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ પણ દેશબંધ રૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(वेउव्वियस-रीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ કયાં સુધી રહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(सव्वबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं दो समया) હે ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનો સર્વબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે બે સમય સુધી રહે છે,

આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે-કોઇ જીવ વૈક્રિયશરીરધારીઓમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, અથવા તો લબ્ધિ દ્વારા જ્યારે તે તેનું નિર્માણ કરે છે.

ત્યારે તે એક સમય સુધી તેનો સર્વબંધક રહે છે. આ રીતે જીવ ઓછામાં ઓછો એક સમય સુધી વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનો સર્વબંધ કરે છે. હવે ઉત્કૃષ્ટ બે સમયનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે સમજવું-કોઇ ઔદારિક શરીરવાળો જીવ વૈક્રિય અવસ્થાવાળા બનીને તેનો સર્વબંધક થયો અને મરી ગયો. મરીને જ્યારે તે નારક પર્યાય અથવા દેવ પર્યાયને પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે પ્રથમ સમયમાં વૈક્રિયશરીરના સર્વબંધક હોય છે. આ રીતે તેને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ બે સમય સુધી વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનો સર્વબંધક કહ્યો છે. (देसबंधे जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयऊणाइं) વૈક્રિયશરીરપ્રયોગના દેશબંધનો જઘન્યકાળ એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટકાળ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમયનો કહ્યો છે. આ કથનનું નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ સમજવું-કોઈ ઔદારિક શરીરધારી જીવ વૈક્રિય અવસ્થાવાળો બન્યો તો તે પ્રથમ સમયમાં તેનો સર્વબંધક હોય છે. અને દ્વિતીય સમયમાં દેશબંધક હોય છે, આ રીતે દ્વિતીયાદિ સમયમાં દેશબંધક થઇને તે મરી જાય છે. આ રીતે દેશબંધનો કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો આવે છે. ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ દેશબંધનો સમય ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમયનો જે કહ્યો છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે. ૩૩ સાગરોપમ પ્રમાણની સ્થિતિવાળા દેવોમાં અથવા નારકોમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ પ્રથમ સમયે વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક હોય છે અને ત્યાર બાદ તે દેશબંધક થાય છે. તેથી સર્વબંધનો એક સમય બાદ કરતાં દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ આવી જાય છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(वाउक्काइय एगिंदियवेउव्वियपुच्छा) હે ભદન્ત! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયનો વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा! सव्वबंधे, एक्कं समयं, देसबंधे, जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ! વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનો સર્વબંધ એક સમયનો હોય છે અને દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમયનો અને વધારેમાં વધારે અન્તર્મુહૂર્તનો હોય છે. વાયુકાયિક જીવ ઔદારિકશરીરધારી હોય છે, પણ જ્યારે તેઓ વિક્રિયાવાળા બને છે ત્યારે તેમના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધ એક સમયનો હોય હોય છે. અને દેશબંધનો જઘન્યકાળ એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટકાળ અંતર્મુહૂર્તનો હોય છે. દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટકાળ એક અન્તર્મુહૂર્તનો કહેવાનું કારણ એ છે કે વાયુકાયિક જીવ વૈક્રિય શરીર સાથે એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ રહી શકે છે-વધારે સમય રહી શકતા નથી, કારણ કે જે જીવ ઔદારિક શરીરની સાથે લબ્ધિવિક્રિયાવાળા હોય છે, તે જીવો ને વિક્રિયામાં વધારેમાં વધારે એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી જ રહે છે-તેના કરતાં વધુ સમય રહેતા નથી. ત્યાર બાદ

તો તેઓ અવશ્ય ઔદારિક શરીરને જ પ્રાપ્ત કરી લે છે. તેથી દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટ સમય અન્તર્મુહૂર્તનો કહ્યો છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(रयणप्पभा पुढवि नेरइय पुच्छा) હે ભદન્ત! રત્નપ્રભા પૃથ્વીગત નારક પંચેન્દ્રિયનો વૈક્રિયશરીર પ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (सव्वबंधे एक्कं समयं देसबंधे जहण्णेणं दसवाससहस्साइं तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं सागरोवमं समयऊणं) પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીગત નારક જીવના વૈક્રિયશરીરના સર્વબંધનો કાળ એક સમયનો છે અને તેના દેશબંધનો ઓછામાં ઓછો કાળ ૧૦હજાર વર્ષ કરતાં ત્રણ સમય ન્યૂન છે અને ઉત્કૃષ્ટકાળ સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમયપ્રમાણ છે, તેનો દેશબંધ જઘન્ય ૧૦ હજાર વર્ષ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યો છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—

કોઇ જીવ ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી જઘન્યસ્થિતિ લઇને રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નારકની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયો. તે ત્યાં બે સમય સુધી અનાહારક રહ્યો અને ત્રીજા સમયમાં સર્વબંધક થઇ ગયો અને ત્યારબાદ તે વૈક્રિયશરીરનો દેશબંધક થયો. આ રીતે શરૂઆતના ત્રણ સમય બાદ કરવાથી દેશબંધનો જઘન્યકાળ ૧૦ દસ: હજાર વર્ષ કરતાં ત્રણ સમય ન્યૂન આવી જાય છે. એજ નરકમાં નારકના દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટકાળ એક સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ જે કહેવામાં આવ્યો છે, તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે-કોઈ જીવ પ્રથમ નરકમાં એક સમયવાળી અવિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થયો. અને ઉત્પન્ન થતાં જ તે વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક થઇ ગયો અને ત્યાર બાદ દેશબંધક થયો. આ રીતે તે ત્યાં પ્રથમ નરકના એક સાગરોપમના સમય કરતાં એક ન્યૂન સમય પર્યન્ત ત્યાં રહ્યો-(સર્વબંધનો એક સમય બાદ કરવાથી આ સમય પ્રાપ્ત થાય છે.) તેથી જ દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટકાળ સાગરોપમ કરતાં એક ઓછા સમય પ્રમાણ કહ્યો છે, જે રીતે અહીં દેશબંધનો જઘન્યકાળ ૧૦ દસ હજાર વર્ષ કરતાં ત્રણ ઓછા સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટકાળ એક સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમયનો કહ્યો છે, એજ રીતે બીજી ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી નરકોમાં રહેનારા નારકોના વક્રિય શરીરનો સર્વબંધકાળ એક સમયનો અને દેશબંધનો જઘન્યકાળ તેમની જેટલી જઘન્ય આયુ સ્થિતિ હોય તેના કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ સમજવો અને દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટકાળ જેમની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ આયુ સ્થિતિ તેના કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ સમજવો એજ વાત સૂત્રકારે (एवं जाव अहे सत्तमा-नवरं देसबंधे जा जस्स जहन्निया ठिई सा तिसमयऊणा कायव्वा) આ સૂત્ર દ્વારા પ્રતિપાદન કર્યું છે.

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યોના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધકાળ એક સમયનો અને દેશબંધકાળ ઓછામાં ઓછો એક સમયનો અને વધારેમાં

વધાર અન્તર્મુહૂર્તનો હોય છે, એજ વાત સૂત્રકારે (पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं) આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે એટલે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકો અને મનુષ્યોના વૈક્રિયશરીરના સર્વબંધ અને દેશ બંધનોકાળ વાયુકાયિકોના સર્વબંધ અને દેશબંધ પ્રમાણે સમજવો. એટલે કે તેમના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધકાળ એક સમયનો અને દેશબંધકાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્તનો હોય છે, એમ સમજવું. (असुरकुमार नागकुमार जाव अणुत्तरोववाइयाणं जहा नेरइयाणं) અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર આદિ ભવનપતિ, તથા વાનવ્યન્તર, તથા જ્યોતિષિકો. વૈમાનિક દેવો, નવગ્રૈવેયકના દેવો અને અનુત્તરૌપપાતિક દેવોના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધકાળ તથા દેશબંધકાળ નારકોના વક્રિયશરીરના સર્વ-બંધકાળ અને દેશબંધકાળ પ્રમાણે જ સમજવો–આગળ તેમનો (નારકોનો) સર્વબંધકાળ એક સમયનો અને દેશબંધકાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ જેમનું જેટલું જઘન્ય આયુ હોય તેટલા જઘન્ય આયુ કરતા ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ કહ્યો છે એટલે કે જઘન્યની અપેક્ષાએ ૧૦હજાર વર્ષ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સર્વબંધનો એક સમય બાદ કરતાં, એ કસાગરોપમ પ્રમાણ કાળ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણ છે–એટલે કે પોતપોતાના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યની બરાબર છે, નારકોના સર્વબંધકાળ અને દેશબંધકાળ વિષે આ પ્રમાણ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે. પરન્તુ નારક જીવોના કરતાં અસુરકુમારાદિના વૈક્રિય-શરીરના દેશબંધકાળ અને સર્વબંધકાળમાં નીચે પ્રમાણ વિશેષતાં રહેલી છે–

" नवरं जस्स जा ठिई सा भाणियव्वा जाव अणुत्तरोववाइयाणं, सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं, तिसमयऊणाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयऊणाइं "

જેમની જેટલી સ્થિતિ કહી છે તે સ્થિતિ (અસુરકુમારોથી લઇને અનુ-ત્તરૌપપાતિક દેવો પર્યન્તના જીવોની સ્થિતિ) કહેવી જોઇએ. અને દેશબંધ-કાળનું કથન કરતી વખતે દેશબંધનો જઘન્યકાળ તે દરેકની જઘન્ય આયુસ્થિતિ

કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટકાળ ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ સમજવો આ રીતે અનુત્તરૌપપાતિક દેવોના વૈક્રિય-શરીરનો સર્વબંધકાળ એક સમયનો થાય છે અને દેશબંધનો જઘન્ય કાળ ૩૧ સાગરોપમ કરતાં ત્રણ ન્યૂન સમય પ્રમાણુ અને ઉત્કૃષ્ટ દેશબંધકાળ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ થાય છે. અહીં સર્વબંધકાળનો એક સમય ઓછો કરવામાં આવ્યો છે, અને ત્રણુ સમયવાળી વિગ્રહગતિના ત્રણુ સમય ઓછો કરવામાં આવ્યા છે, કારણુ કે તે બે સમય સુધી અનાહારક રહે છે અને ત્રીજા સમયે સર્વબંધક થઈ જાય છે. નથી જ તેમના વૈક્રિય-શરીરનો જઘન્ય દેશબંધ કાળ ૩૧ સાગરોપમ કરતાં ત્રણુ ન્યૂન સમય પ્રમાણુ કહ્યો છે, કારણુ કે અનુત્તરૌપપાતિક દેવોની જઘન્યસ્થિતિ ૩૧ સાગરોપમની કહી છે. તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમની હોવાથી તેમના વૈક્રિયશરીરના દેશબંધનો ઉત્કૃષ્ટકાળ ૩૩ સાગરોપમ કરતાં એક ન્યૂન સમય પ્રમાણુ કહ્યો છે. આ રીતે વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધના કાળની પ્રરૂપણા કરીને હવે સૂત્રકાર તેના અન્તરની પ્રરૂપણા નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા કરે છે–

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" वेउव्वियसरीरप्पओगबंधतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं भवइ ? " હે ભદન્ત ! વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધનું અંતર (વિરહકાળ) કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! " सव्वबंधंतरं जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं अणंतंकालं अणंताओ जाव आवलियाए असंखेज्जइ भागो, एवं देसबंधंतरंवि " વૈક્રિયશરીરપ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે અનંત-કાળનું–અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળનું હોય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે અનંતલોકરૂપ–અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્તનરૂપ હોય છે–તે પુદ્ગલપરાવર્ત આવ-લિકાના અસંખ્યાત ભાગના જેટલા સમય થાય છે એટલાં હોય છે. એજ પ્રમાણે વૈક્રિયશરીરપ્રયોગનું દેશબંધાન્તર પણ ઓછામાં ઓછું એક સમય પ્રમાણુ હોય છે અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળ–અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી રૂપ હોય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે અનંત લોકરૂપ હોય છે. તેમાં અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્તન થઇ જાય છે. કોઇ ઔદારિકશરીરધારીજીવે વૈક્રિય અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી. ત્યારે પ્રથમ સમયમાં તે વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક થઇને દ્વિતીય સમયમાં દેશબંધક થયો, અને મરીને ફરીથી તે વૈક્રિય શરીરધારી દેવોમાં અથવા નારકોમાં અવિગ્રહ ગતિથી ઉત્પન્ન થઇ ગયો. ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક રહ્યો–આ રીતે પહેલા સર્વબંધ અને આ સર્વબંધ વચ્ચે એક સમયનું અંતર પડે છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અંતરનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે કર્યું છે–

કોઇ ઔદારિકશરીરધારી જીવ વિક્રિયા અવસ્થાવાળો થઇને વૈક્રિયશરીર-ધારી દેવાદિકોમાં ઉત્પન્ન થયો, ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક થઇને ત્યાર બાદ દેશબંધક થયો. અને મરણ પામ્યો. ત્યાર બાદ તે અનંતકાળ સુધી ઔદારિકશરીરવાળા વનસ્પતિકાય આદિકોમાં જન્મ લઇને રહ્યો. ત્યાર બાદ ત્યાંથી મરીને તે વૈક્રિયશરીરવાળામાં ઉત્પન્ન થઈ ગયો, ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં

સર્વબંધક થયો. આ રીતે પહેલા સર્વબંધ અને આ સર્વબંધની વચ્ચે અનંતકાળનું અંતર (અન્તરાળ) પડયુ. દેશબંધનું અંતર પણ એજ પ્રકારે સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે " वाउक्काइय-वेउव्वियसरीरपुच्छा " હે ભદન્ત ! વાયુકાયિક વૈક્રિયશરીરપ્રયોગના બંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ? તેનો ઉત્તર આપના મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-" गोयमा " હે ગૌતમ ! " सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं, एवं देसबंधंतरंपि" વાયુકાયિક વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનું સર્વબધાન્તર ઓછામાં ઓછું એક અન્તર્મુહૂર્તનું હોય છે અને વધારેમાં વધારે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ હોય છે. એજ પ્રમાણે તેનું દેશબંધાન્તર પણ ઓછામાં ઓછું એક અન્તર્મુહૂર્તનું અને વધારેમાં વધારે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ હોય છે. હવે આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે-કોઈ ઔદારિકશરીરધારી વાયુકાયિક જીવે વૈક્રિયાવસ્થા પ્રાપ્તકરી અને તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક થયો, અને સર્વબંધક થયા પછી મરીને તે વાયુકાયિકોમાં જ ઉત્પન્ન થઈ ગયો. એવા એ જીવ દ્વારા અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વૈક્રિયશક્તિ પ્રકટ થતી નથી. તેથી અન્તર્મુહૂર્તમાત્ર તે પર્યાપ્તક રહીને વૈક્રિયશરીરનો પ્રારંભ કરે છે. તે ત્યારે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક હોય છે. આ રીતે અહીં સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ અન્તર્મુહૂર્તનું કહ્યું છે. હવે ઉત્કૃષ્ટ અંતર કેવી રીતે આવે છે તે પ્રકટ કરવામાં આવે છે-કોઈ એક ઔદારિકશરીરધારી વાયુકાયિક જીવે વૈક્રિયાવસ્થા પ્રાપ્ત કરી. ત્યારે તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક થયો અને દ્વિતીય સમયમાં દેશબંધક થયો, દેશબંધક થઇને તે મરી ગયો, ત્યાર બાદ તે ઔદારિકશરીરવાળા વાયુકાયિકોમાં પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ કાળ વ્યતીત કરીને અવશ્ય વૈક્રિયનું નિર્માણ કરે છે. પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક હોય છે. આ રીતે આગલા સર્વબંધ અને આ સર્વબંધ વચ્ચે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ અન્તરાલ (અંતર) આવી જાય છે. દેશબંધનું અંતરાલ ખાસ એ જ પ્રમાણે સમજવું.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(तिरिक्खजोणिय पंचिंदिय वेउव्वियसरीरप्पओगबंधंतरं पुच्छा) હે ભદન્ત ! તિર્યંચયોનિક પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पुव्वकोडीपुहुत्तं, एवं देसबंधंतरंपि, मणूसस्स वि) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોના વૈક્રિયશરીરબંધનું સર્વબંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ એક અન્તર્મુહૂર્તનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વનું હોય છે. (બે પૂર્વકોટિથી લઇને નવ પૂર્વકોટિ સુધીની સંખ્યાત પૂર્વકોટિ પૃથકત્વ કહે છે) એજ પ્રમાણે

મનુષ્યોના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ એક અન્તમુહૂર્તનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ પૂર્વકોટિ પૃથકત્વનું હોય છે. હવે આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે–કોઇ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક જીવે વૈક્રિયાવસ્થા પ્રાપ્ત કરી. ત્યાં પ્રથમ સમયમાં તે સર્વબંધક થયો, અને ત્યાર બાદ તે અન્તર્મુહૂર્ત પર્યન્ત દેશબંધક રહ્યો, ત્યારબાદ ઔદારિકનો સર્વબંધ કરીને એક સમય પર્યન્ત તે દેશબંધક રહ્યો ફરી "હું વૈક્રિય કરી રહ્યો છું" આ પ્રકારની તેને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ. અને વૈક્રિય કરતાં કરતાં પ્રથમ સમયમાં તે સર્વબંધક થયો. આ રીતે સર્વબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્તનું આવે છે જેનું આયુષ્ય પૂર્વકોટિ હોય છે, એવો જીવ સાત કે આઠ વખત સુધી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોમાં જ ઉત્પન્ન થતો હોય છે. સાતમાં કે આઠમા ભવમાં જ્યારે તે વૈક્રિયાવસ્થા પામે છે, ત્યારે ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધ કરીને દેશબંધ કરે છે. આ રીતે સર્વબંધનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર એક પૂર્વકોટિપૃથકત્વનું થાય છે. દેશબંધનું અન્તરાલ (અંતર) પણ સર્વબંધના અન્તરાલ પ્રમાણે જ સમજવું. એજ રીતે મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર અને દેશબંધાન્તર પણ સમજવું. ॥સૂ૦૫॥

મ ૪૧

વૈક્રિય શરીર ગમનાગમન વિષયક પ્રયોગબન્ધ કા વર્ણન

સૂત્રાર્થ–(जीवस्स णं भंते! वाउकाइयत्ते नो वाउकाइयत्ते पुणरवि वाउकाइयत्ते,वाउकाइयएगिंदिय वेउव्विय सरीरप्पओगबंधंतरं पुच्छा) હે ભદન્ત! કોઇ જીવ વાયુકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થયો હોય. ત્યાંથી મરીને તે વાયુકાયિક સિવાયની કોઇ અન્યપર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે અને ત્યાંથી ફરીને ફરીથી વાયુકાયિકોમાંજ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, તો એવી સ્થિતિમાં તે વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીરના પ્રયોગ બંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो एवं देसबंधंतरं वि) એવી સ્થિતિમાં વાયુકાયિક જીવનું સર્વબન્ધાન્તર ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્તનું અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળનું હોય છે. આ અનંતકાળ વનસ્પતિકાળની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. એજ પ્રમાણે દેશબન્ધાન્તરનો કાળ પણ સમજવો. (जीवस्स णं भंते! रयणप्पभापुढवि नेरइयत्ते णो रयणप्पभापुढवि नेरइयत्ते पुणरवि रयणप्पभापुढवि नेरइयत्ते पुच्छा) હે ભદન્ત! કોઈ જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં (પહેલી નરકમાં) નારકની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયો હોય, ત્યાંથી મરીને તે નારકપર્યાય સિવાયની કોઇ અન્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નારકની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, તો એવી સ્થિતિમાં એવા નારક જીવના વૈક્રિય શરીરપ્રયોગના સર્વબંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! એવા

નારક જીવના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનું (सव्वबंधंतरं) સર્વબન્ધાન્તર (जहण्णेणं) ઓછામાં ઓછું (दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं वणस्सइ कालो-देसबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहूत्तं) દસ હજાર વર્ષ કરતાં એક અધિક અન્તર્મુહૂર્તનું હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ (વધારેમાં વધારે) વનસ્પતિકાળ પર્યન્તનું હોય છે. તથા દેશબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું એક અન્તર્મુહૂર્તનું અને (उक्कोसेणं) વધારેમાં વધારે (अणंतं कालं वणस्सइकालो) અનંતકાળનું-વનસ્પતિકાળનું હોય છે. (एवं जाव अहे सत्तमाए-नवरं जा जस्स ठिई जहण्णिया सा सव्वबंधंतरं, जहण्णेणं अंतोमुहुत्तंमब्भहिया कायव्वा सेसं तं चेव) એજ પ્રમાણે નીચે સાતમી પૃથ્વી સુધીના વિષે સમજવું. પણ તેમાં એટલી જ વિશેષતા છે કે સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર જે નારકની જેટલી જઘન્યસ્થિતિ હોય છે એટલી જઘન્યસ્થિતિ કરતાં અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અધિક સમજવું. બાકીનું સમસ્ત કથન પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે જ સમજવું.

पंचिंदिय तिरिक्खजोणिय मणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं असुरकुमार नागकुमार जाव सहस्सार देवाणं एएसिं जहा रयणप्पभापुढवि नेरइयाणं-नवरं सव्वबंधंतरं जस्स जा ठिई जहन्निया सा अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा, सेसं तं चेव) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક અને મનુષ્યના સર્વબંધનું અંતર વાયુકાયિકોના સર્વબન્ધાન્તર પ્રમાણે સમજવું. જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના વિષયમાં કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે અસુરકુમાર, નાગકુમાર અને સહસ્રાર દેવો પર્યન્તના વિષયમાં સમજવું પરંતુ અહીં એટલી જ વિશેષતા છે કે તેમના સર્વબંધનું અંતર જેમની જેટલી સ્થિતિ છે, તે સ્થિતિ કરતાં અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અધિક સમજવું. બાકીનું સમસ્ત કથન પહેલાંની જેમ જ સમજવું. (जीवस्स णं भंते! आणयदेवत्ते, णो आणयदेवत्ते० पुच्छा) હે ભદન્ત ! આનત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલો કોઇ દેવ ત્યાંથી ચ્યવીને આનત દેવલોક સિવાયના અન્ય જીવોમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી આનત દેવલોકમાં દેવ થઇ જાય, તો એવી સ્થિતિમાં તે આનત દેવના વૈક્રિય શરીરના પ્રયોગ બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ? (गोयमा!) હે ગૌતમ !

(सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अट्ठारससागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, एवं जाव अच्चुए, नवरं जा जस्स जहन्निया ठिई सा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अट्ठारससागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहिया कायव्वा, सेसं तं चेव) સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ૧૮ સાગરોપમ કરતાં વર્ષપૃથકત્વ અધિક છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વનસ્પતિકાળ પર્યન્તનું છે, તથા દેશબંધનું જઘન્ય અંતર વર્ષપૃથકત્વનું અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર વનસ્પતિકાળ જેટલું હોય છે. આ પ્રમાણેનું કથન અચ્યુત પર્યન્તના દેવલોકના દેવો વિષે પણ સમજવું. પણ વિશેષતા એટલી જ છે કે સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર જેમની જેટલી સ્થિતિ હોય, તે સ્થિતિકાળ કરતાં વર્ષપૃથકત્વ અધિક સમજવું. બાકીનું સમસ્ત કથન આનત દેવના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. (गेवेज्जकप्पाइ यपुच्छा) હે ભદન્ત ! ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈક્રિય શરીર પ્રયોગબંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं कायव्वा, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो) અહીં સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર ૨૨ બાવીસ સાગરોપમ કરતાં વર્ષપૃથકત્વ અધિક છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનંતકાળનું—વનસ્પતિકાળ જેટલું છે. તથા દેશબંધનું જઘન્ય અંતર વર્ષપૃથકત્વનું છે અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર વનસ્પતિકાળ જેટલું છે. (जीवस्स णं भंते ! अणुत्तरोववाइय पुच्छा) હે ભદન્ત ! અનુત્તરૌપપાતિક દેવના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગ બંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं) અહીં સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર ૩૧ સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ કરતાં વર્ષપૃથકત્વ અધિક છે અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર સંખ્યાત સાગરોપમનું છે. (देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं) દેશબંધનું જઘન્ય અંતર વર્ષપૃથકત્વનું અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર સંખ્યાત સાગરોપમનું છે.

(एए सिं णं भंते ! जीवाणं वेउव्वियसरीरस्स देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाणं य कयरेकयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! વૈક્રિય શરીરના દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધક જીવોમાં કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ? ત્યાંથી લઇને કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે, ત્યાં સુધીનું પ્રશ્ન સૂત્ર ગ્રહણ કરવું. (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा असंखेज्जगुणा, अबंधगा अणंतगुणा) વૈક્રિયશરીરના સર્વબંધક જીવ સૌથી ઓછાં હોય છે, તેમના કરતાં દેશબંધક જીવ અસંખ્યાતગણા હોય છે. અને દેશબંધક કરતાં અબંધક જીવો અનંતગણા હોય છે.

હવે સૂત્રકાર વૈક્રિયશરીરબંધાન્તરને જ પ્રકારાન્તરે (બીજી રીતે) પ્રદર્શિત કરે છે

ટીકાર્થ–ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન–(जीवस्सणं भंते ! वाउक्काइयत्ते नोवाउकाइयत्ते पुणरविवाउक्काइयत्ते, वाउक्काइयएगिंदियवेउव्वियसरीरप्पओगबंधतरं पुच्छा" હે ભદન્ત ! જે જીવ પહેલાં વાયુકાયિક હોય, પછી ત્યાંથી મરીને અવાયુકાયિકોમાં (પૃથ્વીકાય આદિકોમાં) ઉત્પન્ન થઈ જાય અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી વાયુકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય, તો એવી પરિસ્થિતિમાં તે વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગબંધનું અન્તર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"गोयमा !" હે ગૌતમ "सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो" કોઈ જીવ પહેલાં વાયુકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થયો હોય, ત્યાંથી મરીને ફરીથી વાયુકાયિકમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય, તો એવી પરિસ્થિતિમાં તે વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગનો સર્વબન્ધાન્તર કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ અન્તર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંત કાળનો વનસ્પતિના કાળ જેટલો હોય છે. જેમ કે કોઇ વાયુકાયિક જીવે વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધ કર્યો, પછી ત્યાંથી મરીને તે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થઇ ગયો. ત્યાં તે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણરૂપ કાળ પર્યન્ત રહ્યો અને ત્યાર બાદ ત્યાંથી મરીને પુનઃ વાયુકાયિકોમાં જ ઉત્પન્ન થઇ ગયો. ત્યાં પણ કેટલાક ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ કાળ સુધી રહીને તેણે વૈક્રિયશરીરની પ્રાપ્તિ કરી ત્યાં પ્રથમ સમયમાં તે તેનો સર્વબંધક થયો–અહીં વૈક્રિયના સર્વબંધનું અંતર અનેક ક્ષુલ્લક ભવરૂપ રહ્યું, કારણ કે–એક અન્તર્મુહૂર્તમાં અનેક ક્ષુલ્લક ભવ કહ્યા છે. તેથી અનેકક્ષુલ્લક ભવો મળીને એક અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ કાળ થાય છે. આ રીતે આગલા અને આ સર્વબંધ વચ્ચેના જઘન્ય અંતર એક અંતર્મુહૂર્તનું આવી જાય છે. હવે તેનો ઉત્કૃષ્ટકાળ વનસ્પતિકાળરૂપ કેવી રીતે કહ્યો છે, તે સમજાવામાં આવે છે–વક્રિયશરીરવાળો કોઇ એક વાયુકાયિક જીવ મરીને વનસ્પતિકાય આદિકોમાં ઉત્પન્ન થઇ ગયો. ત્યાં તે અનંતકાળ સુધી રહ્યો. હવે ત્યાંથી મરીને જ્યારે તે વાયુકાયિક થઈને વૈક્રિયશરીરને પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે–એ પરિસ્થિતિમાં વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એટલું આવી જશે. આ રીતે દેશબંધનું જઘન્ય અંતર પણ એક અંતર્મુહૂર્તનું અને દેશબંધનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અનન્તકાળરૂપ–વનસ્પતિકાળ

રૂપ થાય છે. હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "जीवस्स णं भंते ! रयणप्पभा पुढवि नेरइयत्ते, णो रयणप्पभा नेरइयत्ते, पुच्छा" હે ભદન્ત ! કોઈ એક જીવ રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં નારકરૂપે ઉત્પન્ન થયો હોય, ત્યાંથી મરીને તે રત્નપ્રભા પૃથ્વી સિવાયની કોઈ અન્ય જગ્યાએ ઉત્પન્ન થઇ જાય. અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી તે નારક જીવના વક્રિયશરીરનું સર્વબંધાન્તર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"गोयमा' હે ગૌતમ ! "सव्वबंधंतरं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो" એવી સ્થિતિમાં પહેલી રત્નપ્રભા નામની પૃથ્વીના નારક જીવના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધાન્તરકાળ ઓછામાં ઓછો ૧૦ હજાર વર્ષ કરતા એક અધિક અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ હોય છે અને વધારેમાં વધારે વનસ્પતિકાળ પ્રમાણ હોય છે, જઘન્ય સર્વબંધાન્તરકાળ ૧૦ હજાર વર્ષ અને એક અંતર્મુહૂર્તનો શા માટે કહ્યો છે. તે હવે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે–રત્નપ્રભા નરકમાં નારકોનું જઘન્ય આયુ ૧૦ હજાર વર્ષનું હોય છે. તે કારણે ત્યાં સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ૧૦ હજાર વર્ષ પ્રમાણ સમજવું જોઇએ. પણ તેમાં એક અન્તર્મુહૂર્તનો વધારો બતાવવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે–જેમ કે કોઈ જીવ પહેલાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયો, ત્યાં તે ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે સર્વબંધક થઇ ગયો. ત્યાર બાદ તે ત્યાં જઘન્યાયુ પ્રમાણ (૧૦ હજાર વર્ષ સુધી) રહ્યો. પછી ત્યાંથી નીકળીને ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં જન્મ ધારણ કરીને એક અન્તર્મુહૂર્ત પર્યન્ત રહ્યો. ત્યાર બાદ ફરીથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જ નારક રૂપે ઉત્પન્ન થઈ ગયો–ત્યાં ઉત્પત્તિને પ્રથમ સમયે વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક થઈ ગયો. આ રીતે પૂર્વના સર્વબંધ અને હવેના સર્વબંધની વચ્ચે ઓછામાં ઓછું ૧૦ વર્ષ અને એક અંતર્મુહૂર્તનું અતંરાલ (અંતર) પડી જાય છે. હવે ઉત્કૃષ્ટ સર્વબંધાન્તર વનસ્પતિકાળ પ્રમાણ કેવી રીતે થાય છે તે સમજાવવામાં આવે છે—કોઈ જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયો અને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયમાં જ વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક થઇ ગયો, ત્યાંથી નીકળીને તે અનંત કાળ સુધી વનસ્પતિ આદિકોમાં રહ્યો, પુનઃ મરીને જ્યારે તે વૈક્રિયશરીર પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તેનો ઉત્કૃષ્ટ સર્વબંધકાળ વનસ્પતિકાલરૂપ અનંતકાળનો થઇ જાય છે. એજ પ્રમાણે પ્રથમ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકના વૈક્રિયશરીરના દેશબંધનું જઘન્ય અંતર અતંર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અતે ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનન્તકાળનું હોય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે "હે ભદન્ત ! શર્કરાપ્રભાથી લઇને સાતમી તમસ્તમા પ્રભા પૃથ્વી પર્યન્તના નારકોના વક્રિયશરીરનો સર્વબંધાન્તર અને દેશબંધાન્તર કાળ કેટલો હોય છે ? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "एवं जाव अहे सत्तमाए" પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધાન્તર તથા દેશબન્ધાન્તર કાળ જેટલો કહેવામાં આવ્યો છે તેટલો જ સર્વબન્ધાન્તર અને દેશબંધાન્તર કાળ સાતમી પૃથ્વી પર્યન્તના નારકના વૈક્રિયશરીરનો સમજવો. અહીં સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર ૧૦ હજાર વર્ષ કરતાં એક અધિક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ

અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનંત કાળનું કહ્યું છે, અને દેશબંધનું અંતર પણ એટલું જ કહ્યું છે. પરન્તુ શર્કરા આદિ નરકોમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે– “ जस्स जा ठिई जहण्णिया सा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तमब्महिया कायव्वा– सेसं तं चेव ” પહેલી નરકમાં જઘન્યસ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે, પહેલી નરકની જે એક સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, તે બીજી નરકમાં જઘન્ય સ્થિતિ સમજવી–બીજી નરકમાં જે ત્રણ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ છે, તે ત્રીજી નરકના નારકોની જઘન્યસ્થિતિ રૂપ છે. ત્રીજી નરકમાં જે સાત સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ હોય છે, એટલા જ કાળ પર્યન્તની ચોથી નરકના નારકોની જઘન્યસ્થિતિ હોય છે. ચોથી નરકમાં જે ૧૦ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ હોય છે, એટલા જ કાળની જઘન્યસ્થિતિ પાંચમી નરકમાં હોય છે. પાંચમી નરકમાં ૧૭ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ–સ્થિતિ હોવાથી છઠ્ઠી નરકમાં એટલી જ જઘન્યસ્થિતિ સમજવી. છઠ્ઠી નરકમાં ૨૨ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ હોવાથી સાતમી નરકમાં ૨૨ સાગરોપમની જઘન્યસ્થિતિ સમજવી. સાતમી નરકની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમની છે. આ રીતે જે નરકમાં જેટલી જઘન્યસ્થિતિ કહી છે તેના કરતાં એક અન્તર્મુહૂર્ત વધારે તે નરકના નારકોના વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર સમજવું. જેમકે બીજી નરકના નારકોની જઘન્યસ્થિતિ એક સાગરોપમની છે. તેથી તેમના વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધાન્તર કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ એક સાગરોપમકાળ કરતાં એક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ અધિક સમજવો, અને ઉત્કૃષ્ટ સર્વબંધાન્તરકાળ વનસ્પતિકાળ રૂપ અનંતકાળનો સમજવો. દેશબંધાન્તર કાળ પણ એજ પ્રમાણે સમજવો. ત્રીજી નરકના નારકોના વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધાન્તર કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ ત્રણ સાગરોપમ અને એક અન્તર્મુહૂર્તનો છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વનસ્પતિકાળ રૂપ અનંતકાળનો છે. એજ પ્રમાણે દેશબંધાન્તર કાળ પણ સમજવો. ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી નરકના નારકોનો સર્વબંધાન્તર કાળ જઘન્યની અપેક્ષાએ અનુક્રમે સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્તનો, ૧૦ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્તનો ૧૭ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્તનો, ૨૨ સાગરોપમ અને અંતર્મુહૂર્તનો

સમજવો. તેમનો ઉત્કૃષ્ટ સર્વબંધાન્તર કાળ વનસ્પતિ કાળરૂપ અનંતકાળનો સમજવો, અને તેમના વૈક્રિય શરીરનો દેશબંધાન્તર કાળ પણ સર્વબંધાન્તર કાળ જેટલો જ સમજવો.

"पंचिंदियतिरिक्खजोणिय मणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं" જેમ વાયુકાયિકોના વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધાન્તર કાળ ઓછામાં ઓછો અંતર્મુહૂર્તનો અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળનો કહ્યો છે, એજ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનો સર્વબંધાન્તર કાળ ઓછામાં ઓછો અંતર્મુહૂર્તનો અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળનો સમજવો. એજ પ્રમાણે તેમના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનું દેશબંધાન્તર પણ સમજવું.

(असुरकुमार, नागकुमार जाव सहस्सारदेवाणं एएसिं जहा रयणप्पभापुढवि नेरइयाणं) અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર આદિ ભવનપતિ દેવો વાનવ્યન્તર દેવો, તથા સૌધર્મ, ઇશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, લાન્તક, શુક્ર અને સહસ્રારના દેવોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર અને દેશ બંધાન્તર રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધાન્તરની જેમ ઓછામાં ઓછું ૧૦ હજાર વર્ષ કરતાં એક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ વધારે છે અને વધારેમાં વધારે વનસ્પતિ કાળરૂપ અનંતકાળનું છે.

હવે આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે—કોઇ જીવ પૂર્વોક્ત અસુરકુમારથી લઇને સહસ્રાર પર્યન્તના દેવોમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય, અને ત્યાંથી ચ્યવીને કોઈ અન્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય, વળી ત્યાંથી મરીને ફરીથી ઉપરોકત દેવપર્યાયમાં જ ઉત્પન્ન થઈ જાય, તો એવી પરિસ્થિતિમાં પહેલાના વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધ અને હવેના વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધની વચ્ચે જઘન્યની અપેક્ષાએ દસ હજાર વર્ષ અને એક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ પડી જાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વનસ્પતિ કાળરૂપ અનંતકાળનું અંતર પડી જાય છે. એજ પ્રમાણે તેમના વૈક્રિય શરીરના દેશબંધનું અંતરાલ (અંતર) પણ સમજવું. 'नवरं" પરન્તુ નારકો કરતાં અહીં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે—

(सव्वबंधंतरे जस्स जा ठिई जहन्निया सा अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा-सेसं तंचेव) અહીં જેમની જેટલી જઘન્યસ્થિતિ હોય છે, તે જઘન્યસ્થિતિમાં એક અન્તર્મુહૂર્ત ઉમેરીને તેમના સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર કહેવું જોઇએ. બાકીનું સમસ્ત કથન નારકોના કથન પ્રમાણે જ સમજવું. જેમકે અસુરકુમારથી લઇને સહસ્રાર પર્યન્તનો કોઈ દેવ ઉત્પત્તિ સમયમાં સર્વબંધ કરીને અને પોતાની જઘન્ય આયુસ્થિતિને ભોગવીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય, અને ત્યાં અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહીને મરણ પામે. મરીને તે એજ પૂર્વોકત દેવોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય અને ત્યાં તે વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધક થાય, તો આ સ્થિતિમાં તેના વૈક્રિય શરીરનું જઘન્ય સર્વબંધાન્તર તેની જઘન્યસ્થિતિ કરતાં એક અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ વધારે આવી જાય છે. ઉત્કૃષ્ટ અંતર જે અનંતકાળનું કહેવામાં આવ્યું છે, તે રત્નપ્રભાના નારકોની જેમ જ કહેવામાં આવ્યું છે. અસુરકુમારાદિકોની અને વાનવ્યન્તરોની જઘન્યસ્થિતિ

દસ હજાર વર્ષની છે અને જ્યોતિષિકોની જઘન્યસ્થિતિ પલ્યોપમના આઠમાં ભાગ પ્રમાણ છે. તથા સૌધર્મ આદિ કલ્પોમાં જઘન્યસ્થિતિ " **पलियमहियं दो सागर साहिया सत्तदस य चोद्दस य सत्तरस य** " આ પ્રમાણે છે-પહેલા દેવલોકમાં એક પલ્યોપમની, બીજામાં એક પલ્યોપમથી વધારે, ત્રીજા દેવલોકમાં બે સાગરોપમની, ચોથામાં બે સાગરોપમ કરતાં થોડી વધારે, પાંચમાં દેવલોકમાં સાત સાગરોપમની, છઠ્ઠામાં પણ સાત સાગરોપમની, સાતમાં દેવલોકમાં ૧૪ સાગરોપમની, આઠમામાં ૧૭ સાગરોપમની, નવમામાં ૧૮ સાગરોપમની, દસમામાં ૧૯ સાગરોપમની, અને અગિયારમાં દેવલોકમાં વીસ સાગરોપમની છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" **जीवस्स णं भंते ! आणय देवत्ते, णो आणयदेवत्ते, पुणरवि आणयदेवत्ते पुच्छा** " હે ભદન્ત ! કોઈ જીવ આનત દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થતો હોય, પછી ત્યાંથી ચ્યવીને આનત સિવાયના અન્ય દેવલોકાદિમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય, પછી ત્યાંથી મરીને ફરીથી આનત દેવલોકમાં જ દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઇ જાય તો એવી સ્થિતિમાં તે આનત દેવના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનું બંધાન્તર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! " **सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अट्ठारससागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अणंतंकालं वणस्सइ कालो** " કોઇ જીવ આનત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈને, ત્યાંથી ચ્યવીને અન્ય સ્થળે ઉત્પન્ન થાય અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી આનત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય, તો એવી પરિસ્થિતિમાં તેના વૈક્રિય શરીરનું સર્વબંધાન્તર જઘન્યની અપેક્ષાએ ૧૮ સાગરોપમ કરતાં અધિક વર્ષથપૃકત્વ પ્રમાણ (બેથી લઇને નવ વર્ષ પર્યન્તના સમયને વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણકાળ કહે છે) અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વનસ્પતિકાળ રૂપ અનંતકાળનું હોય છે. જેમકે કોઈ જીવ આનત કલ્પમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયો. તે પ્રથમ સમયમાં વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધક થઇને ત્યાં ૧૮ સાગરોપમ પર્યન્ત રહ્યો. પછી ત્યાંથી ચ્યવીને વર્ષપૃથકત્વ પર્યન્ત મનુષ્ય પર્યાયમાં રહીને ફરીથી આનત દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઈ ગયો અને ત્યાં પ્રથમ સમયમાં વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધક થયો. આ

રીતે પૂર્વના સર્વબંધ અને હવેના સર્વબંધની વચ્ચે ૧૮ સાગરોપમ અને વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણકાળનું અંતર પડી જાય છે. ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એવા જીવના સર્વબંધનું અંતર જે વનસ્પતિકાળ રૂપ કહ્યું છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—આનત દેવલોકમાંથી ચ્યવીને તે જીવ અનંતકાળ સુધી વનસ્પતિ કાય આદિકોમાં રહે છે અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી આનત દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આ રીતે તેના વૈક્રિય શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ સર્વબંધાન્તર કાળ અનંતકાળનો થઈ જાય છે. "देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइ कालो" આનત દેવલોકના દેવના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનું દેશબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણકાળનું અને વધારેમાં વધારે વનસ્પતિકાળ રૂપ અનંતકાળનું હોય છે.

આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે સમજવું–કોઈ આનત કલ્પવાસીદેવ દેશબંધક થઇને ત્યાંની સ્થિતિ સમાપ્ત કરીને વર્ષપૃથક્ત્વ પર્યન્ત મનુષ્ય પર્યાયમાં રહે અને ત્યાંથી મરીને આનત દેવલોકમાં જ ફરીથી ઉત્પન્ન થઈ જાય. ત્યાં પ્રથમ સમયમાં વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધ કરીને તે દ્વિતીયાદિ સમયોમાં દેશબંધક બની જાય છે. આરીતે પૂર્વના દેશબંધ અને હવેના દેશબંધની વચ્ચે જઘન્યની અપેક્ષાએ વર્ષપૃથક્ત્વનું અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંત કાળનું અંતર પડી જાય છે. એજ પ્રમાણે પ્રાણત, આરણ, અચ્યુત અને ગ્રૈવેયકવાસી દેવોના પણ વૈક્રિયશરીરનું સર્વબન્ધાન્તર અને દેશબન્ધાન્તર સમજવું. એજ વાત સૂત્રકારે "एवं जाव अच्चुए, नवरं जस्स जा जहण्णिया ठिई सा सव्वबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तमब्भहिया कायव्वा, सेसं तं चेव" આ સૂત્રકાર દ્વારા પ્રકટ કરી છે. અહીં સૂત્રકારે એ વાત પ્રકટ કરી છે કે આનત કરતાં અહીં આ પ્રમાણે વિશેષતા સમજવી જોઇએ–જે દેવની જેટલી જઘન્ય સ્થિતિ હોય, તે જઘન્ય સ્થિતિ કરતાં વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણ અધિક સર્વબંધાન્તર સમજવું. બાકીનું સમસ્ત કથન આનત દેવલોકના ભવોના કથન પ્રમાણે સમ-

જવું. પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત, એ અનુક્રમે દશમાં, અગિયારમાં અને બારમાં દેવલોક છે. તે દેવલોકના દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ અનુક્રમે ૧૯, ૨૦, અને ૨૧ સાગરોપમની કહી છે–તે દરેકની જઘન્યસ્થિતિમાં વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણ કાળ ઉમેરવાથી તે દરેકના સર્વબંધનું જઘન્ય અંતર આવી જાય છે. જેમ કે પ્રાણતવાસી દેવ પ્રથમ સમયમાં વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધ કરીને ૧૯ સાગરોપમ પર્યન્ત ત્યાં રહ્યો. ત્યાંથી ચ્યવીને વર્ષપૃથકત્વ પર્યન્ત મનુષ્ય પર્યાયમાં રહ્યો. ત્યાંથી મરીને ફરીથી પ્રાણત દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયો અને ત્યાં પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક થઈ ગયો. તો આ રીતે તેના પૂર્વના સર્વબંધ અને હવેના સર્વબંધની વચ્ચે ૧૯ સાગરોપમ અને વર્ષ-પૃથકત્વ પ્રમાણ જઘન્ય કાળનું અંતર પડી જશે. આ રીતે જ ગણતરી કરતા આરણ અને અચ્યુત દેવલોકના દેવોના વૈક્રિય શરીરનું જઘન્ય સર્વબંધાન્તર અનુક્રમે ૨૦ સાગરોપમ અને વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણ કાળનું તથા ૨૧ સાગરોપમ અને વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણ કાળનું આવી જાય છે. બાકીનું સમસ્ત કથન આનત દેવલોકના દેવોના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગના કથન પ્રમાણે સમજવું હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–"गेवेज्जकप्पाईय पुच्छा" હે ભદન્ત ! ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત દેવોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનું બંધાન્તર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે–"गोयमा" હે ગૌતમ ! "सव्वबंधंतरं जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अणंतं कालं–वणस्सइकालो" ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત દેવોના વૈક્રિયશરીર પ્રયોગનું સર્વબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું ૨૨ સાગરોપમ અને વર્ષપૃથકત્વ કાળ પ્રમાણ છે, અને વધારેમાં વધારે અંતર વનસ્પતિકાળરૂપ અનંતકાળનું છે. "देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं, उक्कोसेणं वणस्सइकालो" તથા ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત દેવોના વૈક્રિય શરીર પ્રયોગનું દેશબંધાન્તર ઓછામાં ઓછું વર્ષપૃથક્ત્વ પ્રમાણ કાળ રૂપ અને વધારેમાં વધારે વનસ્પતિકાળ રૂપ અનંતકાળનું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–"जीवस्स णं भंते ! अणुत्तरोववाइयपुच्छा" હે ભદન્ત કોઇ એક જીવ અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયો હોય. ત્યાંની સ્થિતિ સમાપ્ત કરીને તે અનુત્તર વિમાન સિવાયના કોઇ અન્ય સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય અને ત્યાંથી મરીને ફરીથી અનુત્તર વિમાનમાં જ જન્મ ધારણ કરે, તો એ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં તેના વૈક્રિયશરીરના બંધમાં કેટલા કાળનું અન્તર પડી જાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"गोयमा" હે ગૌતમ ! આવું બને ત્યારે તેના વૈક્રિયશરીરના સર્વબંધનું અંતર જઘન્યની અપેક્ષાએ ૩૧ સાગરોપમ અને વર્ષપૃથક્ત્વ પ્રમાણ થાય છે. "उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं" અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સંખ્યાત સાગરોપનું થાય છે. "देसबंधंतरं जहण्णेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं" અને તે દેવના વૈક્રિયશરીરપ્રયોગના દેશબંધનું ઓછામાં ઓછું અન્તર વર્ષપૃથકત્વ પ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે અંતર સંખ્યાત સાગરોપમ પ્રમાણ થાય છે. જેમ કે કોઈ જીવ અનુત્તર

વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં તેણે પ્રથમ સમયમાં વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધ કર્યો, અને ત્યાર બાદ દેશબંધ કર્યો. અને ત્યાંજ ૩૧ સાગરોપમ કાળ સુધી તે રહ્યો. પછી ત્યાંથી ચ્યવીને મનુષ્યપર્યાયમાં આવીને વર્ષપૃથક્ત્વ પર્યન્ત રહ્યો. અને ત્યાર બાદ ત્યાંથી મરીને અનુત્તર વિમાનમાં જ દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં પ્રથમ સમયમાં તે વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક થયો. આ રીતે પૂર્વના અને અત્યારના સર્વબંધ વચ્ચે જઘન્યની અપેક્ષાએ ૩૧ સાગરોપમ અને વર્ષપૃકૃથત્વ પ્રમાણ કાળનું અન્તર પડે છે-ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સંખ્યાત સાગરોપમનું તે સર્વબંધનું અંતર આવે છે, કારણ કે અનુત્તર વિમાનમાંથી ચ્યવીને જીવ અનંતકાળ સુધી આ સંસારમાં રહેતો નથી.

હવે સૂત્રકાર વૈક્રિયશરીરના દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધકોના અલ્પ બહુત્વનું કથન કરે છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે "एएसिंणं भंते ! जीवाणं वेउव्वियसरीरस्स देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?" હે ભદન્ત ! વૈક્રિયશરીરના દેશબંધકોમાં, સર્વબંધકોમાં અને અબંધકોમાં કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ? અધિક છે ? સમાન છે ? તથા વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"सव्वत्थोवा जीवा वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा असंखेज्जगुणा, अबंधगा अणंतगुणा" વૈક્રિયશરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે, કારણ કે સર્વબંધનો કાળ અલ્પ છે. તેમના કરતાં દેશબંધકો અસંખ્યાત ગણાં છે, કારણ કે સર્વબંધના કાળ કરતાં દેશબંધનો કાળ અસંખ્યાત ગણો છે. તથા તેમના કરતાં પણ અબંધકો અનંત ગણાં છે, કારણ કે તેના અબંધક સિદ્ધ જીવ અને વનસ્પતિકાયિક આદિ જીવ દેશબંધકો કરતાં અનંત ગણાં છે. ॥ સૂ૦૬ ॥

સૂત્રાર્થ–(आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! આહારક શરીરપ્રયોગબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (एगागारे पण्णत्ते) આહારક શરીરપ્રયોગ બંધ એક પ્રકારનો કહ્યો છે. (जइ एगागारे पण्णत्ते किं मणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे, किं अमणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे ?) હે ભદન્ત ! જો આહારકશરીરપ્રયોગબંધ એક જ પ્રકારનો હોય, તો શું મનુષ્ય સંબંધી આહારક શરીરપ્રયોગ બંધ એક પ્રકારનો કહ્યો છે કે અમનુષ્ય સંબંધી આહારક શરીરપ્રયોગબંધ એક પ્રકારનો કહ્યો છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (मनुस्साहारगसरिरप्पओगबंधे–णो अमणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे) આહારક શરીરપ્રયોગબંધ મનુષ્યોને જ હોય છે–તેથી એજ એક પ્રકારનો કહેવામાં આવ્યો છે, આહારક શરીર પ્રયોગબંધ મનુષ્ય સિવાયના અન્ય જીવોને તો હોતો જ નથી, તેથી તે વિષે તો કંઇ કહેવાનું જ નથી. (**एवं एए णं अभिलावेणं जहा ओगाहणसंठाणे जाव इड्ढीपत्त, पमत्त संजय सम्मदिट्ठि पज्जत्त संखेज्जवासाउयकम्म भूमिगगब्भवक्कंतिय मणुस्साहारगसरीरप्पओग बंधे–णो अणिड्ढीपत्तपमत्तसंजय जाव आहारगसरीरप्पओगबंधे**) આ રીતે આ અભિલાપ દ્વારા અવગાહના સંસ્થાન પદમાં કહ્યા પ્રમાણે (ઋદ્ધિપ્રાપ્ત પ્રમત્ત સંયત સમ્યક્દૃષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા, કર્મભૂમિજ મનુષ્યોમાં જ આહારક શરીરપ્રયોગ બંધ થાય છે. અનૃદ્ધિ પ્રાપ્ત પ્રમત્ત સંયતને (યાવત્) આહારક શરીર પ્રયોગ બંધ થતો નથી.) અહીં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું (आहारगसरीरप्पओग बंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! આહારક શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (वीरियसजोग सद्दव्वयाए जाव लद्धिं च पडुच्च आहारगसरीरप्पओगणामाए कम्मस्स उदएणं आहारगसरीरप्पओगबंधे) સવીર્યતા સયોગતા અને સદ્રવ્યતાથી, યાવત્ લબ્ધિને આશ્રિત કરીને આહારક શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી આ આહારક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે.

(आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત ! આહારક શરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધ રૂપ હોય છે, કે સર્વબંધ રૂપ હોય છે ? (गोयमा ! देसबंधे वि सव्वबंधे वि) હે ગૌતમ ! આહારક

શરીરપ્રયોગ બંધ દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધ રૂપ પણ હોય છે. (आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! આહારક શરીર પ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે? (गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं) હે ગૌતમ ! આહારક શરીર પ્રયોગનો સર્વબંધ એક સમય સુધી રહે છે અને દેશબંધ ઓછામાં ઓછો અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાં વધારે પણ અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે (आहारगसरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! આહારક શરીરના પ્રયોગબંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ ओसप्पिणीउस्सप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंतालोया, अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणं-एवं देसबंधंतरं वि) સર્વબન્ધાન્તરનો જઘન્યકાળ એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધીનો અને ઉત્કૃષ્ટકાળ અનંત કાળ પર્યન્તનો હોય છે. આ અનંતકાળમાં અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી વ્યતીત થઈ જાય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અનંતલોક-અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કરતાં સહેજ ન્યૂન પ્રમાણ હોય છે. એજ પ્રમાણે દેશ બંધાન્તર વિષે પણ સમજવું (एएसिं णं भंते ! जीवाणं आहारगसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! આહારક શરીરના દેશબંધકો, સર્વબંધકો અને અબંધકોમાં કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે 'યાવત્' કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा संखेज्जगुणा, अबंधगा अणंतगुणा) આહારક શરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછા છે, તેમના કરતાં દેશબંધક જીવો સંખ્યાતગણા છે, દેશબંધકો કરતાં અબંધકો અનંતગણા છે.

ટીકાર્થ-હવે સૂત્રકાર નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા આહારકશરીરપ્રયોગનું નિરૂપણ કરે છે-ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—"आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते कइविहे पण्णत्ते ?" હે ભદન્ત આહારકશરીરપ્રયોગબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "अगागारे पण्णत्ते" આહારક શરીર પ્રયોગબંધ એક જ પ્રકારનો કહ્યો છે. ઔદારિક આદિ પ્રયોગબંધની જેમ એકેન્દ્રિયાદિરૂપ અનેક પ્રકારનો તે હોતો નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે એકેન્દ્રિયથી લઇને સમસ્ત પંચેન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોને ઔદારિકશરીર હોય છે. ભિન્ન ભિન્ન જાતિવાળાઓમાં હોવાથી તેમાં ભિન્નતા (અનેક પ્રકારતા) આવી જાય છે. પણ આ પ્રકારની અનેક પ્રકારતા આ આહારકશરીરપ્રયોગબંધમાં હોતી નથી કારણ કે તે બધાનો મનુષ્યમાં જ સદ્ભાવ હોય છે. આ વિષયને સ્પષ્ટ કરવા માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—"जइ एगागारे पण्णत्ते किं मणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे, अमणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे ?" હે ભદન્ત ! જો તે આહારક શરીરપ્રયોગબંધ એક જ પ્રકારનો હોય, તો શું મનુષ્યનો આહારક શરીરપ્રયોગબંધ

એક પ્રકારનો કહ્યો છે, કે અમનુષ્યોનો આહારક શરીરપ્રયોગબંધ એક પ્રકારનો રહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" गोयमा " હે ગૌતમ ! " मणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे, नो अमणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे" જે આહારકશરીરપ્રયોગબંધ એક પ્રકારનો કહ્યો છે, તે મનુષ્યના આહારકશરીરપ્રયોગબંધ એક પ્રકારનો સમજવો-મનુષ્યનો આહરક શરીરપ્રયોગબંધ એક પ્રકાર સમજવો જોઇએ નહી, કારણ કે મનુષ્ય સિવાયના અન્ય જીવોમાં આહારક શરીરપ્રયોગબંધ થતો નથી. આ કારણે મનુષ્યોમાં જ તેનો સદ્ભાવ હોવાથી, અને એકેન્દ્રિયથી લઇને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય સુધીના જીવોમાં તેનો સદ્ભાવ નહીં હોવાથી-તેમાં એક વિધતા (એકજ પ્રકાર) પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

" एवं एएणं अभिलावेणं जहा ओगाहणसंठाणे जाव इड्ढीपत्त-पमत्तसंजयसम्मादिट्ठिपज्जत्त-संखेज्जवासाउयकम्मभूमिगगब्भवक्कंतियमणुस्साहारगसरीरप्पओगबंधे, णो अणिड्ढीपत्तपमत्त जाव आहारगसरीरप्पओगबंधे "

આ વિષયનું કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૧ માં અવગાહના સંસ્થાન પદમાં જે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ ગ્રહણ કરવું ત્યાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—" આ આહરક શરીરપ્રયોગબંધ એવા માણુસ દ્વારા થાય છે કે જે ઋદ્ધિ સંપન્ન સંયત હોય, સમ્યક્દૃષ્ટિ હોય છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં રહેનારો હોય, પર્યાપ્તક હોય, સંખ્યાતવર્ષના આયુષ્ય વાળો હોય, કર્મભૂમિજ હોય અને ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક (ગર્ભ જન્મવાળો) હોય-આ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળો હોવા છતાં ઋદ્ધિપ્રાપ્ત ન હોય એવા મનુષ્ય દ્વારા આ બંધ થતો નથી, કારણ કે આ આહારક શરીર પ્રયોગબંધ ઋદ્ધિપ્રાપ્ત છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી મુનિજન દ્વારા જ થાય છે. આ પ્રકારનું સમસ્ત કથન અહીં પણ તેના વિશે સંપૂર્ણરૂપે ગ્રહણ થવું જોઇએ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" आहरगरीरप्पओबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं " ? હે ભદન્ત ! કયા કર્મના ઉદયથી આ આહરકશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-" वीरियसयोगसद्दव्वयाए जाव लद्धिं च पडुच्च आहरगसरीरप्पओगणामाए कम्मस्स उदएणं आहारगसरीरप्पओगबंधे " વીર્યથી યુક્ત હોવાથી, યોગસહિત હોવાથી સદ્રવ્યરૂપ હોવાથી, પ્રમાદરૂપ કારણવાળા થવાથી, ઋદ્ધિસંપન્ન સંયત-છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી જીવના કર્મ, ભવ યોગ, આયુષ્ય અને આહરકશરીરપ્રયોગકરણ લબ્ધિની અપેક્ષાએ ઉદય પામેલા આહારકશરીરનામ કર્મના પ્રભાવથી આહરકશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" आहरगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ? " હે ભદન્ત આહરકશરીરપ્રયોગબંધ દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! देसबंधे वि सव्वबंधे वि " હે ગૌતમ ! આહારકશરીરપ્રયોગબંધ દેશબંધરૂપ પણ હોય છે અને સર્વબંધરૂપ પણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(आहारगसरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! આહારક શરીર પ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सव्वबंधे एक्कं समयं, देसबंधे जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं) આહારક શરીર પ્રયોગનો સર્વબંધ એક સમયનો હોય છે, તેનો દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક અન્તર્મુહૂર્તનો અને વધારેમાં વધારે પણ એક અન્તર્મુહૂર્તનો હોય છે. કારણ કે પ્રથમ સમયમાં જ આહારક શરીર પ્રયોગના સર્વબંધનો સદ્ભાવ રહે છે, તેથી તેના સર્વબંધનો કાળ એક સમયનો કહ્યો છે. દેશબંધનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટકાળ એક અન્તર્મુહૂર્તનો જે કહેવામાં આવ્યો છે, તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—ઋદ્ધિસંપન્ન છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી સંયત મનુષ્ય જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કાળની અપેક્ષાએ એક અન્તર્મુહૂર્ત સુધી જ આહારક શરીરથી યુક્ત રહે છે, ત્યારબાદ તે ઔદારિક શરીરને અવશ્ય ગ્રહણ કરી લે છે. આહારક શરીરનો અન્તર્મુહૂર્તના પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધ થાય છે અને ઉત્તર સમયોમાં દેશબંધ થાય છે. હવે સૂત્રકાર આહારક શરીર પ્રયોગબંધનું અંતર પ્રકટ કરે છે-આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે—

" आहारगसरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ? " હે ભદન્ત ! આહારક શરીર પ્રયોગબંધનું અંતરકાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! હે ગૌતમ ! (सव्वबंधंतरं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंतकालं अणंताओ उस्सप्पिणी, ओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अणंता लोगा अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूणं—एवं देसबंधंतरं वि) આહારક શરીરના સર્વબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્તનું હોય છે અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળનું હોય છે—તે અનંતકાળમાં અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી વ્યતીત થઇ જાય છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સર્વબંધનું અન્તર લોકપ્રમાણ હોય છે. તેમાં અર્ધા કરતાં થોડું ન્યૂન પુદ્ગલ પરાવર્તન થઈ જાય છે. હવે આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—મનુષ્યાહારક શરીર પામેલો જીવ તેના પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક હોય છે, અન્તર્મુહૂર્ત સુધી તે આહારક શરીરમાં રહીને તે ફરીથી ઔદારિક શરીરને ધારણ કરી લે છે, ત્યાં પણ તે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે-એટલામાં જો તેને સંશય આદિ દૂર કરવાના કારણભૂત આહારક શરીરની પુનઃ પ્રાપ્તિ થઈ જાય, તો તેને ગ્રહણ કરે છે. ત્યાં તે પ્રથમ સમયમાં તેનો સર્વબંધક થાય છે. આ પૂર્વના અને અત્યારના સર્વબંધની વચ્ચે એક અન્તર્મુહૂર્તનું જ અંતર પડી જાય છે. અહીં બે અન્તર્મુહૂર્તોને એક માનીને એક અન્તર્મુહૂર્ત કહી દેવામાં આવ્યું છે. ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અનંતકાળનું અંતર પડે છે. દેશબંધના અન્તર વિષે પણ એજ પ્રમાણે સમજવું. એટલે કે આહારક શરીરનું દેશબંધાન્તર ઓછામાં

ઓછું એક અન્તર્મુહૂર્તનું અને વધારેમાં વધારે અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કરતાં થોડું ન્યૂન હોય છે. હવે સૂત્રકાર આહારક શરીરના દેશબંધકો, સર્વબંધકો અને અબંધકોના અલ્પ બહુત્વનું પ્રતિપાદન કરવા નિમિત્તે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" **एएसिं णं भंते ! जीवाणं आहारगसरीरस्स देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाणं य कयरे कयरे हिंतो जाव विसेसाहिया ?** " હે ભદન્ત ! આ આહારક શરીરના દેશબંધકો, સર્વબંધકો અને અબંધકોમાંથી કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અધિક છે ? કયા જીવો કયા જીવોની બરાબર છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" **गोयमा !** " હે ગૌતમ ! (**सव्वत्थोवा जीवा, आहारग सरीरस्स सव्वबंधगा, देसबंधगा, संखेज्जगुणा, अबंधगा अणंतगुणा** " આહારક શરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે ? દેશબંધક જીવો તેમના કરતાં સંખ્યાતગણાં છે, અને અબંધક જીવો દેશબંધકો કરતાં અનંતગણાં છે. આહારક શરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછાં હોવાનું કારણ એ છે કે આહારક શરીરના સર્વબંધનો કાળ સૌથી ઓછો છે. દેશબંધનો કાળ ઘણો હોવાને કારણે દેશબંધકો સંખ્યાતગણાં છે. અસંખ્યાતગણાં એ કારણે નથી કે મનુષ્યરાશિ સંખ્યાતગણી જ છે. તેથી આહારક શરીરના દેશબંધક જીવો પણ સંખ્યાતગણાં જ છે—અસંખ્યાતગણાં નથી. આહારક શરીરના અબંધક જીવો દેશબંધકો કરતાં અનંતગણાં કહેવાનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે—સિદ્ધ, વનસ્પતિકાય આદિ જીવો આહારક શરીરના અબંધકો હોય છે. આહારક શરીરનો સદ્ભાવ કેવળ મનુષ્યોમાં જ હોય છે. એટલું જ નહી પણ બધાં મનુષ્યોમાં તેનો સદ્ભાવ હોતો નથી. સંયત મનુષ્યોમાં જ તેનો સદ્ભાવ હોય છે. તેઓમાં પણ કોઇ કોઇમાં કયારેક કયારેક જ તેનો સદ્ભાવ હોય છે. શેષકાળમાં શેષ જીવો અબંધક જ હોય છે. ॥ સૂત્ર ૭ ॥

તૈજસશરીરપ્રયોગબંધ વક્તવ્યતા—

" तेया सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? " ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(तेया सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીરપ્રયોગબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ! (गोयमा–पंचविहे पण्णत्ते तंजहा) હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે—(एगिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे, बेइंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे, तेइंदिय तेया सरीरप्पओग बंधे, जाव पंचिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे) (૧) એકેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ, (૨) દ્વીન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ, (૩) ત્રીન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ, (૪) ચતુરિન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ અને (૫) પંચેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ.

(एगिंदिय तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ? (एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे जाव पज्जत्तसव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणिय देवपंचिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे य, अपज्जत्त सव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइय जाव बंधे य) આ રીતે આ અભિલાપ દ્વારા પ્રજ્ઞાપનાના અવગાહના સંસ્થાન પદમાં જે જે ભેદો કહેવામાં આવ્યા છે, તે તે ભેદોનું કથન અહીં પણ કરવું જોઇએ—" પર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ પંચેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ અને અપર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવપંચેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ, " અહીં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું જોઇએ. (तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? " गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (वीरिय सजोग सद्दव्वयाए जाव आउयं च पडुच्च तेयासरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएणं तेया सरीरप्पओगबंधे) સવીર્યતા, સયોગતા અને સદ્દ્રવ્યતાથી, અને આયુષ્ય પર્યન્તના પૂર્વોક્ત કારણોને લીધે તથા તૈજસ શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ થાય છે.

(तेया सरीरप्पओग बंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (देसबंधे नो सव्वबंधे) તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ દેશબંધરૂપ જ હોય છે, સર્વબંધરૂપ હોતો નથી. (तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ કાળની અપેક્ષાએ કયાં સુધી રહે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दुविहे पण्णत्ते-तंजहा) કાળની અપેક્ષાએ તૈજસ શરીરપ્રયોગબંધના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યા છે-अणाइए वा अपज्जवसिए, अणाइए वा सपज्जवसिए) (૧) અનાદિ અપર્યવસિત, (૨) અનાદિ સપર્યવસિત. (तेयासरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं) અનાદિ અપર્યવસિત અને અનાદિ સપર્યવસિત, આ બન્ને પ્રકારના તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધનું અંતર હોતું નથી. (एएसिं णं भंते ! जीवाणं तेयासरीरस्स देसबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया ? હે ભદન્ત ! એ તૈજસ શરીરના દેશબંધકો અને અબંધકોમાંથી કોણુ કોના કરતાં અલ્પ છે ? (યાવત્) કોણુ કોના કરતાં વિશેષાધિક છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा तेयासरीरस्स अबंधगा अणंतगुणा) તૈજસ શરીરના અબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે, અબંધકો કરતાં દેશબંધકો અનંતગણાં છે.

ટીકાર્થ—વૈક્રિય તથા આહારક શરીરપ્રયોગબન્ધની પ્રરૂપણા કરીને હવે સૂત્રકાર નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધની પ્રરૂપણા કરે છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે (गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધના પાંચ પ્રકાર કહ્યાં છે. " तंजहा " તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(एगिंदिय तेयासरीरप्पओगबंधे) એકેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ, (बेइंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे) દ્વીન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ, (तेइंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे) તેઇન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ, (जाव पंचिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे) ચતુરિન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ અને પંચેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—(एगिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય તૈજસશરીર પ્રયોગબંધના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे जाव) હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અવગાહના સંસ્થાન નામના ૨૧ માં પદમાં ઉપર્યુક્ત એકેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ વિષયક આલાપક ક્રમથી ૨૪ દંડક વ્યપદેશ્ય ભેદ બતાવવામાં આવ્યા છે, જે નીચે પ્રમાણે છે

પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(एगिंदिय तेयासरीरप्पओगबंधे) એકેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ, (बेइंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे) દ્વીન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ, (तेइंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे) તેઇન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ, (जाव पंचिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे) ચતુરિન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ અને પંચેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—(एगिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય તૈજસશરીર પ્રયોગબંધના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे जाव) હે ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અવગાહના સંસ્થાન નામના ૨૧ માં પદમાં ઉપર્યુક્ત એકેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ વિષયક આલાપક ક્રમથી ૨૪ દંડક વ્યપદેશ્ય ભેદ બતાવવામાં આવ્યા છે, જે નીચે પ્રમાણે છે " પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તૈજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક રૂપ એકેન્દ્રિય તથા દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય, નૈરયિક, ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક, વૈમાનિક, નવગ્રૈવેયક, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત, દેવપંચેન્દ્રિય, આ જીવોનો તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ, (पज्जत्त सव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइ कप्पाईया वेमाणियदेवपंचिंदिय तेया सरीरप्पओगबंधे य)પર્યાપ્તક, સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવપંચેન્દ્રિયના તૈજસ શરીરનો પ્રયોગબંધ, તથા (अपज्जत्त सव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइय जाव बंधे) અપર્યાપ્તક સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરૌપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવપંચેન્દ્રિયના તૈજસશરીરનો પ્રયોગબંધ" પ્રજ્ઞાપનના અવગાહન સંસ્થાન પદમાં આ પ્રમાણે જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રકારનું પ્રતિપાદન અહીં પણ કરવું જોઇએ.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(तेया सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (वीरिय सजोगसद्दव्वयाए जाव आउयं च पडुच्च तेया सरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएणं तेया सरीरप्पओगबंधे) સવીર્યતાથી, સયોગતાથી, સદ્રવ્યતાથી, પ્રમાદરૂપ કારણથી, કર્મ, યોગ, ભવ અને આયુની અપેક્ષાએ અને તૈજસ શરીર નામ કર્મના ઉદયથી આ તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ થાય છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" तेया सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे " હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વબંધરૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ " देसबंधे " દેશબંધરૂપ હોય છે, " नो सव्वबंधे " સર્વબંધરૂપ નથી.

ભ૦ ૪૭

કારણ કે " अनादिसम्बंधे च ' આ સૂત્રાનુસાર આ તૈજસ શરીર જીવની સાથે અનાદિ કાળથી સંબંધિત છે. પ્રથમ સમયમાં તે પુદ્ગલોપાદાન રૂપ હોવાથી તૈજસ શરીરમાં સર્વબંધનો સદ્ભાવ અસંભવિત છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तेयासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवचिरं भवइ ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ ક્યાં સુધી રહે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा " હે ગૌતમ ! " दुविहे पण्णत्ते " તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે–" तं जहा " તે બે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—

(अणाइए वा अपज्जवसिए, अणाइए वा सपज्जवसिए) (૧) અનાદિ અપર્યવસિત (અનાદિ અનંત), (૨) અનાદિ સપર્યવસિત (અનાદિ સાન્ત). અભવ્ય જીવો અનાદિ અપર્યવસિત તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ કરે છે અને ભવ્ય જીવો અનાદિ સપર્યવસિત તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" तेया सरीरप्पओगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? " હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (अणाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अणाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं) અનાદિ અપર્યવસિત રૂપ જે તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ છે તેમાં અંતર (આંતરો) હોતો નથી, એજ પ્રમાણે અનાદિ સપર્યવસિત રૂપ જે તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ છે તેમાં પણ અંતર (આંતરો) પડતું નથી. કારણ કે સંસારી જીવનો તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ અનાદિ અપર્યવસિત રૂપે તથા અનાદિ સપર્યવસિત રૂપે સદા વિદ્યમાન (મોજૂદ) રહે છે. તેથી સમસ્ત સંસારી જીવ તેમનાથી વિનિર્મુક્ત (રહિત) નહીં રહેવાને કારણે તે બન્ને પ્રકારના તૈજસ શરીર પ્રયોગોમાં કાળની અપેક્ષાએ વ્યવધાન (અંતર) પડતું નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(एएसिं णं भंते ! जीवाणं तेया सरीरस्स देसबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીર પ્રયોગના દેશબંધકો અને અબંધકોમાંથી કોણ કોના કરતાં અધિક છે ? કોણ કોની બરાબર છે, અને કોણ કોના કરતાં વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा तेयासरीरस्स अबंधगा, देसबंधगा अणंतगुणा) તૈજસ શરીર પ્રયોગના અબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે, કારણ કે તેના અબંધક સિદ્ધો જ હોય છે. દેશબંધક જીવો અબંધકો કરતાં અનંતગણાં છે, કારણ કે સકળ સંસારી જીવ દેશબંધક છે, અને તે સંસારી જીવો સિદ્ધો કરતાં અનંતગણાં છે. ॥ સૂ. ૮ ॥

કાર્મણશરીરપ્રયોગ વક્તવ્યતા—

"कम्मा सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कम्मा सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! કાર્મણ શરીરપ્રયોગબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (अट्ठविहे पण्णत्ते) કાર્મણશરીરપ્રયોગના આઠ પ્રકાર કહ્યા છે, (तं जहा) જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—(णाणावरणिज्जकम्मा सरीरप्पओगबंधे, जाव अंतराइयकम्मासरीरप्पओगबंधे) જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીરપ્રયોગબંધથી લઈને અન્તરાય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ સુધીના કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધો અહીં ગ્રહણ કરવાના છે. (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! કયા કર્મના ઉદયથી જ્ઞાનવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ! (णाणपडिणीययाए, णाणणिण्हवणयाए, णाणंतराएणं, णाणप्पओसेणं, णाणच्चासायणाए, णाणविसंवायणाजोगेण, णाणावरणिज्ज कम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे) જ્ઞાન વિરૂદ્ધના આચરણથી, જ્ઞાનનો અપલાપ કરવાથી, જ્ઞાનવર્ધક સાધનોમાં અંતરાય નાખવાથી, જ્ઞાનની સાથે પ્રદ્વેષ કરવાથી, જ્ઞાનની અશાતના કરવાથી, જ્ઞાની જીવોની સાથે વિસંવાદ કરવાથી અને જ્ઞાનાવરણીયનામ કર્મનો ઉદય થવાથી જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગનો બંધ થાય છે.

(दरिसणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! દર્શનાવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગનો બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दंसणपडिणीययाए एवं जहा णाणावरणिज्जं, नवरं दंसणनामघेत्तव्वं जाव दंसणविसंवायणाजोगेणं दरिसणावरणिज्ज कम्मासरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएणं जावप्पओगबंधे) દર્શન વિરૂદ્ધનું આચરણ કરવાથી, દર્શનનો અપલાપ કરવાથી, દર્શન વર્ધક સાધનોમાં અન્તરાય નાખ-

વાથી, દર્શનની સાથે પ્રદ્વેષ કરવાથી, દર્શનની અશાતના કરવાથી અને દર્શન ધારક જીવોની સાથે વિસંવાદ કરવાથી જન્ય દર્શનાવરણીયકર્મના ઉદયથી દર્શનાવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગનો બંધ થાય છે. આ રીતે જેવાં જ્ઞાનાવરણીયનાં કારણો કહેવામાં આવ્યાં છે, એવાં જ કારણો દર્શનાવરણીયમા સમજવાના છે. પરન્તુ જ્ઞાનાવરણીયના આલાપકમાં ' જ્ઞાન ' પદને બદલે " દર્શન " પદ મૂકવાથી દર્શનાવરણીયનો આલાપક બની જાય છે.

(सायावेयणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત ! સાતાવેદનીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए, एवं जहा सत्तमसए दसमोद्देसए जाव अपरियावणयाए, सायावेयणिज्जकम्मासरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएणं सायावेयणिज्जकम्मा जाव बंधे) " પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરવાથી, ભૂતો ઉપર દયા કરવાથી " ઈત્યાદિ સાતમાં શતકના દુઃષમા ઉદ્દેશકમાં " પરિતાપના નહીં કરવા " પર્યન્તના જે જે કારણો કહ્યાં છે તે કારણોથી જન્ય સાતાવેદનીયનામ કર્મના ઉદયથી સાતાવેદનીય કાર્મણ શરીરપ્રયોગબંધ થાય છે.

(असायावेयणिज्ज पुच्छा) હે ભદન્ત ! અસાતાવેદનીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (परदुक्खणयाए, परसोयणयाए जहा सत्तमसए दुसमोद्देसए जाव परियावणयाए असायवेयणिज्जकम्मा०) અન્યને દુઃખ દેવાથી, અન્યને શોકયુક્ત કરવાથી, " ઇત્યાદિ કારણોથી લઇને " અન્યને પરિતાપિત કરવા " પર્યન્તના જેજે કારણો સાતમાં શતકના દુઃષમ નામના છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં આપવામાં આવ્યાં છે તે કારણોથી જન્ય અસાતાવેદનીયનામ કર્મના ઉદયથી અસાતાવેદનીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે. (मोहणिज्जकम्मासरीर पुच्छा) હે ભદન્ત ! મોહનીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (तिव्वकोहयाए तिव्वमाणयाए, तिव्वमायाए, तिव्वलोभाए, तिव्वदंसणमोहणिज्जयाए, तिव्वचारित्तमोहणिज्जयाए, मोहणिज्जकम्मासरीर जाव पओगबंधे) હે ગૌતમ ! તીવ્ર ક્રોધ કરવાથી, તીવ્ર માન કરવાથી, તીવ્ર માયા કરવાથી, તીવ્ર લોભ કરવાથી, તીવ્ર દર્શનમોહનીયના સદ્ભાવથી, તીવ્ર ચારિત્ર-

મોહનીયના સદ્ભાવથી, તથા મોહનીય કાર્મણશરીરપ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી મોમનીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાયછે.

(नेरइयाउय कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! पुच्छा) હે ભદન્ત ! નારકાયુષ્કકાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મમા ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (महारंभयाए, महापरिग्गहयाए, कुणिमाहारेणं, पंचिंदियवहेणं नेरइयाउयकम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं नेरइयाउयकम्मासरीर जाव पओगबंधे) ઘણો વધારે આરંભ કરવાથી, ઘણો જ વધારે પરિગ્રહ રાખવાથી, માંસનો આહાર કરવાથી, પંચેન્દ્રિય જીવોનો વધ કરવાથી તથા નારકયુષકાર્મણશરીરપ્રયોગનામ કર્મનો ઉદય થવાથી નારકયુષકાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે. (तिरिक्खजोणियाउय कम्मासरीरप्पओगपुच्छा) હે ભદન્ત ! તિર્યંચયોનિકાયુષકાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (माइल्लियाए, नियडिल्लयाए, अलियवयणेणं, कूडतुलकूडमाणेणं, तिरिक्खजोणियकम्मासरीर जाव प्पओगबंधे) માયાચારીમાં લીન રહેવાથી, કપટ કરવાથી, અસત્ય બોલવાથી, ઓછું તોળવાથી અને ઓછું માપવાથી, તથા તિર્યંચયોનિકાયુષકાર્મશરીરપ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી તિર્યંચયોનિકાયુષ કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે.

(मणुस्साउय कम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! મનુષ્યાયુ કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पगइभद्दयाए, पगइविणिययाए, साणुक्कोसयाए अमच्छरियोए, मणुस्साउय कम्मा जाव बंधे) પ્રકૃતિભદ્ર હોવાથી, વિનીત સ્વભાવવાળા હોવાથી, દયાળુ હોવાથી, નિરાભિમાની હોવાથી તથા મનુષ્યાયુષ કાર્મણશરીરપ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી મનુષ્યાયુષ કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે.

(देवाउयकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! દેવાયુષ કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सरागसंजमेणं, संजमासंजमेण, बालतवोकम्मेणं, अकामनिज्जराए, देवाउयकम्मासरीरजावप्पओगबंधे) સરાગસંયમથી, સંયમાસંયમથી, બાલતપથી, અકામનિર્જરાથી તથા દેવાયુષ કાર્મણશરીરપ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી દેવાયુષ કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે.

(सुभनामकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત! શુભનામ કાર્મણુશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (कायउज्जुयाए, भावुज्जुययाए, भासुज्जुययाए, अविसंवायणजोगेणं, सुभनामकम्मासरीर जावप्पओगबंधे) કાયની સરલતાથી, ભાવની સરલતાથી, ભાષાની સરલતાથી, યોગના અવિસંવાદથી તથા શુભનામ કાર્મણુશરીરપ્રયોનામ કર્મના ઉદયથી શુભનામકાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે. (असुभनामकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! અશુભનામ કાર્મણુશરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (काय अणुज्जुययाए, भावअणुज्जुययाए, भासाणुज्जुययाए, विसंवायणाजोगेणं असुभनाम-कम्मा जाव प्पओगबंधे) કાયની વક્રતા (અસરલતા) થી ભાવની વક્રતાથી, ભાષાની વક્રતાથી, યોગોની કુટિલતાથી તથા અશુભનામ કાર્મણુ શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી અશુભનામ કાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધ થાય છે. (उच्चागोय-कम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! ઉચ્ચગોત્ર કાર્મણુ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

(जातिअमएणं, कुल अमएणं, बलअमएणं, रूवअमएणं. तवअमएणं, सुय-अमएणं, लाभअमएणं, इस्सरियअमएणं, उच्चागोमकम्मासरीरप्पओगबंधे) હે ગૌતમ ! જાતિનો મદ નહીં કરવાથી, કુળનો મદ નહીં કરવાથી, બળનો મદ નહીં કરવાથી, રૂપનો મદ નહીં કરવાથી, તપનો મદ નહીં કરવાથી, શ્રુતનો મદ નહીં કરવાથી, ઐશ્વર્યનો મદ નહીં કરવાથી. અને ઉચ્ચગોત્ર કાર્મણુ શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી ઉચ્ચગોત્ર કાર્મ શરીર પ્રયોગબંધ થાય છે.

(नीयागोयकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! નીચગોત્ર કાર્મણુ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जातिमएणं, कुलमएणं, बलमएणं, जाव इस्सरियमएणं णीयागोयकम्मासरीर जाव प्पओगबंधे) જાતિ, કુળ, બળ, રૂપ, તપ, લાભ અને ઐશ્વર્યનો મદ કરવાથી અને નીચ-ગોત્ર કાર્મણુ શરીર પ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી નીચગોત્ર કાર્મણુ શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે. (अंतराइयकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! અન્તરાય કાર્મણુ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दाणंतराएणं, लाभंतराएणं, भोगंतराएणं उवभोगंतराएणं, वीरियंतराएणं अंतराइयकम्मा सरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएण अंतराइयकम्मासरीरप्पओगबंधे) દાનમાં અંતરાય કરવાથી, લાભમાં અંતરાય કરવાથી, ભોગમાં અંતરાય કર-વાથી, ઉપભોગમાં અંતરાય કરવાથી વીર્યમાં અંતરાય કરવાથી અને અન્તરાય કાર્મણુશરીરપ્રયોગનામ કર્મના ઉદયથી અંતરાયકાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ થાય છે,

(णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे !) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય શરીરપ્રયોગબંધ શું દેશબંધરૂપ હોય છે, કે સર્વ-બંધરૂપ હોય છે ? (गोयमा ! देसबंधे णो सव्वबंधे) હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણુશરીરપ્રયોગબંધ દેશબંધરૂપ છે, સર્વબંધરૂપ નથી. (एवं जावअंतराइय कम्मा-सरीरप्पओगबंधे वि) એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કાર્મણુશરીરપ્રયોગબંધથી લઇને અન્તરાય કાર્મણુશરીરપ્રયોગબંધપર્યન્તના બંધો પણ દેશબંધરૂપ છે, સર્વબંધ-રૂપ નથી (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?)

હે ભદન્ત! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ કયાં સુધી રહે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे दुविहे पण्णत्ते) જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે. (तंजहा) જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(अणाइए सपज्जवसिए, अणाइए अपज्जवसिए) (૧) અનાદિ સપર્યવસિત (૨) અનાદિ અપર્યવસિત. (एवं जहा तेयगस्स संचिट्ठणा, तहेव, एवं जाव अंतराइयकम्मस्स) તૈજસ શરીરનો જેવો સ્થિતિકાળ કહ્યો છે, એવો સ્થિતિકાળ અહીં પણ કહેવો જોઈએ. એજ પ્રમાણે અંતરાય પર્યન્તના કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધનો સ્થિતિકાળ સમજવો. (णाणावरणिज्जं कम्माँसरीरप्पओगबंधंतरेणं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું કહ્યું છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! अणाइयस्स एवं जहा तेयगसरीरस्स अंतरं तहेव, एवं जाव अंतराइयस्स) જ્ઞાનાવરણીયકાર્મણશરીરપ્રયોગબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ અનાદિ અનંત અને અનાદિ સાન્ત કહ્યું છે. જે પ્રમાણે તૈજસશરીરપ્રયોગબંધનું અંતર કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ કહેવું. જોઈએ. એજ પ્રમાણે અંતરાય પર્યન્તના કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધનું અંતર સમજવું. (एएसिणं भंते ! जीवाणं णाणावरणिज्जस्स देसबंधगाणं अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનાં દેશબંધક અને અબંધકોમાં કોણ કોના કરતાં અલ્પ છે ? અધિક છે ? સમાન છે ? અને વિશેષાધિક છે ?

(अप्पाबहुगं जहा तेयगस्स एवं आउयवज्जं जाव अंतराइयस्स) હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીરના અલ્પ બહુત્વનું જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રકારનું કથન આયુકર્મ સિવાયના અન્તરાય પર્યન્તના કર્મો વિષે સમજવું (आउयस्स पुच्छा) હે ભદન્ત ! આયુકર્મના દેશબંધક અને અબંધક જીવોમાં કોણ કોના કરતાં અલ્પ છે ? અધિક છે ? સમાન છે ? વિશેષાધિક છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा आउयस्स कम्मस्स देसबंधगा, अबंधगा संखेज्जगुणा) આયુકર્મના દેશબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે, અને આયુકર્મના અબંધક જીવો દેશબંધકો કરતાં સંખ્યાતગણાં છે.

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધની પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—' गोयमा ! अट्ठविहे पण्णत्ते-तंजहा " હે ગૌતમ ! કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધના નીચે પ્રમાણે આઠ પ્રકાર કહ્યા છે-(णाणावरणिज्ज कम्मासरीरप्पओग बंधे अंतराइय कम्मासरीरप्पओग बंधे) (૧) જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ, (૨) દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ (૩) વેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ, (૪) મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ (૫) આયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ, (૬) નામ કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ, (૭) ગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ અને (૮) અંતરાય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" णाणावरणिज्ज कम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ? " હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(नाणपडिणीययाए णाणणिण्हवयाए, णाणंतराएणं, णाणप्पओसेणं, णाणच्चासायणाए) હે ગૌતમ ! જ્ઞાનપ્રત્યનીકતાથી (એટલે કે શ્રુતજ્ઞાનાદિકના વિષયમાં અથવા ધર્મધર્મીના અભેદની અપેક્ષાએ શ્રુતજ્ઞાનાદિ વાળાઓના વિષયમાં પ્રતિકૂલ આચરણથી–એટલે કે શ્રુતજ્ઞાનાદિકની વિરૂદ્ધના આચરણથી અથવા શ્રુતજ્ઞાનાદિવાળાઓ પ્રત્યે વિરૂદ્ધ આચરણ કરવાથી), જ્ઞાનનો નિહ્નવ કરવાથી (કોઈ કોઇને પૂછે, અથવા શ્રુતજ્ઞાનાદિના સાધન માગે, ત્યારે જ્ઞાન અથવા જ્ઞાનનાં સાધનો પોતાની પાસે હોવા છતાં કલુષિત ભાવથી એમ કહેવું કે " હું જાણતો નથી, અથવા મારી પાસે તે વસ્તુ જ નથી, " તેનું નામ જ જ્ઞાનનિહ્નવ છે), અથવા શ્રુતપ્રદાતા ગુરુજનોના નિહ્નવથી–અપ-લાપથી, જ્ઞાનાન્તરાયથી, (કલુષિત ભાવથી કોઈની જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં અંતરાય ઊભો કરવાથી) જ્ઞાનદ્વેષથી, શ્રુતજ્ઞાનમાં અથવા શ્રુતાદિજ્ઞાનવાળા ગુરુજનોમાં અપ્રીતિ રાખવાથી, તથા શ્રુતાદિજ્ઞાનની અથવા શ્રુતાદિજ્ઞાનવાળા લોકોની અવહેલના કરવાથી, તથા " णाणविसंवायणा जोगेणं " જ્ઞાન અને જ્ઞાનીજનોને નિષ્ફળ બતાવવાની ચેષ્ટા કરતા રહેવાથી, આ બાહ્ય કારણોથી તથા અંતરંગ કારણરૂપ (णाणावरणिज्ज कम्मासरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं " જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી " णाणावरणिज्ज कम्मा सरीरप्पओगबंधे " જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ થાય છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જીવ જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો જે બંધ કરે છે, તે જ્ઞાનપ્રત્ય-નીકતા આદિ પાંચ બાહ્ય કારણોથી તથા જ્ઞાનાવરણીય શરીર પ્રયોગરૂપ કર્મના ઉદયથી કરેછે. હવે ગૌતમસ્વામી દર્શનાવરણીય કર્મના વિષયમાં પણ એવોજ પ્રશ્ન પૂછે છે-(दरिसणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?) હે ભદન્ત! દર્શનાવરણીય કાર્મણશરીરપ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (दंसणपडिणीययाए) દર્શન પ્રત્યનીકતાથી એટલે કે ચક્ષુદર્શનાદિ અથવા ચક્ષુદર્શનાદિવાળાજનો પ્રત્યે પ્રતિકૂલ આચરણ કરવાથી, " एवं जहा णाणावरणिज्जं " તથા જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધમાં જે કારણો કહેવામાં આવ્યાં છે તે કારણો દર્શ-નના વિષયમાં કરવાથી દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ થાય છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એવો છે કે–જેમ જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધમાં જ્ઞાનપ્રત્યનીકતા, જ્ઞાનનિહ્નવતા, જ્ઞાનાન્તરાય, જ્ઞાનપ્રદ્વેષ, જ્ઞાનાત્યાશાતના અને જ્ઞાનવિસંવાદન યોગ, એ છ બાહ્ય કારણો કહેવામાં આવ્યાં છે. એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધમાં પણ દર્શનપ્રત્યનીકતા, દર્શનનિહ્નવતા, દર્શનાન્તરાય, દર્શનપ્રદ્વેષ, દર્શનાત્યાશાતના, તથા દર્શનવિસં-

વાદન યોગ, એ છ બાહ્ય કારણો છે અને અંતરંગ કારણ દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ છે. આ બાહ્ય અને અંતરંગ કારણોથી, હે ગૌતમ! જીવ દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે. દર્શન પ્રત્યનીકતા અથવા જ્ઞાન પ્રત્યનીકતામાં દર્શનના વિષયમાં અથવા જ્ઞાનના વિષયમાં સામાન્ય રૂપે પ્રતિકૂલતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે, પરંતુ નિહ્નવ, અન્તરાય આદિ દ્વારા દર્શન અને જ્ઞાન પ્રત્યે વિશેષ રૂપે પ્રતિકૂલતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. જ્યારે જીવ જ્ઞાનના વિષયમાં કે જ્ઞાનીજનોના વિષયમાં પ્રત્યનીકતા, નિહ્નવ આદિનું આચરણ કરે છે, ત્યારે તે જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે. અને જ્યારે તે દર્શન અથવા દર્શનધારીઓના વિષયમાં તેમનો ઉપયોગ કરે છે, ત્યારે તે દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે. એજ વાત "नवरं दंसणपेत्तव्वं जाव दंसण-विसंवायणजोगेणं" આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે. તથા દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધમાં જે અંતરંગ કારણ છે. (दरिसणावरणिज्जकम्मा सरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएणं जाव प्पओगबंधे) તે આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. 'जावप्पओगबंधे" પદમાં જે "जाव" પદ મૂકવામાં આવ્યું છે. તેના દ્વારા "दर्शनावरणीय कार्मण शरीर" આટલો પાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(सायावेणिज्ज कम्मा सरीरप्पओग बंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं? હે ભદન્ત! સાતાવેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (पाणाणुकंपयाए, भूयाणुकंपयाए, एवं जहा सत्तमसए दुसमोद्देसए जाव अपरियावणयाए) પ્રાણાનુકંપાથી એટલે કે પ્રાણીઓ ઉપર અનુકંપા રાખવાથી, ભૂતો (વનસ્પતિકાયિકો) ઉપર દયા રાખવાથી અને સાતમાં શતકના દુઃષમ નામના છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં કહેલાં અપરિતાપના પર્યન્તના બાહ્ય કારણોથી તથા (सायावेयणिज्ज कम्मा सरीरप्पओग नामाए कम्मस्स उदएण) અંતરંગ કારણરૂપ સાતાવેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી "सायावेयणिज्ज कम्मा जाव बंधे" જીવને સાતાવેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ થાય છે. ઉપર્યુક્ત સાતમાં શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાંથી નીચેનો પાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે એમ સમજવું. (जीवानुकंपया, सत्वानुकंपया, बहूनां प्राणानां, भूतानां, जीवानां, सत्वानाम्, अदुःखनतया, अशोचनतया, अजूरणतया, अतेपनतया, अपिट्टनतया, अपरितापनतया) આ પદોનો અર્થ જિજ્ઞાસુઓએ તે ઉદ્દેશકમાંથી જાણી લેવો.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-(असाया वेयणिज्ज पुच्छा) હે ભદન્ત! અસાતા વેદનીય કાર્મણશરીરનો બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(परदुक्खणयाए, परसोयणयाए, जहा सत्तमसए दुस्समोद्देसए जाव परियावणयाए असायवेयणिज्ज कम्मा जाव प्पओगबंधे) હે ગૌતમ! સાતાવેદનીય કર્મબંધના જે કારણો કહ્યાં છે, તેના કરતાં વિરુદ્ધ

કારણોથી અસાતા વેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ થાય છે. આ કારણો સાતમાં શતકના છઠ્ઠા દુઃષમ નામના ઉદ્દેશકમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યાં છે. જેવાં કે પરને દુઃખ દેવાથી, અન્ય જીવોમાં શોક ઉત્પન્ન કરવાથી, યાવત્ " जूरणतया, तेपनतया, पिट्टनतया, परितापनतया " તેમને રિબાવવાથી, લાકડી આદિ વડે મારવાથી, અને પીડાદિ બાહ્ય કારણોથી તથા અંતરંગ કારણરૂપ અસાતા વેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ અસાતા વેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" मोहणिज्ज कम्मा सरीरप्पओग पुच्छा " હે ભદન્ત ! મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ જીવ કયા કારણે કરે છે ?

ઉત્તર—(तिव्वकोहयाए, तिव्वमाणयाए; तिव्वमायाए, तिव्वलोभाए, तिव्वदंसणमोहणिज्जयाए) હે ગૌતમ ! તીવ્ર ક્રોધથી (કષાય ચારિત્ર મોહનીયથી) અતિશય અભિમાનથી, અતિશય મોહથી, અત્યન્ત લોભથી, તીવ્ર દર્શન મોહનીયથી (અત્યન્ત મિથ્યાત્વથી), (तिव्वचारित्तमोहणिज्जयाए) તીવ્ર ચારિત્ર મોહનીયથી અને (मोहणिज्ज कम्मा सरीर जावप्पओगबंधे) મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે. અહીં " तिव्वचारित्तमोहणिज्जाए " તીવ્ર ચારિત્ર મોહનીયરૂપ જે કષાય મોહનીય છે તેના કરતાં ભિન્ન નોકષાયરૂપ ચારિત્ર મોહનીય ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ચારિત્ર મોહનીયના કષાય ચારિત્ર મોહનીય અને અકષાય ચારિત્ર મોહનીય, આ બે ભેદ છે. તેમાંના પહેલા ભેદનું કથન તો સૂત્રકારે " तिव्वकोहाए " આદિ પદો દ્વારા પ્રકટ કરી જ દીધું છે. હવે રહ્યું અકષાય ચારિત્ર મોહનીય. " तिव्वचारित्त मोहणिज्जाए " આ પદ દ્વારા તેનું કથન પણ કરવામાં આવ્યું છે.

આ રીતે તીવ્ર ક્રોધાદિકથી, તીવ્ર મિથ્યાત્વથી અને અકષાય ચારિત્ર મોહનીયથી અને મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગરૂપ કર્મના ઉદયથી આ જીવ મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(नेरइयाउयकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! पुच्छा) હે ભદન્ત ! નૈરયિક આયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (महारंभयाए, महापरिग्गहयाए, कुणिमाहारेणं, पंचिंदियवहेणं) અપરિમિત કૃષિ આદિ આરંભ કરવાથી, મહાપરિગ્રહ યુક્ત થવાથી–પરિગ્રહની મર્યાદા નહીં રાખવાથી, માંસાહાર કરવાથી, પંચેન્દ્રિય જીવોની હિંસા કરવાથી અને નૈરયિકાયુષ્ક કાર્મણશરીર પ્રયોગરૂપ કર્મના ઉદયથી જીવ નૈરયિકાયુષ્ક કાર્મણ શરીરપ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तिरिक्खजोणियाउयकम्मा सरीरप्पओगपुच्छा) હે ભદન્ત ! તિર્યંચયોનિકાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" ગોયમા " હે ગૌતમ ! (माइल्लियाए, नियडिल्लियाए, अलियवयणेणं, कूडतुलकूडमाणेणं, तिरिक्खजोणियकम्मा सरीर जाव प्पओगबंधे) પરવંચનરૂપ બુદ્ધિમત્તાથી, પરની વંચના કરવાની ચેષ્ટાથી એક માયા (કપટ) ને છુપાવવા માટે અને બીજી માયા (કપટ) ના આચરણરૂપ ગૂઢ માયાચારીથી, અસત્ય વચનોથી, ખોટાં તોલ માપ કરવાથી અને તિર્યંચયોનિકાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ તિર્યંચયોનિકાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" मणुस्साउयकम्मा सरीरपुच्छा " હે ભદન્ત ! મનુષ્યાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—' ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! (पगइभद्दयाए, पगइविणीययाए, साणुक्कोसयाए, अमच्छरियाए मणुस्साउय कम्मा जाव प्पओगबंधे) સરળ સ્વભાવવાળા હોવાથી-અન્ય જીવોને સંતાપ નહીં આપવાના સ્વભાવથી, વિનીત સ્વભાવના હોવાથી, દયાળુ હોવાથી, મત્સરભાવથી રહિત હોવાથી (બીજાના ગુણોને સહન ન કરવા તેનું નામ મત્સરતા છે અને મત્સરતાથી રહિત હોવું તેનું નામ અમત્સરતા છે), અને મનુષ્યાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગ રૂપ કર્મના ઉદયથી જીવ મનુષ્યાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(देवाउयकम्मा सरीरप्पओग पुच्छा) હે ભદન્ત ! દેવાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सरागसंजमेणं, संजमासंजमेणं वालतवोकम्मेणं, अकामनिज्जराए, देवाउयकम्मा सरीर जाव प्पओगबंधे) રાગ (આસક્તિ) યુકત સંયમને સરાગ સંયમ કહે છે. એવા સરાગ સંયમથી (કષાયયુક્ત સંયમથી), સંયમા સંયમથી (દેશવિરતિ રૂપ ચારિત્રથી), બાલતપથી (અજ્ઞાનમૂલ તપથી), અકામ નિર્જરાથી (ઇચ્છા વિના ક્ષુધાદિકો સહન કરવાથી) અને દેવાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક ઉદયથી જીવ દેવાયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(सुभनाम कम्मा सरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! દેવગત્યાદિરૂપ શુભનામ કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! (कायउज्जुययाए, भावुज्जुययाए, भासुज्जुययाए, अविसंवायणजोगेणं सुभनाम कम्मा सरीर जाव

प्पओगबंधे) કાયની ઋજુતાથી (સરલતાથી) અન્યને નહીં છેતરવા રૂપ કાયની ચેષ્ટાથી, ભાવની સરળતાથી, પરિણામોની સરલતાથી, ભાષાની સરલતાથી (પ્રિય વચનથી), અન્યને ઠગવાને માટે ભ્રમોત્પાદન રૂપ પ્રવૃત્તિ નહીં કરવાથી, અને શુભનામ રૂપ દેવગત્યાદિ રૂપ કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ શુભનામ કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असुभनाम कम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! અશુભ નામરૂપ નરકગત્યાદિ કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (कायअणुज्जुययाए, भावअणुज्जुययाए, भासणुज्जुययाए, विसंवायजोगेणं असुभनाम कम्मा जाव प्पओगबंधे) કાયની અસરલતાથી (અન્યની વંચના કરવા રૂપ કાય ચેષ્ટાથી), ભાવની અસરલતાથી (પરવંચના કરવા રૂપ માનસિક પ્રવૃત્તિથી), અત્યન્ત અપ્રિય ભાષણ રૂપ કઠોર વચનથી, અન્યને ઠગવાને માટે ભ્રમોત્પાદક વચનરૂપ પ્રવૃત્તિથી તથા અશુભ નામ કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ અશુભ નામ કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" उच्चागोयकम्मासरीर पुच्छा " હે ભદન્ત ! ઉત્તમ કુલ, વંશાદિ રૂપ ઉચ્ચ ગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जाति अमएणं, कुल अमएणं, बल अमएणं, रूव अमएणं, तव अमएणं, सुय अमएणं, लाभ अमएणं, ईस्सरिय अमएणं उच्चागोयकम्मासरीर जाव प्पओगबंधे) હે ગૌતમ ! જાતિનું અભિમાન નહીં કરવાથી, વંશરૂપ કુળનું અભિમાન નહીં કરવાથી, શક્તિનું અભિમાન

भ० ५१

નહીં કરવાથી, સૌંદર્યનું અભિમાન નહીં કરવાથી, તપસ્યાનો ગર્વ નહીં કરવાથી, શ્રુતજ્ઞાનનો ગર્વ નહીં કરવાથી, ઐશ્વર્ય (સમૃદ્ધિ) નો ગર્વ નહીં કરવાથી અને ઉચ્ચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ ઉચ્ચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(नीयागोयकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! નીચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जातिमएणं, कुलमएणं, बलमएणं जाव ईस्सिरियमएणं णीयागोय कम्मासरीर जाव प्पओगबंधे) " હું સર્વોત્તમ જાતિનો છું. " આ પ્રકારે જાતિનું અભિમાન કરવાથી, " મારૂં કુળ સર્વોત્તમ છે, " આ પ્રમાણે કુળનું અભિમાન કરવાથી, " હું સૌથી વધારે બળવાન છું, " આ પ્રમાણે શક્તિનો અહંકાર કરવાથી, " હું સૌથી વધારે સુંદર છું, " આ

પ્રમાણે સૌંદર્યનું અભિમાન કરવાથી, "હું ઘણી જ ઉગ્ર તપસ્યા કરનાર છું," આ પ્રમાણે તપનું અભિમાન કરવાથી, "હું શ્રુત સિદ્ધાંતોનો ઘણો જ જાણકાર છું," આ પ્રમાણે શ્રુતનું અભિમાન કરવાથી, લાભનું અભિમાન કરવાથી, "મારી પાસે ઘણી જ ધન-ધાન્યાદિ રૂપ સંપત્તિ છે," આ પ્રમાણે ઐશ્વર્યનો ઘમંડ કરવાથી અને નીચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ નીચગોત્ર કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(अंतराइकम्मासरीरपुच्छा) હે ભદન્ત ! આન્તરાયિક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (दाणंतराएणं, लाभंतराएणं, भोगंतराएणं, उवभोगंतराएणं, वीरियंतराएणं अंतराइय कम्मा सरीरप्पओगनामाए कम्मस्स उदएणं अंतराइयकम्मासरीरप्पओगबंधे) દાનાન્તરાયથી (દાનમાં વિઘ્ન નાખવાથી), લાભાન્તરાયથી (કોઇને ધનાદિકની પ્રાપ્તિ થવામાં વિઘ્ન નાખવાથી), ભોગાન્તરાયથી (એક વખત કામમાં આવે એવાં અન્નાદિના ભોગમાં હરકત ઊભી કરવાથી), ઉપભોગાન્તરાયથી (ઉપભોગની વસ્તુઓ-વસ્ત્રાદિકની પ્રાપ્તિમાં હરકત ઊભી કરવાથી), વીર્યાન્તરાયથી (શક્તિની પ્રકટતામાં હરકત ઊભી કરવાથી) અને અન્તરાય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામક કર્મના ઉદયથી જીવ આન્તરાયિક કાર્મણ શરીર પ્રયોગનો બંધ કરે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(णाणावरणिज्ज कम्मा सरीरप्पओगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे, सव्वबंधे) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ શું દેશબંધ રૂપ હોય છે ? કે સર્વબંધ રૂપ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! देसबंधे, णो सव्वबंधे) હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ દેશબંધ રૂપ જ હોય છે-સર્વબંધ રૂપ હોતો નથી. (एवं जाव अंतराइय कम्मा सरीरप्पओगबंधे वि देसबंधे, नो सव्वबंधे) એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય, એ બધાં કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ પણ દેશબંધ રૂપ જ હોય છે-સર્વબંધ રૂપ હોતા નથી. કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મો અનાદિ છે. તેથી પ્રથમ સમયમાં જ અનાદિ રૂપ તેમના યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થઇ જાય છે, તેથી અનાદિરૂપ તેમના સર્વબંધનો અભાવ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કાળની અપેક્ષાએ કયાં સુધી રહે છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે-"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (णाणावरणिज्जकम्मासरीरप्पओगबंधे दुविहे पण्णत्ते) જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ

શરીર પ્રયોગબંધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે. "तंजहा" જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(अणाइए सपज्जवसिए अणाइय अपज्जवसिए) (૧) અનાદિ સપર્યવસિત (અનાદિ સાન્ત) અને (૨) અનાદિ અપર્યવસિત (અનાદિ અનંત) (एवं जहा तेयगस्स संचिट्ठणा तहेव, एवं जाव अंतराइयकम्मस्स) પૂર્વોક્ત રીતે જેવી તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધની વક્તવ્યતાનું કથન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધની વક્તવ્યતા પણ સમજવી. એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય, આ કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધોની પણ વક્તવ્યતા સમજવી. આ વિષયમાં જે વિશેષતા છે તે આગળ પ્રકટ કરવામાં આવશે.

હવે સૂત્રકાર કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધના અન્તરની પ્રરૂપણા કરે છે— આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે (णाणावरणिज्ज कम्मा सरीरप्पओगबंधंतरेणं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધનું અંતર કાળની અપેક્ષાએ કેટલું છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! अणाइयस्स एवं जहा तेयगसरीरस्स अंतरं तहेव, एवं जाव अंतराइयस्स) અનાદિ સપર્યવસિત અને અનાદિ અપર્યવસિત તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધનું અંતર જેમ કહેવામાં આવ્યું નથી, એજ પ્રમાણે અનાદિ સપર્યવસિત અને અનાદિ અપર્યવસિત જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધનું પણ અંતર કહ્યું નથી. એજ પ્રમાણે અનાદિ સપર્યવસિત અને અનાદિ અપર્યવસિત દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધનું, વેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધનું મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધનું, આયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધનું, નામકાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધનું, ગોત્રકાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધનું અને અન્તરાય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધનું અન્તર પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યું નથી

હવે સૂત્રકાર તૈજસ પ્રયોગબંધ કરતાં કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધમાં જે વિશેષતા છે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન— एएसिं णं भंते ! जीवाण नाणवरणिज्ज कम्मस्स देसबंधगाण, अबंधगाण य कयरे कयरेहिंतो जाव अप्पा बहुगं जहा तेयगस्स एवं आउगवज्जं जाव अंतराइयस्स) ઈત્યાદિ. હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગના દેશબંધક જીવોમાં અને અબંધકોમા કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અધિક છે ? કયા જીવો કયા જીવોની બરાબર છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે

મહાવીરપ્રભુનો જવાબ—"गोयमा ! હે ગૌતમ ! જેમ તૈજસ શરીર પ્રયોગના અબંધકો સૌથી ઓછાં કહ્યાં છે અને દેશબંધકો અબંધકો કરતાં અનંતગણાં કહ્યાં છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગના અબંધક જીવો સૌથી

ઓછાં છે, અને દેશબંધકો અબંધકો કરતાં અનંતગણાં છે, એમ સમજવું. એજ પ્રમાણે આયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ સિવાયના બાકીના દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય કાર્મણ શરીર પ્રયોગના અબંધકો સૌથી ઓછાં છે અને દેશબંધકો અનંતગણાં છે એમ સમજવું.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" आउयस्स पुच्छा " હે ભદન્ત ! આયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગના દેશબંધકો અને અબંધકોમાં કોણ કોના કરતાં અલ્પ છે ? કોણ કોના કરતાં અધિક છે ? કોણ કોની બરાબર છે ? કોણ કોનાં કરતાં વિશેષાધિક છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा " હે ગૌતમ ! " सव्वत्थोवा जीवा आउयस्स कम्मस्स देसबंधगा, अबंधगा संखेज्जगुणा " આયુષ્ક કાર્મણ પ્રયોગના

ભ૦ ૫૨

દેશબંધકો સૌથી ઓછાં છે અને દેશબંધકો કરતાં અબંધકો સંખ્યાતગણાં છે, કારણ કે આયુષ્ક બંધનો અદ્ધાકાળ ઓછો છે-તે કારણે તેમાં અલ્પતા દર્શાવવામાં આવી છે. અને આયુષ્કબંધનો અબદ્ધાકાળ બહુગણો હોવાથી આયુષ્કના અબંધકો દેશબંધકો કરતાં સંખ્યાતગણાં બતાવ્યા છે.

શંકા—આયુષ્કના અબંધક જીવોને અસંખ્યાતગણાં કહેવા જોઇતા હતા. કારણ કે અસંખ્યાત જીવ આયુષ્કના અબંધક છે. તેથી આયુષ્કના અબંધક અસંખ્યાત જીવોની અપેક્ષાએ આયુષ્કનો અબંદ્ધાકાળ અસંખ્યાતગણો થઇ જાય છે. છતાં આયુષ્કના અબંધક જીવોને શા કારણે અસંખ્યાતગણાં કહ્યાં નથી ?

સમાધાન—અહીં આયુષ્કના અબંધક જીવોને જે સંખ્યાતગણાં કહેવામાં આવ્યા છે, તે અનંતકાયિક જીવોની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે, કારણ કે અનંતકાયિક જીવ સંખ્યાતાદ્ધાકાળ પર્યન્ત જીવિત રહે છે. તેથી આયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગના દેશબંધકો કરતાં અબંધકો સંખ્યાતગણાં કહ્યાં છે. જો આયુષ્ક કાર્મણ શરીર પ્રયોગના અબંધક જીવોમાં સિદ્ધાદિકોની પણ ગણતરી કરવામાં આવે, તો પણ તેના અબંધક જીવો દેશબંધક જીવો કરતાં સંખ્યાતગણાં જ રહે છે, કારણ કે અનંત સિદ્ધાદિક અબંધકોમાં પણ અનંત કાયિકાયુ બંધકોની અપેક્ષાએ અનંત ભાગતા જ રહેલી છે. જો અહીં એવો પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવે કે આયુના અબંધક થઇને પણ જીવ તેના બંધક હોય છે, તે પછી તેમનામાં શા માટે સર્વબંધનો સદ્ભાવ ન હોઈ શકે ? તો તેનું સમાધાન એવું છે કે જેટલી આયુકર્મની પ્રકૃતિયો તે જીવમાં અસતી–અબદ્ધ–દશાવાળી હોય છે, તે બધી અબદ્ધ–દશાવાળી આયુકર્મની પ્રકૃતિયોનો ઔદારિક આદિ શરીરની જેમ તે જીવો બંધ કરતા નથી–તેથી તેમના સર્વબંધનો સંભવ હોતો નથી. ॥ સૂત્ર ૯ ॥

ઔદારિક આદિ બંધોના પરસ્પરના સંબંધનું નિરૂપણ—

" जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स सव्वबंधे " ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स सव्वबंधे से णं भंते ! वेउव्विय सरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધ કરે છે, તે જીવ શું વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए) ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોતો નથી, પણ અબંધક જ હોય છે. (आहारगसरीरस्स किं बंधए अबंधए ?) હે ભદન્ત ? ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ શું આહારક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए) ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ આહારક શરીરનો બંધક હોતો નથી, અબંધક હોય છે. (तेयासरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ શું તૈજસ શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (बंधए, नो अबंधए) ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તૈજસ શરીરનો બંધક હોય છે, અબંધક હોતો નથી. (जइ बंधए किं देसबंधए, सव्वबंधए ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ જો તૈજસ શરીરનો બંધક હોય છે, તો શું તે તૈજસ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, કે સર્વબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (देसबंधए, नो सव्वबंधए) ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તૈજસ શરીરનો સર્વબંધક હોતો નથી, પણ દેશબંધક જ હોય છે. (कम्मासरीरस्स किं बंधए, अबंधए !) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ શું કાર્મણ શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (जहेव तेयगस्स, जाव देसबंधए नो सव्वबंधए) હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તૈજસ શરીરના બંધક જીવ પ્રમાણે જ કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, સર્વબંધક હોતો નથી. (जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स देसबंधे से णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! ઔદારિક શરીરના દેશબંધક જીવ શું વૈક્રિય શરરિનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए) ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક જીવ વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોતો નથી પણ અબંધક હોય છે. (एवं जहेव सव्वबंधे णं भणियं तहेव देसबंधेण वि भाणियव्वं) આ રીતે ઔદારિક શરીરના સર્વબંધના વિષયમાં જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન આગળ કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે ઔદારિક શરીરના દેશબંધના વિષયમાં પણ પ્રતિપાદન કરવું જોઇએ. (जाव कम्मगस्स ण)

આ રીતે " ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક જીવ, કાર્મણ શરીરનો સર્વબંધક હોતો નથી, પણ દેશબંધક હોય છે, " ત્યાં સુધીનું કથન કરવું જોઇએ.

(जस्स णं भंते ! वेउव्विय सरीरस्ससव्वबंधे से णं भंते ! ओरालिय सरीरस्स किं बंधए, अबंधए) હે ભદન્ત ! વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધ કરનારો જીવ શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए) વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક હોતો નથી પણ અબંધક હોય છે (आहारगसरीरस्स एवं चेव, तेयगस्स कम्मगास य जहेव ओरालिएणं समं भणियं तहेव भाणियव्वं जाव देसबंधए, नो सव्वबंधए) એજ પ્રમાણે આહારક શરીરના વિષયમાં પણ સમજવું. જેવી રીતે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, એજ પ્રમાણે વૈક્રિય શરીરનો સર્વબંધક જીવ પણ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક હોય છે એમ સમજવું. એવો જીવ તેમનો સર્વબંધક હોતો નથી, એમ સમજવું. (जस्सणं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए) હે ભદન્ત! જે જીવ વૈક્રિય શરીરનો દેશબંધક હોય છે, તે શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए-एवं जहा सव्वबंधे णं भणियं, तहेव देसबंधेण वि भाणियव्वं, जाव कम्मगस्स) વક્રિય શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક હોતો નથી પણ અબંધક હોય છે. આ પ્રમાણે જેવું કથન વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન વૈક્રિય શરીરના દેશબંધના વિષયમાં પણ કાર્મણ શરીર પર્યન્તના વિષયને અનુલક્ષીને કરવું જોઇએ. (जस्सणं भंते ! आहारगसरीरस्स सव्वबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ આહારક શરીરનો સર્વબંધક છે, તે શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! આહારક શરીરનો સર્વબંધક જીવ (नो बंधए, अबंधए) ઔદારિક શરીરનો બંધક હોતો નથી પણ અબંધક જ હોય છે. (एवं वेउव्वियस्स वि, तेयाकम्माणं जहेव

ओरालिएणं समं भणियं तहेव भाणियव्वं) એજ પ્રમાણે આહારક શરીરનો સર્વબંધક જીવ વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોતો નથી પણ અબંધક જ હોય છે. જેવી રીતે ઔદારિક શરીરના સર્વબંધક જીવને તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક કહેવામાં આવ્યો છે, એજ પ્રમાણે આહારક શરીરનો સર્વબંધક જીવ પણ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક જ હોય છે–સર્વબંધક હોતો નથી, એમ સમજવું.

(जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ આહારકશરીરનો દેશબંધક હોય છે ? તે શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

(एवं जहा आहारगसरीरस्स सव्वबंधे णं भणियं तहा देसबंधेण वि भाणियव्वं जाव कम्मगस्स) હે ગૌતમ ! આહારક શરીરના સર્વબંધને વિષે જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રકારનું કથન દેશબંધના વિષયમાં પણ સમજવું એટલે કે આહારક શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો અબંધક હોય છે–બંધક હોતો નથી. એજ પ્રમાણે આહારક શરીરનો દેશબંધક જીવ વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોતો નથી. આહારક શરીરનો દેશબંધક જીવ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક હોય છે–સર્વબંધક હોતો નથી.

(जस्सणं भंते ! तेयासरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ તૈજસ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, તે શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ (बंधए अबंधएवा) ઔદારિક શરીરનો બંધક પણ હોય છે અને અબંધક પણ હોય છે. (जइ बंधए किं देसबंधए सव्वबंधए ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ જો ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, તો શું તે તેનો દેશબંધક હોય છે, કે સર્વબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! તે ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક પણ હોય છે અને સર્વબંધક પણ હોય છે. (वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ શું વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (एवं चेव, एवं आहारगसरीरस्स वि) તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ વૈક્રિય શરી-

રનો દેશબંધક પણ હોય છે અને સર્વબંધક પણ હોય છે. એજ પ્રમાણે તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ આહારક શરીરનો દેશબંધક પણ હોય છે સર્વબંધક પણ હોય છે. (कम्मगसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ શું કાર્મણશરીરનો બંધક હોય છે ? કે અબંધક હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (बंधए नो अबंधए) તૈજસશરીરનો દેશબંધક જીવ કાર્મણશરીરનો બંધક હોય છે, અબંધક હોતો નથી. (जइ बंधए किं देसबंधए सव्वबंधए ?) હે ભદન્ત ! જો તે કાર્મણ શરીરનો બંધક હોય તો શું તે તેનો દેશબંધક હોય છે, કે સર્વબંધક હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (देसबंधए नो सव्वबंधए) તે તેનો દેશબંધક જ હોય છે, સર્વબંધક હોતો નથી.

(जस्सणं भंते ! कम्मगसरीरस्स देसबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स ?) હે ભદન્ત ! કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક જીવ શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? (जहा तेयगस्स वत्तव्वया भणिया, तहा कम्मगस्स वि भाणियव्वा, जाव तेयासरीरस्स जाव देसबंधए नो सव्वबंधए) હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીરનું જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન કાર્મણ શરીરના વિષયમાં પણ કરવું જોઈએ. "કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક જીવ તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જ હોય છે, સર્વબંધક હોતો નથી." ત્યાં સુધીનું પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવાનું છે.

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકારે ઔદારિક આદિ શરીરોના પરસ્પરના સંબંધની પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—"जस्स णं भंते ! ओरालिय सरीरस्स सव्वबंधे, से णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?" હે ભદન્ત ! જે જીવે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધ કર્યો હોય છે, તે જીવ શું વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ "नो बंधए, अबंधए" વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોતો નથી, પણ તે તેનો અબંધક હોય છે. કારણ કે એક સમયમાં ઔદારિક અને વૈક્રિય, આ બન્ને શરીરોનો બંધ જીવ કરતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(आहारगसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક છે, તે શું આહારક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ આહારક શરીરનો "नो बंधए, अबंधए" બંધક હોતો નથી પણ તે તેનો અબંધક હોય છે, તેનું કારણ પણ એ જ છે કે સાથે ઔદારિક અને આહારક આ બે શરીરોનો બંધ જીવ કરતો નથી. તૈજસ શરીરનો બંધ જીવને સંસાર દશા સુધી કાયમ રહે છે, તે કારણે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તેનો દેશબંધક થાય છે. તૈજસ શરીરનો સર્વબંધ હોતો જ નથી. એજ વાત નીચેના પ્રશ્નોત્તરોમાં સૂત્રકારે સ્પષ્ટ કરી છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"तेयासरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?" હે ભદન્ત ! જે જીવ ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક છે, તે શું તૈજસ શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુ તેનો ઉત્તર આપતા કહે છે-'गोयमा ! बंधए, नो अबंधए" હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તૈજસ શરીરનો બંધક હોય છે, અબંધક હોતો નથી. તે પ્રશ્નના અનુસંધાનમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે જો તે જીવ તેનો બંધક હોય છે, તો શું તે તેનો "देसबंधए सव्वबंधए ?" દેશબંધક હોય છે, કે સર્વબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-હે ગૌતમ ! (देसबंधए, नो सव्वबंधए) તે તેનો સર્વબંધક હોતો નથી પણ દેશબંધક જ હોય છે. એજ પ્રમાણે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ કાર્મણશરીરનો પણ દેશબંધક જ હોય છે, સર્વબંધક હોતો નથી, એજ વાત સૂત્રકારે-(कम्मासरीरस्स किं बंधए, अबंधए) ઈત્યાદિ પ્રશ્નોત્તરરૂપ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કરી છે. આ પ્રમાણે ઔદારિકશરીરના સર્વબંધને અનુલક્ષીને બાકીના વૈક્રિયાદિ શરીરોના બંધની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. હવે સૂત્રકાર ઔદારિકશરીરના દેશબંધની અપેક્ષાએ વૈક્રિય આદિ શરીરોના બંધની નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા પ્રરૂપણા કરે છે—

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન - जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स देसबंधे से णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ ઔદારિકશરીરનો દેશબંધક છે, તે શું વૈક્રિયશરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा !) ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए) ઔદારિકશરીરનો દેશબંધક જીવ વૈક્રિયશરીરનો બંધક હોતો નથી પણ અબંધક જ હોય છે. (जहेव सव्वबंधेणं भणियं तहेव देसबंधेण वि भाणियव्वं जाव कम्मगस्सणं) જેમ ઔદારિક શરીરના સર્વબંધવિષયક આલાપક દ્વારા વૈક્રિય આદિની બંધકતા અને અબંધકતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે, એજ પ્રમાણે ઔદારિકશરીરના દેશબંધની સાથે વૈક્રિય આદિ શરીરોની બંધકતા અને અબંધકતા સમજવી જેમ કે-ઔદારિકશરીરનો દેશબંધક જીવ આહારકશરીરનો બંધક હોતો નથી પણ અબંધક જ હોય છે. એજ પ્રમાણે એવો જીવ તૈજસશરીરનો દેશબંધક જ હોય છે-અબંધક હોતો નથી. એજ પ્રમાણે ઔદારિકશરીરનો દેશબંધક જીવ કાર્મણશરીરનો પણ દેશબંધક જ હોય છે-તે તેનો અબંધક અને સર્વબંધક હોતો નથી.

હવે સૂત્રકાર વૈક્રિયશરીરબંધ સાથે અન્યશરીરબંધોના સંબંધોનું નિરૂપણ કરવા નિમિત્તે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(जस्स णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधए, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક જીવ શું ઔદારિકશરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર-(गोयमा ! नो बंधए, अबंधए) હે ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક હોતો નથી, પણ તે તેનો અબંધક જ હોય છે. (आहारगसरीरस्स एवं चेव) એજ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક જીવ આહારકશરીરનો બંધક હોતો નથી. પણ તે તેનો અબંધક જ હોય છે. પરન્તુ (तेयगस्स कम्मगस्स य जहेव ओरालिए णं समं भणियं तहेव भाणियव्वं जाव देसबंधए नो सव्वबंधए) ઔદારિકશરીરનો સર્વબંધક જીવ જેવી રીતે તૈજસ અને કાર્મણશરીરનો દેશબંધક હોય છે એવું કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે વૈક્રિયશરીરનો સર્વબંધક જીવ પણ તૈજસ અને કાર્મણશરીરનો દેશબંધક જ હોય છે, તે તેમનો અબંધક કે સર્વબંધક હોતો નથી, એમ સમજવું.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ વૈક્રિયશરીરનો દેશબંધક હોય છે, તે શું ઔદારિકશરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो बंधए, अबंधए) વૈક્રિયશરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિકશરીરનો બંધક હોતો નથી. પણ તે તેનો અબંધક જ હોય છે. (एवं जहा सव्वबंधेणं भणियं तहेव देसबंधेण वि भाणियव्वं जाव कम्मगस्स) વૈક્રિયશરીરના સર્વબંધ વિષયક અભિલાપમાં અન્યશરીરોની બંધકતા અને અબંધકતા જે રીતે પ્રકટ કરવામાં આવી છે, એજ પ્રમાણે વૈક્રિય દેશબંધની સાથે પણ અન્ય શરીરોની બંધકતા અને અબંધકતા સમજવી. જેમકે વૈક્રિયશરીરનો દેશબંધક જીવ આહારક શરીરનો બંધક હોતો નથી-પણ અબંધકજ હોય છે. વૈક્રિયશરીરનો દેશબંધક જીવ કાર્મણ અને તૈજસશરીરનો દેશબંધકજ હોય છે-સર્વબંધક હોતો નથી.

હવે સૂત્રકાર આહારક શરીરબંધની સાથે અન્ય શરીરોની બંધકતા, અબંધકતા પ્રકટ કરવા માટે નીચેના પ્રશ્નોત્તરો આપે છે—

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स सव्वबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ આહારકશરીરનો સર્વબંધક હોય છે તે જીવ શું ઔદારિકશરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે-(गोयमा)

હે ગૌતમ! (नो बंधए, अबंधए) આહારકશરીરનો સર્વબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક હોતો પથી, પણ તે તેનો અબંધક જ હોય છે. (एवं वेउव्वियस्स वि) એજ પ્રમાણે આહારકશરીરનો સર્વબંધક જીવ વૈક્રિયશરીરનો પણ બંધક હોતો નથી, પણ અબંધક જ હોય છે. (तेयाकम्माणं जहेव ओरालिएणं समं भणियं, तहेव भाणियव्वं) જેવી રીતે ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક જીવ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરોનો દેશબંધક હોય છે, એજ પ્રમાણે આહારકશરીરનો સર્વબંધક જીવ પણ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરોનો દેશબંધક જ હોય છે-સર્વબંધક હોતો નથી.

હવે સૂત્રકાર આહારક શરીરના દેશબંધની સાથે અન્ય શરીરોના બંધની પ્રરૂપણા કરે છે-ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન-(जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત! જે જીવ આહારક શરીરનો દેશબંધક હોય છે તે જીવ શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं जहा आहारगसरीरस्स सव्वबंधेणं भणियं तहा देसबंधेण वि भाणियव्वं जाव कम्मगस्स) હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે આહારકશરીરના સર્વબંધ વિષયક આલાપકો દ્વારા બંધકતા અને અબંધકતાનું પ્રતિપ્રાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે આ આહારકશરીર સંબંધી દેશબંધ વિષયક આલાપકો દ્વારા બાકીનાં શરીરોની બંધકતા અને અબંધકતાનું પ્રતિપાદન કાર્મણ શરીરના દેશબંધ સુધી કરવું જોઇએ. જેમ કે—આહારક શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક હોતો નથી, પણ તેનો અબંધક જ હોય છે. એજ પ્રમાણે તે વૈક્રિયશરીરનો પણ બંધક હોતો નથી પણ અબંધક જ રહે છે. પરન્તુ આહારક શરીરનો દેશબંધક જીવ તૈજસ અને કાર્મણશરીરનો સર્વબંધક હોતો નથી, પણ ફક્ત દેશબંધક જ હોય છે. આ રીતે તે કાર્મણ અને તૈજસશરીરોના અબંધક હોતા નથી.

હવે સૂત્રકાર તૈજસ શરીરના દેશબંધની સાથે અન્ય શરીરોની બંધકતા કે અબંધકતાનું નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા પ્રતિપાદન કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! तेयासरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए) હે ભદન્ત ! જે જીવ તૈજસ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, તે શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " बंधए वा, अबंधए वा " તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક પણ હોય છે અને અબંધક પણ હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે વિગ્રહગતિમાં રહેલો જીવ તૈજસ શરીરથી યુક્ત તો રહે છે, પણ તે જીવ તે સમયે ઔદા-

રિક શરીરનો બંધક હોતો નથી—અબંધક હોય છે અને જે આવગ્રહ ગતિમાં રહેલો જીવ છે, તે તેનો બંધક હોય છે આ રીતે તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ અમુક પરિસ્થિતિમાં ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે અને અમુક પરિસ્થિતિમાં અબંધક પણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" जइ बंधए, किं देसबंधए, सव्वबंधए ? " હે ભદન્ત ! જો તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો બંધક થતો હોય, તો શું તે તેનો દેશબંધક થાય છે, કે સર્વબંધક થાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (देसबंधए वा, सव्वबंधए वा) તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક પણ હોય છે અને સર્વબંધક પણ હોય છે. ઉત્પત્તિપક્ષે-ત્યાં પ્રાપ્તિને પ્રથમ સમયે તે સર્વબંધક હોય છે અને દ્વિતીયાદિ સમયોમાં તે દેશબંધક હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ શું વૈક્રિય શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं चेव, एवं आहारगसरीरस्स वि) હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ ઔદારિક શરીરના બંધકની જેમ વૈક્રિય શરીરનો પણ દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધક હોય છે. એજ પ્રમાણે તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ આહારક શરીરનો પણ દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધક હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" कम्मगसरीरस्स किं बंधए, अबंधए ? " હે ભદન્ત ! જે જીવ તૈજસ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, તે શું કાર્મણ શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! તૈજસ શરીરનો દેશબંધક જીવ " बंधए नो अबंधए " કાર્મણશરીરનો બંધક હોય છે, અબંધક હોતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" जइ बंधए, किं देसबंधए, सव्वबंधए " હે ભદન્ત ! જો તૈજસશરીરનો દેશબંધક જીવ કાર્મણશરીરનો બંધક હોય છે, તે શું તે કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, કે સર્વબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! देसबंधए नो सव्वबंधए " હે ગૌતમ ! તે કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક જ હોય છે—સર્વબંધક હોતો નથી.

હવે સૂત્રકાર કાર્મણ શરીરબંધની સાથે અન્ય શરીરોના બંધોની નીચે પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે—

આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(जस्स णं भंते ! कम्मगसरीरस्स देसबंधे, से णं भंते ! ओरालिय

सरीरस्स बंधए, अबंधए ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક હોય છે, તે શું ઔદારિક શરીરનો બંધક હોય છે, કે અબંધક હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" जहा तेयगस्स वत्तव्वया भणिया, तहा कम्मगस्स वि भाणियव्वा, जाव तेयासरीरस्स जाव देसबंधए, नो सव्वबंधए " હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે તૈજસ શરીરની વક્તવ્યતા " ઔદારિકશરીરનો તે દેશબંધક પણ હોય છે, સર્વબંધક પણ હોય છે, અને અબંધક પણ હોય છે." આ આલાપકમથી કહેવામાં આવી છે, એજ પ્રમાણે કાર્મણશરીરનો બંધક જીવ પણ ઔદારિક શરીરનો દેશબંધક પણ હોય છે, સર્વબંધક પણ હોય છે અને અબંધક પણ હોય છે, એવું કથન સમજવું. એજ પ્રમાણે કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક જીવ વૈક્રિય શરીરનો અને આહારક શરીરનો દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધક હોય છે. પરન્તુ કાર્મણ શરીરનો દેશબંધક જીવ તૈજસ શરીરનો બંધક હોય છે-અબંધક હોતો નથી. વળી બંધક હોવા છતાં તે તેનો દેશબંધક જ હોય છે પણ સર્વબંધક હોતો નથી. ॥ સૂ. ૧૦ ॥

ઔરદારિક આદિ શરીરોં કે દેશબન્ધક, સર્વબન્ધક ઔર અબન્ધક કે અલ્પબહુત્વ કા કથન

ઔદારિક આદિ શરીરોના દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધકના
અલ્પબહુત્વની વક્તવ્યતા—

" एएसिं णं भंते ! सव्वजीवाणं ओरालिय, वेउव्विय, आहारग " ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(एएसिं णं भंते ! सव्वजीवाणं ओरालिय, वेउव्विय आहारग तेया कम्मा सरीरगाणं देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य, कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?) હે ભદન્ત ! આ ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ શરીરના દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધકોમાંથી કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ? અધિક છે ? બરાબર છે ? વિશેષાધિક છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा १,) (૧) સૌથી ઓછાં આહારક શરીરના સર્વબંધક જીવો છે, (तस्सचेव देसबंधगा संखेज्जगुणा २, वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा असंखेज्जगुणा ३, तस्सचेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा ४, तेयाकम्मगाणं अबंधगा अणंतगुणा दुण्ह वि तुल्ला ५) તેના દેશબંધક જીવો તેના કરતાં સંખ્યાતગણાં છે, તેના કરતાં વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધક જીવો અસંખ્યાતગણાં છે. વૈક્રિય શરીરના

સર્વબંધક જીવો કરતાં તેના દેશબંધક જીવો અસંખ્યાતગણા છે, તૈજસ અને કાર્મણ શરીરના અબંધક જીવો વૈક્રિયના દેશબંધકો કરતાં અનંતગણાં છે, પરન્તુ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરના અબંધકોની સંખ્યા સરખી છે. (ओरालियसरीरस्स सव्वबंधगा अणंतगुणा ६) ઔદારિક શરીરના અબંધક જીવો તેમના કરતાં (તૈજસ અને કાર્મણ શરીરના અબંધકો કરતાં) અનંતગણાં છે. (तस्सचेव अबंधगा विसेसाहिया ७, तस्सचेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा ८, तेया कम्मगाणं देसबंधगा, विसेसाहिया ९, वेउव्वियसरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया १० आहारगसरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया ११) ઔદારિકશરીરના અબંધક જીવો તેમના કરતાં વિશેષાધિક છે, તથા ઔદારિકશરીરના દેશબંધક જીવો અસંખ્યાતગણાં છે. તૈજસ અને કાર્મણશરીરના દેશબંધક જીવો વિશેષાધિક છે. વૈક્રિયશરીરના અબંધક જીવો વિશેષાધિક છે અને આહારકશરીરના અબંધક જીવો વિશેષાધિક છે (सेवं भंते ! सेवं भंते !) હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપે કહેલી વાત સર્વથા સત્ય જ છે.

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે ઔદારિક આદિ શરીરોના દેશબંધક આદિકોની અલ્પ બહુતાની નીચે પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરી છે—

આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(एएसिं णं भंते ! सव्वजीवाणं ओरालिय, वेउव्विय, आहारग, तेया कम्मा सरीरगाणं देसबंधगाणं, सव्वबंधगाणं, अबंधगाण य, कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया ?) હે ભદન્ત ! આ બધાં ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ શરીરના દેશબંધકો, સર્વબંધકો અને અબંધકોમાંથી કયા જીવો કયા જીવો કરતાં ઓછાં છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વધારે છે ? કયા જીવો કયા જીવોની બરાબર છે ? અને કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ?

મહાવીરપ્રભુનો ઉત્તર-"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा) આહારક શરીરના સર્વબંધક જીવો સૌથી ઓછાં છે.

તેનું કારણ એ છે કે આહારક શરીરના સર્વબંધક એવાં જીવો જ થઈ શકે છે કે જેઓ ચૌદપૂર્વધારી હોય છે અને તથાવિધ (તે પ્રકારના) આહારક શરીરનું નિર્માણ કરવાના પ્રયોજનવાળા હોય છે. આ કથનથી એવું સમજવું જોઇએ કે આહારક શરીરનું નિર્માણ જો કોઈ કરી શકતું હોય તો તે ચૌદ પૂર્વધારી જ કરી શકે છે પણ તે ચૌદ પૂર્વધારી ત્યારે જ તેનું નિર્માણ કરે છે કે જ્યારે તેનું નિર્માણ કરવાની તેને આવશ્યકતા પડે છે. આ શરીર વિશિષ્ટ લબ્ધિજન્ય હોય છે. તેથા તે લબ્ધિનો પ્રયોગ ચૌદ પૂર્વધારી ત્યારે જ કરે છે કે જ્યારે તેને સૂક્ષ્મ વિષયમાં સંદેહ ઉદ્ભવે છે, અને તે પોતે જ તે સંદેહનું નિવારણ કરી શકતો નથી તથા સમીપમાં કોઈ સર્વજ્ઞ પણ હોતા નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં ઔદારિક શરીરની મદદથી ક્ષેત્રાન્તરમાં રહેલા સર્વજ્ઞની પાસે જવાનું અશક્ય માનીને તે વિશિષ્ટ લબ્ધિનો તે સમયે તે પ્રયોગ કરે છે, અને એક હસ્તપ્રમાણ નાનકડું શરીર બનાવે છે, તે ઉત્તમાઙ્ગ (મસ્તક) થી પ્રકટ થાય છે, તે પુદ્ગલજન્ય હોય છે, સુંદર હોય છે, પ્રશસ્ત ઉદ્દેશ્યથી બનાવવામાં આવેલું હોવાથી નિરવદ્ય હોય છે, તથા અત્યન્ત સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે અવ્યાઘાતિ હોય છે. એવા શરીરથી તે અન્ય ક્ષેત્રમાં રહેલા સર્વજ્ઞ ભગવાનની પાસે પહોંચી જાય છે, અને તેમની પાસે પોતાના સંદેહાદિનું નિવારણ કરીને પોતાને સ્થાને પાછાં ફરી જાય છે. આ પ્રમાણેના કાર્યમાં માત્ર એક અન્તર્મુહૂર્તનો સમય જ લાગે છે. આહારક શરીરના સર્વબંધનો કાળ એક સમય પ્રમાણ જ છે.

(तस्सचेव देसबंधगा संखेज्जगुणा) આહારક શરીરના સર્વબંધકો કરતાં આહારક શરીરના દેશબંધકો સંખ્યાતગણાં છે, કારણ કે દેશબંધનો કાળ વધારે છે. (वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा असंखेज्जगुणा) આહારક શરીરના દેશબંધક જીવો કરતાં વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધક જીવો અસંખ્યાતગણાં છે. તથા (तस्सचेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा) વૈક્રિય શરીરના દેશબંધકો તેના (વૈક્રિય શરીરના) સર્વબંધકો કરતાં અસંખ્યાતગણાં છે, કારણ કે સર્વબંધના અદ્ધાકાળ કરતાં દેશબંધનો અદ્ધાકાળ અસંખ્યાતગણો હોય છે. અથવા જે પ્રતિપદ્યમાનક છે–વર્તમાનમાં તે શરીરને ગ્રહણ કરી રહ્યા હોય છે–તે સર્વબંધક છે, અને જેમણે તેને પહેલાં ધારણ કરી લીધું છે તેઓ દેશબંધક છે. આ

રીતે પ્રતિપદ્યમાનક જીવો કરતાં પૂર્વપ્રતિપન્નક જીવો વધારે છે, તેથી વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધકો કરતાં તેના દેશબંધક જીવો અસંખ્યાતગણાં છે, એવું કહેવામાં આવ્યું છે. (तेयकम्मगाणं अबंधगा अणंतगुणा दुण्ह वि तुल्ला) વૈક્રિય શરીરના દેશબંધકો કરતાં તૈજસ અને કાર્મણ શરીરના અબંધક જીવો અનંતગણાં છે. તેમના અબંધક તો સિદ્ધ જ છે. તે સિદ્ધ જીવો વૈક્રિય દેશબંધક જીવો કરતાં અનંતગણાં છે. તેનું કારણ એ છે કે વનસ્પતિ જીવો સિવાયના સમસ્ત જીવો કરતાં સિદ્ધ જીવો અનંતગણાં કહ્યાં છે. તૈજસ અને કાર્મણ, આ બન્નેના બંધકો એકબીજાની બરાબર છે. " ओरालियसरीरस्स सव्वबंधगा अणंतगुणा " ઔદારિક શરીરના સર્વબંધક જીવો અનંતગણાં છે, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તે વનસ્પતિ આદિ જીવોની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે. (तस्सचेव अबंधगा विसेसाहिया) ઔદારિક શરીરના સર્વબંધકો કરતાં અબંધકો વિશેષાધિક છે. તેમાં સિદ્ધ આદિ જીવ તથા વિગ્રહગતિના જીવો આવી જાય છે. તેમાં સિદ્ધ આદિ જીવો અત્યન્ત અલ્પ હોવાથી અહીં તેમની વાત કરવામાં આવી નથી. તથા નીચે બતાવ્યા અનુસાર વિગ્રહગતિવાળાં જીવો સર્વબંધકો કરતાં વધારે છે–આ રીતે સર્વબંધકો કરતાં ઔદારિક શરીરના અબંધક જીવોને વિશેષાધિક કહ્યા છે. (तस्सचेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा) ઔદારિક શરીરના દેશબંધક જીવો અબંધકો કરતાં અસંખ્યાતગણાં છે, કારણ કે વિગ્રહાદ્ધાકાળ કરતાં દેશબંધનો અદ્ધાકાળ અસંખ્યાતગણો છે. " तेयाकम्मागाणं देसबंधगा विसेसाहिया " તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીરોના દેશબંધક જીવો તેમના કરતાં વિશેષાધિક છે, કારણ કે સમસ્ત સંસારી જીવ તૈજસ અને કાર્મણશરીરોના દેશબંધક હોય છે. તેમાંથી જે વિગ્રહગતિના જીવો છે, તેઓ તથા જે ઔદારિકના સર્વબંધક જીવો છે, તેઓ અને વૈક્રિયાદિના બંધકજીવો ઔદારિક દેશબંધકો કરતાં અધિક છે. આ રીતે તૈજસ અને કાર્મણના દેશબંધક જીવો વિશેષાધિક કહ્યા છે.

(वेउव्वियसरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया) વૈક્રિય શરીરના અબંધક જીવો તેમના કરતાં વિશેષાધિક છે. કારણ કે વૈક્રિયના બંધક સામાન્ય રીતે દેવો અને નારકો જ હોય છે. બાકીના જીવો વૈક્રિયના અબંધક હોય છે. એવાં જીવોમાં દેવો અને નારકો સિવાયના જીવો અને સિદ્ધ જીવોને ગણવામાં આવે છે. તેમાંથી સિદ્ધ જીવોને તૈજસ આદિના દેશબંધકો કરતાં અધિક માનવામાં આવ્યાં છે–તેથી વૈક્રિય શરીરોના અબંધકોમાં તેઓ વિશેષાધિક થઇ જાય છે. (आहारगसरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया) આહારક શરીરના અબંધકો તેમના કરતાં વિશેષાધિક છે–કારણ કે આ આહારક શરીરનો સદ્ભાવ કેવળ મનુષ્યોમાં જ હોય છે, તથા વૈક્રિય શરીરનો સદ્ભાવ મનુષ્ય કરતાં ભિન્ન જીવોમાં પણ હોય છે. આ કારણે વૈક્રિય બંધકો કરતાં આહારક શરીરના બંધકો અલ્પ હોવાથી, વૈક્રિયના અબંધકો કરતાં આહારકના બંધકો વિશેષાધિક કહ્યાં છે. હવે આ ઉદ્દેશકનો ઉપસંહાર કરતા ગૌતમસ્વામી

મહાવીર પ્રભુના વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે કે-" सेवं भंते! सेवं भंते! હે ભદન્ત! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે યથાર્થ જ છે. આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ. ૧૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના આઠમાં શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૮-૯॥

દશવેં ઉદેશે કા સંક્ષિપ્ત વિવરણ

—શતક ૮ ઉદ્દેશક ૧૦—

આઠમાં શતકના ૧૦ માં ઉદ્દેશકના વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

શીલ જ કલ્યાણરૂપ છે, ઇત્યાદિ અન્યતીર્થિકોની માન્યતા, ચાર વિકલ્પો દ્વારા સ્વસિદ્ધાન્તની માન્યતાનું પ્રદર્શન, તથા તે દ્વારા દેશારાધક, દેશવિરાધક, સર્વારાધક અને સર્વવિરાધકનું પ્રતિપાદન. જ્ઞાનારાધના, દર્શનારાધના આદિ આરાધનાના પ્રકારોનું કથન. ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાના ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધના સાથેના અને ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધના સાથેના સંબંધનું કથન. ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધક જીવ કેટલા ભવ કરીને મોક્ષ કરશે? એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધક જીવ અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધક જીવ ક્યારે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે? મધ્યમ જ્ઞાનારાધક જીવ ક્યારે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે? મધ્યમ દર્શનારાધક જીવ અને મધ્યમ ચારિત્રારાધક જીવ ક્યારે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે? જઘન્ય જ્ઞાનારાધક જીવ, જઘન્ય દર્શનારાધક જીવ અને જઘન્ય ચારિત્રારાધક જીવ ક્યારે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે? આ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરોનું કથન આ ઉદ્દેશકમાં કરવામાં આવ્યું છે. પુદ્ગલ પરિણામના પ્રકારો-વર્ણપરિણામ, ગંધપરિણામ, રસપરિણામ, સ્પર્શપરિણામ અને સંસ્થાનપરિણામ-નું તથા તેમના ભેદોનું કથન. પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ, પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ અને અનંત પર્યન્તના પ્રદેશો શું એક દ્રવ્યરૂપ છે? કે દ્રવ્યના દેશરૂપ છે? ઇત્યાદિ આઠ પ્રશ્ન અને તેના ઉત્તરોનું પ્રતિપાદન. લોકાકાશના અને એક જીવના કેટલા પ્રદેશ છે? આ પ્રશ્ન અને તેના ઉત્તરનું કથન. નારકોથી લઇને વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવોની કર્મપ્રકૃતિયોનું કથન. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદ અનંત છે, એવું કથન. નૈરયિક જીવનો પ્રત્યેક પ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત છે એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર.

પ્રત્યેક જીવનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ દર્શનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત થઈ રહ્યો છે? એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીયના પરસ્પરના સંબંધનું કથન. જ્ઞાનાવરણીયના વેદનીય સાથેના સંબંધનું કથન, જ્ઞાનાવરણીય અને મોહનીયના પરસ્પરના સંબંધનું કથન, જ્ઞાનાવરણીય અને આયુકર્મના પરસ્પરના સંબંધનું કથન. એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય આદિની સાથેના વેદનીયાદિકોના સંબંધનું કથન. "જીવ પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે? નૈરયિક પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે? એવા પ્રશ્નો અને તેમના ઉત્તરોનું કથન. સિદ્ધ પુદ્ગલી નથી પણ પુદ્ગલ છે, એવું કથન.

શીલ શ્રુતાદિ કા નિરૂપણઆરા

શીલશ્રુતાદિ વક્તવ્યતા—

"रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी) રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા, યાવત્ ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે

भ ૫૭

પૂછ્યું-(अन्नउत्थियाणं भंते! एवमाइक्खंति जाव एवं परूवेंति-एवं खलु सीलं सेयं१, सुयं सेयं२, सुयं सेयं सीलं सेयं३,) હે ભદન્ત! અન્ય તીર્થિકો (અન્ય મતવાદીઓ) એવું કહે છે, 'યાવત્' એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે (૧) શીલ જ શ્રેયસ્કર છે, (૨) શ્રુત જ શ્રેયસ્કર છે, (૩) શીલ નિરપેક્ષ શ્રુત શ્રેયસ્કર છે અને શ્રુત નિરપેક્ષ શીલ શ્રેયસ્કર છે, (से कहमेयं भंते! एवं) તો હે ભદન્ત! એમની એ માન્યતા શું ખરી છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (जन्नं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति, जाव जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु) તે અન્યતીર્થિકો એવું જે કહે છે, તે તેમનું સમસ્ત કથન મિથ્યા-ખોટું છે. (अहं पुण गोयमा! एवमाइक्खामि, जाव, परूवेमि, एवं खलु मए चत्तारि पुरिस जाया पण्णत्ता) હે ગૌતમ! હું તો એવું કહું છું, 'યાવત્' એવી પ્રરૂપણા કરું છું કે ચાર પુરુષો એવાં હોય છે, (तंजहा) કે જેમના નીચે પ્રમાણે પ્રકાર પડે છે—(सीलसंपन्ने णामं, एगे णो सुयसंपन्ने१, सुयसंपन्ने णामं एगे नो सीलसंपन्ने२, एगे सीलसंपन्ने

वि सुयसंपन्ने वि एगे णो सीलसंपन्ने, णो सुयसंपन्ने४,) (१) શીલયુક્ત હોય છે પણ જ્ઞાનયુક્ત હોતો નથી, જ્ઞાનયુક્ત હોય છે પણ શીલયુક્ત હોતો નથી, (૩) શીલયુક્ત પણ હોય છે અને જ્ઞાનયુક્ત પણ હોય છે, (૪) શીલયુક્ત પણ હોતો નથી અને જ્ઞાનયુક્ત પણ હોતો નથી. (तत्थणं जे से पढमे पुरिसे जाए, से णं पुरिसे सीलवं असुयवं, उवरए, अविन्नायधम्मे, एस णं गोयमा! मए पुरिसे देसाराहए पण्णत्ते) તે ચાર પ્રકારના પુરુષોમાંથી જે પહેલા પ્રકારનો પુરુષ છે તે શીલવાળો તો હોય છે પણ શ્રુતવાળો હોતો નથી. એવો તે પુરુષ પાપાદિકથી નિવૃત્ત રહેવા છતાં પણ ધર્મને જાણતો નથી. હે ગૌતમ! એવા પુરુષને મેં દેશ (અંશતઃ) આરાધક કહ્યો છે. (तत्थ णं जे से दोच्चे पुरिस- जाए, से णं पुरिसे असीलवं सुयवं, अणुवरए विन्नायधम्मे-एस णं गोयमा! मए पुरिसे देसविराहए पण्णत्ते) બીજા પ્રકારનો જે પુરુષ છે તે શીલવાળો હોતો નથી પણ શ્રુતવાળો હોય છે. એવો તે પુરુષ પાપાદિકથી અનિવૃત્ત હોય છે, પણ ધર્મનો જ્ઞાતા હોય છે. હે ગૌતમ! એવા પુરુષને મેં દેશવિરાધક કહ્યો છે. (तत्थणं जे से तच्चे पुरिसजाए, से णं पुरिसे सीलवं सुयवं, उवरए विन्नायधम्मे-एस णं गोयमा! मए पुरिसे सव्वाराहए पण्णत्ते) ત્રીજા પ્રકારનો જે પુરુષ છે, તે શીલવાન પણ હોય છે અને શ્રુતવાન પણ હોય છે. એવો તે પુરુષ પ્રાણાતિપાત આદિથી નિવૃત્ત હોય છે અને ધર્મનો જ્ઞાતા હોય છે. હે ગૌતમ! એવા પુરુષને મેં સર્વારાધક કહ્યો છે. (तत्थणं जे से चउत्थे पुरिस जाए-से णं पुरिसे असीलवं असुयवं-अणुवरए, अविण्णायधम्मे-एस णं गोयमा! मए पुरिसे सव्वविराहए पण्णत्ते) ચોથા પ્રકારનો જે પુરુષ છે તે શીલ વિનાનો અને શ્રુત વિનાનો છે. એવો તે પુરુષ પાપાદિકોથી નિવૃત્ત પણ હોતો નથી અને ધર્મનો જ્ઞાતા પણ હોતો નથી. હે ગૌતમ! એવા પુરુષને મેં સર્વવિરાધક કહ્યો છે.

ટીકાર્થ—નવમાં ઉદ્દેશકમાં બંધાદિક પદાર્થોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આ બન્ધાદિકનો વિચાર શ્રુત શીલ સંપન્ન મનુષ્ય જ કરે છે. તેથી એજ શ્રુતાદિ સંપન્ન મનુષ્યાદિકોનો વિચાર કરવાને માટે સૂત્રકારે આ દસમાં ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ કર્યો છે. "रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी" રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. યાવત્ ગૌતમે આ પ્રમાણે પૂછયું-(અહીં "યાવત્" પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે-મહાવીર પ્રભુનાં દર્શન કરવા માટે તથા ધર્મોપદેશ સાંભળવા માટે પરિષદ નીકળી. તેમને વંદણા નમસ્કારાદિ કરીને તથા ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ વિખરાઇ ગઈ. ત્યારબાદ ધર્મતત્ત્વને સમજવાની જિજ્ઞાસાવાળા ગૌતમ સ્વામીએ ઘણા વિનયપૂર્વક બંને હાથ જોડીને નમસ્કાર કરીને મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો— "अन्नउत्थिया णं भंते! एवमाइक्खंति" હે ભદન્ત! અન્ય મતવાદીઓ એવું કહે છે, એવું ભાખે છે, એવી પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને એવી પ્રરૂપણા કરે છે (एवं खलु सीलं सेयं१, सुयं सेयं२, सुयं सेयं सीलं सेयं३) (१) શીલ જ શ્રેયસ્કર છે-લોકસિદ્ધ ન્યાયાનુસાર એ વાત નિશ્ચિત છે કે પ્રાણાતિપાતાદિ

વિરમણરૂપ અને ધ્યાન, અધ્યયનરૂપ જે શીલ છે, એજ અત્યન્ત પ્રશસ્ય-શ્લાધ્ય-છે. કારણ કે એજ પુરુષાર્થનું સાધક છે. અથવા "सेयं" નો અર્થ પુરુષાર્થ વિશેષના અભિલાષી દ્વારા સમાશ્રયણીય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કેટલાક અન્યતીર્થિકો એવું માને છે કે ક્રિયામાત્રથી જ અભીષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે. અને સાથે એવું પણ કહે છે કે જ્ઞાનનું કોઈ પ્રયોજન નથી જ્ઞાન દ્વારા અભીષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ થતી નથી. કારણ કે જ્ઞાન નિશ્ચેષ્ટ રૂપ હોય છે. કહ્યું પણ છે કે-(क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम्। यतः स्त्री भक्ष्य भोगज्ञो न ज्ञानात् सुखितो भवेत्) "ક્રિયા જ માણસોને ફળદાયક થાય છે, જ્ઞાન ફલદાયક થતું નથી. કારણ કે સ્ત્રી, ભક્ષ્ય અને ભોજનના જ્ઞાનવાળાને તેનું જ્ઞાન માત્ર જ સુખી કરતું નથી." તથા--

(जहा खरो चंदण भारवाही भारस्स भागी, न हु चंदणस्स ।
एवं खु नाणी चरणेण हीणो नाणस्स भागी न हु सोगईए)

જેમ ચન્દનનો ભારવાહી ગધેડો ચન્દનના ભારનો જ ભાગી થાય છે, ચન્દનનો ભાગી થતો નથી, એજ પ્રમાણે ચારિત્ર-ક્રિયાથી રહિત જ્ઞાની જ્ઞાનનો જ ભાગી થાય છે, સુગતિનો ભાગી થતો નથી. આ પ્રકારની માન્યતાને આધારે તેઓ એવી પ્રરૂપણા કરે છે કે શીલ જ શ્રેયસ્કર છે. તથા બીજા અન્યતીર્થિકો એવું કહે છે કે જ્ઞાન માત્રથી જ ઇષ્ટ અર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે. ક્રિયાથી થતી નથી-પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિરૂપ ચારિત્ર વડે અભીષ્ટ અર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી. કારણ કે જ્ઞાનરહિત જીવ ક્રિયાશાળી હોય તો પણ તેને ફલસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થતી જોવામાં આવતી નથી કહ્યું પણ છે કે—

विज्ञप्तिः फलदा पुंसां इत्यादि ।

વિજ્ઞપ્તિ (વિશિષ્ટ જ્ઞાન-સમ્યગ્જ્ઞાન) જ પુરુષોને ફલદાયી નીવડે છે. જ્ઞાનશૂન્ય (જ્ઞાનરહિત) ક્રિયા ફલપ્રદ નીવડતી નથી. જે વ્યક્તિ મિથ્યાજ્ઞાનથી પ્રવૃત્તિ કરે છે તેને તો ફલમાં વિસંવાદ જ જોવામાં આવે છે, તેથી એવું જ્ઞાન (મિથ્યાજ્ઞાન) ફલપ્રદ નીવડતું નથી. તથા-(पढमं नाणं तओ दया एवं चिट्ठइ सव्वसंजए, अन्नाणी किं काही ? किंवा नाही सेय पावयं) આ બધાં કથનને લક્ષ્યમાં રાખીને શ્રુત (શ્રુતજ્ઞાન) ને અન્યતીર્થિકોએ અત્યન્ત પ્રશસ્ય માન્યું છે. અથવા પુરુષાર્થના હેતુ (કારણ) રૂપ હોવાથી તેને જ આશ્રણીય ગણ્યું છે-શીલને નહીં.

ત્યારે કેટલાક અન્યતીર્થિકો પરસ્પર નિરપેક્ષ જ્ઞાન અને ક્રિયાને જ અભીષ્ટ અર્થનું સંપાદક ગણે છે. તેમની એવી માન્યતા છે કે ક્રિયારહિત અથવા જેમાં ક્રિયા ગૌણરૂપ છે એવું જ્ઞાન ફલદાયી નીવડે છે. તથા જે જ્ઞાનરહિત હોય છે-અથવા જેમાં જ્ઞાનનું મહત્વ ગૌણ હોય છે એવી ક્રિયા ફલદાયી નીવડે છે. કહ્યું પણ છે કે—किञ्चित् द्वेदमयं पात्रं इत्यादि ।

"કોઇ પાત્ર વેદમય-કેવળ વેદશાસ્ત્રના જ્ઞાતારૂપ પાત્ર-આવશે, કોઇ પાત્ર કેવળ તપોમય-તપશ્ચરણુ કરનાર આવશે, તે મને આ સંસાર સાગરમાંથી પાર કરી દેશે." આ શ્લોક દ્વારા પરસ્પર નિરક્ષેપ જ્ઞાન અને ક્રિયાઓમાં સંસારતારકતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. આ રીતે અન્ય મતવાદીઓએ કેવળ શ્રુત (જ્ઞાન) માં, કેવળ શીલમાં અને પરસ્પર નિરપેક્ષ શ્રુત અને શીલમાં શ્રેયસ્કરતા પ્રકટ કરી છે. ત્યારે કેટલાક અન્ય મતવાદીઓ એવું પણ કહે છે કે શીલમાં જે શ્રેયસ્કરતા છે તે મુખ્ય રૂપે છે અને શ્રુતમાં જે શ્રેયસ્કરતા છે તે ગૌણરૂપે છે, કારણુ કે શ્રુત શીલનું ઉપકારી હોય છે. ત્યારે કેટલાક અન્ય તીર્થિકો શ્રુતમાં મુખ્યરૂપે શ્રેયસ્કરતા માને છે અને શીલમાં ગૌણરૂપે શ્રેયસ્કરતા માને છે, કારણુ કે શીલ શ્રુતનું ઉપકારક હોય છે. આ બધી માન્યતાઓને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-"હે ભદન્ત! તે અન્યતીર્થિકોની તે માન્યતા શું સત્ય છે?"

મહાવીર પ્રભુ તે ત્રણ માન્યતાઓમાં મિથ્યાત્વ પ્રકટ કરવા નિમિત્તે અને તેમના સમુદાય પક્ષે સમ્યક્ત્વ પ્રકટ કરવાને માટે ગૌતમસ્વામીને કહે છે- "गोयमा!" હે ગૌતમ! "जं णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति, जाव जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु" અન્યતીર્થિકોએ એવી જે પૂર્વોક્ત માન્યતા કહી છે, પ્રજ્ઞાપિત કરી છે (યાવત્) અને પ્રરૂપિત કરી છે-તે તેમની માન્યતા મિથ્યા (અસત્ય ખોટી) છે. કારણુ કે માત્ર શીલથી, કે માત્ર જ્ઞાનથી, કે પરસ્પર નિરપેક્ષ શીલશ્રુતથી અભીષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી. તે ત્રણે સમુદાય પક્ષમાં જ (ત્રણેનો સાથે ઉપયોગ કરવાથી) ફલસિદ્ધિના કારણરૂપ બને છે. તેથી હે ગૌતમ! (एवमाइक्खामि जाव परूवेमि) હું તો એવું કહું છું, એવી પ્રજ્ઞાપના કરું છું. (યાવત્) એવી પ્રરૂપણા કરું છું કે શ્રુતયુક્ત શીલ જ શ્રેષ્ઠ છે. અહીં પૂર્વોક્ત 'યાવત્' પદથી "भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति" આ ક્રિયાપદોને તથા "जाव परूवेमि" માં આવેલા 'યાવત્' પદથી "भाषे, प्रज्ञापयामि" આ ક્રિયાપદોને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. હવે મહાવીર પ્રભુ પરસિદ્ધાન્તોનું ખંડન કરીને સ્વસિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરવા માટે નીચેનાં દૃષ્ટાન્તો આપે છે-(एवं खलु मए चत्तारि पुरिसजाया पण्णत्ता-तंजहा) હે ગૌતમ! આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવા માટે નીચેના ચાર પ્રકારના પુરુષોની મારા દ્વારા પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે-"सीलसंपन्ने णामं एगे, णो सुयसंपन्ने१," તે ચાર પ્રકારના પુરુષોમાંથી એક પ્રકાર એવો હોય છે કે જે શીલસંપન્ન તો હોય છે પણ શ્રુતસંપન્ન હોતો નથી. "सुय संपन्ने णामं एगे, नो सील संपन्ने" બીજો પ્રકાર એવો હોય છે કે જે શ્રુતસંપન્ન હોય છે પણ શીલસંપન્ન હોતો નથી. (एगे सीलसंपन्ने वि, सुयसंपन्ने वि) ત્રીજો પ્રકાર એવો હોય છે કે જે શીલસંપન્ન પણ હોય છે અને શ્રુતસંપન્ન પણ હોય છે. (एगे णो सील-संपन्ने णो सुयसंपन्ने) તથા ચોથો પ્રકાર એવો હોય છે કે જે શીલસંપન્ન પણ હોતો નથી અને શ્રુતસંપન્ન પણ હોતો નથી. (तत्थणं जे से पढमे पुरिस

जाए से णं पुरिसे सीलवं असुयवं, उवरए अविन्नायधम्मे) આ ચાર પ્રકારના પુરુષોમાંથી જે પહેલા પ્રકારના પુરુષો છે, તેઓ શીલવાન હોય છે પણ શ્રુતવાન હોતા નથી. આ પ્રકારના પુરુષો બુદ્ધિપૂર્વક પાપથી નિવૃત્ત હોય છે, પણ તેઓ ભાવ શ્રુતજ્ઞાનથી અવિજ્ઞાત (અનભિજ્ઞ) રહે છે. એવાં જીવોને બાલતપસ્વી (જ્ઞાનરહિત તપશ્ચરણ કરનાર) ગણવામાં આવે છે. ધર્મતત્વથી રહિત અનિશ્ચિત તપશ્ચરણમાં તેઓ લીન રહે છે. અથવા તેઓ પોતે જ અગીતાર્થ છેદ સૂત્રથી અનભિજ્ઞ હોય છે. તે કારણે " एस णं गोयमा ! मए पुरिसे देसाराहए पण्णत्ते " હે ગૌતમ ! આ પહેલા પ્રકારના પુરુષોને મેં દેશારાધક કહ્યા છે. (देशं स्तोकं अल्पं मोक्षमार्गस्याशयं आराधयतीति देशाराधकः " આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર તે મોક્ષમાર્ગના આશયની પૂર્ણરૂપે આરાધના કરતો નથી, પણ અલ્પ (દેશ) રૂપે આરાધના કરે છે. દેશરૂપે આરાધના કરવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે તે સમ્યગ્જ્ઞાનથી રહિત હોય છે અને ક્રિયામાં તત્પર રહે છે. " ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः " મોક્ષની પ્રાપ્તિ જીવને જ્ઞાન અને ક્રિયા, આ બન્નેની આરાધનાથી થાય છે. પરન્તુ આ પહેલા પ્રકારનો પુરુષ તો જ્ઞાનથી અનભિજ્ઞ રહીને કેવલ ક્રિયા કરવામાં જ લીન રહે છે, તેથી તેને મોક્ષમાર્ગના આશયનો અલ્પરૂપે-(અંશતઃ) આરાધક કહ્યો છે.

(तत्थ णं जे से दोच्चे पुरिसजाए, से णं पुरिसे असीलवं सुयवं अणुवरए विन्नायधम्मे) પૂર્વોક્ત ચાર પુરુષોમાંથી જે બીજો પુરુષ કહ્યો છે તે શ્રુતવાન હોય છે પણ શીલરહિત હોય છે. આ પ્રકારનો પુરુષ પાપથી અનિવૃત્ત હોય છે, પણ ધર્મતત્ત્વનો જ્ઞાતા હોય છે. આ પ્રકારનો પુરુષ ચોથા ગુણસ્થાનવર્તી અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે. તેનું જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ હોય છે. તેથી (एसणं गोयमा ! मए पुरिसे देसविराहए पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! એવા પુરુષને મેં દેશ-વિરાધક કહ્યો છે. (देशं-स्तोकं सम्यग्ज्ञानादि त्रयरूपस्य मोक्षमार्गस्य तृतीयभाग-रूपं अंशं विराधयतीति) આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર સમ્યગ્જ્ઞાન આદિ ત્રણરૂપ મોક્ષમાર્ગના તૃતીય ભાગરૂપ ચારિત્રની તેમાં વિરાધના થાય છે, ચારિત્રની અપ્રાપ્તિને અહીં વિરાધનારૂપ ગણવામાં આવેલ છે. (तत्थ णं जे से तच्चे पुरिसजाए, से णं पुरिसे सीलवं सुयवं उवरयविन्नायधम्मे) ઉપરોક્ત ચાર પુરુષોમાંથી જે ત્રીજો પુરુષ કહ્યો છે તે શીલવાન અને શ્રુતવાન છે. તેને શીલવાન અને શ્રુતવાન કહેવાનું કારણ એ છે કે તે સાવદ્ય પ્રાણાતિપાત આદિ પાપોથી નિવૃત્ત રહે છે અને ભાવશ્રુત જ્ઞાનરૂપ ધર્મથી યુક્ત હોય છે. તે કારણે (एसणं गोयमा ! मए पुरिसे सव्वाराहए भणिए) હે ગૌતમ ! એવા પુરુષને મેં સર્વારાધક કહ્યો છે. સર્વારાધક જીવ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગનો આરાધક હોય છે. એવો જીવ છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી હોય છે અને તેના કરતાં પણ આગળના ગુણસ્થાનવર્તી હોય છે. અહીં 'શ્રુત' શબ્દથી જ્ઞાન અને દર્શન, એ બન્નેને ગણવામાં આવેલ છે. તેથી એવા જીવને સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ ત્રણે મોક્ષમાર્ગનો આરાધક

કહ્યો છે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ વાસ્તવિક રૂપે વિજ્ઞાતધર્મા (ધર્મનો જ્ઞાતા) હોતો નથી. આ રીતે સમુદિત (સમુદાય રૂપ) શીલ અને શ્રુત એ બન્નેની આરાધના દ્વારા જ શ્રેયસ્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે. હવે આ બન્નેથી રહિત જે પક્ષ છે તેની વાત કરવામાં આવે છે—

"तत्थ णं जे से चउत्थे पुरिसजाए से णं पुरिसे असीलवं असुयवं अणुवरए अविण्णायधम्मे" તે ચાર પ્રકારના પુરુષોમાંથી જે ચોથા પ્રકારનો પુરુષ છે તે શીલવાન પણ હોતો નથી અને શ્રુતવાન પણ હોતો નથી. તેથી તે પુરુષ પ્રાણાતિપાતાદિ પાપથી નિવૃત્ત પણ થતો નથી અને ધર્મજ્ઞાનથી યુક્ત પણ હોતો નથી. તે કારણે (एस णं गोयमा ! मए पुरिसे सव्वविराहए पण्णत्ते) હે ગૌતમ! એવા પુરુષને મેં સર્વવિરાધક કહ્યો છે, કારણ કે તે સંપૂર્ણરીતે મોક્ષ માર્ગત્રયનો વિરાધક હોય છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

આરધના કા નિરૂપણ

આરાધના વક્તવ્યતા—

"कइ विहाणं भंते ! आराहणा पण्णत्ता ?" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कइ विहाणं भंते ! आराहणा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! આરા-
भ ५९
ધના કેટલા પ્રકારની કહી છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ! (तिविहा आराहणा पण्णत्ता–तंजहा) આરાધનાના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે–(नाणाराहणा, दंसणाराहणा, चरित्ताराहणा) (૧) જ્ઞાનારાધના, (૨) દર્શનારાધના અને (૩) ચારિત્રારાધના. (णाणाराहणाणं भंते ! कइविहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત! જ્ઞાનારાધના કેટલા પ્રકારની કહી છે? (गोयमा ! तिविहा पण्णत्ता–तंजहा) હે ગૌતમ! જ્ઞાનારાધનાના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(उक्कोसिया, मज्झिमा जहण्णिया) (૧) ઉત્કૃષ્ટ (૨) મધ્યમ અને (૩) જઘન્ય (दंसणाराहणा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત! દર્શનારાધના કેટલા પ્રકારની કહી છે? (एवंचेव तिविहा वि एवं चरित्ताराहणा वि) હે ગૌતમ! દર્શનારાધના પણ એજ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની કહી છે, અને ચારિત્રારાધના પણ એજ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની કહી છે.

(जस्स णं भंते ! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा) હે ભદન્ત! જે જીવ વડે ઉત્કૃષ્ટ રૂપે જ્ઞાનારાધના થાય છે, એ જીવ વડે શું

ઉત્કૃષ્ટ રૂપે દર્શનારાધના થાય છે ખરી ? (जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स उक्कोसिया णाणाराहणा ?) અને જે જીવ વડે ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધના થાય છે, એ જીવ વડે શું ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના થાય છે ખરી ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स दंसणाराहणा उक्कोसिया वा अजहन्न उक्कोसिया वा) જે જીવ વડે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના થાય છે, તે જીવ વડે ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ દર્શનારાધના થાય છે. (जस्स पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स नाणाराहणा उक्कोसा वा जहन्ना वा अजहन्नमणुक्कोसा वा) જે જીવ દ્વારા ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધના થાય છે, તેના દ્વારા જ્ઞાનારાધના ઉત્કૃષ્ટ પણ થાય છે, જઘન્ય પણ થાય છે અને મધ્યમ પણ થાય છે. (जस्स णं भंते ! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा, जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया णाणाराहणा ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના હોય છે, તે જીવમાં શું ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધના હોય છે ખરી ? અને જે જીવમાં ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધના હોય છે, તે જીવમાં શું ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના હોય છે ખરી ?

(जहा उक्कोसिया णाणाराहणा य दंसणाराहणा य भणिया तहा उक्कोसिया णाणाराहणा य चरित्ताराहणा य भाणियव्वा) હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના અને દર્શનારાધનાના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના અને ચારિત્રારાધનાના વિષયમાં પણ કહેવું જોઇએ.

(जस्स णं भंते ! उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा ? जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा, तस्सुक्कोसिया दंसणाराहणा ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાનો સદ્‌ભાવ હોય છે ખરો ? અને જે જીવમાં ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાનો સદ્‌ભાવ હોય છે ખરો ?

(गोयमा ! जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा, तस्स चरित्ताराहणा उक्कोसा वा जहण्णा वा, अजहण्णमणुक्कोसा वा, जस्स पुण उक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्स

दंसणाराहणा नियमा उक्कोसा) હે ગૌતમ ! જે જીવની દર્શનારાધના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની ચારિત્રારાધના ઉત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને મધ્યમ હોય છે. તથા જે જીવની ચારિત્રારાધાના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની દર્શનારાધના નિયમથી જ (અવશ્ય) ઉત્કૃષ્ટ હોય છે.

(उक्कोसियं णं भंते ! णाणाराहणं आराहेत्ता, कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ?) હે ભદન્ત ! ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાની આરાધના કરીને જીવ કેટલા ભવો પછી સિદ્ધપદ પામે છે યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणे णं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ, अत्थेगइए दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ, अत्थेगइए कप्पोवएसु वा कप्पातीएसु वा उववज्जइ) કેટલાક જીવો એક ભવ કરીને સિદ્ધ થાય છે, યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે, કેટલાક જીવો બે ભવ કરીને સિદ્ધ થાય છે યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. અને કેટલાક જીવો સૌધર્મ આદિ કલ્પોપપન્નક દેવલોકોમાં અથવા કલ્પાતીત દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

(उक्कोसियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणे हिं ?) હે ભદન્ત ! ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાની આરાધના કરતો જીવ કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે, યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

(एवं चेव) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધક જેવું જ કથન સમજવું. (उक्कोसियण्णं भंते ! चरित्ताराहणं आराहेत्ता ?) હે ભદન્ત ! ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાની આરાધના કરતો જીવ કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

(एवं चेव) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધકના કથન પ્રમાણેનું કથન સમજવું. (नवरं अप्पेगइए कप्पातीएसु उववज्जइ) પણ અહીં એટલી જ વિશેષતા છે કે કેટલાક જીવો કલ્પાતીત દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સૌધર્મ આદિ કલ્પોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી એમ અહીં કહેવું જોઇએ.

(मज्झिमियं णं भंते ! णाणाराहणं आराहेता कइ हिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ?) હે ભદન્ત ! મધ્યમ જ્ઞાનારાધનાની આરાધના કરીને જીવ કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अत्थेगइए दोच्चेणं भवग्गहणे णं सिज्झइ

जाव अंतं करेइ, तच्चं पुण भवग्गहणं नाइक्कमइ) કોઇક જીવ બે ભવ કરીને સિદ્ધ થાય છે, અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે, મધ્યમ જ્ઞાનારાધનાની આરાધના કરનારો જીવ ત્રીજા ભવનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી.

(मज्झिमियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता ?) હે ભદન્ત ! મધ્યમ દર્શનારાધનાની આરાધના કરીને જીવ કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

(एवं चेव) હે ગૌતમ ! આ વિષયનું સમસ્ત કથન પહેલાના કથન પ્રમાણે સમજવું. (एवं मज्झिमियं चरित्ताराहणं पि) અને મધ્યમ ચારિત્રાराधनाના વિષયમાં પણ એમ જ સમજવું.

(जहण्णियण्णं भंते ! णाणाराहणं आराहित्ता कइ हिं भवग्गहणे हिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) હે ભદન્ત ! જઘન્ય જ્ઞાનારાધનાની આરાધના કરીને જીવ કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अत्थेगइए तच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ, सत्तट्ठ भवग्गहणाइं पुण नाइक्कमइ, एवं दंसणाराहणं पि, एवं चरित्ताराहणं पि) કોઈક જીવ ત્રીજા ભવમાં સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે તે જીવ સાત આઠ ભવથી વધારે ભવ કરતાં નથી. એજ પ્રમાણે જઘન્ય દર્શનારાધના અને જઘન્ય ચારિત્રારાધનાના વિષયમાં પણ સમજવું.

ટીકાર્થ—આરાધનાનું નિરૂપણ ચાલી રહેલું હોવાથી સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકાર સહિત આરાધનાની પ્રરૂપણા કરે છે—

ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-"कइ विहाणं भंते ! आराहणा पण्णत्ता ?" હે ભદન્ત ! આરાધના કેટલા પ્રકારની કહી છે ? જ્ઞાનાદિ ગુણોનું અતિચાર રહિત પાલન કરવું, તેનું નામ આરાધના છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"तिविहा आराहणा पण्णत्ता" હે ગૌતમ ! આરાધના ત્રણ પ્રકારની કહી છે. "तंजहा" જે ત્રણ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે.

" नाणाराहणा, दंसणाराहणा, चरित्ताराहणा " (१) જ્ઞાનારાધના, (૨) દર્શનારાધના અને (૩) ચારિત્રારાધના. જ્ઞાનારાધનાનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે—

જ્ઞાનની–યોગ્યકાળમાં અધ્યયન, વિનય આદિ તેના આઠ અંગોસહિત આરાધના કરવી અથવા પાંચ પ્રકારના શ્રુતની આરાધના કરવી, અતિચાર રહિત થઇને તેનું પાલન કરવું, એટલે કે યોગ્યકાળે શ્રુતનું અધ્યયન કરવું, તેનો વિનય કરવો, તેનું બહુમાન કરવું, આદિ જે જ્ઞાનના આઠ અંગ કહ્યાં છે તે અંગોથી યુક્ત થઇને તેની આરાધના કરવી, તેનું નામ જ્ઞાનારાધના છે. સમ્યકત્વના જે નિઃશંકિત (શંકા રહિતતા) આદિ આઠ અંગ કહેવામાં આવ્યાં છે, તે અંગોથી યુક્ત થઇને દર્શનની (સમ્યકત્વની) આરાધના કરવી તેનું નામ દર્શનારાધના છે. સામાયિક આદિ ચારિત્રનું અતિચાર રહિત થઇને પાલન કરવું, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ આદિરૂપ ચારિત્રની સદા સંભાળ રાખવી તેનું નામ ચારિત્રારાધના છે.

મ ૬૦

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(णाणाराहणाणं भंते ! कइविहा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનારાધના કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! હે ગૌતમ ! " तिविहा पण्णत्ता " જ્ઞાનારાધના ત્રણ પ્રકારની કહી છે, " तंजहा " જે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે.

(उक्कोसिया, मज्झिमा, जहन्ना) (१) ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના, (૨) મધ્યમ જ્ઞાનારાધના, (૩) જઘન્ય જ્ઞાનારાધના. જ્ઞાન દ્વારા સાધ્ય અનુષ્ઠાનોમાં પ્રકૃષ્ટ (પ્રબળ) યત્ન કરતાં રહેવું તેનું નામ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના છે. એજ જ્ઞાનદ્વારા સાધ્ય અનુષ્ઠાનોમાં મધ્યમ પ્રયત્ન કરતા રહેવું તેનું નામ મધ્યમ જ્ઞાનારાધના છે. અને એજ જ્ઞાનદ્વારા સાધ્ય અનુષ્ઠાનોમાં ન્યૂનતમ (ઓછામાં ઓછા) પ્રયત્ન કરતા રહેવું તેનું નામ જઘન્ય જ્ઞાનારાધના છે એજ પ્રમાણે દર્શનારાધના અને ચારિત્રારાધનાના વિષયમાં પણ સમજવું. એજ વાત ગૌતમ સ્વામીના નીચેના પ્રશ્ન દ્વારા પ્રકટ થાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" दंसणाराहणाणं भंते ! कइ विहा पण्णत्ता ? " હે ભદન્ત ! દર્શનારાધના કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" एवं चेव तिविहा वि " હે ગૌતમ ! જ્ઞાનારાધનાની જેમ દર્શનારાધના પણ ત્રણ પ્રકારની કહી છે-(૧) ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધના, (૨) મધ્યમ દર્શનારાધના અને (૩) જઘન્ય દર્શનારાધના. " एवं चरित्ताराहणा वि " એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધના, મધ્યમ ચારિત્રારાધના અને જઘન્ય ચારિત્રારાધનાના ભેદથી ચારિત્રારાધના પણ ત્રણ પ્રકારની કહી છે. હવે એજ વાતના વધુ સ્પષ્ટીકરણ માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(जस्स णं भंते ! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा, जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स उक्कोसिया णाणाराहणा ?) હે ભદન્ત ! જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાવાળો હોય છે, તે જીવ શું ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાવાળો હોય છે ખરો ? અથવા-જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાવાળો હોય છે, તે જીવ શું ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાવાળો હોય છે ખરો ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ! (जस्स उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स दंसणाराहणा उक्कोसिया वा अजहन्न उक्कोसिया वा) જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાવાળો હોય છે, તે જીવની દર્શનારાધના ઉત્કૃષ્ટ પણ હોય છે અને મધ્યમ પણ હોય છે. એવો જીવ જઘન્યરૂપે દર્શનારાધના કરતો નથી, કારણ કે તેનો એવો જ કોઇ સ્વભાવ હોય છે. પરન્તુ (जस्स पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स नाणाराहणा उक्कोसा वा जहन्ना वा अजहन्नमणुक्कोसा वा) જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાનો આરાધક હોય છે, તે જીવની જ્ઞાનારાધના ઉત્કૃષ્ટ પણ હોય છે, જઘન્ય પણ હોય છે અને મધ્યમ પણ હોય છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાવાળા જીવમાં જ્ઞાન પ્રત્યે ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્યરૂપ પ્રયત્નની સંભાવના રહે છે. તે કારણે એવા જીવની જ્ઞાનારાધના ત્રણ પ્રકારના વિકલ્પવાળી કહેવામાં આવી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"जस्स णं भंते! उक्कोसिया णाणाराहणा तस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा, जस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया णाणाराहणा ?" હે ભદન્ત! ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાવાળા જીવની ચારિત્રારાધના પણ શું ઉત્કૃષ્ટ જ હોય છે? તથા ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાવાળા જીવની જ્ઞાનારાધના પણ શું ઉત્કૃષ્ટ જ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जहा उक्कोसिया णाणाराहणा य, दंसणाराहणाय भणिया तहा उक्कोसिया नाणाराहणाँ य चरित्ताराहणा य भाणियव्वा) હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના અને દર્શનારાધનાના વિષયમાં પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના અને ચારિત્રારાધના વિષે પણ કહેવું જોઇએ. એટલે કે જે જીવની જ્ઞાનારાધના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની ચારિત્રારાધના ઉત્કૃષ્ટ પણ હોય છે અને મધ્યમ પણ હોય છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાવાળા જીવમાં ચારિત્રારાધના પ્રત્યે ન્યૂનતમ પ્રયત્નશીલતા કદી હોતી નથી. તેનું કારણ એ છે કે તેનો સ્વભાવ જ એવો હોય છે. પરંતુ જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાવાળો હોય છે તેની જ્ઞાનારાધના ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય હોય છે, કારણ કે તે જીવમાં જ્ઞાન પ્રત્યે ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય એ ત્રણે પ્રકારની પ્રયત્નશીલતાનો સદ્‌ભાવ જોવામાં આવે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते! उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा, जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया दंसणाराहणा ?) હે ભદન્ત! જે જીવની દર્શનારાધના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની ચારિત્રારાધના પણ શું ઉત્કૃષ્ટ હોય છે? તથા જે જીવની ચારિત્રારાધના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની દર્શનારાધના પણ શું ઉત્કૃષ્ટ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"ગોયમા !" હે ગૌતમ ! "जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स चरित्ताराहणा उक्कोसा वा जहन्ना वा अजहण्णमणुक्कोसा वा" જે જીવની દર્શનારાધના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની ચારિત્રારાધના ઉત્કૃષ્ટ પણ હોય છે, મધ્યમ પણ હોય છે અને જઘન્ય પણ હોય છે. તથા "उक्कोसिया चरित्ताराहणा, तस्स दंसणाराहणा नियमा उक्कोसा" જે જીવની ચારિત્રારાધના ઉત્કૃષ્ટ હોય છે, તે જીવની દર્શનારાધના નિયમથી જ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાવાળા જીવની ચારિત્રારાધના ત્રણે પ્રકારની હોઇ શકે છે કારણ કે એવા જીવમાં ચારિત્રપાલનની દિશામાં ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય પ્રયત્નોનો સદ્ભાવ જોવામાં આવે છે. પરન્તુ જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાવાળો હોય છે, તે ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાવાળો જ હોય છે, કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધક જીવ પ્રકૃષ્ટ દર્શનાનુગામી હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(उक्कोसियं णं भंते ! णाणाराहणं आराहेत्ता कइ हिं भवग्गहणे हिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) હે ભદન્ત ! ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાનું આરાધન કરીને જીવ કેટલા ભવ કરીને સિદ્ધપદ પામે છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ? (અહીં 'યાવત્' પદથી "बुध्यते, અને मुच्यते" ક્રિયાપદોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"ગોયમા !" હે ગૌતમ ! "अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ" કોઇક જીવ એવો હોય છે કે જે ગૃહીત એક જ ભવમાં ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાનું આરાધન કરીને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાના સદ્ભાવમાં સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. "अत्थेगइए दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ" તથા કોઇક જીવો એવા હોય છે કે જે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાનું આરાધન કરીને બીજો ભવ ધારણ કરીને જ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઇને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે, એટલે કે બીજા મનુષ્યભવમાં સિદ્ધ થાય છે. (अत्थेगइए कप्पोवएसु वा, कप्पाईएसु वा उववज्जइ) કોઇક જીવ એવો હોય છે કે જે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના કરીને મધ્યમ ચારિત્રારાધનાના સદ્ભાવથી સૌધર્મ આદિ કલ્પોપપન્નક દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અથવા ગ્રૈવેયક આદિ કલ્પાતીત દેવલોકોમાં–ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાનું આરાધન કરીને મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાના સદ્ભાવથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(उक्कोसियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता कई हिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) હે ભદન્ત ! જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાનું આરાધન કરે છે, તે કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" एवंचेव " હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાના વિષયમાં હમણાં કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ સમજવું. એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાની આરાધના કરીને કોઇક જીવ ગૃહીત ભવમાં જ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. કોઈક જીવ એવો પણ હોય છે કે જે બીજો ભવ કરીને–એટલે કે દેવાન્તરિત બીજા ભવમાં સિદ્ધ, બુદ્ધ, અને મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. કોઈક જીવ એવો પણ હોય છે કે જે ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાનું આરાધન કરીને મધ્યમ ચારિત્રારાધનાના સદ્‌ભાવથી સૌધર્માદિ કલ્પોપપન્નક દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે અથવા મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાના સદ્‌ભાવથી ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાનું આરાધન કરીને ગ્રૈવેયક આદિ કલ્પાતીત દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(उक्कोसियं णं भंते ! चरित्ताराहणं आराहेत्ता कइ हिं भवग्गहणे हिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) હે ભદન્ત ! જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાનું આરાધન કરે છે, તે જીવ કેટલા ભવ કરીને સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" एवंचेव " હે ગૌતમ! આ વિષયમાં પણ જ્ઞાનારાધના પ્રમાણે જ કથન સમજવું. એટલે કે ભલે જ્ઞાનની જઘન્ય પણ આરાધના હોય, પરન્તુ ચારિત્રની ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાનું આરાધન કરીને કોઈક જીવ એજ ગૃહીત ભવમાં સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે, ઇત્યાદિ પૂર્વ કથનના જેવું જ કથન અહીં પણ સમજવું. " नवरं " પરન્તુ (अत्थेगइए कप्पाईयएसु उववज्जइ) જ્ઞાનારાધના કરતાં ચારિત્રારાધનાના ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાના વિષયમાં આ પ્રમાણે વિશેષતા છે. કોઇક ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાવાળો જીવ કલ્પાતીત ગ્રૈવેયક આદિ દેવલોકોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. સૌધર્માદિ કલ્પોપપન્નક દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. કારણ કે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રની આરાધનાવાળા જીવમાં સૌધર્માદિ કલ્પોપપન્નક દેવલોકોમાં ગમનનો અભાવ કહ્યો છે. જ્યાં સુધી ચારિત્રારાધનાવાળા જીવને સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થતી નથી, ત્યાં સુધી તે કલ્પાતીત ગ્રૈવેયકોમાં અથવા તો અનુત્તરૌપપાતિક દેવોમાં જ ઉત્પન્ન થતો રહે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મધ્યમ આરાધનાની અપેક્ષાએ નીચેના પ્રશ્નો પૂછે છે–(मज्झिमियं णं भंते ! णाणाराहणं आराहित्ता कईहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ) હે ભદન્ત ! જીવ મધ્યમ જ્ઞાનારાધનાનું આરાધન કરીને કેટલા ભવો કરીને સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (अत्थेगइया दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ, तच्चं पुण भवग्गहणं नाइक्कमइ) કોઈક જીવ એવો હોય છે કે જે મધ્યમ જ્ઞાનારાધનાનું આરાધન કરીને

અધિકૃત મનુષ્યભવની અપેક્ષાએ દ્વિતીય મનુષ્યભવમાં સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. તે જીવ તૃતીયભવનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી એટલે કે દેવભવાન્તરિત ત્રીજા મનુષ્યભવમાં અવશ્ય મોક્ષે ચાલ્યો જાય છે. અહીં જ્ઞાનારાધનામાં જે મધ્યમતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે તે અધિકૃત મનુષ્ય- ભવમાં જ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ નહીં થવાની પ્રકટ કરવામાં આવી છે. જો ગૃહીત ભવમાં જ આરાધક જીવને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થઈ જતી હોય, તો તે જ્ઞાના- રાધનામાં મધ્યમતા ન માનતા ઉત્કૃષ્ટતા જ માનવી જોઇએ, કારણ કે જ્ઞાના- રાધનાની ઉત્કૃષ્ટતાનો સદ્‌ભાવ હોય ત્યારે જ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને જો જ્ઞાનારાધક જીવને એજ ગૃહીત ભવ પૂરો કરીને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઇ ચુકી હોય તો તેના દ્વારા આરાધિત તે જ્ઞાનારાધના " निर्वाणान्यथानुपपत्तेः " હેતુની દૃષ્ટિએ ઉત્કૃષ્ટ જ માનવી પડશે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(मज्झिमियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहित्ता) હે ભદન્ત ! મધ્યમ દર્શનારાધનાનું આરાધન કરીને જીવ કેટલા ભવ કરીને સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" एवं चेव " મધ્યમ દર્શનારાધનાનું આરાધન કરીને કોઇક જીવ બીજા ભવમાં સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. તે ત્રીજાભવનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી–એટલે કે ત્રીજા ભવમાં તો અવશ્ય નિર્વાણ પામે છે. એજ પ્રમાણે મધ્યમ ચારિત્રારાધનાનું આરાધન કરીને કોઈક જીવ બીજા ભવમાં સિદ્ધપદ પામે છે, યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરે છે. તેઓ ત્રીજા ભવનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી. અહીં મધ્યમ જ્ઞાના- દિક આરાધના અને ચારિત્રારાધનાનું કથન એક–સરખું જ બતાવવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું. નહીં તો આગળ જઘન્ય જ્ઞાનારાધનાની અપેક્ષાએ " सत्तट्ठ भवग्गहणाइं पुण णाइक्कमइ " આ પ્રકારનું જે કથન કરવામાં આવ્યું છે સ સંગત લાગશે નહીં. કારણ કે ચારિત્રારાધનાનું જ તે ફળ આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. કહ્યું પણ છે કે–" अट्ठभवाउचरित्ते " જઘન્ય ચારિત્રારાધનામાં આઠ ભવ થાય છે.

હવે જઘન્ય જ્ઞાનાદિકની આરાધનાને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(जहन्नियं णं भंते ! नाणाराहणं आराहित्ता कईहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ ?) હે ભદન્ત ! જઘન્ય જ્ઞાનારાધનાનું આરાધન કરીને જીવ કેટલા ભવ કરીને સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अत्थेगइए तच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ, जाव अंतं करेइ) કોઇક જીવ એવો હોય છે કે જે ત્રીજા ભવમાં સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. (सत्तट्ठभवग्गहणाइं पुण नाइक्कमइ) સાત આઠ ભવોનું

તે ઉલ્લંઘન કરતો નથી. શ્રુત, સમ્યકત્વ અને દેશવિરતિ સંબંધી ભવ તો અસંખ્યાત કહ્યા છે. તે કારણે ચારિત્રારાધનાથી રહિત જ્ઞાનદર્શનારાધના અસંખ્યાત ભવવાળી પણ હોય છે–સાત આઠ ભવવાળી જ હોતી નથી. "एवं दंसणाराहणंवि, एवं चरित्ताराहणंवि" જઘન્ય જ્ઞાનારાધના પ્રમાણે જ જઘન્ય દર્શનારાધના અને જઘન્ય ચારિત્રારાધનાનું કથન પણ સમજવું. એટલે કે જઘન્ય દર્શનારાધનાનું આરાધન કરીને કોઈક જીવ ત્રીજા ભવમાં સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે, એવો જીવ સાત કે આઠ ભવનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી. એજ પ્રમાણે જઘન્ય ચારિત્રારાધનાનું આરાધન કરીને કોઈક જીવ ત્રીજા ભવમાં સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરેછે. એવો જીવ સાત કે આઠ ભવનું ઉલ્લંઘન કરતોનથી. અહીં બધી જગ્યાએ "जाव अंतं करेइ" સાથે વપરાયેલા 'जाव' પદ દ્વારા "बुध्यते અને मुच्यते" ક્રિયાપદોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

પુદ્રલ પરિણામ કા નિરૂપણ

પુદ્ગલપરિણામ વક્તવ્યતા—

"कइविहेणं भंते! पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कइविहेणं भंते! पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते) હે ભદન્ત! પુદ્ગલપરિણામ કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (पंचविहे पण्णत्ते) પુદ્ગલપરિણામ પાંચ પ્રકારનું કહ્યું છે. (तंजहा) તે પાંચ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે—(वण्णपरिणामे, गंधपरिणामे, रसपरिणामे, फासपरिणामे, संठाण-

भ ६२

परिणामे) (૧) વર્ણપરિણામ, (૨) ગંધપરિણામ, (૩) રસપરિણામ, (૪) સ્પર્શ-પરિણામ અને (૫) સંસ્થાન પરિણામ. (वण्णपरिणामेणं भंते! कइ विहे पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! વર્ણપરિણામના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે?

(पंचविहे पण्णत्ते–तंजहा) હે ગૌતમ! વર્ણપરિણામના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે–(कालवन्नपरिणामे, जाव सुक्किल्लवन्नपरिणामे) શ્યામવર્ણ પરિણામથી લઇને શુકલવર્ણ પરિણામ પર્યન્તના પાંચ વર્ણપરિણામો સમજવા. (एवं एएणं अभिलावेणं गंधपरिणामे दुविहे, रसपरिणामे पंचविहे, फासपरिणामे अट्ठविहे) આ પ્રકારના અભિલાપદ્વારા ગંધપરિણામ બે પ્રકારનું, રસપરિણામ પાંચ પ્રકારનું, અને સ્પર્શપરિણામ આઠ પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું. (संठाणपरिणामे णं भंते! कइविहे पण्णत्ते) હે ભદન્ત! સંસ્થાન-પરિણામના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा) સંસ્થાનપરિણામના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે–(परिमंडलसंठाणपरिणामे जाव आययसंठाण-

परिणामे) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામથી લઇને આયત સંસ્થાન પરિણામ પર્યન્તના પાંચ પરિણામ અહીં ગ્રહણ કરવા.

ટીકાર્થ—આ પહેલાં જીવપરિણામનું પ્રતિપાદન થઇ ગયું. હવે પરિણામનો અધિકાર ચાલુ હોવાથી સૂત્રકાર પુદ્ગલપરિણામનું નિરૂપણ કરે છે—

ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(कइविहेणं भंते! पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલ પરિણામના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે? મહાવીર પ્રભુ તેનો જવાબ આપતા કહે છે કે-(पंचविहे पोग्गलपरिणामे पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! પુદ્ગલ પરિણામના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે. " तंजहा " તે પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-" वन्नपरिणामे " વર્ણ-પરિણામ, " रसपरिणामे " રસપરિણામ, " गंधपरिणामे " ગંધપરિણામ, " फास-परिणामे " સ્પર્શપરિણામ અને " संठाणपरिणामे " સંસ્થાન પરિણામ. જે પુદ્ગલ એક વર્ણનો પરિત્યાગ કરીને અન્ય વર્ણને પ્રાપ્ત કરે છે, તે પરિણામને વર્ણ પરિણામ કહે છે એજ પ્રમાણે ગંધ આદિ પરિણામો વિષે પણ સમજવું.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" वन्नपरिणामेणं भंते! कइविहे पण्णत्ते ? " હે ભદન્ત ! વર્ણપરિણામના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा) વર્ણપરિ-ણામના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-(कालवन्नपरिणामे जाव सुक्किल्लवन्न-परिणामे) (૧) શ્યામવર્ણ પરિણામ, (૨) નીલવર્ણ પરિણામ, (૩) લાલવર્ણ પરિણામ, (૪) હરિદ્રા (પીળો) વર્ણ પરિણામ અને (૫) શુકલવર્ણ પરિણામ. " एवं एएणं अभिलावेणं गंधपरिणामे दुविहे, रसपरिणामे पंचविहे, फासपरिणामे अट्ठविहे " આ વર્ણવિષયક અભિલાપ (પ્રશ્નોત્તરો) ના ક્રમથી ગંધપરિણામ બે પ્રકારનું કહ્યું છે-(૧) સુરભિગંધ અને (૨) દુરભિગંધ. રસપરિણામનાં નીચે પ્રમાણે પાંચ ભેદ કહ્યા છે-તીખો, કડવો, કષાયલો (તુરો), ખાટો અને મધુર.

કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ (સુંવાળું) અને રૂક્ષ (ખડબચડું) ના ભેદથી સ્પર્શપરિણામના આઠ પ્રકાર કહ્યા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી સંસ્થાન પરિણામના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-(संठाणपरिणामेणं भंते! कइविहे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! સંસ્થાન પરિણામ કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! સંસ્થાન પરિણામના-આકાર વિશેષ પરિ-ણામ "पंचविहे पण्णत्ते-तंजहा" નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે-જે આ પ્રમાણે છે. (परिमंडलसंठाणपरिणामे जाव आययसंठाणपरिणामे) (૧) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામ મધ્યમાં શૂન્ય અને વલયના આકારનું-ચૂડીના આકારનું પરિણામ (૨) વૃત્તસંસ્થાન પરિણામ-લાડુના જેવા આકારના પરિણામને વૃત્તસંસ્થાન પરિણામ કહે છે. (૩)ત્ર્યસ્રસંસ્થાન પરિણામ-શિંગોડા જેવા આકારના પરિણામને ત્ર્યસ્રસંસ્થાન પરિણામ કહે છે. (૪) ચતુરસ્રસંસ્થાન પરિણામ-ચાર ખૂણાવાળા પરિણામને ચતુરસ્રસંસ્થાન પરિણામ કહે છે. (૫) આયતસંસ્થાન પરિણામ-લાકડીના જેવા દીર્ઘ (લાંબા) પરિણામને આયતસંસ્થાન પરિણામ કહે છે.॥સૂ.૩॥

પુદ્ગલાસ્તિકાય વક્તવ્યતા—

"एगे भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसे" ઈત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(एगे भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसे किं दव्वं, दव्वदेसे, दव्वाइं, दव्वदेसा, उदाहु, दव्वं य, दव्वदेसेय ५, उदाहु दव्वं य दव्वदेसा य ६, उदाहु दव्वाइं य दव्वदेसेय ७, उदाहु दव्वाइं य दव्वदेसा य ८) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ (૧) શું દ્રવ્યરૂપ છે ? કે (૨) દ્રવ્ય દેશરૂપ છે ? કે (૩) અનેક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે (૪) અનેક દ્રવ્ય દેશરૂપ છે ? અથવા (૫) દ્રવ્ય અને દ્રવ્ય દેશરૂપ છે ? (૬) દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? અથવા (૭) અનેક દ્રવ્ય અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? (૮) અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ?

"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे, नो दव्वायं, नो दव्वदेसा, नो दव्वं य दव्वदेसे य, जाव नो दव्वाइं य दव्वदेसाय) હે ગૌતમ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ કયારેક દ્રવ્યરૂપ હોય છે અને કયારેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે પરન્તુ તે અનેક દ્રવ્યરૂપ નથી અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ નથી, દ્રવ્ય અને દ્રવ્યદેશરૂપ પણ નથી, યાવત્ તે અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ નથી. (दो भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं, दव्वदेसे पुच्छा तहेव) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ શું એક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે દ્રવ્ય દેશરૂપ છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અહીં પણ પૂછવા જોઇએ.

"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे, सिय दव्वाइं, सिय दव्वदेसा, सिय दव्वं च दव्वदेसे य, नो दव्वं च दव्वदेसा य, सेसा पडिसेहेयव्वा) (૧) પુદ્ગલ સ્તિકાયના બે પ્રદેશ કયારેક એક દ્રવ્યરૂપ હોય છે, (૨) કયારેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે, (૩) કયારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ હોય છે, (૪) કયારેક અનેક દ્રવ્દેશરૂપ હોય છે અને (૫) કયારેક એક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે. પરન્તુ તેઓ દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોતા નથી. બાકીના સમસ્ત વિકલ્પોનો પણ અહીં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો નથી.

(तिन्नि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं, दव्वदेसे पुच्छा) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશ શું એક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? ઈત્યાદિ પૂર્વોક્ત પ્રશ્નો અહીં પણ પૂછવા જોઇએ.

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे एवं सत्त भंगा भाणियव्वा) પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશ કયારેક એક દ્રવ્યરૂપ હોય છે, કયારેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે, આ પ્રમાણે (जाव सिय दव्वाइं च दव्वदेसे य, नो दव्वाइं दव्वदेसा य) " કયારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે." ત્યાં સુધીના સાત વિકલ્પો કહેવા જોઇએ. પરન્તુ તેઓ અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોતા નથી.

(चत्तारि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं पुच्छा) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશ શું દ્રવ્યરૂપ છે ? ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત પ્રશ્નો અહીં પણ પૂછવા.

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सिय दव्वं १, सिय दव्वदेसे, अट्ठ वि भंगा भाणियव्वा) પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશ કયારેક એક દ્રવ્યરૂપ હોય છે,

(तिन्नि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं, दव्वदेसे पुच्छा) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશ શું એક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? ઈત્યાદિ પૂર્વોક્ત પ્રશ્નો અહીં પણ પૂછવા જોઇએ.

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे एवं सत्त भंगा भाणियव्वा) પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશ કયારેક એક દ્રવ્યરૂપ હોય છે, કયારેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે, આ પ્રમાણે (जाव सिय दव्वाइं च दव्वदेसे य, नो दव्वाइं दव्वदेसा य) " કયારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે." ત્યાં સુધીના સાત વિકલ્પો કહેવા જોઇએ. પરન્તુ તેઓ અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોતા નથી.

(चत्तारि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं पुच्छा) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશ શું દ્રવ્યરૂપ છે ? ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત પ્રશ્નો અહીં પણ પૂછવા.

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सिय दव्वं १, सिय दव्वदेसे, अट्ठ वि भंगा भाणियव्वा) પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશ કયારેક એક દ્રવ્યરૂપ હોય છે,

અને ક્યારેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે આ પ્રમાણે (सियदव्वाइं य दव्वदेसा य) " ક્યારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે. " આ આઠમાં વિકલ્પ પર્યન્તના બધા વિકલ્પોનો અહીં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે.

(जहा चत्तारि भणिया, एवं पंच, छ सत्त जाव असंखेज्जा) જે પ્રકારે પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે પાંચ, છ, સાત અને અસંખ્યાત પર્યન્તના પ્રદેશ વિષે પણ સમજવું. (अणंता भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं इत्यादि ?) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનેક પ્રદેશ શું દ્રવ્યરૂપ છે ? ઈત્યાદિ આઠ વિકલ્પો અહીં પણ પ્રશ્નરૂપે ગ્રહણ કરવા. (एवंचेव–जाव सिय दव्वाइं च दव्वदेसा य) હે ગૌતમ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશ વિષયક સમસ્ત કથન એજ પ્રમાણે સમજવું. " પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશો ક્યારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશ રૂપ પણ હોય છે. " આ આઠમા ભંગ પર્યન્તના આઠે ભંગોનો અહીં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે એમ સમજવું.

ટીકાર્થ—પુદ્ગલનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે. તેથી પુદ્ગલ વિશેષરૂપ પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશની સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા પ્રરૂપણા કરી છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે કે–(एगे भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसे किं दव्वं) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ–એક પરમાણુ આદિવાળી પુદ્ગલ રાશિના નિરંશ અંશરૂપ એક પ્રદેશ–એક પુદ્ગલ પરમાણું–શું દ્રવ્યરૂપ છે (ગુણ પર્યાયવાળો છે) ? "गुणपर्यायवद्द्रव्यम्" આ પ્રકારનું દ્રવ્યનું લક્ષણ છે. જેમાં ગુણ અને પર્યાયનો સદ્ભાવ હોય છે, તેને દ્રવ્ય કહે છે. અહીં એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે " શું પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પરમાણુરૂપ પ્રદેશ દ્રવ્યરૂપ છે ? કે " दव्वदेसे " ' દ્રવ્યના એક અવયવ રૂપ છે ? ' " दव्वाइं, दव्वदेसा ? " કે " તે અનેક દ્રવ્યરૂપ છે ? " કે ' તે દ્રવ્યના અનેક અવયવરૂપ છે ? ' આ પ્રમાણે એકત્વની અપેક્ષાએ બે વિકલ્પ અને અનેકત્વની અપેક્ષાએ બે વિકલ્પ મળીને ચાર વિકલ્પ બન્યા છે. હવે દ્વિક સંયોગની અપેક્ષાએ જે ચાર વિકલ્પ થાય છે, તેમને વિષે આ પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે–" શું તે પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ " उदाहु दव्वं दव्वदेसे य ! " એક દ્રવ્યરૂપ પણ છે (ગુણપર્યાયયોગી છે) અને દ્રવ્યના

અવયવ રૂપ છે? "उदाहु दव्वं दव्वदेसा य" અથવા " શું તે સ્વયં એક દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને દ્રવ્યના અનેક અવયવરૂપ પણ છે?" (उदाहु दव्वाइं य दव्वदेसेय" અથવા " શું તે અનેક દ્રવ્યરૂપ છે અને એક પ્રદેશરૂપ પણ છે?" "उदाहु-दव्वाइं च दव्वदेसा य" અથવા "શું તે અનેક દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને અનેક પ્રદેશરૂપ પણ છે?" આ રીતે એક પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં આઠ વૈકલ્પિક પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે. આ આઠ વિકલ્પોમાંથી પહેલા બે પ્રશ્નોમાં જે વિકલ્પો બતાવવામાં આવ્યા છે તેમનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. એજ વાત સૂત્રકારે નીચેના ઉત્તરરૂપ સૂત્ર દ્વારા વ્યકત કરી છે-(गोयमा! सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे" હે ગૌતમ! પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ કયારેક દ્રવ્યરૂપ હોય છે અને કયારેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે. જ્યારે તે પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ સ્વતંત્ર રહે છે-કોઈ દ્રવ્યની સાથે મળતો નથી ત્યારે તે સ્વયં (પોતે) ગુણપર્યાયથી તે યુક્ત રહેવાને કારણે દ્રવ્યરૂપ ગણાય છે. પણ જ્યારે તે કોઇ બીજા દ્રવ્યની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે તે દ્રવ્યના અવયવરૂપ બની જાય છે. આ રીતે એક દષ્ટિએ વિચાર કરતાં પુદ્ગલાસ્તિકાયનો તે એક પ્રદેશ દ્રવ્યરૂપ હોય છે અને બીજી દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા તે અવયવરૂપ (દ્રવ્યદેશરૂપ) પણ હોય છે.

(नो दव्वाइं, नो दव्वदेसा, नो दव्वं च दव्वदेसे य, जाव नो दव्वाइं च दव्वदेसा य) પરન્તુ તે અનેક દ્રવ્યરૂપ, અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ, દ્રવ્ય અને દ્રવ્યદેશરૂપ યાવત્ અનેક દ્રવ્ય અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોતો નથી. આ છ વિકલ્પોને માન્ય નહીં કરવાનું કારણ એ છે કે પરમાણું સ્વયં એક હોય છે. તેથી તેમાં અનેકતા સંભવી શકતી નથી. જો તેમાં અનેકતાનો સદ્ભાવ હોત તો તેને અનેક દ્રવ્યરૂપ માની શકાત. આ રીતે તે પરમાણુને એક સાથે અવયવી અને અવયવરૂપ પણ માની શકાય નહીં, કારણ કે તે બન્ને વાતો પરસ્પર વિરોધી લાગે છે. આ રીતે એક પરમાણુમાં તે બન્નેનો એક જ કાળે સમાવેશ કદી પણ થઈ શકતો નથી. તેથી "नो दव्वं च दव्वदेसे य" તેને દ્રવ્ય અને દ્રવ્ય દેશ (દ્રવ્યાવયવ) રૂપ માનવામાં આવેલ નથી. એજ પ્રમાણ તે એક સાથે એક દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોતું નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(दो भंते! पुग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं, दव्वदेसे, पुच्छा तहेव) હે ભદન્ત! પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ શું એક દ્રવ્યરૂપ છે? કે દ્રવ્યપ્રદેશરૂપ છે? કે અનેક દ્રવ્યરૂપ છે? કે અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે? કે એક સાથે એક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે? કે એક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે? કે અનેક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે? કે અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે? આ રીતે એક પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશની જેમ અહીં બે પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશોના વિષયમાં પણ આઠ પ્રશ્નો પૂર્વોક્ત રીતે જ પૂછવામાં આવ્યા છે. આ આઠ પ્રશ્નોમાંથી કયા કયા પ્રશ્નનો સ્વીકાર

કરવામાં આવ્યો છે, તે હવે સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણે ઉત્તરરૂપે પ્રકટ કરે છે

(ગોયમા!) હે ગૌતમ! "सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे, सिय दव्वाइं, सिय दव्वदेसा, सिय दव्वं च दव्वदेसे य) પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ અમુક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા એક દ્રવ્યરૂપ છે, અને અમુક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા દ્રવ્યદેશ રૂપ પણ છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે સમજવું-જ્યારે પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધરૂપે પરિણમે છે, ત્યારે એ સ્થિતિમાં તેઓ ગુણ પર્યાયવાળા એક દ્રવ્યરૂપ થઇ જાય છે. તથા દ્વયણુક (બે અણુવાળા) સ્કન્ધરૂપે પરિણમેલા તે બે પ્રદેશો જ્યારે અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે (તે પરિસ્થિતિમાં) તેઓ એક દ્રવ્યદેશરૂપ થઇ જાય છે. તથા જ્યારે તેઓ બન્ને સ્વતંત્રરૂપે અલગ અલગ રહે છે, ત્યારે તેઓ બે દ્રવ્યરૂપ થઇ જાય છે. તથા જ્યારે તેઓ દ્વયણુક સ્કન્ધ રૂપે પરિણત થતા નથી, પણ દ્રવ્યાંતર (અન્ય દ્રવ્ય) ની સાથે સંબંધિત હોય છે, ત્યારે તેઓ બે દ્રવ્યદેશરૂપ માની શકાય છે. તથા જ્યારે તે બે પ્રદેશોમાંથી એક પ્રદેશ સ્વતંત્ર રહે છે અને બીજો પ્રદેશ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે (એવી સ્થિતિમાં) એક દ્રવ્યરૂપ અને બીજો દ્રવ્યદેશરૂપ બની જાય છે. આ રીતે પાંચ વિકલ્પનો અહીં સ્વીકાર કરવામાં આવેલ છે. બાકીના ત્રણ વિકલ્પોનો અહીં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો નથી, કારણ કે તે ત્રણ વિકલ્પોની સંભાવના અહીં અસંભવિત છે તે કારણે સૂત્રકારે કહ્યું છે કે (नो दव्वं च दव्वदेसा य, सेसा पडिसेहेयव्वा) એટલે કે છઠ્ઠા, સાતમાં અને આઠમાં વિકલ્પનો અહીં અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. છઠ્ઠો વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે-" नो दव्वं च, दव्वदेसा य " સાતમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે-" नो दव्वाइं च दव्वदेसे य " આઠમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે-" नो दव्वाइं च दव्वदेसा य " આ વિકલ્પોનો અસ્વીકાર કરવાનું કારણ આગળ આપી દેવામાં આવ્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પુદ્ગલાસ્તિકાયના બે પ્રદેશ એક જ સમયે દ્રવ્યરૂપ અને દ્રવ્યદેશરૂપ બની જાય એવી વાત સંભવી શકતી નથી કારણ કે પરસ્પર વિરોધી બે ધર્મ યુગપત્ એકત્ર સંભવી શકતા નથી. એજ પ્રમાણે તે બન્ને એક સાથે બે દ્રવ્યરૂપ પણ કાયમ રહે અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ બની જાય-એવી વાત પણ સંભવી શકતી નથી, કારણ કે જો તેઓ બે દ્રવ્યરૂપ બની જશે તો તેમનામાં એક દ્રવ્યદેશતા સંભવી શકશે નહીં, અને જો તેમનામાં એક દ્રવ્યદેશતા હશે તો બે દ્રવ્યરૂપતા સંભવી શકશે નહીં. તેથી આ સાતમાં વિકલ્પનો પણ સ્વીકાર કરી શકાય તેમ નથી તેમ સાથે બે દ્રવ્યરૂપ પણ રહે અને બે દ્રવ્યદેશરૂપ પણ રહે. આ વિકલ્પ પણ બની શકતો નથી.

હવે પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશોના વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે કે-(तिन्नि भंते! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं, दव्वदेसे पुच्छा) હે ભદન્ત! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશો શું એક દ્રવ્યરૂપ છે? કે એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે? અથવા અનેક દ્રવ્યરૂપ છે? કે અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે? અથવા એક સાથે દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ

ભ ૬૪

પણ છે ? અથવા એક દ્રવ્યરૂપ છે અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ છે ? અથવા અનેક દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ છે અથવા અનેક દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ છે ! આ રીતે અહીં આઠ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે.

આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-(" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सिय दव्वं१, सिय दव्वदेसे२, एवं सत्त भंगा भाणियव्वा जाव दव्वाइं च दव्वदेसे य, नो दव्वाइं दव्वदेसा य " આ વિષયમાં અહીં આઠમા વિકલ્પ સિવાયના સાત વિકલ્પ સંભવી શકે છે, જે આ પ્રમાણે છે—

(૧) પુદ્‌ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશો અમુક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા એક દ્રવ્યરૂપ પણ હોય છે-કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે તેઓ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધરૂપે પરિણત થઇ જાય છે, ત્યારે (તે પરિસ્થિતિમાં) તેઓ ગુણપર્યાય-યોગી એક દ્રવ્યરૂપ બની જાય છે. (૨) જ્યારે તેઓ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધરૂપે પરિણત થઇને અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે તેઓ દ્રવ્યના એક દેશરૂપ પણ બની જાય છે. આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા " કયારેક તેઓ એક દ્રવ્ય પ્રદેશરૂપ હોય છે, " એ વાત પણ સિદ્ધ થાય છે.

આ રીતે સાત વિકલ્પનો સ્વીકાર કરતું કથન અહીં થવું જોઇએ. જેમકે જ્યારે તે ત્રણે પ્રદેશો સ્વતંત્રરૂપે અલગ અલગ રહે છે, ત્યારે તેમને ત્રણ સ્વતંત્ર દ્રવ્યરૂપે માની શકાય છે. અથવા આ પ્રમાણે પણ તે ત્રણ પ્રદેશો અનેક દ્રવ્યરૂપ હોઈ શકે છે-બે પ્રદેશ તો પરસ્પરમાં મળી જઇને એક દ્વયણુક સ્કન્ધરૂપ બની જાય અને એક પ્રદેશ સ્વતંત્ર રહે. આ રીતે " एकं भिन्नं अनेकम् " ની અનુસાર અહીં બે સ્વતંત્ર પ્રદેશ અને સ્વતંત્ર એક પ્રદેશ, આ બે દ્રવ્ય અનેક દ્રવ્યરૂપ બની ગયા. " द्रव्यदेशाः " તેઓ દ્રવ્યદેશરૂપ આ પ્રમાણે થઈ શકે છે. તે ત્રણે પ્રદેશ સ્વતંત્ર રહે અને સ્વતંત્ર રહીને તેઓ કોઇ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય. અથવા-બે પ્રદેશ દ્વયણુક બની જાય અને એક સ્વતંત્ર રહે અને ત્યારબાદ તેઓ કોઈ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય. તો એ પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં તે દ્રવ્યોને અનેક દેશરૂપ પણ કહી શકાય છે. આ

રીતે ચોથા વિકલ્પના સ્વીકારનું પણ પ્રતિપાદન થઈ જાય છે. "એક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ" આ વિકલ્પનો આ રીતે સ્વીકાર કરી શકાય છે. તેમાંથી બે પ્રદેશ દ્વયણુક રૂપે પરિણત થઈ જાય અને એક પ્રદેશ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય અથવા "द्रव्यं च द्रव्यदेशश्च" આ પાંચમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે પણ ઘટાવી શકાય છે-એક પ્રદેશનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ રહે એટલે કે તે કોઈ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય નહી અને બે પ્રદેશો દ્વયણુક રૂપે પરિણત થઈને અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય. "द्रव्यं च द्रव्यदेशौ च" આ વિકલ્પને આ રીતે ઘટાવી શકાય-તે ત્રણ દેશોમાંથી એક સ્વતંત્રરૂપે જ રહે અને બે પ્રદેશ ભિન્ન ભિન્નરૂપે બે દ્રવ્યોની સાથે મળી જાય. "द्रव्ये द्रव्यदेशश्च" આ સાતમો વિકલ્પ આ પ્રમાણે ઘટાવી શકાય-તે ત્રણ પ્રદેશોમાંથી બે પ્રદેશ સ્વતંત્રરૂપે અલગ અલગ જ રહે અને એક પ્રદેશ કોઇ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે પ્રદેશો જ્યારે સ્વતંત્રરૂપે કાયમ રહે છે-સ્કન્ધરૂપે પરિણત થતા નથી-ત્યારે દ્રવ્યકોટિમાં આવી જાય છે, અને જ્યારે તેઓ અન્ય દ્રવ્યની સાથે મળી જાય છે, ત્યારે તેઓ દેશની સંજ્ઞામાં આવી જાય છે. આ વાતને એકથી લઈને સાતમાં પર્યન્તના વિકલ્પ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. અહીં આઠમો વિકલ્પ સ્વીકારી શકાય તેમ નથી કારણ કે "તે ત્રણ પ્રદેશોમાં અનેક દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશ" આ બન્ને બહુ-વચનવાળી વસ્તુઓ સંભવી શકતી નથી. એટલે કે જે કાળે તે ત્રણ પ્રદેશને અનેક દ્રવ્યરૂપે ગણી શકાય છે, તે કાળે તેમને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ ગણી શકાતા નથી, અને જ્યારે તેમને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ ગણી શકાય છે ત્યારે તેમને અનેક દ્રવ્યરૂપ માની શકાતા નથી એક જ કાળે કાં તો તેમને અનેક દ્રવ્યરૂપે ગણી શકાશે, કાં તો અનેક દ્રવ્યદેશરૂપે ગણી શકાશે. પણ તેમને એક સાથે આ પ્રકારે માની શકાશે નહીં. તેથી જ અહીં આઠમા વિકલ્પનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો નથી. એજ વાત સૂત્રકારે (द्रव्याणि च द्रव्यदेशाश्च इत्यष्टमविकल्पस्तु न संभवति) આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે. હા, પુદ્ગલા-સ્તિકાયના ચાર આદિ પ્રદેશોમાં તો આ આઠમો વિકલ્પ સંભવી શકે છે. એજ વાત સૂત્રકાર નીચેના પ્રશ્નોત્તર સૂત્રો દ્વારા હવે પ્રકટ કરવા માગે છે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન—(चत्तारि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं पुच्छा) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશ શું એક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે દ્રવ્યના એક દેશરૂપ છે ? કે અનેક દ્રવ્યરૂપ છે ? કે દ્રવ્યના અનેક દેશરૂપ છે ? કે એક દ્રવ્ય અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? કે એક દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? કે અનેક દ્રવ્ય અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ? કે અનેક દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ છે ?

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "सिय दव्वं, सिय दव्वदेसे, अट्ठ वि भंगा भाणियव्वा" પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશ કયારેક ગુણ-પર્યાયયોગી એક દ્રવ્યરૂપ પણ હોય છે, અને કયારેક એક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે, કયારેક દ્રવ્યરૂપ પણ હોય છે, કયારેક તે દ્રવ્યના અનેક દેશરૂપ પણ હોય છે. આ રીતે ચાર વિકલ્પો બન્યા. બાકીના ચાર વિકલ્પો હવે આપવામાં આવે છે—(૫) કયારેક તેઓ એક દ્રવ્ય અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે, (૬) કયારેક તેઓ એક દ્રવ્ય અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ હોય છે, (૭) કયારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ અને દ્રવ્યના એક દેશરૂપ હોય છે અને (૮) કયારેક તેઓ અનેક દ્રવ્યરૂપ અને દ્રવ્યના અનેક દેશરૂપ હોય છે. આ આઠે વિકલ્પોનું સ્પષ્ટીકરણ પૂર્વોક્ત રીતે પોતાની બુદ્ધિથી જાતેજ કરી શકાય તેમ છે. (जहा चत्तारि भणिया–एवं पंच, छ, सत्त, जाव असंखेज्जा) જેવી રીતે પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશોનું ઉપર્યુક્ત વિકલ્પો દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે પુદ્ગલાસ્તિકાયના પાંચ પ્રદેશ, છ પ્રદેશ, સાત પ્રદેશ, આઠ પ્રદેશ, નવ પ્રદેશ, દસ પ્રદેશ, સંખ્યાત પ્રદેશ અને અસંખ્યાત પ્રદેશોનું પણ પૂર્વોક્ત આઠ વિકલ્પો દ્વારા પ્રતિપાદન કરી શકાય છે, અને તેમાં આઠે વૈકલ્પિક પ્રશ્નોને સ્વીકારાત્મક ઉત્તર આપવો જોઈએ.

હવે ગૌતમ સ્વામી પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશોની અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે–(अणंता भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं ?) હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંતપ્રદેશ શું એક દ્રવ્યરૂપ હોય છે? (૨) શું તેઓ એક દ્રવ્ય દેશરૂપ હોય છે ? એજ પ્રમાણે બાકીના છ વિકલ્પો પણ અહીં કહેવા જોઈએ

મહાવીર પ્રભુને ઉત્તર—(एवं चेव जाव सिय दव्वाइं च, दव्वदेसा य) હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત ચાર પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશોના જેવું જ અને પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દસ, સંખ્યાત અને અસંખ્યાત પુદ્ગલાસ્તિકાયના પ્રદેશોના જેવું જ અનંત પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશોનું પણ કથન સમજવુ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અનંત પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશો કયારેક એક દ્રવ્યરૂપ પણ હોય છે, કયારેક એક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે, કયારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ પણ હોય છે, કયારેક અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે, કયારેક એક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્ય-દેશરૂપ પણ હોય છે, કયારેક એક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે. કયારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ અને એક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે, તથા કયારેક અનેક દ્રવ્યરૂપ અને અનેક દ્રવ્યદેશરૂપ પણ હોય છે. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

લોકાકાશ પ્રદેશ વક્તવ્યતા—

“ केवइया णं भंते ! लोगागासपएसा पण्णत्ता ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(केवइया णं भंते ! लोगागासपएसा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! લોકાકાશના કેટલા પ્રદેશ કહ્યા છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असंखेज्जा लोयागासपएसा पण्णत्ता) લોકાકાશના પ્રદેશ અસંખ્યાત કહ્યા છે. (एगमेगस्सणं भंते ! जीवस्स केवइया जीवपएसा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! એક એક જીવના જીવપ્રદેશ કેટલા કહ્યા છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जावइया लोगागासपएसा–एगमेगस्स णं जीवस्स एवइया जीवपएसा पण्णत्ता) લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ કહ્યા છે, એટલા જ એક એક જીવના જીવપ્રદેશ કહેવામાં આવ્યા છે.

ટીકાર્થ—આ પહેલાં પરમાણુ આદિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવી ગયું. તે પરમાણુ આદિ પદાર્થ લોકાકાશના પ્રદેશોમાં અવગાહના કરીને રહે છે. આ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા લોકાકાશના પ્રદેશોની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે–આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે–(केवइया णं भंते ! लोगागासपएसा पण्णत्ता ? ” હે ભદન્ત ! લોકાકાશના પ્રદેશ કેટલા કહ્યા ગયા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ गोयमा ! असंखेज्जा लोयागासपएसा पण्णत्ता ” હે ગૌતમ ! લોકાકાશના પ્રદેશ અસંખ્યાત કહ્યા છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(एगमेगस्स णं भंते ! जीवस्स केवइया जीवपएसा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! એક એક (પ્રત્યેક) જીવના કેટલા જીવપ્રદેશ કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जावइया लोगागासपएसा, एगमेगस्स णं जीवस्स एवइया जीवप्पएसा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ છે, એટલા જ એક એક જીવના જીવપ્રદેશ છે. કારણ કે જીવ જ્યારે કેવલિસમુદ્‌ઘાત અવસ્થામાં રહે છે, તે સમયે તે સમસ્ત લોકાકાશને વ્યાપ્ત કરી લે છે, તેથી એક જીવના જીવપ્રદેશ લોકાકાશના પ્રદેશોની બરાબર કહેવામાં આવ્યા છે. સૂ. ૫

કર્મપ્રકૃતિ વક્તવ્યતા—

(कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ) હે ભદન્ત ! કર્મપ્રકૃતિયો કેટલી કહી છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (अट्ठ कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ) આઠ કર્મપ્રકૃતિયો કહી છે. (तंजहा) તેમના નામ નીચે પ્રમાણે છે. (नाणावरणिज्जं, जाव अंतराइयं) જ્ઞાનાવરણીયથી અન્તરાય સુધીની આઠ કર્મપ્રકૃતિયો છે. (नेरइयाणं भंते ! कइ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવોની કેટલી કર્મપ્રકૃતિયો કહી છે ? (गोयमा ! अट्ठ) હે ગૌતમ ! નારક જીવોની આઠ કર્મપ્રકૃતિયો કહી છે. (एवं सव्वजीवाणं) એજ પ્રમાણે સર્વ જીવોની (कम्मपगडीओ ठावेयव्वा जाव वेमाणियाणं) વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના સમસ્ત જીવોની આઠ કર્મપ્રકૃતિયો કહી છે. (णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદ કહેવામાં આવ્યા છે ? (गोयमा ! अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता ?) હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદ કહ્યા છે. (नेरइयाणं भंते ! णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! નારકોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદ કેટલા કહ્યા છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता) નારકોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદ કહ્યા છે. (एवं सव्वजीवाणं-यावत् वेमाणियाणं) એજ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના સમસ્ત જીવોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદ અનંત કહેવામાં આવ્યા છે.

(एवं जहा णाणावरणिज्जस्स अविभागपलिच्छेया भणिया तहा अट्ठण्ह वि कम्मपगडीणं भाणियव्वा) જેવી રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદ અનંત કહેવામાં આવ્યા છે, એજ પ્રમાણે બાકીનાં સાત કર્મોના અવિભાગી પરિચ્છેદ પણ અનંત સમજવા. (जाव वेमाणियाणं) વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના સમસ્ત જીવોના જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મોના અવિભાગી પરિચ્છેદ પણ અનંત છે, એમ સમજવું

(एगमेगस्स णं भंते ! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेएहिं आवेढियपरिवेढिए सिया ?) હે ભદન્ત ! એક

એક જીવનો એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદો સાથે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત થઇ રહ્યો હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (सिय आवेढियपरिवेढिय, सिय नो आवेढियपरिवेढिए) એક એક જીવનો એક એક પ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદોની સાથે ક્યારેક આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે અને ક્યારેક આવેષ્ટિત પરિવષ્ટિત નથી પણ હોતો. (जइ आवेढिय परिवेढिए नियमा अणंतेहिं) જો તે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય તો નિયમથી જ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોની સાથે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત રહ્યા કરે છે.

(एगमेगस्स णं भंते! नेरइयस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेएहिं आवेढियपरिवेढिए?) હે ભદન્ત! એક એક નારક જીવનો એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદોની સાથે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત થઇ રહ્યો હોય છે? (गोयमा! नियमा अणंतेहिं) હે ગૌતમ! એક એક નારક જીવનો એક એક જીવપ્રદેશ નિયમથી જ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોની સાથે આવેષ્ટિત પરાવેષ્ટિત થઇ રહ્યો હોય છે. (जहा नेरइयस्स एवं जाव वेमाणियस्स नवरं मणूसस्स जहा जीवस्स) હે ગૌતમ! આ વિષયને અનુલક્ષીને નારકોના વિષે જેવું કહેવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવો વિષે સમજવું. પણ મનુષ્યના વિષયમાં જીવના જેવું કથન સમજવું.

(एगमेगस्स णं भंते! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं?) હે ભદન્ત! એક એક જીવનો એક એક જીવપ્રદેશ દર્શનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાથી પરિચ્છેદો સાથે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત થઇ રહ્યો હોય છે? (एवं जहेव नाणावरणिज्जस्स तहेव दंडगो भाणियव्वो जीव वेमाणियस्स एवं जाव अंतराइयस्स भाणियव्वं) હે ગૌતમ! જે રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના વિષયમાં ઉત્તગલાપક કહેવામાં આવ્યો છે, એજ પ્રમાણે વૈમાનિક પર્યન્તના દેવોના વિષયમાં દર્શનાવરણીય કર્મ વિષેનો આલાપક પણ સમજવો. એજ પ્રમાણેનું કથન અન્તરાય પર્યન્તના કર્મોના વિષયમાં પણ સમજવું. (नवरं वेयणिज्जस्स, आउयस्स णामस्स गोयस्स एएसिं चउण्हं वि कम्माणं मणूसस्स जहा नेरइयस्स तहा भाणियव्वं, सेसं तं चेव) પરન્તુ વેદનીય, આયુ,

નામ અને ગોત્ર, એ ચાર અઘાતિયા કર્મો દ્વારા આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત થવાનું કથન જેવું નારકોના વિષયમાં કહ્યું છે, એવું જ મનુષ્યોમાં પણ સમજવું. બાકીનું સમસ્ત કથન પહેલાના કથન (જ્ઞાનાવરણીયના કથન) પ્રમાણે જ સમજવું

ટીકાર્થ—પહેલાં જીવપ્રદેશોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું. તે જીવપ્રદેશ સામાન્ય રીતે કર્મપ્રકૃતિયોથી અનુગત (યુક્ત) હોય છે. તે સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે અહીં કર્મપ્રકૃતિયોનું કથન કર્યું છે. આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે—

(कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ ?) હે ભદન્ત ! જીવના પ્રત્યેક પ્રદેશોને આવૃત્ત કરનારી કર્મપ્રકૃતિયો કેટલી કહી છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "अट्ठ कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ" કર્મપ્રકૃતિયો આઠ કહી છે "तंजहा" તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે—(नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं) (૧) જ્ઞાનાવરણીય, (૨) દર્શનાવરણીય, (૩) વેદનીય, (૪) મોહનીય, (૫) આયુષ્ય, (૬) નામ, (૭) ગોત્ર અને (૮) અન્તરાય.

ભ ૬૬

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"नेरइयाणं भंते ! कइ कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ ? હે ભદન્ત ! નારક જીવોની કેટલી કર્મપ્રકૃતિયો કહી છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "अट्ठ" નારક જીવોમાં આઠે આઠ કર્મપ્રકૃતિયોનો સદ્ભાવ હોય છે. (एवं सव्वजीवाणं अट्ठ कम्मपगडीओ ठावेयव्वाओ जाव वेमाणियाणं) એજ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના સમસ્ત જીવોમાં પણ આઠ કર્મપ્રપ્રકૃતિયોનો સદ્ભાવ હોય છે. એટલે કે ભવનપતિ, પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય જીવો, દ્વીન્દ્રિય જીવો, ત્રીન્દ્રિય જીવો, ચતુરિન્દ્રિય જીવો, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક, અને વૈમાનિક, આ ચોવીસ દંડક પ્રતિપાદ્ય જીવોની જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મપ્રકૃતિયો કહી છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(नाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स केवइया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદો કેટલા કહ્યા છે ? (જેમનો બીજો અંશ થઇ શકતો નથી એવા નિરંશ અંશોને અવિભાગ પરિચ્છેદ કહે છે. પરિચ્છેદ એટલે અંશ. તે અંશ વિભાગસહિત પણ સંભવી શકે છે. પરન્તુ જે અંશોનો વિભાગ થતો નથી એવાં અંશોને અહીં 'અવિભાગ પરિચ્છેદ' શબ્દ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના એવા અવિભાગ પરિચ્છેદ (નિરંશ અંશ) કેટલા છે, એવું અહીં ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યું છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદો "अणंता पण्णत्ता" અનંત કહ્યા છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પૌદ્ગલિક સ્કન્ધરૂપ છે—પૌદ્ગલિક સ્કન્ધ અનંત

પ્રદેશોવાળો પણ હોય છે, કારણ કે પુદ્‌ગલના સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અને અનંત પ્રદેશ સિદ્ધાન્તમાં કહ્યા છે. તેથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મના જે અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદ અહીં કહેવામાં આવ્યા છે, તે કર્મપરમાણુઓની અપેક્ષાએ, અથવા જ્ઞાનનાં જેટલાં અવિભાગી અંશોને તે કર્મપરમાણુઓએ આચ્છાદિત-આવૃત-કરી રાખેલાં છે, એ અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે. કારણ કે જ્ઞાનના અવિભાગી પરિચ્છેદ અનંત છે, અને તે અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગ-પરિચ્છેદ દલિકોની અપેક્ષાએ તે પરમાણુરૂપા નિરંશ અંશ આવૃત્ત કરેલ હોય છે તેથી તેઓ પણ અનંત જ છે. આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરીને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગ પરિચ્છેદ અનંત કહેવામાં આવ્યાં છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(नेरइयाणं भंते ! णाणावरणिज्जस्स केवइया अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદ કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ गोयमा ! अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! નારક જીવોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદ કહ્યા છે. “ एवं सव्व जीवाणं जाव वेमाणियाणं पुच्छा ” હે ભદન્ત ! ભવનપતિથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તના સમસ્ત જીવોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદો કેટલા કહ્યા છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ अणंता अविभागपलिच्छेया पण्णत्ता ” હે ગૌતમ ! ભવનપતિથી લઇને વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદો અનંત કહ્યા છે. (एवं जहा णाणावरणिज्जस्स अविभागपलिच्छेया भणिया तहा अट्ठण्ह वि कम्मपगडीणं भाणियव्वा-जाव वेमाणियाणं) જેવી રીતે નારકથી લઇને વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદો અનંત કહેવામાં આવ્યા છે, એજ પ્રમાણે નારકથી લઇને વૈમાનિકો પર્યન્તના સમસ્ત જીવોના દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય, એ આઠે કર્મોના અવિભાગી પરિચ્છેદો અનંત હોય છે, એમ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરે છે કે-(एगमेगस्सणं भंते ! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपरिच्छेएहिं आवेढिए परिवेढिए सिया) હે ભદન્ત ! આપે એક જીવના અસંખ્યાત પ્રદેશ કહ્યા છે. તો એક એક જીવનો એક એક પ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદોથી (પરમાણુ રૂપ નિરંશ અંશોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે ? (આવેષ્ટિત એટલે સામાન્યરૂપે પરિવૃત અને પરિવેષ્ટિત એટલે અત્યન્ત પરિવૃત, આવો આ બન્ને પદોનો અર્થ થાય છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! सिय आवेढियपरिवेढिए, सिय नो आवेढियपरिवेढिए) હે ગૌતમ ! એવો કોઈ નિયમ નથી કે એક એક

જીવનો એક એક પ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના અવિભાગપરિચ્છેદોથી (પરમાણુ રૂપ નિરંશ અંશોથી) આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત (વીંટળાયેલા) જ હોય છે. કયારેક તે આવેષ્ટિત પરાવેષ્ટિત હોય છે, અને કયારેક આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત નથી પણ હોતો કેવલી ભગવાનની અપેક્ષાએ જીવનો પ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોતો નથી, કારણુ કે કેવલી ભગવાનના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સર્વથા નાશ થઈ જાય છે. તેથી તેમના જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગ પ્રરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત (વીંટળાયેલા) હોતા નથી. પરન્તુ કેવલી ભગવાન સિવાયના–એટલે કે છદ્મસ્થ–મનુષ્ય આદિ જીવોનો એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે, કારણુ કે તેમના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થયો હોતો નથી. (जइ आवेढियपरिवेढिए नियमा अणंतेहिं) તે કારણે છદ્મસ્થ જીવનો જે જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે, તે નિયમથી જ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે, એમ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી નારક જીવોને અનુલક્ષીને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે— (एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स एगमेगे जीवपएसे णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेएहिं आवेढियपरिवेढिए ?) હે ભદન્ત ! એક એક નારકનો એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદોથી (પરમાણુરૂપ નિરંશ અંશોથી) આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત (વીંટળાયેલો) હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (नियमा अणंतेहिं) પ્રત્યેક નારક જીવનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ નિયમથી જ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી વીંટળાયેલો હોય છે. (जहा नेरइयस्स एवं जाव वेमाणियस्स, नवरं मणूसस्स जहा जीवस्स) જેમ પ્રત્યેક નારકનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી વીંટળાયેલો હોય છે, એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિયનો, વિકલેન્દ્રિયનો, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનો, ભવનપતિનો, વાનવ્યન્તરનો, જ્યોતિષિકનો અને વૈમાનિકનો જીવપ્રદેશ પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી નિયમથી જ વીંટળાયેલો હોય છે. પરન્તુ મનુષ્યનો જીવપ્રદેશ સામાન્ય જીવપ્રદેશની જેમ કયારેક જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે અને કયારેક નથી પણ હોતો. કેવલીભગવાનની અપેક્ષાએ મનુષ્યનો જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી વીંટળાયેલો હોતો નથી, પણ કેવલી સિવાયના મનુષ્યોનો જીવપ્રદેશ તેમનાથી વીંટળાયેલો હોય છે.

મ ૬૭

આ રીતે મનુષ્યની અપેક્ષાએ જીવપ્રદેશમાં આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોવાનો અને નહીં હોવાનો સદ્ભાવ જોવામાં આવે છે. જેવી રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના વિષયમાં આ કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવી જ રીતે દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અન્તરાય, એ ત્રણ કર્મોના વિષયમાં પણ કથન સમજવું. પરન્તુ વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર, એ ચાર અઘાતિયા કર્મોમાં તો જીવપદમાં જ ભજના-સહિતનું (વૈકલ્પિક) કથન કરવામાં આવ્યું છે, મનુષ્યમાં ભજનાવાળું (વિકલ્પવાળું) કથન કરવામાં આવ્યું નથી, એમ સમજવું. કારણ કે જેટલા મનુષ્યો છે તે બધાં મનુષ્યોમાં આ ચાર કર્મોનો સદ્ભાવ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(**एगमेगस्स णं भंते ! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइए हिं ?**) હે ભદન્ત ! પ્રત્યેક જીવનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ દર્શનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગી પરિચ્છેદોથી–પરમાણુરૂપ નિરંશ અંશોથી–આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(**एवं जहेव नाणावरणिज्जस्स तहेव दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियस्स**) હે ગૌતમ ! જે રીતે નારકથી લઇને વૈમાનિક સુધીના પ્રત્યેક જીવનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદો વડે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે, એજ પ્રમાણે નારકથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તના પ્રત્યેક જીવનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ દર્શનાવરણીય કર્મના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોવડે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે, એમ સમજવું. (**एवं जाव अंतराइयस्स भाणियव्वं**) એજ પ્રમાણે નારકથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તના પ્રત્યેક જીવનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મના અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે એમ સમજવું. "**नवरं**" પરન્તુ (**वेयणिज्जस्स, आउयस्स, णामस्स, गोयस्स, एएसिं चउण्ह वि कम्माणं मणूसस्स जहा नेरइयस्स तहा भाणियव्वं सेसं तंचेव**) પ્રત્યેક મનુષ્યનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર, એ ચાર અઘાતિયા કર્મોના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે, એમ સમજવું. એટલે કે આ ચાર કર્મોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત થવા વિષેનું કથન અહીં નારકોના જેવું જ સમજવું જોઇએ. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્ઞાનાવરણીય આદિ ચાર ઘાતિયા કર્મોની અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી મનુષ્યનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો, પરન્તુ વેદનીય આદિ ચાર અઘાતિયા કર્મોના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી મનુષ્યમાત્રનો પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ નિયમથી જ આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે. કારણ કે કેવલી મનુષ્યનો પણ પ્રત્યેક જીવપ્રદેશ આ વેદનીયાદિ ચાર અઘાતિયા કર્મોના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી નિયમતઃ આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે. સિદ્ધ જીવોનાં કર્મોનો સર્વથા ક્ષય થઈ જવાથી સિદ્ધજીવનો જીવપ્રદેશ કોઈ પણ કર્મના અનંત અવિભાગી

પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોતો નથી. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે મનુષ્ય સિવાયના ૨૩ દંડકના જીવોના જીવપ્રદેશ નિયમથી જ આઠે આઠ કર્મોના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદો વડે આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોય છે. પરન્તુ સિદ્ધજીવોમાં કર્મોનો અભાવ હોવાથી સિદ્ધજીવ પ્રદેશમાં કર્મોના અનંત અવિભાગી પરિચ્છેદોથી આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત હોવાની વાત સંભવી શકતી નથી. સૂ.૬

જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ કે સમ્બન્ધ કા નિરૂપણ

જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના પરસ્પરના સંબંધનું નિરૂપણ—

(जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं) ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं, जस्स दंसणावरणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે ખરો ? તથા જે જીવમાં દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે ખરો ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स णं नाणावरणिज्जं तस्स दंसणावरणिज्जं नियमा अत्थि) જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નિયમથી જ દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, (जस्सणं दरिसणावरणिज्जं तस्स वि नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि) એજ પ્રમાણે જે જીવમાં દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નિયમથી જ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે. (जस्सणं भंते ! नाणावरणिज्जं, तस्स वेयणिज्जं, जस्स वेयणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો

સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે? તથા જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે?

(गोयमा ! जस्स नाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि, जस्स वेयणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि) હે ગૌતમ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. અને જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. (जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं) હે ભદન્ત! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે?

(गोयमा !) હે ગૌતમ! (जस्स नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि) જે

भ ९८

જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. પરન્તુ જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. (जस्स णं भंते ! णाणावरणिज्जं तस्स आउयं ?) હે ભદન્ત! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્કકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ખરો? ઈત્યાદિ.

(एवं जहा वेयणिज्जेण समं भणियं तहा आउएण वि समं भाणियव्वं, एवं नामेण वि, एवं गोएण वि समं) હે ગૌતમ! વેદનીય કર્મની સાથે જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન આયુષ્કકર્મ સાથે પણ સમજવું, નામકર્મ અને ગોત્રકર્મ સાથે પણ એવું જ કથન સમજવું. (अंतराइएण समं जहा दरिसणावरणिज्जेण समं तहेव नियमा परोप्परं भाणियव्वाणि १) તથા જેવું કથન દર્શનાવરણીય કર્મની સાથે કરવામાં આવ્યું છે એવું જ કથન અંતરાયકર્મ અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પરસ્પરના સદ્ભાવ વિષે અવશ્ય કહેવું જોઈએ.

(जस्स णं भंते ! दरिसणावरणिज्जं, तस्स वेयणिज्जं, जस्स वेयणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं ?) હે ભદન્ત! જે જીવમાં દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્-

ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે? (जहा नाणावरणिज्जं उवरिमेहिं सत्तहिं कम्मेहिं समं भणियं, तहा दरिसणावरणिज्जंपि उवरिमेहिं छहिं कम्मेहिं समं भाणियव्वं जाव अंतराइएणं २) હે ગૌતમ! ઉપરના સાત કર્મો સાથેના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના સંબંધ વિષયક કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે ઉપરના છ કર્મો સાથેના (વેદનીયથી અન્તરાય પર્યન્તના છ કર્મો સાથેના) દર્શનાવરણીય કર્મના સંબંધ વિષયક કથન પણ સમજવું.

(जस्स णं भंते! वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं?) હે ભદન્ત! જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (जस्स वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि) જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. પણ જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે? (जस्स णं भंते! वेयणिज्जं तस्स आउयं?) હે ભદન્ત! જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો શું સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો શું સદ્ભાવ હોય છે? (एवं एयाणि परोप्परं नियमा) હે ગૌતમ! જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે, અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. (जहा आउएणं समं एवं नामेण वि, गोएण वि, समं भाणियव्वं) જેવી રીતે આયુષ્ય કર્મની સાથે વેદનીય કર્મનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવી જ રીતે નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની સાથે પણ વેદનીય કર્મનું કથન કરવું જોઇએ. (जस्स णं भंते! वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं पुच्छा) હે ભદન્ત! જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે? ઈત્યાદિ પ્રશ્ન.

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (जस्स वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि) જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. પરન્તુ જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો અવશ્ય સદ્‌ભાવ હોય છે. (जस्स णं भंते! मोहणिज्जं तस्स आउयं, जस्स आउयं, तस्स मोहणिज्जं) હે ભદન્ત! જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું મોહનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે?

(जस्स मोहणिज्जं तस्स आउयं नियमा अत्थि, जस्स पुण आउयं तस्स पुण मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि) હે ગૌતમ! જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્‌ભાવ હોય છે, પરન્તુ જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. (एवं नामं, गोयं अंतराइयं च भाणियव्वं ४) એજ પ્રમાણે નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મ વિષે પણ સમજવું. એટલે કે મોહનીય કર્મ હોય ત્યારે નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મ અવશ્ય હોય છે. પરન્તુ નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય કર્મ હોય ત્યારે મોહનીય કર્મ હોય છે પણ ખરું અને નથી પણ હોતું. (जस्स णं भंते! आउयं तस्स नामं, जस्स पुण नामं तस्स आउयं पुच्छा) હે ભદન્ત! જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું નામકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (दो वि परोप्परं नियमा) તે બન્ને કર્મો એકબીજાની સાથે અવશ્ય રહે છે. (एवं गोत्तेण वि समं भाणियव्वं) એજ પ્રમાણે આયુષ્ય અને ગોત્રકર્મ પણ એકબીજાની સાથે અવશ્ય હોય છે. (जस्स णं भंते! आउयं तस्स अंतराइयं, जस्स अंतराइयं तस्स आउयं पुच्छा) હે ભદન્ત! જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે? (गोयमा! जस्स आउयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि) હે ગૌતમ! જે જીવમાં

આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. પરન્તુ (जस्स पुण अंतराइयं तस्स आउयं नियमं अत्थि ५) જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. (जस्स णं भंते ! णामं तस्स गोयं, जस्स गोयं तस्स णं नामं पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું ગોત્રકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં ગોત્રકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું નામકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! " जस्स णं नामं, तस्स णं नियमा गोयं, जस्स णं गोयं तस्स नियमा णामं, गोयमा ! दो वि एए परोप्पर नियमा) જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં ગોત્રકર્મનો સદ્ભાવ અવશ્ય હોય છે. અને જે જીવમાં ગોત્રકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નામકર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે, કારણ કે આ બે કર્મો અવશ્ય એકબીજાની સાથે જ રહે છે.

(जस्स णं भंते ! णामं तस्स अंतराइयं, जस्स अंतराइयं तस्स णामं पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું નામકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स णामं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स णामं नियमा अत्थि) જે જીવમાં નામ કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. પરન્તુ એ વાત તો અવશ્ય બને જ છે કે જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નામકર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે. (जस्स णं भंते ! गोयं तस्स अंतरायं, जस्स अंतराइयं तस्स गोयं पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં ગોત્રકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું ગોત્રકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स णं गोयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स गोयं नियमा अत्थि) જે જીવમાં ગોત્રકર્મનો સદ્ભાવ

હોય છે, તે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. પરન્તુ જે જીવમાં અંતરાયનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં ગોત્ર કર્મનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે.

ટીકાર્થ—જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોનું કથન ચાલી રહ્યું છે. તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા તે કર્મોની પરસ્પરની એક બીજા સાથેની યથાયોગ્ય સમાનાધિકરણતા અને અસમાનાધિકરણતાનું પ્રતિપાદન કરે છે. તે વિષયને અનુલક્ષીને નીચેના પ્રશ્નોત્તરોનું આ સૂત્રમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

મહાવીર પ્રભુને ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं, तस्स दरिसणावरणिज्जं, जस्स दरिसणावरणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! હા, એવું જ બને છે, (जस्स णं नाणावरणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं नियमा अत्थि, जस्स णं

भ ६९

दरिसणावरणिज्जं तस्स वि नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि) જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નિયમથી જ દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, અને જે જીવમાં દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નિયમથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે. આ પ્રકારનો આ બન્ને કર્મોનો પરસ્પરનો સંબંધ બતાવવામાં આવ્યો છે, કારણ કે આત્માના જ્ઞાન અને દર્શનના ગુણો એક સાથે આત્મામાં રહે છે અને તે બન્ને ગુણોને આ બન્ને કર્મ આવૃત કરે છે. એજ એ બન્નેની સમાનાધિકરણતારૂપ છે. તેઓ એક બીજાને છોડીને રહેતા નથી તેથી તેમને અવિનાભાવ સંબંધવાળાં કહ્યા છે અને સાથે રહેવાને કારણે તેમને સહચારી પણ કહ્યા છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! णाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं जस्स वेयणिज्जं तस्स णाणावरणिज्जं ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ?

અને જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"ગોયમા!" હે ગૌતમ! (जस्स नाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि, जस्स वेयणिज्जं, तस्स नाणावरणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि) જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. પરન્તુ જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે, એવું નથી, ક્યારેક તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે અને ક્યારેક અભાવ પણ હોય છે. કારણ કે કેવળજ્ઞાની મનુષ્યમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ રહેતો નથી. કેવળજ્ઞાની સિવાયના મનુષ્યોમાં વેદનીયની સાથે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે. તે કારણે સૂત્રકારે વેદનીય કર્મની સાથે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ વિકલ્પે બતાવ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ?) હે ભદન્ત! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! जस्स नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि) હે ગૌતમ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ ક્યારેક હોય પણ છે અને ક્યારેક નથી પણ હોતો. પરન્તુ જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવ અક્ષપક હોય છે, તે જીવમાં તો જ્ઞાનાવરણીય અને મોહનીય, એ બન્ને કર્મોનો એક સાથે સદ્ભાવ હોય છે, પરંતુ જે ક્ષપક જીવ હોય છે, તેના મોહનીય કર્મનો ક્ષય થવા છતાં પણ જ્યાં સુધી તેને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, ત્યાં સુધી તેને જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો તો સદ્ભાવ જ રહે છે. તે કારણે જ્ઞાનાવરણીયનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે મોહનીયનો વિકલ્પે સદ્ભાવ કહ્યો છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે—(जस्स णं भंते ! णाणावरणिज्जं, तस्स आउयं. ઈત્યાદિ) હે ભદન્ત! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं जहा वेयणिज्जेण समं भणियं, तहा आउएण वि समं भाणियव्वं, एवं नामेण वि, एवं गोएण वि समं) હે ગૌતમ!

જેવા ઉત્તર વેદનીય કર્મના વિષયમાં આપ્યો છે, એવો જ ઉત્તર આયુષ્ય કર્મના વિષયમાં પણ સમજવો. એટલે કે જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુ, નામ અને ગોત્ર કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે. પણ જે જીવમાં આયુ કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીયનો સદ્‌ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. જેમકે કેવળજ્ઞાની આત્મામાં આયુ, નામ અને ગોત્ર એ ત્રણ કર્મોનો સદ્‌ભાવ હોવા છતાં પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોતો નથી. તેથી જ એ કર્મોની સાથે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ વિકલ્પે બતાવવામાં આવ્યો છે. પરંતુ કેવલી સિવાયના જીવોમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મની સાથે આ ત્રણ કર્મોનો અને આ ત્રણ કર્મો સાથે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પરસ્પર સંબંધ રહ્યા કરે છે. આ રીતે વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર આ ચાર કર્મોનો સદ્‌ભાવ હોય છે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીયનો વિકલ્પે સદ્‌ભાવ બતાવ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—હે ભદન્ત ! જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(अंतराइए णं समं जहा दरिसणावरणिज्जेण समं तहेव नियमा परोप्परं भाणियव्वाणि) હે ગૌતમ ! જેવી રીતે દર્શનાવરણીય કર્મની સાથે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અવિનાભાવી સંબંધ આગળ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે એજ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય અને અન્તરાય કર્મોનો પણ અવિનાભાવી સંબંધ સમજવો. એટલે કે જે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં અન્તરાય કર્મનો પણ નિયમથી જ સદ્‌ભાવ હોય છે, તથા જે જીવમાં અન્તરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પણ નિયમથી જ સદ્‌ભાવ હોય છે. આ રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અન્ય સાત કર્મો સાથે સાત વિકલ્પ થાય છે.

હવે સૂત્રકાર દર્શનાવરણીય કર્મની બાકીનાં છ કર્મો સાથે પ્રરૂપણા કરે છે, તેના છ વિકલ્પો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યા છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! दरिसणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं, जस्स वेयणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં દર્શનાવરણીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું દર્શનાવરણીય કર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जहा नाणावरणिज्जं उवरिमेहिं छहिं कम्मेहिं समं भणियं, तहा दरिसणावरणिज्जं उवरिमेहिं छहिं कम्मेहिं समं भाणियव्वं) હે ગૌતમ ! જેવી રીતે દર્શનાવરણીય આદિ સાત કર્મોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મ

સાથેના સદ્ભાવ વિષયક કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય કર્મની સાથે પણ વેદનીયથી અન્તરાય પર્યન્તના કર્મોનું કથન સમજવું. આ રીતે દર્શનાવરણીય કર્મના અન્ય છ કર્મો સાથેના સંબંધ વિષયક આલાપકો જ્ઞાનાવરણીય સાથેના તેમના સંબંધ વિષયક આલાપકો જેવાજ છે એમ સમજવું. જ્ઞાનાવરણીય સાથેના તેમના સંબંધનું કથન તો આગળ આપવામાં આવ્યુંજ છે.

હવે સૂત્રકાર વેદનીય કર્મની પ્રરૂપણા બાકીનાં પાંચ કર્મો સાથે કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं, जस्स मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું મોહનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે?

મ ૭૦

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"ગોયમા !" હે ગૌતમ ! એવો કોઈ નિયમ નથી કે જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ જ હોય, કારણ કે કેવલી ભગવાનમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ તો જોવામાં આવે છે પણ તેમનામાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ જણાતો નથી. પરન્તુ ક્ષીણ મોહવાળા વીતરાગ સિવાયના જીવોમાં વેદનીય કર્મની સાથે મોહનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ જોવામાં આવે છે. આ રીતે વેદનીયની સાથે મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ કયારેક હોય છે અને કયારેક હોતો નથી. એજ વાત સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા વ્યક્ત કરી છે–(जस्स वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि) પરન્તુ (जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि) એવો નિયમ તો જરૂર છે કે જે આત્મામાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે આત્મામાં વેદનીય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. એજ વાત સૂત્રકારે "अक्षीणमोहस्य हि वेदनीयं मोहनीयं चास्ति क्षीण मोहस्य तु वेदनीयं केवलमस्ति मोहनीयं नास्ति) આ પંક્તિ દ્વારા સ્પષ્ટ કરી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स आउयं. ઇત્યાદિ) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે? અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं एयाणि परोप्परं नियमा) હે ગૌતમ ! આ બન્ને કર્મોનો પરસ્પર સાથે નિયમથી જ સંબંધ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીયનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર, આ ચાર અઘાતિયા કર્મ છે. તે ચારેનો એક બીજાની સાથે સંબંધ હોવામાં કોઈપણ બાધા (મુશ્કેલી) નડતી નથી. કેવલી

શું અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે ખરો ? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું વેદનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (जस्स वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि) જે જીવમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. જેમકે કેવલી ભગવાનમાં વેદનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોતો નથી, કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય, એ ચાર ઘાતિયા કર્મોનો તો કેવલીમાં અભાવ જ હોય છે. પરન્તુ કેવલી સિવાયના મનુષ્યોમાં વેદનીય કર્મની સાથે અંતરાય કર્મનો પણ સદ્ભાવ રહે છે. તેથી જ વેદનીયના સદ્ભાવમાં અંતરાયનો સદ્ભાવ વિકલ્પે બતાવ્યો છે. પરન્તુ એવું જરૂર બની શકે છે કે જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં વેદનીય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મોહનીય કર્મના બાકીના ચાર કર્મો સાથેના સંબંધને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-(जस्स णं भंते ! मोहणिज्जं तस्स आउयं, जस्स आउयं तस्स मोहणिज्जं ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું મોહનીય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा ! जस्स मोहणिज्जं तस्स आउयं नियमा अत्थि, जस्स पुण आउयं तस्स पुण मोहणिज्जं सिय अत्थि, सिय नत्थि" હે ગૌતમ ! જે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો પણ નિયમથી જ સદ્ભાવ હોય છે, પરન્તુ જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ જ હોય છે એવો કોઇ નિયમ નથી. મોહનીયના સદ્ભાવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ અકેવલી આત્માની જેમ સમસ્ત જીવોમાં હોય છે. પરન્તુ જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં મોહનીયનો સદ્ભાવ વિકલ્પે હોય છે અક્ષીણ મોહવાળા જીવોમાં તો આયુ અને મોહનીયનો સદ્ભાવ એક સાથે જ રહે છે, પરન્તુ ક્ષીણ મોહવાળા જીવોમાં તો કેવળ આયુષ્યનો જ સદ્ભાવ રહે છે પણ આયુષ્યની સાથે મોહનીયનો સદ્ભાવ રહેતો નથી મોહનીય કર્મની સાથે આયુષ્યની જેમ જ નામ, ગોત્ર અને અંતરાય, આ ત્રણેનો સદ્ભાવ નિયમથી જ હોય છે. પરન્તુ જે જીવમાં નામ, ગોત્ર અને આયુકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે. તે જીવમાં મોહનીય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે પણ ખરો અને નથી પણ હોતો. અક્ષીણ મોહવાળા જીવમાં મોહનીયની સાથે નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ જ રહે છે. પરન્તુ ક્ષીણ મોહવાળા જીવમાં એ ત્રણ મોહનીય કર્મ વિના પણ હોય છે. હવે આયુકર્મની સાથેના બાકીના ત્રણ કર્મના સંબંધ વિષયક વિકલ્પો બતાવવામાં આવે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! आउयं तस्स नामं. पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું નામકર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! दो वि परोप्परं नियमा, एवं गोत्तेण वि समं भाणियव्वं " હે ગૌતમ ! ગોત્રકર્મ અને નામકર્મનો અવિનાભાવિ સંબંધ હોવાથી આયુકર્મના સદ્‌ભાવવાળા જીવમાં ગોત્રકર્મનો પણ નિયમથી જ સદ્‌ભાવ હોય છે, અને ગોત્રકર્મના સદ્‌ભાવવાળા જીવમાં આયુકર્મનો પણ સદ્‌ભાવ અવશ્ય હોય છે. એજ પ્રમાણે આયુકર્મની સાથે ગોત્રકર્મનો અને ગોત્રકર્મની સાથે આયુકર્મનો પણ નિયમથી જ સદ્‌ભાવ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! आउयं तस्स अंतराइयं. ?) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું અંતરાય કર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે ખરો ? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું આયુષ્ય કર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! जस्स आउयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स आउयं नियमा) હે ગૌતમ ! જે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં કયારેક અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે અને કયારેક સદ્‌ભાવ નથી પણ હોતો. કેવલીમાં આયુકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે પણ અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોતો નથી, પરન્તુ કેવલી સિવાયના જીવોમાં આયુ અને અંતરાય, એ બન્ને કર્મોનો એક સાથે સદ્‌ભાવ હોય છે. તે કારણે જ આયુકર્મની સાથે અંતરાય કર્મનો વિકલ્પે સદ્‌ભાવ કહ્યો છે. પરન્તુ જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં આયુષ્ય કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્‌ભાવ જ હોય છે.

પ્ર ૭૧

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्सणं भंते ! णामं तस्स गोयं, जस्स णं गोयं तस्स णं णामं पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું ગોત્ર કર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં ગોત્ર કર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું નામકર્મનો પણ સદ્‌ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! जस्स णं णामं तस्स णं नियमा गोयं, जस्स णं गोयं तस्स नियमा णामं–दो वि एए परोप्परं नियमा) હે ગૌતમ ! જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં ગોત્રકર્મનો પણ નિયમથી જ સદ્‌ભાવ હોય છે અને જે જીવમાં ગોત્રકર્મનો સદ્‌ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નામકર્મનો પણ અવશ્ય સદ્‌ભાવ હોય છે, કારણ કે તે બન્ને કર્મો નિયમથી જ એક બીજાની સાથે રહેનારા છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! णामं तस्स अंतराइयं पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું અંતરાય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે ? અને જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું નામકર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! जस्स णामं, तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स णामं नियमा अत्थि) હે ગૌતમ ! જે જીવમાં નામકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં અંતરાય કર્મનો ક્યારેક સદ્ભાવ હોય છે, અને ક્યારેક સદ્ભાવ નથી પણ હોતો. પરન્તુ એવો જરૂર નિયમ છે કે જે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં નામ કર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. અકેવલી જીવોમાં નામ અને ગોત્ર કર્મો સાથે જ રહે છે, પરન્તુ કેવલી જીવમાં નામકર્મનો તો સદ્ભાવ હોય છે પણ અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોતો નથી. તે માટે જ નામકર્મ સાથે અંતરાય કર્મનો વિકલ્પે સદ્ભાવ કહેવામાં આવ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जस्स णं भंते ! गोयं तस्स अंतराइयं पुच्छा) હે ભદન્ત ! જે જીવમાં ગોત્રકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું અંતરાય કર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે ? અને હે ભદન્ત ! જે જીવમાં અંતરાયકર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, તે જીવમાં શું ગોત્રકર્મનો પણ સદ્ભાવ હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! હે ગૌતમ ! (जस्स णं गोयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि, सिय नत्थि) એવો કોઈ નિયમ નથી કે ગોત્રકર્મના સદ્ભાવમાં અન્તરાય કર્મનો પણ સદ્ભાવ જ હોવો જોઇએ. કારણ કે ગોત્રકર્મનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ ક્યારેક હોય છે અને ક્યારેક નથી પણ હોતો. પરન્તુ એવો નિયમ તો અવશ્ય છે કે જ્યારે જીવમાં અંતરાય કર્મનો સદ્ભાવ હોય છે, ત્યારે ગોત્રકર્મનો પણ અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. અકેવલી જીવોમાં આ બન્ને કર્મોનો એક સાથે સદ્ભાવ હોય છે, પરન્તુ કેવલીમાં ગોત્રકર્મનો સદ્ભાવ હોવા છતાં અંતરાય કર્મનો અભાવ જ હોય છે. તે કારણે ગોત્રકર્મની સાથે અંતરાય કર્મનો વિકલ્પે સદ્ભાવ કહેવામાં આવ્યો છે. આ રીતે આઠે કર્મોના વિકલ્પની અપેક્ષાએ તથા નિયમથી જે ૨૮ વિકલ્પ થાય છે તેનું પ્રતિપાદન અહીં પૂરૂં થાય છે. જ્ઞાનાવરણીયના ૭, દર્શનાવરણીયના ૬, વેદનીયના ૫, મોહનીયના ૪, આયુના ૩, નામના ૨ અને ગોત્રનો ૧ વિકલ્પ મળીને કુલ ૨૮ વિકલ્પોનું અહીં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂત્ર ૭ ॥

જીવની પુદ્ગલાદિ વક્તવ્યતા—

"जीवे णं भंते! किं पोग्गली? पोग्गले?" ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(जीवे णं भंते! किं पोग्गली? पोग्गले?) હે ભદન્ત! જીવ પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (जीवे पोग्गली वि, पोग्गले वि) જીવ પુદ્ગલી પણ છે અને પુદ્ગલ પણ છે. (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जीवे पोग्गली वि, पोग्गले वि?) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવ પુદ્ગલી પણ છે અને પુદ્ગલ પણ છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (से जहा नामए छत्तेणं छत्ती, दंडेणं दंडी, घडेणं घडी, पडेणं पडी, करेणं करी, एवामेव गोयमा! जीवे वि सोइंदिय चक्खिंदिय, घाणेंदिय, जिब्भिंदिय, फासिंदियाइं पडुच्च पोग्गली, जीवं पडुच्च पोग्गले, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ जीवे पोग्गली वि पोग्गले वि) જેમ કોઇ છત્રધારીને છત્રી, દંડધારીને દંડી, ઘટધારીને ઘટી, પટવાળાને પટી અને કરવાળાને કરી કહેવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુઇન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, જીહ્વા-ઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ પુદ્ગલી કહેવાય છે તથા જીવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલ કહેવાય છે. હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જીવ પુદ્ગલી પણ છે અને પુદ્ગલ પણ છે. (नेरइए णं भंते! किं पोग्गली, पोग्गले?) હે ભદન્ત! નારક જીવ શું પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે? (एवं चेव–एवं जाव वेमाणिए–नवरं जस्स जइ इंदियाइं तस्स तइ वि भाणियव्वाइं) હે ગૌતમ! આ વિષયમાં જીવના જેવું જ કથન સમજવું. એજ પ્રકારનું કથન વમાનિક પર્યન્તના જીવો વિષે પણ સમજવું. પરન્તુ જે જીવને જેટલી ઇન્દ્રિયો હોય, તે જીવની તેટલી ઇન્દ્રિયો કહેવી જોઇએ. (सिद्धे णं भंते! किं पोग्गली, पोग्गले?) હે ભદન્ત! સિદ્ધ શું પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ!

(नो पोग्गली, पोग्गले) સિદ્ધ પુદ્ગલી નથી પણ પુદ્ગલ છે. (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, जाव पोग्गले ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે સિદ્ધ પુદ્ગલી નથી પણ પુદ્ગલ છે ? (गोयमा ! जीवं पडुच्च–से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ सिद्धे नो पोग्गली, पोग्गले) હે ગૌતમ ! જીવની અપેક્ષાએ સિદ્ધ પુદ્ગલ છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે સિદ્ધ પુદ્ગલી નથી પણ પુદ્ગલ છે. (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) હે ભદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત કર્મ પુદ્ગલાત્મક હોવાથી પુદ્ગલના અધિકારની અપેક્ષાએ સૂત્રકારે અહીં તેની વક્તવ્યતાનું નીચે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जीवेणं भंते ! किं पोग्गली, पोग्गले ?) હે ભદન્ત ! જીવ શું પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે–" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (जीवे पोग्गली वि पोग्गले वि) જીવને પુદ્ગલી પણ કહી શકાય છે અને પુદ્ગલ પણ કહી શકાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમાં પુદ્ગલ હોય તે પુદ્ગલી અને જે પૂરણ અને ગલનના સ્વભાવવાળું હોય-અનંતગુણી હાનિવૃદ્ધિવાળું હોય–તે પુદ્ગલ છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ–जीवे पोग्गली वि, पोग्गले वि ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવને પુદ્ગલી પણ કહી શકાય છે અને પુદ્ગલ પણ કહી શકાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" से जहा नामए छत्तेणं छत्ती, दंडेणं दंडी, घडेणं घडी, पडेणं पडी, करेणं करी " હે ગૌતમ ! જેમ છત્રના સંબંધથી કોઇ વ્યક્તિને છત્રી કહેવાય છે, દંડના સંબંધથી દંડી કહેવાય છે, ઘટ (ઘડા) ના સંબંધથી ઘટી (ઘડી) કહેવાય છે, પટ (વસ્ત્ર) ના સંબંધથી પટી કહેવાય છે અને કર (હાથ) ના સંબંધથી કરી (હાથવાળો) કહેવાય છે, " एवामेव "

કહે છે–" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (जीवे पोग्गली वि पोग्गले वि) જીવને પુદ્ગલી પણ કહી શકાય છે અને પુદ્ગલ પણ કહી શકાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમાં પુદ્ગલ હોય તે પુદ્ગલી અને જે પૂરણ અને ગલનના સ્વભાવવાળું હોય-અનંતગુણી હાનિવૃદ્ધિવાળું હોય–તે પુદ્ગલ છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ–जीवे पोग्गली वि, पोग्गले वि ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવને પુદ્ગલી પણ કહી શકાય છે અને પુદ્ગલ પણ કહી શકાય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" से जहा नामए छत्तेणं छत्ती, दंडेणं दंडी, घडेणं घडी, पडेणं पडी, करेणं करी " હે ગૌતમ ! જેમ છત્રના સંબંધથી કોઇ વ્યક્તિને છત્રી કહેવાય છે, દંડના સંબંધથી દંડી કહેવાય છે, ઘટ (ઘડા) ના સંબંધથી ઘટી (ઘડી) કહેવાય છે, પટ (વસ્ત્ર) ના સંબંધથી પટી કહેવાય છે અને કર (હાથ) ના સંબંધથી કરી (હાથવાળો) કહેવાય છે, " एवामेव "

એજ પ્રમાણે "जीवे वि" જીવ પણ (सोइंदिय चक्खिंदिय, घाणिंदिय, जिब्भिंदिय, फासिंदियाइं पडुच्च पोग्गली जीवं पडुच्च पोग्गले) હે ગૌતમ! શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપ, ચક્ષુઇન્દ્રિયરૂપ, ઘ્રાણેન્દ્રિયરૂપ, જિહ્વાઇન્દ્રિયરૂપ અને સ્પર્શેન્દ્રિય રૂપ પુદ્ગલવાળો હોવાને કારણે પુદ્ગલી કહેવાય છે. અને જીવની અપેક્ષાએ તેને પુદ્ગલરૂપ પણ કહી શકાય છે. કારણ કે "પુદ્ગલ" એવી સંજ્ઞા જીવની છે. જીવને 'પુદ્ગલ' એવી સંજ્ઞા આપવાનું કારણ એ છે કે તેમાં અપેક્ષાકૃત (અમુક અપેક્ષાએ) પૂરણ ગલનતા-ગુણોમાં હાનિવૃદ્ધિ થતી રહે છે. "से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ जीवे पोग्गली वि, पोग्गले वि) હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જીવને પુદ્ગલી પણ કહી શકાય છે અને પુદ્ગલ પણ કહી શકાય છે. ઇન્દ્રિયાદિકોની અપેક્ષાએ તે પુદ્ગલી કહેવાય છે અને જીવની અપેક્ષાએ તે પુદ્ગલ કહેવાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(नेरइयेणं भंते! किं पोग्गली, पोग्गले?) હે ભદન્ત! નારકને પુદ્ગલી કહેવાય છે કે પુદ્ગલ કહેવાય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवंचेव, एवं जाव वेमाणिए, नवरं जस्स जइ इंदियाइं तस्स तइवि भाणियव्वाइं) હે ગૌતમ! સમુચ્ચય જીવની જેમ નારકને પણ પોતાની પાંચ ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ "પુદ્ગલી" કહી શકાય છે, અને પોતાના જીવની અપેક્ષાએ તેને 'પુદ્ગલ' કહી શકાય છે. એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય, ભવન-પતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક જીવને પણ ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ 'પુદ્ગલી અને પોતાની અપેક્ષાએ (જીવની અપેક્ષાએ) "પુદ્ગલ" કહી શકાય છે. પરન્તુ સમસ્ત જીવોને પાંચ ઇન્દ્રિયો હોતી નથી. તેથી બધાં જીવોને પાંચ ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ પુદ્ગલી કહેવા જોઇએ નહીં, પણ જેને જેટલી ઇન્દ્રિયો હોય તેટલી ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ તેમને પુદ્ગલી કહેવા જોઇએ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(सिद्धेणं भंते! किं पोग्गली, पोग्गले?) હે ભદન્ત! સિદ્ધ જીવને પુદ્ગલી કહી શકાય કે પુદ્ગલ કહી શકાય?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! "नो पोग्गली, पोग्गले" સિદ્ધ જીવને પુદ્ગલી કહી શકાય નહી, પણ પુદ્ગલ કહી શકાય છે. તેમને પુદ્ગલી નહીં કહેવાનું કારણ એ છે કે તેમનામાં પૌદ્ગલિક ઇન્દ્રિયોનો સદ્ભાવ હોતો નથી. તથા સિદ્ધ જીવ પણ પુદ્ગલ સંજ્ઞાવાળો છે, તે કારણે સ્વજીવાપેક્ષાએ તેને પુદ્ગલ કહી શકાય છે. એજ વાત સૂત્રકાર ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્ન અને મહાવીર પ્રભુના ઉત્તર દ્વારા પ્રકટ કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव पोग्गले) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે સિદ્ધ પુદ્ગલી નથી, પુદ્ગલ છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! " जीवं पडुच्च " જીવની અપેક્ષાએ સિદ્ધને પુદ્ગલ કહી શકાય છે. તેમને પુદ્ગલી કહી શકાય નહીં કારણ કે " પુદ્ગલી " કહેવા માટે જે ઈન્દ્રિયોનો સદ્ભાવ હોવો જોઇએ, તે ઇન્દ્રિયો તેમને હોતી નથી. (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सिद्धे नो पोग्गली. पोग्गले) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં સિદ્ધને પુદ્ગલી કહેલ નથી પણ પુદ્ગલ કહેલ છે. હવે આ ઉદ્દેશકનો ઉપસંહાર કરતાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત માનીને કહે છે કે–" सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति " હે ભદન્ત ! આપ સાચું જ કહો છો. હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ. ૮ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના આઠમાં શતકનો દશમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૮-૧૦॥

જમ્બૂદ્વીપ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

નવમાં શતકનો પ્રારંભ પહેલો ઉદ્દેશક

નવમાં શતકમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તેનું સૂચન કરતી ગાથા નીચે પ્રમાણે છે—' जंबुद्दीवे ' ઇત્યાદિ

આ નવમાં શતકમાં નીચે પ્રમાણે ૩૪ ઉદ્દેશકોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે—(૧) જંબૂદ્વીપ, (૨) જ્યોતિષ્ક (૩ થી ૩૦) અન્તરદ્વીપ, (૩૧) અસોચ્ચા, (૩૨) ગાંગેય, (૩૩) કુંડગ્રામ અને (૩૪) પુરુષ.

ટીકાર્થ—આઠમાં શતકમાં અનેક પદાર્થોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર નવમાં શતકનો પ્રારંભ કરે છે. આ શતકમાં પણ એજ પદાર્થોની સૂત્રકારે બીજી રીતે પ્રરૂપણા કરી છે. આ નવમાં શતકના ૩૪ ઉદ્દેશકો છે. એ ઉદ્દેશકોમાં જે જે વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તે તે વિષયોને

"जंबुद्दीवे" પદથી શરૂ થતી ગાથા દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. આ શતકના પહેલા ઉદ્દેશકમાં જંબૂદ્વીપ વિષેની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કરાયું છે. બીજા ઉદ્દેશકમાં જ્યોતિષિકની વક્તવ્યતાનું કથન કર્યું છે. ત્રીજાથી શરૂ કરીને ત્રીસમાં ઉદ્દેશક સુધીના ૨૮ ઉદ્દેશકોમાં અન્તરદ્વીપની વક્તવ્યતાનું કથન થયું છે, એકત્રીસમાં "અસોચ્ચા" નામના ઉદ્દેશકમાં "શ્રવણ કર્યા વિના પણ ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે," વગેરે વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. બત્રીસમાં ઉદ્દેશકમાં ગાંગેય નામના અણગારે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવામાં આવ્યા છે. તેત્રીસમાં ઉદ્દેશકમાં બ્રાહ્મણકુંડ ગ્રામની વાત કરી છે તથા ચોત્રીસમાં ઉદ્દેશકમાં મનુષ્યને મારનાર વિષે કહેવામાં આવ્યું છે.

જંબૂદ્વીપની વક્તવ્યતા—

"तेणं कालेणं तेणं समएणं" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—"तेणं कालेणं तेणं समएणं" તે કાળે અને તે સમયે (मिहिला नामं नयरी होत्था) મિથિલા નામે નગરી હતી. (वण्णओ) તેનું વર્ણન ચંપા નગરીના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. (मणिभद्दे चेइए) ત્યાં માણિભદ્ર નામે ચૈત્ય હતું. (वण्णओ) તેનું વર્ણન પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. (सामी समोसढे) ત્યાં ભગવાન મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. (परिसा निग्गया) તેમના દર્શન કરવાને માટે પરિષદ નીકળી (जाव भगवं गोयमे पज्जुवासमाणे एवं वयासी–कहिणं भंते! जंबुद्दीवे दीवे? किं संठिए णं भंते! जंबुद्दीवे दीवे?) પરિષદ વિખરાઇ ગયા પછી ભગવાન ગૌતમે મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે પૂછયું–હે ભદન્ત! જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ ક્યાં આવેલો છે? તેનો આકાર કેવો છે?

(एवं जंबुद्दीवपन्नत्ती भाणियव्वा जाव एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे चोद्दसं सलिलासयसहस्सा छप्पन्नं च सहस्सा भवंतीति मक्खाया सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) હે ગૌતમ! આ વિષયનું 'જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં' જેવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તેવું પ્રતિપાદન અહીં પણ સમજી લેવું. "ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નદીઓ પૂર્વ–પશ્ચિમમાં છે," અહીં સુધીનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો. ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે "હે ભદન્ત! આપની વાત ખરી છે. હે ભદન્ત! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે." આ પ્રમાણે કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં જંબૂદ્વીપની વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. "तेणं कालेणं तेणं समएणं" આ અવસર્પિણીના ચોથા આરામાં જ્યારે મહાવીર સ્વામી વિચરતા હતા તે સમયે "मिहिला नामं नयरी होत्था" મિથિલા નામની એક નગરી હતી. "वण्णओ" ઔપપાતિક સૂત્રમાં જેવું

भ० ७२

ચંપા નગરીનું વર્ણન કર્યું છે, એવું જ તેનું વર્ણન સમજવું. "મणिभद्दे चेइए" ત્યાં મણિભદ્ર નામે ચૈત્ય (યક્ષાયતન) હતું. "वण्णओ" ઔપપાતિક સૂત્રમાં જેવું પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યનું વર્ણન કર્યું છે, એવું જ તેનું વર્ણન સમજવું. "सामी समोसढे" ત્યાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. સમવસરણનું વર્ણન પણ ઔપપાતિક સૂત્રની મારા દ્વારા લખાયેલી પીયૂષવર્ષિણી ટીકામાં ૨૩ થી ૨૭ સુધીના સૂત્રોમાં આપ્યા પ્રમાણે સમજવું. "परिसा निग्गया" ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કરવા માટે ત્યાંની જનતા (પરિષદ) ત્યાં આવી. વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ વિખરાઇ ગઈ. ત્યાર બાદ ત્રિવિધ પર્યુપાસનાપૂર્વક પર્યુપાસના કરીને ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું-(कहिणं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे ? किं संठिए णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ કયા પ્રદેશમાં આવેલો છે ? હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપનો આકાર કેવો છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं जंबुद्दीव पन्नत्ती भाणियव्वा, जाव एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्दीवे दीवे चोद्दस्स सलिलासयसहस्सा छप्पन्नं च सहसा भवंतीतिमक्खाया" હે ગૌતમ ! આ વિષયનું સમસ્ત કથન જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિનું "જંબૂદ્વીપમાં પૂર્વપશ્ચિમે ચૌદ લાખ છપ્પન હજાર નદીઓ વહે છે," અહીં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઇએ. આ કથનનો પૂર્વપાઠ ત્યાં નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે-(के महालए णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे ? किमागारभावपडोयारे णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे पण्णत्ते ? गोयमा ! अयं णं जंबुद्दीवे दीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्भंतरए, सव्वखुड्डाए, वट्टे, तिल्ल पूयसंठाणसंठिए वट्टे, रहचक्कवालसंठाणसंठिए वट्टे, पुक्खरकण्णिया संठाण संठिए वट्टे, पडिपुण्णचंदसठाणसंठिए पण्णत्त, एगं जोयणसयसहस्सं आयाम विक्खंभेणं) ઇત્યાદિ. આ સૂત્રપાઠનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ કેટલો મોટો છે ? તેનો આકાર કેવો છે ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપનો વિસ્તાર એક લાખ યોજનનો છે. આ દ્વીપ સમસ્ત દ્વીપો અને સમુદ્રોની વચ્ચે આવેલો છે. બીજા દ્વીપો કરતાં તે નાનો છે. તેનો આકાર ગોળ થાળીના જેવો છે. તેમાં ૬ કુલાચલ પર્વત અને ભરતાદિ સાત ક્ષેત્ર છે. તેની વચ્ચે એક લાખ યોજનની ઊંચાઈવાળો સુમેરુ પર્વત છે. ગંગા, સિંધુ વગેરે ૧૪૫૬૦૦૦ નદીઓ તેમાં વહે છે." તે ૧૪૫૬૦૦ નદીઓનો હિસાબ નીચે પ્રમાણે સમજવો–

ભરત ક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિંધુ, આ બે નદીઓ વહે છે. ઐરાવત ક્ષેત્રમાં રક્તા અને રક્તવતી, આ બે નદીઓ વહે છે. આ પ્રત્યેક નદીને મળનારી

૧૪, ૧૪ હજાર શાખાઓ છે. આ ચારે નદીઓની સાથે સંગમ પામતી કુલ ૫૬૦૦૦ નદીઓ છે. હૈમવત ક્ષેત્રમાં રોહિત અને રોહિતાંશા નામની બે મુખ્ય નદીઓ છે. હૈરણ્યવત ક્ષેત્રમાં સુવર્ણકૂલા અને રૂપ્યકૂલા નામની બે મુખ્ય નદીઓ છે. આ બન્ને ક્ષેત્રની ચાર મુખ્ય નદીઓને ૨૮, ૨૮ હજાર નદીઓ મળે છે આ રીતે તેમની પરિવાર નદીઓની કુલ સંખ્યા ૧૧૨૦૦૦ થાય છે. હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં હરિ અને હરિકાન્તા, રમ્યક વર્ષમાં નરકાન્તા અને નારીકાન્તા નદીઓ મુખ્ય છે. તે દરેકની પરિવાર નદીઓની સંખ્યા ૫૬-૫૬ હજાર છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતા અને સીતોદા નામની મુખ્ય નદીઓ વહે છે. તે દરેકની પરિવાર નદીઓ (શાખાઓ) ની સંખ્યા ૫૩૨૦૦૦ છે આ દરેક ક્ષેત્રની જે બબ્બે નદીઓ કહી છે તેમાંની પહેલી નદી પૂર્વ સમુદ્રને મળે છે અને બીજી નદી પશ્ચિમ સમુદ્રને મળે છે. આ રીતે જંબૂદ્વીપની નદીઓની કુલ સંખ્યા ૧૪૫૬૦૦૦ થઇ જાય છે. જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિના જંબૂદ્વીપના વર્ણનનું કથન અહીં સુધી ગ્રહણ કરવું જોઇએ. "सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति" મહાવીર પ્રભુના વચનોને પ્રમાણભૂત માનીને ગૌતમ સ્વામી તેમને કહે છે કે હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપની વાત સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ ૧ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત
" ભગવતીસૂત્ર " ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાનો નવમા
શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત

જમ્બૂદ્વીપમેં ચન્દ્રસૂર્યાદિ જ્યોતિષ્ક કા કથન

નવમાં શતકનો બીજો ઉદ્દેશક-

આ નવમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ જંબૂદ્વીપમાં, લવણસમુદ્રમાં, ધાતકી ખંડમાં, કાલોદ સમુદ્રમાં, પુષ્કરવરદ્વીપમાં, આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં અને પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં ચન્દ્રપ્રકાશ વિષયક વક્તવ્યતા.

જંબૂદ્વીપમાં ચન્દ્રાદિ જ્યોતિષ્ક સંબંધી વક્તવ્યતા—

" रायगिहे जाव एवं वयासी " ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(रायगिहे जाव एवं वयासी) " રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા, આ કથનથી શરૂ કરીને ગૌતમ સ્વામીએ તેમને આ પ્રમાણે

પૂછ્યું," અહીં સુધીનું પૂર્વોક્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. (जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા, કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશે છે અને કેટલા પ્રકાશશે ? (एवं जहा जीवाभिगमे जाव एगं च सयसहस्सं तेत्तीसं खलु भवे सहस्साइं, नव य सया पन्नासा तारागणकोडिकोडीणं । ६१ ॥ सोभं, सोभिंसु, सोभिंति, सोभिस्संति) હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને જીવાભિગમ સૂત્રમાં જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. "એક લાખ તેત્રીસ હજાર નવસો પચાસ કોડાકોડી તારાઓનો સમૂહ ત્યાં ભૂતકાળમાં શોભતો હતો, વર્તમાનમાં શોભે છે અને ભવિષ્યમાં પણ શોભશે." અહીં સુધીનું જીવાભિગમ સૂત્રનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું.

ટીકાર્થ—પહેલા ઉદ્દેશકમાં જંબૂદ્વીપનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. હવે સૂત્રકાર જંબૂદ્વીપ વગેરેમાં પ્રકાશ આપનારા જ્યોતિષિકોની વક્તવ્યતાનું આ ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદન કરે છે–(रायगिहे जाव एवं वयासी) રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. તેમનાં દર્શન કરવા માટે પરિષદ નીકળી. તેમનાં દર્શન કરીને તથા તેમને વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ પાછી ફરી. ત્યારબાદ મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને બન્ને હાથ જોડીને ગૌતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો–(जंबुद्दीवेणं भंते ! दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा ?) હે ભદન્ત ! જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભૂતકાળમાં કેટલા ચન્દ્ર પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં કેટલા ચન્દ્ર પ્રકાશે છે, અને ભવિષ્યમાં કેટલા ચન્દ્ર પ્રકાશશે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं जहा जीवाभिगमे जाव एगं च सयसहस्सं तेत्तीसं खलु भवे सहस्साइं नव य सया पन्नासा तारागण कोडिकोडीणं) હે ગૌતમ ! જીવાભિગમ સૂત્રમાં જ્યોતિષિકો વિષયક જેવી વક્તવ્યતા કહેવામાં આવી છે, એવી જ વક્તવ્યતા અહીં પણ સમજી લેવી. ત્યાં આ વિષયને અનુલક્ષીને આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

મ ૭૪

(केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा ? केवइया सूरिया तविंसु वा, तवंति वा, तविस्संति वा ? केवइया नक्खत्ता जोइं जोइंसु वा जोइंति वा, जोइस्संति वा ? केवइया महग्गहा चारं चरिंसु वा, चरंति वा, चरिस्संति वा ? केवइयाओ तारागणकोडाकोडीओ सोहं सोहिंसु, सोहंति वा, सोहिस्संति वा ? गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे दो चंदा पभासिंसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा, दो सूरिया तविंसु वा, तवंति वा, तविस्संति वा, छप्पन्नं नक्खत्ता जोगं जोइंसु वा, जोइंति वा, जोइस्संति वा, छावत्तरं गहसयं चारं चरिंसु वा, चरिंति वा, चरिस्संति वा) આ સૂત્રપાઠનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—"હે ભદન્ત ! આ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં પહેલાં કેટલા ચન્દ્રમા ચમકતા હતા, હાલમાં કેટલા ચન્દ્રમા ચમકે છે અને ભવિષ્યમાં કેટલા ચન્દ્રમા ચમકશે ? કેટલા સૂર્યો અહીં પહેલાં પ્રકાશતા

હતા, વર્તમાનકાળમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પ્રકાશશે ? કેટલાં નક્ષત્રો અહીં ચળકતાં હતાં, ચળકે છે અને ચળકશે ? " વગેરે

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" હે ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપમાં ભૂતકાળમાં બે ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પણ પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પ્રકાશશે. એજ પ્રમાણે અહીં બે સૂર્ય તપતા હતા, તપે છે અને તપશે. " વગેરે સૂત્રપાઠ અહીં ગ્રહણ કરાયો છે. આ વિષયને સ્પષ્ટ કરવા માટે જીવાભિગમ સૂત્રનો કયાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો તે " एगं च सयसहस्सं तेत्तीसं " વગેરે સૂત્રપાઠ દ્વારા બતાવ્યું છે—એટલે કે ચન્દ્રાદિ જ્યોતિષ્ક વિષયક વક્તવ્યતા જીવાભિગમ સૂત્રમાં અહીં સુધીના સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. તારાગણોની સંખ્યા એક લાખ તેત્રીસ હજાર નવસો પચાસ (૧૩૩૯૫૦) ક્રોડાક્રોડ છે. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

લવણસમુદ્રમાં જ્યોતિષ્ક વક્તવ્યતા—

" लवणेणं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा ? " ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(लवणेणं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा ?) હે ભદન્ત ! લવણ સમુદ્રમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા, કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશે છે અને કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશશે ? (एवं जहा जीवाभिगमे जाव ताराओ । धायईसंडे, कालोदे, पुक्खरवरे, अब्भितरपुक्खरद्धे मणुस्सखेत्ते एएसु सव्वेसु जीवाभिगमे जाव एग ससीपरिवारो तारागणकोडीकोडीणं) હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને જીવાભિગમ સૂત્રમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ સમસ્ત કથન સમજવું. ત્યાં તારાઓ પર્યન્તના વિષયમાં જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું. ધાતકીખંડ, કાલોદધિ, પુષ્કરવર દ્વીપ, આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ અને મનુષ્યક્ષેત્ર સંબંધી કથન પણ જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. " એક ચન્દ્રનો પરિવાર કોટાકોટિ તારાગણ છે, " આ સૂત્રપાઠ સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું. (पुक्खरद्धेणं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासेंति वा, पभासिस्संति वा ?) હે ભદન્ત ! પુષ્કરાર્ધ સમુદ્રમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા ? કેટલા વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે ? અને કેટલા ભવિષ્યમાં પ્રકાશશે ? (एवं सव्वेसु दीवसमुद्देसु जोइसियाणं भाणियव्वं जाव सयंभूरमणे जाव सोभं सोभिंसु वा, सोभिंति वा, सोभिस्संति वा—सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) હે ગૌતમ ! જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સમસ્ત દ્વીપો અને સમુદ્રોમાં ચન્દ્રાદિ જ્યોતિષિકોની વક્તવ્યતા સમજવી. " સ્વયંભૂરમણમાં

તેઓ શોભતા હતા, શોભે છે અને શોભશે." આ કથન પર્યન્તનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. હે ભદન્ત ! આપની વાત સાચી છે. હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—જ્યોતિષિકોનો અધિકાર ચાલી રહ્યો હોવાથી સૂત્રકારે લવણ સમુદ્ર વગેરેમાં ચન્દ્રાદિ જ્યોતિષિકોની વક્તવ્યતાનું આ સૂત્ર દ્વારા કથન કર્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(लवणेणं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा, पभासिंति वा, पभासिस्संति वा ?) હે ભદન્ત ! લવણ સમુદ્રમાં ભૂતકાળમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા ? વર્તમાનમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશે છે ? ભવિષ્યમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશશે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं जहा जीवाभिगमे) હે ગૌતમ ! જીવાભિગમ સૂત્રમાં લવણ સમુદ્રાદિકોમાં ચન્દ્રાદિ જ્યોતિષિકો વિષયક જેવી વક્તવ્યતા કરવામાં આવી છે એવી જ વક્તવ્યતા અહીં પણ થવી જોઈએ. આ વિષયને અનુલક્ષીને ત્યાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે-(केवइया चंदा पभासिंसु वा ३, केवइया सूरिया तविंसु वा ३) ઈત્યાદિ. "હે ભદન્ત ! લવણ સમુદ્રમાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા ? કેટલા પ્રકાશે છે ? કેટલા પ્રકાશશે ? તથા ત્યાં કેટલા સૂર્ય તપતા હતા ? વર્તમાનમાં કેટલા સૂર્ય તપે છે ? અને ભવિષ્યમાં કેટલા સૂર્ય તપશે ?" વગેરે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (लवणेणं समुद्दे चत्तारि चंदा पभासिंसु वा ३, चत्तारि सूरिया तविंसु वा ३, बारसोत्तरं नक्खत्तसयं जोगं जोइंसु वा ३, तिन्नि बावन्ना महग्गहसया चारं चरिंसु वा ३, दोन्नि सयसहस्सा सत्तट्ठिं च सहस्सा नव सया तारागण कोडीकोडीणं सोहं सोहिंसु वा ३) ઈત્યાદિ. લવણ સમુદ્રમાં ભૂતકાળમાં ચાર ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં એટલા જ ચન્દ્રમા પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પણ ત્યાં એટલા જ ચન્દ્રમા પ્રકાશશે. એજ પ્રમાણે ત્યાં ચાર સૂર્ય પહેલાં તપતા હતા. હાલમાં તપે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તપશે. ત્યાં ૧૧૨ નક્ષત્રો ભૂતકાળમાં પોતાનો પ્રકાશ આપતા હતા, વર્તમાનમાં પણ એટલા જ નક્ષત્રો ત્યાં પ્રકાશ આપે છે અને ભવિષ્યમાં પણ એટલા જ નક્ષત્રો ત્યાં પોતાનો પ્રકાશ આપતા રહેશે ભૂતકાળમાં ત્યાં ૩૫૨ મહાગ્રહો પોતાની ચાલ ચાલતા હતા, વર્તમાનમાં પણ એટલા જ મહાગ્રહો ત્યાં પોતાની ચાલ ચાલે છે, અને ભવિષ્યમાં પણ એટલા જ મહાગ્રહો ત્યાં પોતાની ચાલ ચાલતા રહેશે. ૨૬૭૯૦૦ તારાગણોની કોટાકોટિ ભૂતકાળમાં ત્યાં પોતાની શોભા બતાવતી હતી, વર્તમાનમાં પણ તેઓ ત્યાં પોતાની શોભા બતાવે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેમની શોભા બતાવતા હશે અહીં જીવાભિગમ સૂત્રનો પાઠ કયાં સુધી ગ્રહણ કરવાનો છે તે "जाव ताराओ" આ સૂત્રાંશ દ્વારા વ્યક્ત થયેલ છે. એટલે કે અહીં તારાઓ પર્યન્તનું કથન ગ્રહણ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. હવે સૂત્રકાર ધાતકીખંડમાં ચન્દ્રાદિ સંબંધી પ્રકાશ વક્તવ્યતા પ્રકટ કરવા માટે કહે છે કે

(धायईसंडे, कालोदे, पुक्खरवरे, अब्भिंतरपुक्खरद्धमणुस्सखेत्ते एएसु सव्वेसु जहा जीवाभिगमे जाव एग ससी परिवारो तारागणकोडाकोडीणं) ધાતકીખંડ, કાલોદ, પુષ્કરવર, આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ અને મનુષ્યક્ષેત્ર, આ પાંચ સ્થાનોમાં જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે જ ચન્દ્રાદિના પ્રકાશની વક્તવ્યતા સમજવી. ત્યાં તે વક્તવ્યતા નીચે પ્રમાણે કહી છે—

(धायईसंडे णं भंते ! दीवे केवइया चंदा पभासिंसु वा ३, केवइया सूरिया तविंसु वा ३) ઈત્યાદિ. હે ભદન્ત ! ધાતકીખંડ દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રમા પ્રકાશતા હતા ? કેટલા ચંદ્રમા પ્રકાશે છે ? અને કેટલા ચંદ્રમા પ્રકાશતા રહેશે ? એજ પ્રમાણે સૂર્યના પ્રકાશ વિષેની વક્તવ્યતા વિષયક પ્રશ્નો પણ સમજવા.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—ધાતકીખંડમાં ૧૨ સૂર્ય અને ૧૨ ચંદ્રમા ભૂતકાળમાં પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પ્રકાશશે.

म ७५

(एवं चउवीसं ससिरविणो नक्खत्त सया य तिन्नि छत्तीसा, एगं च गहसहस्सं छप्पन्नं धायईसंडे) આ રીતે ધાતકીખંડમાં ૧૨ ચંદ્ર અને ૧૨ સૂર્ય મળીને તેમની સંખ્યા ૨૪ થાય છે. ત્યાં ૩૩૬ નક્ષત્રો અને ૧૦૫૬ ગ્રહો છે. તથા ત્યાં તારાગણોની સંખ્યા “ अट्ठेवसयसहस्सा तिन्नि सहस्साइं, धायइसंडे दीवे तारागणकोडिकोडीणं सोहं सोहिंसु वा ३) ૮૦૩૭૦૦ કોટાકોટી છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(कालोए णं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा) ઈત્યાદિ પ્રશ્નો. હે ભદન્ત ! કાલોદ સમુદ્રમાં કેટલા ચંદ્ર અને સૂર્ય આદિકોએ ભૂતકાળમાં પોતાનો પ્રકાશ આપ્યો છે, વર્તમાનમાં આપે છે અને ભવિષ્યમાં પણ આપતાં રહેશે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! बायालीसं चंदा) ઇત્યાદિ “ सोहं सोहिंसु वा ३ ” ઇત્યાદિ—હે ગૌતમ ! કાલોદ સમુદ્રમાં ૪૨ ચંદ્રમા અને ૪૨ સૂર્ય ભૂતકાળમાં પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પ્રકાશતા હશે. ત્યાં ત્રણ હજાર છસો છન્નું (૩૬૯૬) ગ્રહો છે, ૧૧૭૬ નક્ષત્રો છે. અને અઠ્ઠાવીસ લાખ બાર હજાર નવસો પચાસ કોટાકોટિ તારાગણ છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(पुक्खरवरदीवेणं भंते ! दीवे केवइया) ઈત્યાદિ હે ભદન્ત ! પુષ્કરવર દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રમા અને સૂર્યાદિકો ભૂતકાળમાં પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પ્રકાશશે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ चोयालं चंदसयं ” ઈત્યાદિ. હે ગૌતમ ! પુષ્કરવર દ્વીપમાં ૧૪૪ ચંદ્રમા અને ૧૪૪ સૂર્ય ભૂતકાળમાં પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પ્રકાશશે. ત્યાં ૧૨૬૭૨ ગ્રહો અને ૪૦૩૨ નક્ષત્રો છે. ત્યાં તારાગણોની સંખ્યા ૯૬૪૪૪૦૦ કોટાકોટિ પ્રમાણ છે. અહીં જે પુષ્કરવર દ્વીપમાં ચંદ્ર અને સૂર્યના ભ્રમણની વાત કરી છે તે પુષ્કરદ્વીપના આભ્યન્તરાર્ધવર્તી ચંદ્ર અને સૂર્યોની અપેક્ષાએ કહી છે. એજ વાત સૂત્રકાર આગળ પ્રકટ કરવાના છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—(अब्भिंतरपुक्खरद्धेणं भंते ! केवइया चंदा पभासिंसु वा) હે ભદન્ત ! આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં કેટલા ચંદ્રમા પ્રકાશતા હતા ? વર્તમાનમાં કેટલા ચંદ્રમા પ્રકાશે છે ? અને ભવિષ્યમાં કેટલા ચંદ્રમા પ્રકાશશે ? એજ પ્રમાણે સૂર્ય વગેરેના વિષયમાં પણ ત્રણે કાળ સંબંધી પ્રશ્નો સમજવા.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "बावत्तरिं च चंदा" ઇત્યાદિ. "सोहं सोहिंसु वा ३" આભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધમાં ૭૨ ચંદ્રમાઓ તથા ૭૨ સૂર્યો ત્રણે કાળમાં પ્રકાશ આદિ આપવાનું કાર્ય કર્યા કરે છે. તેમાં ૬૩૩૬ ગ્રહો, ૨૦૧૬ નક્ષત્રો અને ૪૮૨૨૨૦૦ કોટાકોટિ તારાગણ છે.

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—(मणुस्सखेत्ते णं भंते ! केवइया चंदा पभासिंसु वा) હે ભદન્ત ! મનુષ્યલોકમાં કેટલા ચંદ્રમા અને સૂર્યાદિકો પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પ્રકાશશે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"बत्तीसं चंदसयं" ઇત્યાદિ. "सोहं सोहिंसु वा ३" હે ગૌતમ ! મનુષ્યલોકમાં–અઢી દ્વીપમાં ૧૩૨ ચંદ્ર અને ૧૩૨ સૂર્ય ત્રણે કાળમાં પ્રકાશ આદિ આપવાનું કાર્ય કર્યા કરે છે. ત્યાં ૧૧૬૧૬ ગ્રહો, ૩૬૯૬ નક્ષત્રો અને ૮૮૪૦૭૦૦ કોટાકોટિ તારાગણ ભૂતકાળમાં ચમકતા હતા, વર્તમાનમાં ચમકે છે અને ભવિષ્યમાં પણ ચમકતા રહેશે. ઉપર્યુક્ત સાતે સ્થાનોમાં ચંદ્રમા, સૂર્યો, ગ્રહો, નક્ષત્રો અને તારાગણની સંખ્યા બતાવતો કોઠો ટીકામાં આપ્યો છે—

આ પૂર્વોક્ત પાંચ સ્થાનોમાં જીવાભિગમ સૂત્રનો પાઠ કયાં સુધી ગ્રહણ કરવાનો છે તે સૂત્રકારે "जाव एग ससी परिवारो तारागणकोडिकोडीणं" આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કર્યું છે. આ સૂત્રપાઠનો પૂર્વાંશ "अट्ठासीइं च गहा" ઇત્યાદિ છે. એટલે કે એક ચન્દ્રના પરિવારમાં ૮૮ ગ્રહ, ૨૮ નક્ષત્રો અને ૬૬૯૭૫ કોટાકોટિ તારાગણનો સમાવેશ થાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(पुक्खरोदेण भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा ?) હે ભદન્ત ! પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં કેટલા ચન્દ્રમા ભૂતકાળમાં પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પ્રકાશશે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं सव्वेसु दीवसमुद्देसु जोइसियाणं भाणियव्वं) હે ગૌતમ ! સમસ્ત દ્વીપ સમુદ્રોમાં જ્યોતિષ્કગણના યથાસંભવ સંખ્યાત અસંખ્યાત ચન્દ્રમા આદિકોએ ભૂતકાળમાં પ્રકાશ આપ્યો હતો, વર્તમાનમાં પણ તેઓ ત્યાં પ્રકાશ આપે છે અને ભવિષ્યમાં પણ આપશે. જીવાભિગમ સૂત્રમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને એવું કહ્યું છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(पुक्खरोदेणं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा ३ ?) હે ભદન્ત ! પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં પહેલાં કેટલા ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા ? વર્તમાનકાળે ત્યાં કેટલા ચન્દ્ર પ્રકાશે છે ? ભવિષ્યમાં ત્યાં કેટલા ચન્દ્ર પ્રકાશશે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નો અહીં ગ્રહણ કરવા જોઇએ.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" संखेज्जा चंदा पभासिंसु वा ३) હે ગૌતમ ! પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં પહેલા સંખ્યાત ચન્દ્રમા પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પણ તેઓ ત્યાં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પ્રકાશતા રહેશે. (जाव सयंभू रमणे जाव सोभं सोभिंसु वा, सोभंति वा, सोभिस्संति वा) સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર પર્યન્તનાં સ્થાનોમાં જ્યોતિષ્ક સંબંધી અસંખ્યાત ચન્દ્રો પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવતા હતા, વર્તમાનમાં પણ ફેલાવે છે અને ભવિષ્યમાં પણ ફેલાવશે. એજ પ્રમાણે અસંખ્યાત સૂર્યો ભૂતકાળમાં ત્યાં તપતા હતા, વર્તમાનમાં તપે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તપશે. એજ પ્રમાણે અસંખ્યાત ગ્રહો, નક્ષત્રો અને તારાગણો પણ ત્યાં શોભા વધારતા હતા, વર્તમાનમાં શોભા વધારે છે છે અને ભવિષ્યમાં પણ શોભા વધારતા રહેશે. દ્વીપ સમુદ્રોનાં નામ નીચે

ભ ૭૬

પ્રમાણે છે—પુષ્કરોદ સમુદ્ર, ત્યારબાદ વરુણવર દ્વીપ, ત્યારબાદ વરુણોદ સમુદ્ર, ક્ષીરવર દ્વીપ, ક્ષીરોદ સમુદ્ર, ઘૃતવર દ્વીપ, ઘૃતોદ સમુદ્ર, ક્ષોદવર દ્વીપ, ક્ષોદ સમુદ્ર, નન્દીશ્વર દ્વીપ, નન્દીશ્વર સમુદ્ર, અરુણ દ્વીપ, અરુણોદ સમુદ્ર, અરુણવર દ્વીપ, અરુણવરોદ સમુદ્ર, અરુણવરાવભાસ દ્વીપ, અરુણવરાવભાસોદ સમુદ્ર, કુંડલ દ્વીપ, કુંડલોદસમુદ્ર, કુંડલવર દ્વીપ, કુંડલવરોદ સમુદ્ર, કુંડલવરાવભાસ દ્વીપ, કુંડલવરાવભાસોદ સમુદ્ર, રુચક દ્વીપ, રુચકોદ સમુદ્ર, રુચકવર દ્વીપ, રુચકવરોદ સમુદ્ર, રુચકવરાવભાસ દ્વીપ, રુચકવરાવભાસોદ સમુદ્ર. ઇત્યાદિ અસંખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્રો છે અને અન્તે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે.

હવે ભગવાનના વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે " सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) હે ભદન્ત ! આપની વાત સત્ય જ છે. હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. અહીં " सेवं भंते ! सेवं भंते ! " આ પ્રમાણે બે વાર કહેવાનું કારણ એ છે કે આ પ્રમાણે બે વાર કહેવાથી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોમાં ગૌતમ સ્વામીની અપાર શ્રદ્ધા પ્રકટ થાય છે. ॥ સૂ૦૨ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના નવમાં શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૯-૨॥

નવમા શતકના ત્રણથી ત્રીસ ઉદ્દેશક

નવમાં શતકના ત્રીજાથી ત્રીસમાં સુધીના ઉદ્દેશકોમાં જે વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તેનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે–એકોરુક દ્વીપ, આભાસિક દ્વીપ, વૈષાણિક દ્વીપ, લાંગલિક દ્વીપ, હયકર્ણ, ગજકર્ણ, ગોકર્ણ, શષ્કુલીકર્ણ, આદર્શ મુખ, મેંઢ્રમુખ, અયોમુખ, ગોમુખ, અશ્વમુખ, હસ્તિમુખ,સિંહમુખ,વ્યાઘ્રમુખ, અશ્વકર્ણ, હસ્તિકર્ણ, કર્ણ,કર્ણપ્રાવરણ,ઉલ્કામુખ, મેઘમુખ, વિદ્યુન્મુખ, વિદ્યુદન્ત, ઘનદન્ત, લષ્ટદન્ત, ગૂઢદન્ત અને શુદ્ધદન્ત, આ બધાં દ્વીપોની વક્તવ્યતાનું આ ૨૮ ઉદ્દેશકોમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

एकोरुक आदि द्वीपवरविशेषवक्तव्यता

'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(रायगिहे जाव एवं वयासी) राजगृह नगर में यावत् गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा–(कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं दीवे पण्णत्ते) हे भदन्त ! दक्षिणदिशा के

એકોરુક આદિ દ્વીપવર વિશેષ વક્તવ્યતા—

"रायगिहे जाव एवं वयासी" ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(रायगिहे जाव एवं वयासी" રાજગૃહ નગરમાં (યાવત્) ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું–(कहिणं भंते ! दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं दीवे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! દક્ષિણ દિશાના એકોરુક મનુષ્યોનો એકોરુક નામનો દ્વીપ કયાં આવેલો છે? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं उत्तरपुरत्थिमेणं तिन्निजोयणसयाइं ओगाहित्ता एत्थणं दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुय दीवे नामं दीवे पण्णत्ते) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં આવેલા મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ક્ષુદ્રહિમવાન્ વર્ષધર પર્વતની પૂર્વના સીમાન્ત પ્રદેશથી ઈશાન દિશામાં લવણ સમુદ્રથી ૩૦૦ યોજન આગળ જતાં દક્ષિણ દિશાના એકોરુક (યુગલ) મનુષ્યોનો એકોરુક નામનો દ્વીપ આવે છે. (तएणं गोयमा ! तिन्नि जोयणसयाइं आयाम विक्खंभेणं णव एकोणवन्ने जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं पण्णत्ते) હે ગૌતમ ! તે દ્વીપની લંબાઈ અને પહોળાઈ ૩૦૦ યોજનની છે. અને તેનો પરિધ (પરિમિતિ) ૯૪૯ યોજન કરતાં સહેજ ઓછી છે. (से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेणं वणसडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) તે દ્વીપ એક

પદ્મવરવેદિકાથી અને એક વનખંડથી ચારે તરફ ઘેરાયેલો છે. (दोण्हं वि पमाणं वण्णओ य एवं एएणं कमेणं जीवाभिगमे जाव सुद्धदंतदीवे जाव देवलोग परिग्गहियाणं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो) આ બન્નેનું વર્ણન જીવાભિગમ સૂત્રમાં જે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ કરવું જોઈએ. આ વિષયને અનુલક્ષીને જીવાભિગમ સૂત્રમાં "શુદ્ધદન્ત દ્વીપ છે, હે આયુ-ષ્મન્ શ્રમણ! આ દ્વીપના મનુષ્ય મરીને દેવગતિમાં જાય છે." આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તનું જે કથન કર્યું છે, તે કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ. (एवं अट्ठावीसंवि अंतरदीवा सएणं सएणं आयामविक्खंभेणं भाणियव्वा) આ રીતે ૨૮ અંતર્દ્વીપોમાંના પ્રત્યેકની લંબાઈ અને પહોળાઈ કહેવી જોઈએ.

(नवरं दीवे दीवे उद्देसओ एवं सव्वे वि अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति) પરન્તુ પ્રત્યેક દ્વીપનો એક એક ઉદ્દેશક સમજવો. આ રીતે ૨૮ અન્તર્દ્વીપોના ૨૮ ઉદ્દેશકો થાય છે. ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે કે "હે ભદન્ત! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે હે ભદન્ત! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—બીજા ઉદ્દેશકમાં દ્વીપવર વક્તવ્યતાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. હવે આ ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં પણ એજ વક્તવ્યતાનું સૂત્રકાર બીજી રીતે કથન કરે છે. "रायगिहे जाव एवं वयासी" રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા તેમને વંદણા નમસ્કાર કરવાને માટે પરિષદ તેમની પાસે આવી. વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ પાછી ફરી. ત્યાર-બાદ ત્રિવિધ પર્યુપાસનાથી પ્રભુની પર્યુપાસના કરીને ગૌતમ સ્વામીએ વિનય પૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો-(कहिणं भंते! दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुय दीवे णामं दीवे पण्णत्ते?) હે ભદન્ત! દક્ષિણદિગ્વાસી એકોરુક મનુષ્યોનો એકોરુક દ્વીપ નામનો દ્વીપ ક્યાં આવેલો છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं) જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં આવેલા સુમેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં આવેલા (चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ) ચુલ્લ (ક્ષુદ્ર) હિમવાન્ વર્ષધર પર્વતની પૂર્વના સીમાન્ત પ્રદેશથી આગળ જતાં ઈશાન કોણમાં "तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहित्ता) લવણ સમુદ્રથી આગળ જતાં (एत्थणं दाहिणिल्लाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं दीवे पण्णत्ते) દક્ષિણદિગ્વાસી એકોરુક મનુષ્યોનો એકોરુક નામનો દ્વીપ આવે છે. એટલે કે લવણ સમુદ્રની ઈશાન દિશામાં ૩૦૦ યોજનનું અંતર ચાલીને લવણ સમુદ્રમાં આગળ જતાં દક્ષિણદિગ્વાસી એકોરુક મનુષ્યોનો (યુગલ મનુષ્યોનો) એકોરુક નામનો દ્વીપ આવે છે. (से णं गोयमा! तिन्नि जोयण

भ ७७

सयाइं आयामविक्खंभेणं णव एकोणवन्ने जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं पण्णत्ते) हे ગૌતમ ! આ દ્વીપ ૩૦૦ યોજન લાંબો અને ૩૦૦ યોજન પહોળો છે. તેનો પરિધ (પરિમિતિ) ૯૪૯ યોજન કરતાં થોડી ઓછી છે. (से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेणं वणसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते) આ એકોરુક દ્વીપ એક પદ્મવર વેદિકાથી અને એક વનખંડથી ચારે તરફ ઘેરાયેલો છે. (दोण्ह वि पमाणं वन्नओ य, एवं एए णं कमेणं जहा जीवाभिगमे जाव सुद्धदंत दीवे जाव देवलोगपरिग्गहिया णं ते मणुया पण्णत्ता समणाउसो)

હે શ્રમણાયુષ્મન્ ગૌતમ ! આ એકોરુક મનુષ્ય અને એકોરુક દ્વીપનું પ્રમાણ અને વર્ણન પૂર્વોક્ત રીતે ક્રમશઃ જેવું જીવાભિગમ સૂત્રમાં કરવામાં આવ્યું છે તેવું અહીં પણ કરવું જોઇએ. " શુદ્ધદન્ત નામનો ૨૮ મો અન્તર દ્વીપ છે અને ત્યાંના બધા મનુષ્યો (યાવત્) મરીને દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે. " આ સૂત્રપાઠ સુધીનું જીવાભિગમ સૂત્રનું કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઇએ, એમ સમજવું. " जाव देवलोगपरिग्गहिया " આ સૂત્રાંશમાં જે ' जाव ' પદ આવ્યું છે તે આ વાતને સૂચિત કરવાને માટે આવ્યું છે કે " આ અન્તરદ્વીપના મનુષ્યોની વક્તવ્યતાની અવધિ (મર્યાદા) અહીં સુધીની છે. " તથા " जाव सुद्धदंते " આ સૂત્રાંશની સાથે જે " जाव " પદ આવ્યું છે તે એ વાત પ્રકટ કરે છે કે જીવાભિગમ સૂત્રમાંથી આ અન્તરદ્વીપોનું વર્ણન કરતી વખતે છેલ્લા (૨૮ માં) શુદ્ધદંત દ્વીપ સુધીના દ્વીપોનું વર્ણન કરવું જોઇએ. " एवं अट्ठावीसंपि अंतरदीवा दीवा सएणं सएणं आयामविक्खंभेणं भाणियव्वा " આ રીતે ૨૮ અંતરદ્વીપોમાંના દરેકે દરેક દ્વીપની લંબાઇ અને પહોળાઈ કહેવી જોઇએ. હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે ત્રીજા ઉદ્દેશકથી શરૂ કરીને ૩૦ માં ઉદ્દેશક પર્યન્તના જે ૨૮ ઉદ્દેશકો અહીં કહેવામાં આવ્યા છે, તે ઉદ્દેશકો કેવી રીતે કહેવામાં આવ્યા છે ?

(नवरं दीवे दीवे उद्देसओ, एवं सव्वे वि अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा) દરેક અન્તરદ્વીપનો એક એક ઉદ્દેશક કહેવામાં આવ્યો છે. અન્તરદ્વીપોની કુલ સંખ્યા ૨૮ છે. તેથી તેમના વિષેના કુલ ૨૮ ઉદ્દેશક થાય છે. (૨૮ અન્તરદ્વીપોનાં નામ આ ઉદ્દેશકનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન કરતી વખતે આપવામાં આવેલ છે.)

હવે ભગવાનનાં વચનોમાં પોતાની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતાં ગૌતમ સ્વામી કહે છે-" सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति " હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ૦૧ ॥

॥ નવમાં શતકના ત્રીજાથી ત્રીસમાં સુધીના ઉદ્દેશકો સમાપ્ત ॥

નવમા શતકનો એકત્રીસમો ઉદ્દેશક

આ નવમાં શતકના ૩૧ માં ઉદ્દેશકમાં પ્રતિપાદિત વિષયોનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ આ પ્રમાણે છે-કેવલી આદિની પાસે ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના જીવને શું ધર્મજ્ઞાન થઇ શકે છે? આ પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. "કેવલી આદિની પાસે દેશના સાંભળ્યા વિના શું જીવને બોધિરૂપ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ થાય છે?" આ પ્રશ્ન. ઉત્તર-"થાય છે પણ ખરો અને નથી પણ થતો." આ પ્રકારનો ઉત્તર અને તેના કારણનું કથન "કેવલી આદિની પાસે દેશના સાંભળ્યા વિના શું જીવ પ્રવ્રજ્યા લે છે?" આ પ્રકારનો પ્રશ્ન. "પ્રવ્રજ્યા લે છે પણ ખરો અને નથી પણ લેતો." એવો ઉત્તર અને તેના કારણનું કથન. "કેવલી આદિની પાસે દેશના શ્રવણ કર્યા વિના શું જીવ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે ખરો?" આ પ્રશ્ન. "પાળે છે પણ ખરો અને નથી પણ પાળતો" એવો ઉત્તર અને તેના કારણનું પ્રદર્શન. "કેવલી આદિની પાસે દેશના સાંભળ્યા વિના શું જીવ સંયમી થાય છે ખરો " એવો પ્રશ્ન "થાય છે પણ ખરો અને નથી પણ થતો" એવો ઉત્તર અને તેના કારણનું પ્રદર્શન. એજ પ્રમાણે સંવર થવા વિષેનો પ્રશ્ન. "થાય છે પણ ખરો અને નથી પણ થતો" એવો ઉત્તર અને તેના કારણનું પ્રદર્શન. એવા જીવને આભિનિબોધિક જ્ઞાન થાય છે પણ ખરૂં અને નથી પણ થતું. આમ બનવાના કારણનું પ્રદર્શન. એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન, શુદ્ધ સમ્યકત્વનો અનુભવ, આદિની પ્રાપ્તિ કેવલી આદિની દેશના સાંભળ્યા વિના જીવ કરી પણ શકે છે અને નથી પણ કરી શકતો. આ પ્રમાણે કહેવા માટેના કારણનું કથન. કેવલી આદિનાં વચન શ્રવણ કર્યા વિના પણ કોઇ જીવ સમ્યકત્વ આદિનો સ્વીકાર કરે છે એવું પ્રતિપાદન વિભંગજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ, સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ ચારિત્રની સ્વીકૃતિ, અવધિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ, અવધિજ્ઞાનીની લેશ્યાઓ, અવધિજ્ઞાનીના જ્ઞાનો તથા અવધિજ્ઞાની વિષયક મનોયોગી આદિ હોવાના કથનનું

પ્રતિપાદન આ ઉદ્દેશકમાં કરવામાં આવ્યું છે. “ અવધિજ્ઞાનીમાં કયો ઉપયોગ હોય છે ? ” એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. અવધિજ્ઞાનીના સંહનન, સંસ્થાન આદિનું કથન. અવધિજ્ઞાનીની ઊંચાઈ, અને તેના આયુષ્યનું કથન. અવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે એવું કથન. પુરુષવેદમાં વર્તમાન હોવાનું અને પુરુષ નપુંસક વેદમાં વર્તમાન હોવાનું કથન. અવધિજ્ઞાની કષાયયુક્ત હોય છે એવું કથન. તે સંજવલન ક્રોધાદિ કષાયવાળો હોય છે એવું કથન. અવધિજ્ઞાનીના અસંખ્યાત અધ્યવસાય હોય છે, અને માત્ર પ્રશસ્ત અધ્યવસાય જ હોય છે એવું કથન. નારક, તિર્યંચ, દેવ અને મનુષ્ય, આ ભવોમાંથી તેઓ છૂટી જાય છે એવું કથન. તેમના અનન્તાનુબંધી આદિના ક્ષયનું કથન.

અશ્રુત્વા કેવલી (જેણે કેવલીની દેશના સાંભળી નથી એવો જીવ) ધર્મોપદેશ કરતો નથી, પ્રવ્રજ્યા દેતો નથી, પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે. અશ્રુત્વા કેવલી ઊર્ધ્વલોકમાં, અધોલોકમાં, અને તિર્યગ્લોકમાં હોય છે. ઊર્ધ્વલોકમાં તે વૃત્તવૈતાઢયમાં હોય છે. અધોલોકમાં તે અધોલોકવર્તી ગ્રામાદિકોમાં હોય છે, અને તિર્યગ્લોકની પંદર કર્મભૂમિઓમાં તે હોય છે એવું કથન. “ એક સમયમાં કેટલા કેવલી થાય છે, ” એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર. કેવલી આદિની પાસે ઉપદેશ સાંભળીને કોઇ જીવ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મની પ્રાપ્તિ કરે છે અને કોઇ જીવ તેની પ્રાપ્તિ કરતો નથી એવું કથન. કેવલી આદિની પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળીને સમ્યગ્દર્શનવાળો જીવ અવધિજ્ઞાન આદિની પ્રાપ્તિ કરે છે, એવું કથન. તેની લેશ્યાઓનું કથન. તે જ્ઞાનવાળો, યોગવાળો, વેદવાળો અને ઉપશાન્ત વેદવાળો અથવા ક્ષીણ વેદવાળો હોય છે કે નહીં, એવા પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરોનું કથન કેવલી આદિની પાસે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને ધર્મપ્રાપ્તિ કરનાર જીવ કયા વેદવાળા હોય છે ? તેમના કષાયોની ઉપશાન્તતા કે ક્ષીણતા હોય છે ખરી ? તેઓ કેટલા કષાયોવાળા હોય છે ? તેમના અધ્યવસાય કેટલા હોય છે ? તેઓ ધર્મોપદેશ કરે છે કે નહીં ? તેઓ દીક્ષા દે છે કે નહીં ? તેમના શિષ્યો અને પ્રશિષ્યો દીક્ષા દે છે કે નથી દેતા ? તેઓ સિદ્ધ થાય છે કે નહીં ? તેમના શિષ્યો સિદ્ધ થાય છે કે નહીં ? તેમના પ્રશિષ્યો સિદ્ધ થાય કે નહીં ? આ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરોનું પ્રતિપાદન આ ઉદ્દેશકમાં કરવામાં આવ્યું છે.

સૂ ૭૮

— અશ્રુત્વા (સાંભળ્યા વિના) ધર્માદિ લાભ વક્તવ્યતા —

"रायगिहे जाव एवं वयासी" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(रायगिहे जाव एवं वयासी) રાજગૃહ નગરમાં 'યાવત્' ગૌતમસ્વામીએ ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-(असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा, केवलिसावगस्स वा, केवलिसावियाए वा, केवलिउवासगस्स वा, केवलिउवासियाए वा, तप्पक्खियस्स वा, तपक्खियसावगस्स वा, तप्पक्खियसावियाए वा, तप्पक्खियउवासगस्स वा, तप्पक्खियउवासियाए वा, केवलि पन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए ?)

હે ભદન્ત ! કેવલી પાસેથી, અથવા કેવલીના શ્રાવક પાસેથી, અથવા કેવલીની શ્રાવિકા પાસેથી, અથવા કેવલીના ઉપાસક પાસેથી, અથવા કેવલીની ઉપાસિકા પાસેથી, અથવા કેવલીના પાક્ષિક (સ્વયંબુદ્ધ) પાસેથી, અથવા કેવલીના પાક્ષિક શ્રાવક પાસેથી, અથવા કેવલીના પાક્ષિક શ્રાવિકા પાસેથી, અથવા કેવલીના પક્ષના ઉપાસક પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળ્યા વિના જીવને શું કેવળજ્ઞાની દ્વારા પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મશ્રવણનો લાભ થઈ શકે છે ખરો ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय-उवासियाए वा अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा, सवणयाए, अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए) કેવલી પાસેથી 'યાવત્' કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પાસેથી દેશના સાંભળ્યા વિના પણ કોઈ કોઈ જીવને કેવલી પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મશ્રવણનો લાભ મળી શકે છે અને કોઇ કોઇ જીવને મળી શકતો નથી. (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ असोच्चाणं जाव नो लभेज्जा सवणयाए) હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે કેવલી આદિની દેશના સાંભળ્યા વિના કોઇ કોઈ જીવને કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનો લાભ મળી શકે છે અને કોઇ કોઇ જીવને તેનો લાભ મળી શકતો નથી ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलि पन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे

नो कडे भवइ से णं असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, तं चेव जाव नो लभेज्जा सवणयाए) જે જીવે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી 'યાવત્' કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પાસેથી દેશના સાંભળ્યા વિના પણ કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મશ્રવણનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પરન્તુ જે જીવ દ્વારા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કરાયો નથી તે જીવ કેવલી આદિની પાસેથી શ્રવણ કર્યા વિના કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મશ્રવણનો લાભ પ્રજ્ઞપ્ત કરી શકતો નથી. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેવલી આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના કોઇ કોઈ જીવને કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મ-શ્રવણનો લાભ મળે છે અને કોઇ કોઇ જીવને તે લાભ મળી શકતો નથી.

(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलबोहिं बुज्झेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની શ્રાવિકા પર્યન્તના ઉપર્યુક્ત જીવો પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના કોઈ જીવને શું શુદ્ધ બોધિરૂપ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ થઇ શકે છે ?

भ ७९

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलं बोहिं बुज्झेज्जा, अत्थेगइए केवलं बोहिं णो बुज्झेज्जा) કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની શ્રાવિકા પર્યન્તના ઉપર્યુક્ત જીવો પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ કોઈ કોઇ જીવ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકે છે અને કોઈ કોઈ જીવ તેનો અનુભવ કરી શકતો નથી.

(से केणट्ठेणं भंते ! जाव नो बुज्झेज्जा ?) હે ભદન્ત ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે કેવલી આદિની પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને સાંભળ્યા વિના પણ કોઇ કોઇ જીવ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકે છે અને કોઇ કોઈ જીવ તેનો અનુભવ કરી શકતા નથી ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलंबोहिं बुज्झेज्जा, जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे णो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बोहिं णो बुज्झेज्जा, से तेण णं जाव णो बुज्झेज्जा)

જે જીવ વડે દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કરાયો હોય છે, તે જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકે છે, પરન્તુ જે જીવ દ્વારા દર્શનાવરણીય કર્મનો (દર્શન-મોહનીયનો) ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી આદિની પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકતો નથી. હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઇ કોઇ જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકે છે અને કોઇ કોઇ જીવ એ રીતે તેનો અનુભવ કરી શકતો નથી.

(असोच्चा णं भंते! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा?) હે ભદન્ત! કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની ઉપર્યુક્ત વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શું કોઇ જીવ મુંડિત થઇને (પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરીને) ગૃહવાસ છોડીને અણુગારાવસ્થાને ધારણ કરી શકે છે?

(गोयमा!) હે ગૌતમ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, अत्थेगइए केवलं मुंडे भवित्ता अणगारियं नो पव्वएज्जा) કોઈ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થા છોડીને અણુગારાવસ્થા અંગીકાર કરી શકે છે, અને કોઇ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણુગારાવસ્થા ધારણ કરી શકતો નથી.

(से केणट्ठेणं जाव नो पव्वएज्जा?) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઇ જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થા છોડી દઇને અણુગારાવસ્થા અંગીકાર કરી શકે છે, અને કોઈ જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થાને છોડીને અણુગારાવસ્થા ધારણ કરી

શકતો નથી ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, सेणं असोच्चा केवलिस्स वा जाव मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, जस्सणं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, सेणं असोच्चा केवलिस्स वा जाव मुंडे भवित्ता जाव णो पव्वएज्जा, से केणट्ठेणं गोयमा ! जाव नो पव्वएज्जा) જે જીવદ્વારા ધર્માન્તરાયક–ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કરાયો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકે છે. પરન્તુ જે જીવના ધર્માન્તરાયકારક (ચારિત્ર મોહનીય) કર્મનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાને છોડીને અણગારાવસ્થા અંગીકાર કરી શકતો નથી. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઇ જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થા છોડીને અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકે છે, પણ કોઇ જીવ એવી અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકતો નથી.

(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની ઉપર્યુક્ત કોઇ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શું કોઈ જીવ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકે છે ?

(गोयमा ! असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं आवसेज्जा, अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेज्जा) હે ગૌતમ ! કોઇ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રતને ધારણ કરી શકે છે. પરન્તુ કોઇ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે ઉપર્યુક્ત કોઈ પણ વ્યક્તિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકતો નથી.

(से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव नो आवसेज्जा) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઇ જીવ કેવલી અથવા તેમની ઉપાસિકા

પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકે છે અને કોઇ જીવ તે વ્રત ધારણ કરી શકતો નથી ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा–जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो आवसेज्जा, से तेणट्ठेणं जाव नो आवसेज्जा) જે જીવના ચારિત્રાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થયેલો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રતને ધારણ કરી શકે છે. પરન્તુ જે જીવના ચારિત્રાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રતને ધારણ કરી શકતો નથી. હે ગૌતમ તે કારણે મેં એ પ્રમાણે કહ્યું છે—

(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा ?)

હે ભદન્ત ! કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના કોઇ જીવ શું શુદ્ધ સંયમ દ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે ?

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा, अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं नो संजमेज्जा) કોઈ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ સંયમ દ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે અને કોઈ જીવ કરી શકતો નથી. (से केणट्ठेणं जाव नो संजमेज्जा ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ સંયમ દ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે, અને કોઇ જીવ ઉપર્યુક્ત કેવલી આદિ કોઈ પણ વ્યક્તિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના સંયમદ્વારા સંયમ યતના કરી શકતો નથી.

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्सणं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा जस्स णं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो संजमेज्जा–से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव अत्थेगइए नो संजमेज्जा) જે જીવના યતનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યકિત પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે, પરન્તુ જે જીવના યતનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકતો નથી. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઇ જીવ કેવલી આદિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે અને કોઈ જીવ એ પ્રમાણે કર્યા વિના સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકતો નથી.

सू ८०

(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શું કોઈ જીવ શુદ્ધ સંવરદ્વારા આસ્રવનિરોધરૂપ સંવર કરે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स जाव अत्थेगइए केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा, अत्थेगइए केवलेणं जाव नो संवरेज्जा) કોઇ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના સંવરદ્વારા આસ્રવોના નિરોધરૂપ સંવર કરે છે. અને કોઈ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ વ્યક્તિ પાસે કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ સંવર વડે આસ્રવોના નિરોધરૂપ સંવર કરી શકતો નથી.

(से केणट्ठेणं जाव नो संवरेज्जा ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઇ જીવ કેવલી પાસે અથવા કેવલીપાક્ષિક ઉપાસિકા પર્યન્તની

કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ સંવર દ્વારા આસ્રવનિરોધરૂપ સંવર કરી શકે છે અને કોઇ જીવ કેવલી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યો વિના શુદ્ધ સંવરવડે આસ્રવનિરોધરૂપ સંવર કરી શકતો નથી ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्सणं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा, जस्स णं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो संवरेज्जा) જે જીવના અધ્યવસાનાવરણીય (ભાવચારિત્રાવરણીય) કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની વ્યક્તિ પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ સંવરદ્વારા આસ્રવોના નિરોધરૂપ સંવર કરી શકે છે. પરન્તુ જે જીવના અધ્યવસાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ સંવરદ્વારા આસ્રવોના નિરોધરૂપ સંવર કરી શકતો નથી. (से तेणट्ठेणं जाव नो संवरेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે. (અહીં "સંવર કરી શકતો નથી," ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો.)

(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स जाव केवलं आभिनिबोहियणाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીપાક્ષિક ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના કોઇ જીવ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરો ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा) કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ કોઇ જીવ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઇ જીવ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. (से केणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ

પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલી પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ કોઈ જીવ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઇક જીવ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जस्स आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिबोहिय नाणं उप्पाडेज्जा) જે જીવે આભિનિબોધિકજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે. (जस्सणं आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिबोहियणाणं नो उप्पाडेज्जा) પરન્તુ જે જીવે આભિનિબોધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. (से तेणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં ઉપર્યુક્ત કથન કર્યું છે. (અહીં " આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી, " અહીં સુધીનું પૂર્વોક્ત કથન ગ્રહણ કરવું.

(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव केवलं सुयनाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કેવલી આદિની પાસે કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના કોઇ જીવ શું શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરો ? (एवं जहा आभिणिबोहियनाणस्स वत्तव्वया भणिया तहा सुयनाणस्स वि भाणियव्वा) હે ગૌતમ ! જેવી રીતે આભિનિબોધિક જ્ઞાનની વકતવ્યતા કરવામાં આવી છે, એજ પ્રમાણે શુદ્ધ શ્રુતજ્ઞાનની વકતવ્યતા સમજવી. (नवरं सुयनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे) પરન્તુ શ્રુતજ્ઞાનની વક્તવ્યતા કરતી વખતે શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કહેવો જોઇએ. (एवं चेव केवलं ओहिनाणं भाणियव्वं, नवरं ओहिनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे, केवलं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा, नवरं मणपज्जवणाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे)

એજ પ્રમાણે શુદ્ધ અવધિજ્ઞાનની વક્તવ્યતા પણ કહેવી જોઇએ, પરન્તુ તેમાં અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કહેવો જોઇએ. શુદ્ધ મનઃપર્યયજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ વિષયક વક્તવ્યતાનું પણ એજ પ્રમાણે કથન થવું જોઇએ, પરન્તુ તેની વક્તવ્યતામાં મનઃપર્યય જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કહેવો જોઇએ.

(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा, जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलनाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કેવલી પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની ઉપર્યુક્ત કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શું કોઇ જીવ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ?

(एवं चेव नवरं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए भाणियव्वे) હે ગૌતમ ! કેવલજ્ઞાન વિષેનું સમસ્ત કથન આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે સમજવું. પરન્તુ આ કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિની વકતવ્યતામાં કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય કહેવો જોઇએ. (सेसं तं चेव-से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈ જીવ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઈ જીવ એ રીતે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી.

(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, केवलं बोहिं बुज्झेज्जा, केवलं मुंडे भवित्ता, अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा, केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा, केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा, केवलं आभिनिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा, जाव केवलं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा, केवलनाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કેવલીની પાસે અથવા કેવલીપાક્ષિક ઉપાસિકા પર્યન્તની વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના શું કોઈ જીવ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મશ્રવણરૂપ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ખરો ? શુદ્ધ સમ્યકત્વનો અનુભવ કરી શકે છે ખરો ? મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા સ્વીકારી શકે છે ખરો ? શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળી શકે છે ખરો ? શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમયાતના કરી શકે છે ખરો ? શુદ્ધ સંવરદ્વારા આસ્રવનો નિરોધ કરી શકે છે ખરો ? શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરો ? શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યયજ્ઞાન આદિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ખરો ? કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરો ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, अत्थेगइए केवलिपण्णत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए, अत्थेगइए केवलं बोहिं बुज्झेज्जा, अत्थेगइए केवलं बोहिं णो बुज्झेज्जा, अत्थेगइए केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा, अत्थेगइए जाव नो पव्वएज्जा, अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा, अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेज्जा, अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं नो संजमेज्जा एवं संवरेण वि, अत्थेगइए केवल आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए जाव नो उप्पाडेज्जा, एवं जाव मणपज्जवनाणं, अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની પૂર્વોક્ત કોઈ પણ વ્યકિત પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કર્યા વિના પણ કોઇ જીવ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને કોઇ જીવ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી,

भ ८१

કોઇ જીવ શુદ્ધ સમ્યકત્વનો અનુભવ કરી શકે છે અને કોઈ જીવ શુદ્ધ સમ્યકત્વનો અનુભવ કરી શકતો નથી, કોઈ જીવ મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા અંગીકાર કરી શકે છે અને કોઇ જીવ તે રીતે અણગારાવસ્થા અંગીકાર કરી શકતો નથી, કોઈ જીવ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકે છે અને કોઈ જીવ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકતો નથી, કોઈ જીવ શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે અને કોઇ જીવ શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકતો નથી, એજ પ્રમાણે સંવરના વિષયમાં પણ સમજવું. કોઈ જીવ કેવલી પાસે અથવા કેવલીપાક્ષિક ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યકિત પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઈ જીવ એ રીતે આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. એજ પ્રમાણે મનઃપર્યયજ્ઞાન પર્યન્તના વિષયની વકતવ્યતા પણ સમજવી. એજ પ્રમાણે કોઇ જીવ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઈ જીવ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ असोच्चाणं

तं चेव जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કર્યા વિના ઉપર્યુક્ત " કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી, " ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન થઈ શકે છે ?

(गोयमा ! जस्स ण नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ १, जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ २, जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ ३, एवं चरित्तावरणिज्जाणं ४, जयणावरणिज्जाणं ५, अज्झवसाणावरणिज्जाणं ६, आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं ७, जाव मणपज्जवनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ १०, जस्सणं केवलनाणावरणिज्जाणं जाव खए नो कडे भवइ ११. से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए, केवलं बोहिं नो बुज्झेज्जा, जाव केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ ! જે જીવે જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોતો નથી, જે જીવે દર્શનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોતો નથી. જે જીવે ધર્માન્તરાયિક કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોતો નથી, જે જીવે ચારિત્રાવરણીય કર્મોનો, યતનાવરણીય કર્મોનો, અધ્યવસાનાવરણીય કર્મોનો, આભિનિબોધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો તથા મનઃપર્યય જ્ઞાનાવરણીય પર્યન્તના કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોતો નથી, તથા જે જીવે કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય કર્યો હોતો નથી, એવો તે જીવ કેવલજ્ઞાની પાસે અથવા તેમની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કર્યા વિના કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, શુદ્ધ સમ્યકત્વનો અનુભવ કરી શકતો નથી. એજ પ્રમાણે "કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી," ત્યાં સુધીનું સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવું.

(जस्स णं णाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, जस्सणं धम्मंतराइयाणं एवं जाव, जस्स णं केवलणाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, केवलबोहिं बुज्झेज्जा जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा) પરન્તુ જે જીવના જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયો-

પશમ થયો હોય છે, જે જીવના દર્શનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, જે જીવના ધર્માન્તરાયિક કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, એજ પ્રમાણે જે જીવના ચરિત્રાવરણીય કર્મોથી લઇને મનઃપર્યય જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય થયો હોય છે, એવો જીવ કેવળજ્ઞાની પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, શુદ્ધ સમ્યકત્વનો અનુભવ કરી શકે છે અને કેવળજ્ઞાન પર્યન્તની ઉપર્યુકત સમસ્ત વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

ટીકાર્થ—પૂર્વોકત સ્વરૂપવાળા પદાર્થોને કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મથી જાણી શકાય છે. અને તે ધર્મને કોઈ જીવ કેવલી આદિની દેશના સાંભળ્યા વિના પણ પ્રાપ્ત કરી લે છે, ઇત્યાદિ વિષયોનું સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા પ્રતિપાદન કર્યું છે.

“ **रायगिहे जाव एवं वयासी** ” રાજગૃહ નગરમાં મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. તેમને વંદણા નમસ્કાર કરવાને ત્યાંની જનતા નીકળી પડી. વંદણા નમસ્કાર કરીને તથા તેમનો ધર્મોપદેશ સાંભળીને લોકો પોતપોતાને સ્થાને પાછા ફર્યાં. ત્યારબાદ ધર્મતત્વ સમજવાની જિજ્ઞાસાવાળા ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુની ત્રિવિધે પર્યુપાસના કરીને વિનયપૂર્વક બન્ને હાથ જોડીને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યા—

(**असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा, केवलिसावगस्स वा, केवलिसावियाए वा**) હે ભદન્ત ! કેવળજ્ઞાની પાસેથી અથવા કેવલીના શ્રાવક પાસેથી અથવા કેવલીની શ્રાવિકા પાસેથી “ **केवलि उवासगस्स वा, केवलि उवासियाए वा** ” અથવા કેવલીના ઉપાસક પાસેથી અથવા કેવલીની ઉપાસિકા પાસેથી (**तप्पक्खियस्स वा, तप्पक्खियसावगस्स वा, तप्पक्खियसावियाए वा**) અથવા કેવલીના પક્ષના સ્વયંબુદ્ધ પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષના સ્વયંબુદ્ધ શ્રાવક પાસેથી અથવા કેવલીના પક્ષની શ્રાવિકા પાસેથી “ **तप्पक्खिय उवासगस्स वा** ” અથવા કેવલીના પક્ષના ઉપાસક પાસેથી “ **तप्पक्खियउवासियाए वा** ” અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કર્યા વિના શું કોઇ જીવ શ્રવણ-જ્ઞાનરૂપ ફળ વડે તેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ખરો ?

તીર્થંકર પ્રકૃતિથી યુકત કેવળજ્ઞાની અર્હંત ભગવાન દ્વારા ઉપદિષ્ટ જે શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ છે તેને કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મ કહે છે. આ ધર્માદિના ફલાદિને કહેનારાં વચન નહીં સાંભળનાર વ્યકિતનું “ **अश्रुत्वा** ” આ પદ દ્વારા સૂચન થયું છે. જેણે પોતે કેવલી ભગવાનનાં વચન સાંભળ્યા હોય અથવા કેવલી ભગવાનને પૂછીને પોતાની શંકાઓનું નિવારણ કર્યું હોય એવા પુરુષને કેવલીનો શ્રાવક કહે છે અને એવી સ્રીને કેવલીની શ્રાવિકા કહે છે. કેવલીની ઉપાસના કરનાર જીવને કેવલીનો ઉપાસક કહે છે. તે ઉપાસકે કેવલી ભગવાનને સ્વમુખે ઉપદેશ સાંભળ્યો હોતો નથી પણ અન્યના દ્વારા—ભગવાનના શિષ્ય પ્રશિષ્ય દ્વારા—તે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કર્યો હોય છે. એજ પ્રમાણે કેવલીની ઉપાસિકા વિષે પણ સમજવું. “ **तप्पक्खियस्स** ” આ પદથી કેવલીના પાક્ષિક

સ્વયંબુદ્ધને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. તેમના શ્રાવક અને શ્રાવિકાને "तप्प-क्खियसावगस्स वा, तप्पक्खियसावियाए वा" આ પદો દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણે તેમના ઉપાસક અને ઉપાસિકા વિષે પણ સમજવું.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવે પૂર્વોકત કેવલી આદિકોની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મના ફલાદિકનું પ્રતિપાદન કરનારાં વચન સાંભળ્યા નથી–એટલે કે ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણ્યું નથી, કેવળ ધર્માનુરાગથી જે તે ધર્મનું સેવન કરે છે, તો ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણીને ધર્મનું સેવન કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે ફલ શું કેવલી આદિની પાસે ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના માત્ર ધર્માનુરાગથી પ્રેરાઇની સેવેલા ધર્મ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે ખરૂં?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર–"गोयमा!" હે ગૌતમ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा, सवणयाए) કોઈ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી પાસેથી, કેવલીના શ્રાવક પાસેથી, કેવલીની શ્રાવિકા પાસેથી, કેવલીના ઉપાસક પાસેથી, કેવલીની ઉપાસિકા પાસેથી, તેમના પાક્ષિક સ્વયંબુદ્ધ પાસેથી, તેમના પક્ષના શ્રાવક પાસેથી, તેમના પક્ષની શ્રાવિકા પાસેથી, તેમના પક્ષના ઉપાસક પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પાસેથી કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના, કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું ફળ શ્રવણજ્ઞાનરૂપ ફલદ્વારા પ્રાપ્ત કરી લે છે. એટલે કે સાક્ષાત્ કેવલી આદિની પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળીને ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણી લઇને તેનું સેવન કરવાથી જે ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, એજ ફલ કોઈક જીવ કેવળ ધર્માનુરાગથી પ્રેરાઈને સેવેલા ધર્મદ્વારા–કેવલી આદિ પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળ્યા વિના–પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. (अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए) પરન્તુ કોઈક જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળ્યા વિના, માત્ર ધર્માનુરાગથી પ્રેરાઇને સેવેલા ધર્મદ્વારા કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મના સેવનનું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

હવે તેનું કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે–(से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, असोच्चाणं जाव नो लभेज्जा

भ० ८२

सवणयाए ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમની ઉપસિકા પર્યન્તની કોઈ વ્યકિત પાસેથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનો ઉપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવળ ધર્માનુરાગથી પ્રેરાઇને સેવેલા ધર્મ દ્વારા પણ ધર્મશ્રવણના જેવું જ ફળ પ્રાપ્ત કરી લે છે અને કોઇ એવું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"जस्स नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए" હે ગૌતમ ! જે જીવના જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો (જ્ઞાનાવરણીય કર્મપ્રકૃતિયોનો) ક્ષયોપશમ થયો હોય છે (કેટલાક સર્વઘાતિ સ્પર્દ્ધકોનો સદવસ્થારૂપ-સત્તારૂપ અથવા અસ્તિત્વરૂપ ઉદયભાવી ક્ષય અને કેટલાક સર્વઘાતિ સ્પર્દ્ધકોનો (કર્મવર્ગણાનો) સદવસ્થારૂપ (સત્તારૂપ) ઉપશમ અને દેશઘાતિ સ્પર્દ્ધકોનો ઉદય થાય છે) તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના શ્રાવક પાસેથી અથવા તેમના પક્ષની ઉપસિકા આદિ પાસેથી ધર્મોપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ–જ્ઞાનરૂપ ફલ દ્વારા પ્રાપ્ત કરી લે છે. અહીં જે "ज्ञानावरणीयानां कर्माणां' આ બહુવચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેના દ્વારા મતિજ્ઞાનાવરણીય આદિના ભેદથી તથા અવગ્રહમત્યાવરણાદિના ભેદથી અનેક પ્રકારના સંપૂર્ણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે એવું સૂચિત થાય છે. અહીં જે તેમના ક્ષયોપશમની વાત કરવામાં આવી છે તે ક્ષયોપશમનો સંબંધ મતિજ્ઞાનાવરણાદિની સાથે જ અહીં ગ્રહણ કરવો જોઇએ–અને તેમનો જ ક્ષયોપશમ અહીં ગ્રહણ થવો જોઇએ. જ્ઞાનાવરણમાં જે કેવલજ્ઞાનાવરણ છે તેના ક્ષયોપશમરૂપ કથન કરવું જોઇએ નહીં, કારણ કે તેનો ક્ષયોપશમ થતો નથી. તે સર્વઘાતિ પ્રકૃતિ હોવાથી તેનો સર્વથા ક્ષય જ ગ્રહણ કરવો જોઇએ અને તેનો સર્વથા ક્ષય થાય ત્યારે જ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ક્ષયોપશમમાં આવારક કર્મનો સર્વથા અભાવ રહેતો નથી, પણ તેનો અંશતઃ સદ્દભાવ રહે છે. પરન્તુ કેવલજ્ઞાનને આવરણ કરનારા કેવલજ્ઞાનાવરણમાં એવી વાત સંભવિત નથી, કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય થાય ત્યારે જ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન

થાય છે. તેથી જ સૂત્રકારે અહીં જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમના ઉલ્લેખ દ્વારા મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યયજ્ઞાનને આવરણ કરનારા તે તે પ્રકારના આવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે. અને એ જ વાત સૂચિત કરવાને માટે "ज्ञानावरणीयानां कर्मणां" આ પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરવાની સાર્થકતા પ્રકટ કરી છે. જેવી રીતે પર્વતમાંથી નીકળેલી નદીના પ્રવાહમાં ઘસડાતો પત્થર, ઘસાઈ ઘસાઇને શાલીગ્રામ જેવો ગોળ થઇ જાય છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનો ક્ષયોપશમ પણ કોઈ કોઇ જીવને થતો હોય છે, અને તે ક્ષયોપશમના સદ્ભાવથી કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને કેવલી આદિની સમીપે શ્રવણ નહીં કરવા છતાં પણ વ્યક્તિ શ્રવણ-જ્ઞાનફલરૂપે પ્રાપ્ત કરી લે છે, કારણ કે ધર્મલાભમાં ક્ષયોપશમજ અન્તરંગ કારણ ગણાય છે પરન્તુ (जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे नो भवइ, से णं असोच्चाण केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियं उवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए) જે જીવના જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી સમીપે અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પર્ય-ન્તની કોઇ વ્યક્તિ સમીપે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને સાંભળ્યા વિના કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મની પ્રાપ્તિ શ્રવણજ્ઞાન ફલરૂપે કરી શકતો નથી.

(से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ, तं चेव जाव नो लभेज्ज सवणयाए) હે ગૌતમ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જે જીવના જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, તે જીવ કેવલી આદિની સમીપે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણજ્ઞાનના ફલરૂપે પ્રાપ્ત કરી લે છે. પરન્તુ જે જીવના જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનો ક્ષય થયો હોતો નથી, તે જીવ તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चाणं भंते! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय-उवासियाए वा केवलं बोहिं बुज्झेज्जा?) હે ભદન્ત! જે જીવે કેવલીની સમીપે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિની સમીપે કેવલી-પ્રજ્ઞપ્ત શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળ્યો નથી એવો જીવ શું શુદ્ધ બોધિનો (સમ્યગ્દર્શનનો) અનુભવ કરી શકે છે ખરો? જેમકે પ્રત્યેક બુદ્ધાદિ—એજ પ્રમાણે આગળ પણ કહેવું જોઇએ.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! (असोच्चाणं केव-लिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलं बोहिं बुज्झेज्झा) કેવળજ્ઞાની પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત સમ્યગ્દર્શનરૂપ ધર્મનું શ્રવણ ન કર્યું હોય એવો કોઈ જીવ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકે છે, અને કોઈ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની સમીપે જ્ઞાનોપદેશ વગેરે સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ બોધિનો—સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं भंते ! जाव नो बुज्झेज्जा ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઇક જીવ કેવલી આદિની પાસે દર્શનોપદેશ આદિનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલ–શુદ્ધ બોધિરૂપ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકે છે, અને કોઈ જીવ કેવલી આદિની પાસે દર્શનોપદેશ આદિ શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ બોધિરૂપ સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ गोयमा ! ” હે ગૌતમ ! (जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बोहिं बुज्झेज्जा) જે જીવના દર્શનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, તે જીવ કેવલી આદિની પાસે દર્શનોપદેશ આદિ શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલ બોધિનો (શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો) અનુભવ કરી શકે છે. અહીં દર્શનાવરણીય પદના પ્રયોગદ્વારા દર્શનમોહનીયને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, અને બોધિપદના પ્રયોગથી સમ્યગ્દર્શનને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. તેથી સમ્યગ્દર્શનરૂપ બોધિનું આવારક કર્મ દર્શનમોહનીય હોવાથી દર્શનાવરણ પદ દ્વારા દર્શનમોહનીય કર્મ ગ્રહણ થવું જોઇએ, કારણ કે દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જ સમ્યગ્દર્શન રૂપ બોધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા (जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं बोहिं णो बुज्झेज्जा) જે જીવના દર્શનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા કેવલીના શ્રાવક આદિ પાસેથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવલ બોધિની–સમ્યગ્દર્શનની–પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી. (से तेणट्ठेणं जाव नो बुज्झेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈ જીવ કેવલી આદિની પાસે સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને કોઇક જીવ કેવલી આદિની સમીપે દર્શનોપદેશ સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ બોધિનો (સમ્યગ્દર્શનનો) અનુભવ કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय उवासियाए वा केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा ?) હે ભદન્ત ! જે જીવે કેવલી પાસેથી અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસેથી પ્રવ્રજ્યાનો ઉપદેશ સાંભળ્યો હોતો નથી, એવો જીવ શું મુંડિત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થાનો પરિત્યાગ કરીને શુદ્ધ અથવા સંપૂર્ણ સાધુપર્યાયને અંગીકાર કરી શકે છે ખરો ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—“ गोयमा ! ” હે ગૌતમ ! “ जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा ” જે જીવના ધર્માન્તરાયિક કર્મોનો (ધર્મને–ચારિત્રને ધારણ કરવામાં વિઘ્નરૂપ કર્મોનો) એટલે કે ચારિત્ર ધારણ કરવામાં વિઘ્નકારક વીર્યાન્તરાય અને ચારિત્ર મોહનીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો

भ ८३

હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના શ્રાવક વગેરે પાસેથી પ્રવ્રજ્યાનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાના પરિત્યાગપૂર્વક અણગારાવસ્થા (સાધુ પર્યાય) અંગીકાર કરી શકે છે. પરન્તુ "जस्सणं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव मुडे भवित्ता जाव णो पव्वएज्जा" જે જીવના વીર્યાન્તરાય અને ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, એવો જીવ કેવલી પાસેથી અથવા તેમના શ્રાવક વગેરે પાસેથી પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવાનો ઉપદેશ જ્યાં સુધી સાંભળતો નથી ત્યાં સુધી તે મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાનો પરિત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકતો નથી. "से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव नो पव्वएज्जा" હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈક જીવ કેવલી આદિની સમીપે પ્રવ્રજ્યાનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ મુંડિત થઈને ગૃહસ્થાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકે છે, અને કોઈક જીવ કેવલી આદિનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના અણગારાવસ્થા (સાધુ પર્યાય) અંગીકાર કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा ?) હે ભદન્ત ! જે જીવે કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવક આદિની પાસે શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ શ્રવણ કર્યો હોતો નથી, તે જીવ શું બ્રહ્મચર્યવાસમાં રહી શકે છે ખરો ? (એટલે કે શું એવો જીવ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકે છે ખરો ?)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा) કોઈ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ સમીપે બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું પાલન કરી શકે છે અને (अत्थेगइए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेज्जा) કોઈ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની સમીપે જ્યાં સુધી શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ સાંભળતો નથી ત્યાં સુધી તે શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી શકતો નથી.

હવે તેનું કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે–"से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव नो आवसेज्जा ?" હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈક જીવ કેવલી આદિની સમીપે બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકે છે અને કોઈક જીવ ધારણ કરી શકતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव

केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा) જે જીવના ચારિત્રાવરણીય કર્મોનો ચારિત્ર મોહનીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયેલો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવક આદિ પાસે બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રતનું પાલન કરી શકે છે, પરન્તુ " जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो आवसेज्जा " જે જીવના ચારિત્રાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવક આદિ સમીપે બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકતો નથી. અહીં ચારિત્રાવરણીય કર્મથી વિશેષરૂપે વેદરૂપ ચારિત્રાવરણીય કર્મોને ગ્રહણ કરવા જોઈએ, કારણ કે મૈથુન વિરતિરૂપ બ્રહ્મચર્યવ્રતના તેઓ જ આવારક હોય છે.

(से तेणट्ठेणं जाव नो आवसेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈ જીવો કેવલી આદિનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકે છે અને કોઈ જીવ તેમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના બ્રહ્મચર્ય વ્રત ધારણ કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा) હે ભદન્ત ! કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવક વગેરેની સમીપે સંયમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના શું જીવ શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમની યતના કરી શકે છે ખરો ? (સ્વીકૃત ચારિત્રના અતિચારોને દૂર કરવા માટે જે સાવચેતી રાખવામાં આવે છે તેને સંયમયતના કહે છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा) કોઈક જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ વ્યક્તિ સમીપે સંયમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ સંયમ દ્વારા સંયમની યતના કરી શકે છે, અને " अत्थेगइए केवलेणं संजमेणं नो संजमेज्जा " કોઈક જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની પાસે સંયમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમની યતના કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—" से केणट्ठेणं जाव नो संजमेज्जा ? " હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ જીવ કેવલી વગેરેની પાસે સંયમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમની યતના કરી શકે છે, અને કોઈ જીવ તેમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમની યતના કરી શકતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (जस्स णं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव

केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा) જે જીવના યતનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસે સંયમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ સંયમદ્વારા જ સંયમની યતના કરી શકે છે. અહીં 'યતનાવરણીય કર્મ' આ પદના પ્રયોગદ્વારા ચારિત્ર વિશેષને આવૃત કરનાર વીર્યાન્તરાય કર્મને ગ્રહણ કરવાનું છે, એમ સમજવું. પરન્તુ "जस्स णं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव नो संजमेज्जा" જે જીવના યતનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસે સંયમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવલ સંયમદ્વારા જ સંયમની યતના કરી શકતો નથી.

(से तेणट्ठेणं जाव अत्थेगइए नो संजमेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઈ જીવ કેવલી આદિની પાસે સંયમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમની યતના કરી શકે છે અને કોઈ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની સમીપે સંયમનો ઉપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમની યતના કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કોઇ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાંસે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુભ અધ્યવસાયવૃત્તિરૂપ સંવર દ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा) કોઈ જીવ એવો પણ

भ० ८४

હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુભાધ્યવસાયવૃત્તિરૂપ સંવર કરી શકે છે, અને (अत्थेगइए केवलेणं जाव नो संवरेज्जा) કોઈક જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી આદિની સમીપે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવલ સંવરદ્વારા શુભ અધ્યવસાયવૃત્તિરૂપ સંવર કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं जाव णो संवरेज्जा ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ જીવ કેવલી અથવા તેમના શ્રાવક વગેરેની સમીપે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ સંવરદ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકે છે, અને કોઈ જીવ એવું કર્યા વિના કેવલ સંવરદ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! जस्सणं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव

केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा) જે જીવના અધ્યવસાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, તે જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવક વગેરેની પાસે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ કેવલ સંવરદ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકે છે. સંવર શબ્દના પ્રયોગદ્વારા અહીં શુભાધ્યવસાયવૃત્તિ ગ્રહણ કરા- છે. તે શુભાધ્યવસાયવૃત્તિ ભાવચારિત્રરૂપ હોય છે, કારણ કે તે ભાવચારિત્રને આવરણ કરનારા કર્મોના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે, પરન્તુ " जस्सणं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे णो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव णो संवरेज्जा) જે જીવે અધ્યવસાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ પણ વ્યક્તિ સમીપે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવલ સંવર દ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકતો નથી-એટલે કે શુભ અધ્યવસાય રૂપ સંવરમાં રહી શકતો નથી. (से तेणट्ठेणं जाव नो संवरेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે " કોઇ જીવ કેવલી આદિની પાસે સંવરનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ કેવલ સંસાર દ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકે છે, અને કોઇ જીવ તે પ્રકારનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવલ સંવર દ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકતો નથી."

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स जाव केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કેવલી પાસે અથવા કેવલીના શ્રાવકાદિ પાસે મતિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થાય છે, એ વાતને સાંભળ્યા વિના શું કોઇ જીવ આભિનિબોધિક જ્ઞાનરૂપ મતિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરો ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉપદેશ—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा) કોઈ પુરુષ કેવલી પાસે અથવા કેવલીના શ્રાવકાદિની સમીપે આભિનિબોધિક- જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે. તથા (अत्थेगइए केवलं आभिणिबोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा) કોઈ જીવ તે પ્રકારનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ જીવ કેવલી પાસે આભિનિબોધિક જ્ઞાનોત્પાદક વચનો શ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, અને કોઇ જીવ કેવલી આદિની પાસે તે પ્રકારનાં વચનો શ્રવણ કર્યા વિના આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जस्स णं आभिणिबोहिय नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिणिबोहिय-नाणं उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ ! જે જીવે આભિનિબોધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોય છે, તે જીવ કેવલી આદિની પાસે તે પ્રકારનાં વચનો શ્રવણ કર્યા વિના પણ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન (પ્રાપ્ત) કરી શકે છે. પરન્તુ (जस्स णं आभिणिबोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ, से णं असोच्चा केवलिस्स वा जाव केवलं आभिनिबोहियनाणं नो उप्पाडेज्जा) જે જીવના આભિનિબોધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોતો નથી, તે જીવ કેવલી આદિની પાસે તે પ્રકારનાં વચનો શ્રવણ કર્યા વિના શુદ્ધ આભિનિબોધિકજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. (से तेणट्ठेणं जाव नो उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઇ જીવ આભિનિબોધિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને કોઇ જીવ તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव केवलं सुयनाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! કોઇ જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસે શ્રુતજ્ઞાનોત્પાદક વચનો શ્રવણ કર્યા વિના શું શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ખરો ?

મહાવીરપ્રભુનો ઉત્તર-(एवं जहा आभिणिबोहियनाणस्स वत्तव्वया भणिया तहा सुयनाणस्स वि भाणियव्वा હે ગૌતમ ! આભિનિબોધિક જ્ઞાનની જેવી વક્તવ્યતા ઉપર કહેવામાં આવી છે, એવી જ શ્રુતજ્ઞાનની વક્તવ્યતા પણ સમજવી. (नवरं सुयनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे) પરન્તુ તે વક્તવ્યતા કરતાં આ વક્તવ્યતામાં આટલી વિશેષતા છે-જેમ આભિનિબોધિક જ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું કારણ આભિનિબોધિક જ્ઞાનવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, એમ સમજવું.

(एवं चेव केवलं ओहिनाणं भाणियव्वं) મતિજ્ઞાનના જેવી જ અવધિ-જ્ઞાનની પણ વક્તવ્યતા સમજવી. “ नवरं ” પરન્તુ (ओहिनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे) અહીં એટલી જ વિશેષતા સમજવાની છે કે અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. (एवं केवलं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा) એજ પ્રમાણે મનપર્યવજ્ઞાનની ઉત્પ-ત્તિના વિષયમાં પણ વક્તવ્યતા સમજવી. “ नवरं ” પરન્તુ અહીં એટલી જ વિશેષતા સમજવી જોઇએ કે મનઃપર્યયજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી મનઃપર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय उवासियाए वा केवलनाणं उप्पाडेज्जा ?) હે ભદન્ત ! શું કોઇ જીવ એવો હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસે કેવળજ્ઞાનોત્પાદક વચનો શ્રવણ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं चेव नवरं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए भाणियव्वे) હે ગૌતમ ! અહીં પણ પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણેનું કથન સમજવું. એટલે કે કોઇ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની સમીપે ઉપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરનાર જીવના કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય થઇ ગયો હોય છે. પરન્તુ કોઇ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે તેમનો તે પ્રકારનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, કારણ કે એવા જીવના કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય થયો હોતો નથી. “ से

म ८५

तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે જે જીવે કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય કર્યો હોય છે, તે જીવ કેવલી આદિનો ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના પણ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, પરન્તુ જે જીવે કેવળજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય કર્યોહોતો નથી, તે જીવ કેવલી આદિનાં વચનો શ્રવણ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. હવે સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત વિષયોનું સમુદાયરૂપે કથન કરવાને માટે (असोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय उवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ કહ્યો છે. તે સૂત્રપાઠમાં આવતા પ્રશ્નોત્તરોનું નિરૂપણ મૂળ સૂત્રાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. ॥ સૂ૦૧ ॥

અશ્રુત્ત્વા અવધિકજ્ઞાન કે ઉત્પાદ કા નિરૂપણ

અવધિજ્ઞાનોત્પાદક વક્તવ્યતા—

“ तस्स णं भंते ! छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं ” ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(तस्स णं भंते ! छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उड्ढं

बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सूराभिमुहस्स आयावणभूमीए आयावेमाणस्स पगइ भद्दयाए पगइ उवसंतयाए, पगइपयणुकोहमाणमायालोभयाए, मिउमद्दवसंपन्नयाए, अल्लीणयाए, भद्दयाए, विणीययाए अन्नया कयाइं सुभेणं अज्झवसाणेणं सुभेणं परिणामेणं, लेस्साहिं विसुज्झमाणीहिं २ तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स विभंगे नामं अन्नाणे समुप्पज्जइ) નિરન્તર છટ્ઠ છટ્ઠની તપસ્યા કરનારા, તથા તડકાવાળી ભૂમિમાં સૂર્યની સામે હાથ ઊંચા કરીને આતાપના લેનારા હોવાથી, તથા ભદ્ર પ્રકૃતિવાળા હોવાથી, પ્રકૃતિથી ઉપશાન્ત હોવાથી, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને પાતળા પાડયા હોવાથી, મૃદુ-માર્દવથી યુક્ત હોવાથી, આલીનતાથી યુક્ત હોવાથી, ભદ્રગુણથી અને વિનયગુણથી યુક્ત હોવાને કારણે કોઇ એક દિવસ શુભ અધ્યવસાય દ્વારા શુભપરિણામ દ્વારા, વિશુદ્ધ લેશ્યાઓ દ્વારા, તેના આવરક કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી ઇહા, અપોહ, માર્ગણા અને ગવેષણા કરતા કરતા આ જીવને વિભંગ નામનું અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઇ જાય છે.

(से णं ते णं विब्भंगनाणेणं समुप्पन्नेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं जाणइ पासइ, जीवे वि जाणइ अजीवे वि जाणइ, पासंडत्थे, सारंभे, सपरिग्गहे, संकिलिस्समाणे वि जाणइ विसुज्झमाणे वि जाणइ, से णं पुव्वामेव सम्मत्तं पडिवज्जइ, सम्मत्तं पडिवज्जित्ता समणधम्मं रोएइ, समणधम्मं रोएत्ता चरित्तं पडिवज्जइ, चरित्तं पडिवज्जित्ता लिंगं पडिवज्जइ, तस्स णं तेहिं मिच्छित्तपज्जवेहिं परिहायमाणेहिं परिहायमाणेहिं सम्मदंसणपज्जवेहिं परिवड्ढमाणेहिं २ से विभंगे अन्नाणे सम्मत्तपरिग्गहिए खिप्पामेव ओही परावत्तइ) ઉત્પન્ન થયેલા તે વિભંગજ્ઞાન દ્વારા તે ઓછામાં ઓછા અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત હજાર યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રને જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે. તે વિભંગજ્ઞાન દ્વારા તે જીવોને પણ જાણે છે અને અજીવોને પણ જાણે છે. તે આરંભવાળા, પરિગ્રહવાળા, સંકલેશવાળા અને પાખંડી જીવોને પણ જાણે છે અને વિશુદ્ધ જીવોને પણ જાણે છે. તે વિભંગજ્ઞાની પહેલેથી જ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે.

સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી તે શ્રવણ ધર્મ ઉપર રુચિ કરવા માંડે છે, અને રુચિ કરીને તે ચારિત્રનો સ્વીકાર કરે છે. ચારિત્રનો સ્વીકાર કરીને તે લિંગ-રૂપ વેષનો સ્વીકાર કરે છે. ત્યારબાદ તે વિભંગજ્ઞાનીની મિથ્યાત્વ પર્યાયો ક્ષીણ થતાં થતાં અને સમ્યગ્દર્શનપર્યાયોની વૃદ્ધિ થતાં થતાં તે વિભંગ અજ્ઞાન સમ્યક્ત્વ યુક્ત થઈ જાય છે અને તુરત જ તે અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિવર્તિત થઈ જાય છે.

ટીકાર્થ—કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કર્યા વિના કોઈ જીવને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, એવું આગળ કહેવામાં આવ્યું છે. હવે એવું કેવી રીતે બને છે તે સૂત્રકાર અહીં પ્રકટ કરે છે—

(**जस्सणं भंते ! छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सूराभिमुहस्स आयावणभूमिए आयावेमाणस्स**) હે ભદન્ત ! જે જીવે કેવલી આદિની સમીપે ધર્માદિકને શ્રવણ કર્યા નથી, તથા નિરંતર છટ્ઠને પારણે છટ્ઠની તપસ્યાથી યુક્ત છે, તથા તડકાવાળી ભૂમિમાં ઊર્ધ્વ બાહુ કરીને અને સૂર્યની તરફ મુખ રાખીને જે આતાપના લેતો હોય છે, (**पगइ भद्दयाए, पगइ उवसंतयाए**) જે સ્વભાવે સરલ છે, જે ઉપશાન્ત છે, સ્વાભાવિક રીતેજ જેના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કષાયો પાતળા પડી ગયેલા છે, (**अल्लीणयाए, भद्दयाए, विणीययाए**) ગુરુના અનુશાસનનો અભાવ હોવા છતાં પણ જે ભદ્રક પરિણામી હોય છે, જેનામાં વિનયગુણ બહુ જ વધારે પ્રમાણમાં રહેલો હોય છે, (**सुभेणं अज्झवसाणेणं, सुभेणं परिणामेणं**) શુભ અધ્યાવસાય અને શુભ પરિણામ દ્વારા (**लेस्साहिं विसुज्झमाणीहिं २**) ધીરે ધીરે વિશુદ્ધ બનતી જતી પોતાથી લેશ્યાઓથી જે યુકત થયેલ છે, (**तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं**) એવા બાલતપસ્વી જીવને વિભંગ જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી (**अन्नया कयाइ**) કયારેક (**ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स**) ઇહા, અપોહ, માર્ગણા અને ગવેષણા કરતા કરતા (**विभंगेनामं अन्नाणे समुप्पज्जइ**) વિભંગ નામનું અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, સદર્થની તરફ ઝુકતી જે જ્ઞાનની ચેષ્ટા છે તેને 'ઇહા' કહે છે. વિપક્ષના ધર્મોનો નિરાસ (દલીલો દ્વારા તેમની માન્યતાઓને ખોટી સાબિત કરવી તેનું નામ અપોહ છે.) કરવો તેનું નામ "અપોહ" છે. અન્વયરૂપે વર્તમાન ધર્મની આલોચના કરવી તેનું નામ માર્ગણા છે અને વ્યતિરેક (વિરોધી) ધર્મોની આલોચના કરવી તેનું નામ ગવેષણા છે.

(सेणं तेणं विभंगनाणेणं समुप्पन्नेणं) ઉત્પન્ન થયેલા વિભંગ જ્ઞાન વડે તે બાલ તપસ્વી (जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं जाणइ, पासइ) ઓછામાં ઓછા અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ ક્ષેત્રને અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રને જાણે છે અને દેખે છે. (सेणं तेणं विभंगनाणेणं समुप्पन्नेणं जीवे वि जाणइ, अजीवे वि जाणइ) ઉત્પન્ન થયેલા વિભંગજ્ઞાન વડે તે કંઇક અંશે જીવોને પણ જાણે છે અને અજીવોને પણ જાણે છે. તે તેમને સાક્ષાત્ રૂપે જાણતો નથી, કારણ કે વિભંગજ્ઞાની મૂર્ત પદાર્થોને જ જાણી શકે છે—અમૂર્ત પદાર્થોને જાણી શકતો નથી.

(पासंडत्थे, सारंभे, सपरिग्गहे संकिलिस्समाणे वि जाणइ, विसुज्झमाणे वि जाणइ) તે પાખંડીને, આરંભવાળાને, પરિગ્રહવાળાને અને સંકલેશયુક્ત પરિણામવાળાને પણ જાણે છે અને વિશુદ્ધ પરિણામયુક્ત જીવોને પણ જાણે છે. (सेणं पुव्वामेव सम्मत्तं पडिवज्जइ) તે વિભંગજ્ઞાની બાલતપસ્વી—જીવ અને અજીવના સ્વરૂપને આરંભ, પરિગ્રહ અને સંકિલષ્ટ પરિણામવાળા

ભ ૮૬

પાખંડી જીવને જાણતો થકો ચારિત્ર પ્રાપ્તિના પૂર્વે સમ્યકત્વનો સ્વીકાર કરે છે. (संमत्तं पडिवज्जित्ता समणधम्मं रोएइ) સમ્યકત્વનો સ્વીકાર કરીને તે શ્રમણ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખે છે—એટલે કે તેના પ્રત્યે વધારેને વધારે અભિરુચિવાળો થતો જાય છે. (समणधम्मं रोएत्ता चरित्तं पडिवज्जइ) આ રીતે શ્રવણ ધર્મ પ્રત્યે અભિરુચિવાળો બનીને તે ચારિત્રને અંગીકાર કરે છે. (चरित्तं पडिवज्जित्ता) ચારિત્રને અંગીકાર કરીને (लिंगं पडिवज्जइ) સદોરક મુખવસ્ત્રિકાયુક્ત મુનિવેષને ધારણ કરે છે. (तस्स णं तेहिं मिच्छत्तपज्जवेहिं परिहायमाणेहिं २ सम्मदंसणपज्जवेहिं परिवड्ढमाणेहिं २) ત્યારે તેની મિથ્યાત્વ પર્યાયો નિરંતર ક્ષીણ થતાં થતાં તેની સમ્યકત્વ પર્યાયો વૃદ્ધિ પામવા માંડે છે. આ પ્રમાણે સમ્યકત્વ પર્યાયોની વૃદ્ધિ થતી રહેવાથી તે બાલતપસ્વી વિભંગ જ્ઞાનીનું (से विभंग अन्नाणे सम्मत्तपरिग्गहिए खिप्पामेव ओहीपरावत्तइ) તે વિભંગજ્ઞાન સમ્યક્ત્વયુક્ત થઇને તુરતજ અવધિજ્ઞાન રૂપે પરિણમિત થઇ જાય છે. જો કે "અહીં ચારિત્ર-પ્રતિપત્તિને શરૂઆતમાં કહીને સમ્યક્ત્વ પરિગૃહીત થઇને વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન રૂપે પરિવર્તિત થઇ જાય છે." એવું પાછળથી કહેવામાં આવ્યું છે, તો પણ અહીં એવું સમજવું જોઇએ કે ચારિત્રપ્રાપ્તિના પહેલાં જ જીવ જ્યારે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી છે, તે કાળે જ વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણમિત થઈ જાય છે, કારણ કે સમ્યકત્વ ચારિત્રનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે વિભંગજ્ઞાનનો અભાવ થઈ જાય છે. ॥સૂ૦૨॥

પૂર્વોક્ત અવધિજ્ઞાનની લેશ્યાદિની વક્તવ્યતા—

(से णं भंते ! कइ लेस्सासु होज्जा ?) ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(से णं भंते ! कइ लेस्सासु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! અવધિજ્ઞાની જીવ કેટલી લેશ્યાઓવાળો હોય છે ? (गोयमा ! तिसु विसुद्धलेस्सासु होज्जा तंजहा) હે ગૌતમ ! અવધિજ્ઞાની જીવ નીચે પ્રમાણે ત્રણ વિશુદ્ધ લેશ્યાઓથી યુક્ત હોય છે. (तेउलेस्साए, पम्हलेस्साए, सुक्कलेस्साए) તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુકલલેશ્યા. (से णं कइ नाणेसु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! અવધિજ્ઞાની જીવ કેટલાં જ્ઞાનવાળો હોય છે ? (गोयमा ! तिसु आभिणिबोहियनाण, सुयनाण, ओहिनाणेसु होज्जा) હે ગૌતમ ! અવધિજ્ઞાની જીવમાં નીચે પ્રમાણે ત્રણ જ્ઞાનનો સદ્ભાવ હોય છે. (૧) આભિનિબોધિક જ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન અને (૩) અવધિજ્ઞાન. (से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાની જીવ સયોગી હોય છે કે અયોગી હોય છે ? (गोयमा ! सजोगी होज्जा, नो अजोगी होज्जा) હે ગૌતમ ! અવધિજ્ઞાની જીવ સયોગી હોય છે અયોગી હોતા નથી (जइ सजोगी होज्जा किं मणजोगी होज्जा, वइजोगी होज्जा, कायजोगी होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો તે અવધિજ્ઞાની સયોગી (યોગ સહિત) હોય છે, તો શું તે મનયોગસહિત હોય છે, કે વચનયોગ સહિત હોય છે, કે કાયયોગસહિત હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (मणजोगी वा होज्जा, वइजोगी वा होज्जा, कायजोगी वा होज्जा) તે અવધિજ્ઞાની જીવ મનોયોગવાળો પણ હોય છે, વચનયોગવાળો પણ હોય છે અને કાયયોગવાળો પણ હોય છે. (से णं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा अणागारोवउत्ते होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાની જીવ સાકાર ઉપયોગવાળો હોય છે કે અનાકાર ઉપયોગવાળો હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાની જીવ (सागारोवउत्ते वा होज्जा, अणागारोवउत्ते वा होज्जा) સાકાર ઉપયોગવાળો પણ હોય છે અને અનાકાર ઉપયોગવાળો પણ હોય છે. (से णं भंते ! कयरंमि संघयणे होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાની કેવાં સંહનનવાળો હોય છે ? (गोयमा ! वइरोसभनाराय संघयणे

होज्जा) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાની વજ્રઋષભનારાચ સંહનનવાળા હોય છે. (से णं भंते ! कयरंमि संठाणे होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાની કેવા સંસ્થાન (આકાર) વાળો હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (छण्हं संठाणाणं अन्नयरे संठाणे होज्जा) છ સંસ્થાનોમાંના કોઇ પણ એક સંસ્થાનવાળો તે હોય છે. (से णं भंते ! कयरंमि उच्चत्ते होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાની કેટલી ઊંચાઈવાળો હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जहण्णेणं सत्तरयणीए, उक्कोसेणं पंच धणुसइए होज्जा) તે અવધિજ્ઞાનીની ઓછામાં ઓછી ઊંચાઈ સાત હાથની અને વધારેમાં વધારે ઊંચાઇ ૫૦૦ ધનુષપ્રમાણ હોય છે. (से णं भंते ! कयरंमि आउए होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાની કેટલા આયુષ્યવાળો હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जहण्णेणं साइरेगट्ठवासाउए, उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउए होज्जा) તે અવધિજ્ઞાનીનું ઓછામાં ઓછું આયુષ્ય આઠ વર્ષ કરતાં થોડું વધારે હોય છે અને વધારેમાં વધારે આયુષ્ય એક કોટિપૂર્વનું હોય છે. (से णं भंते ! किं सवेदए होज्जा, अवेदए होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે કે વેદરહિત હોય છે ? (गोयमा ! सवेदए होज्जा णो अवेदए होज्जा) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે, વેદરહિત હોતો નથી. (जइ सवेयए होज्जा किं इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, नपुंसगवेयए होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો અવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે, તો શું સ્ત્રીવેદસહિત હોય છે કે પુરુષવેદસહિત હોય છે કે નપુંસક વેદસહિત હોય છે ? કે (पुरिसनपुंसगवेयए होज्जा) પુરુષ નપુંસકવેદસહિત હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાની (नो इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए वा होज्जा, नो नपुंसगवेयए होज्जा, पुरिस नपुंसगवेयए वा होज्जा) સ્ત્રીવેદવાળો હોતો નથી, પુરુષવેદવાળો હોય છે, નપુંસક વેદવાળો હોતો નથી, પુરુષ નપુંસક વેદવાળો હોય છે ? (से णं भंते ! किं सकसाई होज्जा, अकसाई होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાની સકષાયી હોય છે કે અકષાયી હોય છે ? (गोयमा ! सकसाई होज्जा, नो अकसाई होज्जा) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાની સકષાયી હોય છે કે અકષાયી હોતો

મ ૮૭

नथी. (जइ सकसाई होज्जा कइसु कसाएसु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો તે અવધિજ્ઞાની સકષાયી હોય છે, તો તે કેટલા કષાયોવાળો હોય છે ? (गोयमा) चउसु संजलणकोहमाणमायालोभेसु होज्जा) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાનીમાં સંજ્વલન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, આ ચાર કષાયોનો સદ્‌ભાવ હોય છે. (तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! તે અવધિજ્ઞાનિના કેટલા અધ્યવસાય કહ્યાં છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાનીના (असंखेज्जा अज्झवसाणा पण्णत्ता) અસંખ્યાત અધ્યવસાય કહ્યાં છે ? (ते णं भंते ! किं पसत्था अप्पसत्था) હે ભદન્ત ! તેના તે અસંખ્યાત અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોય છે કે અપ્રશસ્ત હોય છે ? (गोयमा ! पसत्था, नो अप्पसत्था હે ગૌતમ ! તેના તે અધ્યવસાયો પ્રશસ્ત જ હોય છે, અપ્રશસ્ત હોતા નથી. (से णं गोयमा ! तेहिं पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं वद्वमाणेहिं अणंतेहिं नो नेरइय भवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) હે ગૌતમ ! તે અવધિજ્ઞાની જીવ તે વર્તમાન (વિદ્યમાન) અધ્યવસાયો દ્વારા અનંત નૈરયિક ભવોમાંથી પોતાની જાતને દૂર કરી નાખે છે, (अणंतेहिंतो तिरिक्खजोणिय भवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) અનંત તિર્યંચ ભવોથી પણ પોતાની જાતને મુકત કરી નાખે છે, (अणंतेहिंतो मणुस्स भवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) અનંત મનુષ્ય ભવોથી પોતાની જાતને મુકત કરી નાખે છે, (अणंतेहिंतो देवभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) અને અનંત દેવભવોથી પણ પોતાના આત્માને મુક્ત કરી નાખે છે ? (जाओ वि य से इमाओ नेरइयतिरिक्खजोणिय मणुस्स देव-गइनामाओ चत्तारि उत्तरपयडीओ, तासिं च णं उवग्गहिए अणंताणुबंधी कोह-माण माया लोभे खवेइ) તથા તેની આજે નરકગતિ, તિર્યંચગતિ, મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ નામની ચાર ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે, તે ચાર ઉત્તર પ્રકૃતિઓના આધારભૂત જે અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ છે તેનો તે ક્ષય કરે છે. (अनंतानुबंधी कोहमाणमाया लोभे खवित्ता अपच्चक्खाणकसाए कोह-

माणमाया लोभे खवेइ, अपच्चक्खाणकसाए कोहमाणमायालोभे खवित्ता, पच्चक्खाणावरणकोहमाणमाया लोभे खवित्ता संजलण कोहमाणमाया लोभे खवेइ, संजलणकोहमाणमायालोभे खवित्ता पंचविहं नाणावरणिज्जं नवविहं दरिसणावरणिज्जं पंचविहं अंतराइयं, तालमत्थाकडं च णं मोहणिज्जं कद्दु कम्मरयविकरणकरं अपुव्वकरणं अणुपविट्ठस्स अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए, निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने) અનન્તાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરીને તે અપ્રત્યાખ્યાન સંબંધી ક્રોધ. માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. અપ્રત્યાખ્યાનાવરણુ સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરીને પ્રત્યાખ્યાનાવરણુ સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. પ્રત્યખ્યાનાવરણુ સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને ક્ષય કર્યા પછી તે સંજવલન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. સંજ્વલન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરીને પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનાવરણીય કર્મને, નવ પ્રકારના દર્શનાવરણીય કર્મને, પાંચ પ્રકારના અન્તરાય કર્મને અને મોહનીય કર્મને છેદી નાખેલા મસ્તકવાળા તાલવૃક્ષ સમાન (ક્ષીણુ) કરીને કર્મરજને વિખેરી નાખનાર અપૂર્વકરણમાં પ્રવિષ્ટ થયેલા તે અવધિજ્ઞાનીને અનન્ત, અનુત્તર, વ્યાઘાતરહિત આવરણરહિત, સર્વ પદાર્થોને પૂર્ણરૂપે ગ્રહણ કરનારૂં, પ્રતિપૂર્ણ અને સર્વોત્તમ કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

ટીકાર્થ—વિભંગજ્ઞાની જ અવધિજ્ઞાની રૂપે પરિણત થઇ જાય છે, એ વાતનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર અવધિજ્ઞાની જીવની લેશ્યા વગેરેનું પ્રતિપાદન નીચેના પ્રશ્નોત્તરો દ્વારા કરે છે—

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! कइ लेस्सासु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! વિભંગજ્ઞાનીમાંથી અવધિજ્ઞાની રૂપે પરિણત થયેલો અને સમ્યક્ચારિત્રયુકત બનેલો તે જીવ કેટલી લેશ્યાઓવાળો હોય છે ? (લેશ્યાઓ ૬ છે. તેમાંથી પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓ અશુભ હોય છે અને છેલ્લી ત્રણ લેશ્યાઓ શુભ હોય છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (तिसु विसुद्धलेस्सासु होज्जा) તે વિભંગજ્ઞાની જીવ જ્યારે અવધિજ્ઞાની બની જાય છે ત્યારે તે ત્રણુ વિશુદ્ધ લેશ્યાઓથી યુક્ત હોય છે. કારણુ કે સિદ્ધાન્તનું એવું કથન છે કે પ્રશસ્ત ભાવલેશ્યાઓનો સદ્‌ભાવ હોય તો જ જીવ સમ્યકત્વ આદિ પ્રાપ્ત કરે છે, અવિશુદ્ધ લેશ્યાઓવાળો તેની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી.

" तंजहा " તે ત્રણુ પ્રશસ્ત લેશ્યાઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે—

(तेउलेस्साए, पम्हलेस्साए, सुक्कलेस्साए) (૧) તેજોલેશ્યા, (૨) પદ્મલેશ્યા અને (૩) શુકલલેશ્યા.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! कइसु नाणेसु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! અવધિજ્ઞાનીરૂપે પરિણુત થયેલો તે વિભંગજ્ઞાની જીવ કેટલાં જ્ઞાનવાળો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (तिसु आभिणिबोहियनाण सुयनाण-ओहिनाणेसु होज्जा) તે અવધિજ્ઞાની પુરુષ નીચેનાં ત્રણુ જ્ઞાનોવાળો હોય છે. (૧) આભિનિબોધિક જ્ઞાન (મતિજ્ઞાન) (૨) શ્રુતજ્ઞાન અને (૩) અવધિજ્ઞાન. તે જીવમાં આ ત્રણુ જ્ઞાનનો સદ્‌ભાવ હોવાનું કારણુ એ છે કે જ્યારે વિભંગજ્ઞાનનો વિવર્તનકાળ હોય છે, ત્યારે સમ્યકત્વ, મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન, એ ત્રણે જ્ઞાન એક સાથે જ તે જીવમાં વિદ્યમાન હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा) જેનું વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણુત થયેલું છે એવો તે જીવ શું યોગસહિત હોય છે કે યોગરહિત હોય છે ? (મનયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ નામના ત્રણુ યોગ કહ્યા છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—' गोयमा ! " હે ગૌતમ ! (सजोगी होज्जा नो अजोगी होज्जा) પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાન ચારિત્રવાળો તે વિભંગજ્ઞાની યોગસહિત જ હોય છે, યોગરહિત હોતો નથી, કારણુ કે અવધિજ્ઞાનના કાળમાં અયોગીપણાનો અભાવ જ રહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जइ सजोगी होज्जा किं मणजोगी होज्जा, वइजोगी वा होज्जा, कायजोगी वा होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો તે અવધિજ્ઞાની જીવ યોગસહિત હોય છે, તે કયા યોગથી યુક્ત હોય છે ? શું મનોયોગથી યુક્ત હોય છે, કે વચનયોગથી યુક્ત હોય હોય છે કે કાયયોગથી યુક્ત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! मणोजोगी वा होज्जा, वइजोगी वा होज्जा, कायजोगी वा होज्जा) હે ગૌતમ ! પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો તે વિભંગ જ્ઞાની જીવ મનોયોગી પણુ હોય છે, વચનયોગી પણુ હોય છે અને કાયયોગી પણુ હોય છે. અહીં જે આ પ્રકારનું કથન કરવામાં આવ્યું છે તે એક યોગની પ્રધાનતાની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! किं सागारोव उत्ते होज्जा, अणागारोवउत्ते होज्जा ?) હે ભદન્ત ! પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો તે વિભંગજ્ઞાની જીવ શું સાકાર ઉપયોગવાળો હોય છે કે અનાકાર ઉપયોગવાળો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! (सागारोवउत्ते वा, होज्जा, अणागारोवउत्ते वा होज्जा) પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો તે વિભંગજ્ઞાની સાકાર ઉપયોગવાળો પણ હોય છે અને અનાકાર ઉપયોગવાળો પણ હોય છે, કારણ કે વિભંગજ્ઞાનથી નિવર્તમાન એવા તે જીવની બન્ને ઉપયોગોમાં સ્થિતિ હોય છે. તેથી સમ્યક્ત્વ અને અવધિજ્ઞાનની પ્રતિપત્તિનો (પ્રાપ્તિનો) તેમાં સદ્ભાવ કહ્યો છે.

શંકા—(सव्वाओ लद्धीओ सागारोवओगोवउत्तस्स भवंति) આ સિદ્ધાન્ત વાકય પ્રમાણે તો અનાકાર ઉપયોગમાં વર્તમાન જીવમાં સમ્યકત્વ અને અવધિ-લબ્ધિનો વિરોધ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે, છતાં પણ અહીં અનાકાર ઉપ-યોગમાં અવધિજ્ઞાનનો સદ્ભાવ કેવી રીતે કહેવામાં આવ્યો છે ?

સમાધાન—અનાકાર ઉપયોગમાં જે સમ્યકત્વ અને અવધિજ્ઞાનનો વિરોધ દર્શાવવામાં આવ્યો છે તે પ્રવર્ધમાન પરિણામવાળા જીવની અપેક્ષાએ બતાવ્યો

મ ૮૮

છે. જે જીવના પરિણામ અવસ્થિત અવસ્થાવાળાં હોય છે, તેની અપેક્ષાએ તો અનાકાર ઉપયોગમાં પણ લબ્ધિનો લાભ સંભવી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! कयरंमि संघयणे होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો વિભંગજ્ઞાની કયા સંહનનયુકત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! (वइरोसभनाराय-संघयणे होज्जा) તે વજ્રઋષભનારાચ સંહનનવાળો હોય છે. કારણ કે એવો જીવ પ્રાપ્તવ્ય કેવળજ્ઞાનવાળો હોય છે, અને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પ્રથમ સંહ-નનમાં જ થાય છે, તેથી અહીં આ પ્રમાણે કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજવું.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! कयरंमि संठाणे होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો વિભંગજ્ઞાની જીવ કેટલા સંસ્થાન (આકાર) વાળો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! (छण्हं संठाणाणं अन्नयरे संठाणे होज्जा) એવો જીવ છ પ્રકારના જે સંસ્થાનો કહ્યા છે, તેમાંથી કોઈ પણ એક સંસ્થાનથી યુક્ત હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! कयरंमि उच्चत्ते होज्जा) હે ભદન્ત ! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો વિભંગજ્ઞાની કેટલી ઊંચાઈવાળો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" ગોયમા ! " હે ગૌતમ ! (जहण्णेणं सत्तरय-णीए, उक्कोसेणं पंचधणुसइए होज्जा) એવા જીવની ઓછામાં ઓછી ઊંચાઈ સાત હાથપ્રમાણ અને વધારેમાં વધારે ઊંચાઈ ૫૦૦ ધનુષપ્રમાણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! कयरंमि आउए होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળા વિભંગજ્ઞાનીનું આયુષ્ય કેટલું હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"ગોયમા!" હે ગૌતમ! (जहण्णेणं सातिरेगट्ठवासाउए, उक्कोसेणं पुव्वकोडिआउए होज्जा) તેનું ઓછામાંઓછું આયુષ્ય આઠ વર્ષથી થોડું વધારે અને અધિકમાં અધિક આયુષ્ય એક પૂર્વકોટિનું હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते! किं सवेदए होज्जा, अवेदए होज्जा?) હે ભદન્ત! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો વિભંગજ્ઞાની પુરુષ શું વેદવાળો હોય છે કે અવેદવાળો હોય છે? ઉત્તર-(गोयमा! सवेदए होज्जा, नो अवदेह होज्जा) હે ગૌતમ! વેદવાળો જ હોય છે, વેદરહિત હોતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે વિભંગજ્ઞાન જ્યારે અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણત થાય છે, તે કાળે વેદનો ક્ષય થતો નથી–તેથી તે વેદસહિત જ હોય છે, વેદરહિત હોતો નથી.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जइ सवेदए होज्जा किं इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा, नपुंसगवेयए होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए होज्जा?) હે ભદન્ત! જો વિભંગજ્ઞાનનું અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણમન વેદસહિતની અવસ્થામાંજ થાય છે, તો કેવા પ્રકારની વેદ અવસ્થામાં તે પરિણમન થાય છે? શું સ્રીવેદ અવસ્થામાં થાય છે, કે પુરુષવેદ અવસ્થામાં થાય છે, કે નપુંસકવેદ અવસ્થામાં થાય છે, કે પુરુષ નપુંસકવેદ અવસ્થામાં થાય છે? (જે પુરુષને કૃત્રિમ ઉપાયોથી નપુંસક બનાવી દીધો હોય છે, એવા પુરુષને પુરુષનપુંસક કહે છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉતર—(नो इत्थीवेयए होज्जा?) જ્યારે વિભંગજ્ઞાનનું અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણમન થાય છે, ત્યારે તે જીવ સ્રીવેદવાળો હોતો નથી, કારણ કે સ્રીઓમાં ઉપર્યુક્ત વર્ણવેલી આતાપના આદિનો સ્વભાવથી જ અભાવ હોય છે "पुरिसवेयए होज्जा" તેથી એવો જીવ પુરુષવેદવાળો જ હોય છે. "नो नपुंसगवेयए होज्जा" તે નપુંસક વેદવાળો પણ હોતો નથી, પણ "पुरिसनपुंगवेयए वा होज्जा" એવો જીવ પુરુષનપુંસક વેદવાળો સંભવી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते! किं सकसाई होज्जा, अकसाई होज्जा?) હે ભદન્ત! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો વિભંગજ્ઞાની પુરુષ શું સકષાયી હોય છે કે અકષાયી હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"ગોયમા!" હે ગૌતમ! (सकसाई होज्जा, नो अकसाई होज्जा) સકષાયી હોય છે, અકષાયી હોતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે જે કાળે વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણમન પામે છે, તે કાળે કષાય-ક્ષયનો અભાવ રહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जइ सकसाई होज्जा, से णं भंते! कइसु कसाएसु होज्जा?) હે ભદન્ત! જો તે જીવ સકષાયી હોય છે, તો તે જીવમાં કેટલા કષાયોનો સદ્ભાવ રહે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"ગોયમા!" હે ગૌતમ! (चउसु संजलण कोहमाणमाया लोभेसु होज्जा) પ્રિતે તપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળો જીવ સંજ્વલન

સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ ચાર કષાયોવાળો હોય છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે સમજવું.

વિભંગજ્ઞાનીનું વિભંગજ્ઞાન જ્યારે અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણત થઈ જાય છે, ત્યારે તે અવધિજ્ઞાની ચારિત્રને ધારણ કરવાથી એજ કાળે ચરણયુક્ત હોવાને કારણે સંજ્વલન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કષાયોવાળો બની રહે છે, કારણ કે સકલચારિત્રને સંજ્વલન કષાયો ઘાતતી નથી. તેમના ઉદયમાં જ સકલચારિત્ર સંભવે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે (तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता) હે ભદન્ત ! જે પુરુષનું વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણત થઇ ગયું હોય છે, તે પુરુષના કેટલા અધ્યવસાય કહ્યાં છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(असंखेज्जा अज्झवसाणा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! તેના અસંખ્યાત અધ્યવસાય હોય છે, એવું જિનેન્દ્ર દેવોએ કહેલું છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન--(ते णं भंते ! किं पसत्था, अपसत्था " હે ભદન્ત ! તેના તે અસંખ્યાત અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોય છે કે અપ્રસ્ત હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર--(गोयमा ! पसत्था नो अपसत्था) હે ગૌતમ ! તેના તે અસંખ્યાત અધ્યવસાય પ્રશસ્ત જ હોય છે, અપ્રશસ્ત હોતા નથી. કારણ કે અપ્રશસ્ત અધ્યવસાયવાળા પુરુષનું વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનરૂપે પરિણમતું નથી. તેથી અવધિજ્ઞાનીરૂપે પરિણમન પામેલા વિભંગજ્ઞાનીના અધ્યવસાય પ્રશસ્ત જ હોય છે. (से णं गोयमा ! तेहिं पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं वट्टमाणेहिं) હે ગૌતમ ! તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાની પુરુષ તે વર્ધમાન પ્રશસ્ત અધ્યવસાયો દ્વારા (अणंतेहिंतो नेरइयभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) અનંત નૈરયિક ભવગ્રહણોથી પોતાના આત્માને બચાવી લે છે, (अणंतेहिंतो तिरिक्खजोणिय भवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) અનંત તિર્યંચ ભવગ્રહણોથી પોતાના આત્માને બચાવી લે છે. (अणंतेहिं मणुस्सभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) અનંત મનુષ્ય સંબંધી ભવગ્રહણોથી પોતાને મુક્ત કરે છે, (अणंतेहिं देवभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ) અને અનંત દેવસંબંધી ભવગ્રહણોથી પોતાના આત્માને મુક્ત કરી દે છે. એટલે કે આ અધ્યવસાયોના પ્રભાવથી તે જીવ મરીને નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય કે દેવગતિમાં જતો નથી.

(जाओ वि य से इमाओ नेरइयतिरिक्खजोणिय मणुस्सदेवगइनामाओ चत्तारि उत्तरपयडीओ) તથા તેની જે નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિ નામની ચાર મૂલ નામકર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિયો છે, " तासिं च णं उवग्गहिए " તે પ્રકૃતિયોના તથા " च " પદથી ગૃહીત અન્ય પ્રકૃતિયોના ઔપગ્રહિક (આધારભૂત) (अणंताणुबंधी कोहमाणमायालोभे खवेइ) અનન્તાનુંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કષાયોનો ક્ષય કરે છે, (अणंताणुबंधी कोहमाण-

ભ૦ ૮૯

मायालोभे खवित्ता अप्पच्चक्खाणकसाए कोहमाणमाया लोभे खवेइ) આ અનન્તાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કષાયોનો ક્ષય કરીને તે અપ્રત્યાખ્યાન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, આ ચાર કષાયોને નષ્ટ કરે છે, (अप्पच्चक्खाणकसाए कोहमाणामायालोभे खवित्ता पच्चक्खाणावरण कोहमाणमायालोभे खवेइ) અપ્રત્યાખ્યાન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. (पच्चक्खाणावरणकोहमाणमायालोभे खवित्ता संजलणकोहमाणमाया लोभे खवेइ) પ્રત્યાખ્યાનાવરણ સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને નષ્ટ કરે છે. (संजलणकोहमाणमायालोभे खवित्ता पंचविहं नाणावरणिज्जं, नवविहं दरिसणावरणिज्जं, पंचविहमंतराइयं तालमत्थकडं च णं मोहणिज्जं कट्टु) સંજ્વલન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરીને મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય આદિ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો, ચક્ષુર્દર્શનાવરણીય, અચક્ષુર્દર્શનાવરણીય આદિ નવ પ્રકારના દર્શનાવરણીય કર્મનો, દાનાન્તરાય, લાભાન્તરાય, ભોગાન્તરાય, ઉપભોગાન્તરાય અને વીર્યાન્તરાય, એ પાંચ પ્રકારના અન્તરાય કર્મનો ક્ષય કરીને અને મોહનીય કર્મને છિન્ન મસ્તકવાળા તાલવૃક્ષ સમાન કરી નાખીને તે અપૂર્વકરણમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે. " मस्तककृत्त " માં બહુવ્રીહિ સમાસ થયો છે. આર્ષ હોવાથી કૃતશબ્દનો પૂર્વપ્રયોગ થયો નથી. જેવી રીતે તેના મોહનીયકર્મ ક્ષીણ થઇ જાય છે. આ પદ મોહનીય કર્મના વિશેષણ તરીકે વપરાયેલું લાગે છે, છતાં પણ તેનો જ્ઞાનાવરણીય આદિ બધાં કર્મોના વિશેષણરૂપે પણ પ્રયોગ થયો છે, એમ માનવામાં પણ કોઇ વાંધો જણાતો નથી. વળી અનન્તાનુબંધી આદિનો સ્વભાવ ક્ષપિત થતાં જ્ઞાનાવરણીય આદિને તે નષ્ટ કરી નાખે જ છે. જેમ તાલવૃક્ષના મસ્તકને છેદી નાખવામાં આવે તો તાલવૃક્ષ ક્ષીણ થઈ જાય છે, તેમ જ્યારે મોહનીયને 'તાલમસ્તક કૃત્વ' કરી નાખવામાં આવે છે–જ્યારે મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરી નાખવામાં આવે છે ત્યારે બાકીનાં કર્મોનો પણ અવશ્ય નાશ થઈ જાય છે. જેવી રીતે તાલવૃક્ષના મસ્તકને છેદી નાખવાથી તાલવૃક્ષનો અવશ્ય વિનાશ થાય છે, એજ પ્રમાણે મોહનીય કર્મનો વિનાશ થવાથી અન્ય કર્મોનો પણ અવશ્ય વિનાશ થાય છે. કહ્યું પણ છે કે—

मस्तकसूचिविनाशे । इत्यादि

સોયના સમાન તીક્ષ્ણ એવા મસ્તકના અગ્રભાગનો વિનાશ થતા જેવી રીતે તાડવૃક્ષનો અવશ્ય વિનાશ થાય છે, એજ પ્રમાણે મોહનીય કર્મનો નાશ થઇ

જવાથી બાકીનાં કર્મોનો પણ અવશ્ય વિનાશ થાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે (मोहक्षयात् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवलं) સૌથી પ્રથમ મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરવામાં આવે છે, તેનો ક્ષય થતાં જ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અન્તરાય કર્મોનો ક્ષય થઇ જાય છે. અહીં જે અનંતાનુબંધી આદિ કષાયોનો ક્ષય પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે, તેના દ્વારા સૂત્રકારે એજ વાત પ્રદર્શિત કરી છે. આ રીતે (कम्मरयविकिरणकरं अपुव्वकरणं अणुपविट्ठस्स) કર્મરજને વિખેરનાર અપૂર્વકરણમાં અસદૃશ અધ્યવસાયમાં પ્રવિષ્ટ થયેલા તે પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાનવાળા પુરુષને "अणंते" અનંત, (વિષયોની અનંતતાની અપેક્ષાએ અનંત) "अणुत्तरे" અનુત્તર (સર્વોત્તમ), "निव्वाघाए" નિર્વ્યાઘાત (ચટ્ટાઇ, દિવાલ આદિ દ્વારા અવરોધી ન શકાય એવી) "निरावरणे" આવરક કર્મોનો સર્વથા ક્ષય થવાથી નિરાવરણ, "कसिणे" સકળ પદાર્થોને ગ્રહણ કરનારૂં, "पडिपुन्ने" પ્રતિપૂર્ણ એવું "केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने" કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. ॥ સૂ૦ ૩ ॥

અશ્રુત્ત્વા કેવલી કા વર્ણન

કેવલિ વક્તવ્યતા—

"से णं भंते ! केवलिपन्नत्तं धम्मं आघवेज्ज वा" ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(से णं भंते ! केवलिपण्णत्तं धम्म आघवेज्जवा, पण्णवेज्जवा, परूवेज्जवा ?) હે ભદન્ત ! તે કેવળજ્ઞાની શું કેવલિપ્રજ્ઞમ ધર્મનું કથન કરે છે ખરો ? તેને પ્રજ્ઞાપિત કરે છે ખરો ? તેની પ્રરૂપણા કરે છે ખરો ? (णो इणट्ठे समट्ठे णण्णत्थ एगणाएण वा एग वागरणेण वा) હે ગૌતમ ! એક ઉદાહરણ અને એક પ્રશ્નનો ઉત્તર દીધા સિવાય આ અર્થ સમર્થ નથી. એટલે કે તે એકાદ ઉદાહરણ આપી શકે છે કે એકાદ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શકે છે પણ પ્રરૂપણા કરી શકતા નથી (से णं भंते ! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा ?) હે ભદન્ત ! તે કેવળજ્ઞાની કોઇને દીક્ષા આપે છે ખરો ? અથવા કોઇને મુંડિત કરે છે ખરો ? (णो इणट्ठे समट्ठे, उवदेसं पुण करेज्जा) હે ગૌતમ ! આ અર્થ સમર્થ નથી–એવું બનતું નથી, પણ તે દીક્ષાનો ઉપદેશ દઈ શકે છે. (से णं भंते ! सिज्झइ, जाव अंतंकरेइ) હે ભદન્ત ! તે સિદ્ધપદ પામે છે ખરો ? યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરે છે ખરો ? (हंता, सिज्झइ, जाव अंतंकरेइ) હા, ગૌતમ ! તે કેવળજ્ઞાની સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે–(से णं भंते ! केवलिपण्णत्तं धम्मं आघवेज्ज वा) હે ભદન્ત ! શું તે અશ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની (જેણે કેવલી આદિની સમીપે ઉપદેશ સાંભળ્યા વિના કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લીધું હોય

છે તેને અશ્રુત્વા કેવલી કહે છે) કેવલી દ્વારા પ્રતિપાદિત ધર્મને સામાન્ય કે કે વિશેષરૂપે પ્રતિપાદિત કરી શકે છે? "पन्नवेज्ज वा" વચન પર્યાય આદિના ભેદ દ્વારા અથવા નામાદિ ભેદ દ્વારા તેની પ્રજ્ઞાપના કરી શકે છે? અથવા સ્વરૂપતઃ તેનું કથન કરી શકે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! જેણે કેવલી આદિ પાસે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે એવો કેવળજ્ઞાની કેવલી દ્વારા પ્રતિપાદિત ધર્મની પ્રરૂપણા કરી શકતો નથી, તેની પ્રજ્ઞાપના પણ કરી શકતો નથી, અને તે તેનું સ્વરૂપતઃ પ્રતિપાદન કરી શકતો નથી. પરન્તુ "णणत्थ एगणाएण वा एग वागरणेण वा" તે એક ઉદાહરણ આપી શકે છે અને એક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શકે છે તે સિવાય તે ધર્મનો ઉપદેશ દઇ શકતો નથી

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा?) હે ભદન્ત! શું તે અશ્રુત્વા કેવલી પ્રવ્રજ્યા અનાશિને રેચલું છે, કે આપીશ રૂપ મુંડન કરવાનું કાર્ય કરી શકે છે? (રજોહરણ, સદોરકમુખવસ્ત્રિકા આદિ રૂપ દ્રવ્યલિંગ પોતાના શિષ્યોને માટે આપવારૂપ દીક્ષાને પ્રવ્રજ્યા કહે છે. શિરના વાળ હાથથી ખેંચી કાઢવાની ક્રિયાને મુંડન ક્રિયા કહે છે.)

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(णो इणट्ठे समट्ठे, उवदेसं पुण करेज्जा) હે ગૌતમ! આ વાત બરાબર નથી. એટલે કે અશ્રુત્વા કેવલી પોતાના શિષ્યોને દીક્ષા દઈ શકતો નથી અને તેમના કેશલુંચનનું કાર્ય પણ કરી શકતો નથી. પરન્તુ તે તેમને ઉપદેશ દઈ શકે છે–અમુક વ્યક્તિ પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરવાનો ઉપદેશ તે તેમને આપી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते! सिज्झइ, जाव अंतं करेइ?) હે ભદન્ત! તે અશ્રુત્વા કેવલી શુ સિદ્ધ થાય છે, (बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति) બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત કર્મોનો સંપૂર્ણ ક્ષય કરે છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે?

भ ९०

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता सिज्झइ जाव अंतं करेइ) હા, ગૌતમ! તે અશ્રુત્વા કેવલી સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત કર્મોનો નાશ કરે છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરી નાખે છે. ॥સૂ૦૪॥

કેવલીની વિશેષ વક્તવ્યતા—

"से णं भंते ! किं उड्ढं होज्जा अहो होज्जा" ઈત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(से णं भंते ! किं उड्ढं होज्जा, अहो होज्जा तिरयं होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અશ્રુત્વા કેવલી શું ઊર્ધ્વલોકમાં હોય છે કે અધોલોકમાં હોય છે, તે તિર્યગ્લોકમાં હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (उड्ढं वा होज्जा, अहो वा होज्जा, तिरियं होज्जा) તે અશ્રુત્વા કેવલી ઊર્ધ્વલોકમાં પણ હોય છે, અધોલોકમાં પણ હોય છે અને તિર્યગ્લોકમાં પણ હોય છે. (उड्ढं होज्जमाणे सद्दावइ, वियडावइ गंधावइ मालवंतपरियाएसु वट्टवेयड्ढ पव्वएसु होज्जा) જો તેઓ ઊર્ધ્વલોકમાં હોય છે, તો શબ્દાપાતિ, વિકટાપાતિ, વિકટાપાતિ, ગંધાપાતિ, અને માલ્યવન્ત, આ નામવાળા વૃત્તવૈતાઢય પર્વતોમાં હોય છે તથા (साहरणं पडुच्च सोमणसवणे वा, पंडगवणे वा होज्जा) સંહરણની અપેક્ષાએ તે સૌમનસ વનમાં કે પંડક વનમાં હોય છે. (अहे होज्जमाणे गड्डाए या दरीए वा, होज्जा, साहरणं पडुच्च पायाले वा भवणे वा होज्जा) જો તે અધોલોકમાં હોય છે તો ગર્ત્તમાં–અધોલોકના ગ્રામાદિકોમાં અથવા ગુફામાં હોય છે તથા સંહરણની અપેક્ષાએ તે પાતાલકલશમાં કે ભવનવાસી દેવોના ભવનમાં હોય છે. (तिरियं होज्जमाणे पन्नरससु कम्मभूमीसु होज्जा, साहरणं पडुच्च अड्ढाइज्जे दीवसमुद्दे, तदेक्कदेसभाए होज्जा) જો તેઓ તિર્યગ્લોકમાં હોય છે, તે પંદર કર્મભૂમિઓમાં હોય છે અને સંહરણની અપેક્ષાએ અઢી દ્વીપસમુદ્રોના એક ભાગમાં હોય છે. (तेणं भंते ! एग समएणं केवइया होज्जा ?) હે ભદન્ત ! અશ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની એક સમયમાં કેટલા થઇ શકે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा, उक्कोसेणं–दस से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए अत्थेगइए असोच्चाणं केवलि जाव नो लभेज्ज सवणयाए जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा अत्थेगइए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) અશ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની એક સમયમાં એક, બે અથવા ત્રણ થાય છે. અને એક

સમયમાં વધારેમાં વધારે ૧૦ અશ્રુત્વા કેવલી થઈ શકે છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે "કેવલી આદિની સમીપે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના પણ કોઈ જીવને ધર્મશ્રવણનો લાભ મળતો હોય છે, અને કેવલી આદિની સમીપે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના કોઇ જીવ કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મશ્રવણનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી." આ કથનથી શરૂ કરીને "કોઈ જીવ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઇ જીવ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી," આ કથન પર્યન્તનું પૂર્વોકત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઇએ.

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર અશ્રુત્વા કેવલીનું નિરૂપણ કરે છે. (જેણે કેવલી ભગવાનની સમીપે ઉપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય, એવા પુરુષને "અશ્રુત્વા કેવલી" કહે છે.)

ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! किं उड्ढं होज्जा, अहे होज्जा तिरियं होज्जा ? હે ભદન્ત ! અશ્રુત્વા કેવલી શું ઊર્ધ્વલોકમાં હોય છે કે અધોલોકમ હોય છે, કે તિર્યગ્લોકમાં હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (उड्ढं होज्जा अहे वा होज्जा, तिरियं वा होज्जा) તે અશ્રુત્વા કેવલી ઊર્ધ્વલોકમાં પણ હોય છે, અધોલોકમાં પણ હોય છે અને તિર્યગ્લોકમાં પણ હોય છે. (उड्ढं होज्ज-माणे सद्दावइ, वियडावइ, गंधावइ, मालवंतपरियाएसु वट्टवेयड्ढपव्वएसु होज्जा) જો તેઓ ઊર્ધ્વલોકમાં હોય છે, તો શબ્દાપાતિ નામના વૃત્તવૈતાઢયમાં કે વિકટાપાતિ નામના વૃત્તવૈતાઢયમાં, કે ગંધાપાતિ વૃત્તવૈતાઢયમાં કે માલ્યવન્ત વૃત્તવૈતાઢયમાં, આ વૃત્તવૈતાઢય પર્વતોમાં હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ ચાર ઊર્ધ્વસ્થાનોમાં અશ્રુત્વા કેવલીનો સદ્ભાવ આ રીતે સંભવી શકે છે-અશ્રુત્વા કેવલીમાં આકાશગમનલબ્ધિનો સદ્ભાવ તો અવશ્ય હોય છે. એવી સ્થિતિમાં આકાશગમનલબ્ધિની સહાયતાથી આકાશમાં ગમન કરતી વખતે તેમને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય તો તે સ્થાનોમાં તેમનો સદ્ભાવ ત્યાંની સ્થિતિની અપેક્ષાએ સંભવી શકે છે. (साहरणं पडुच्च सोमणसवणे वा पंडगवणे वा होज्जा) સંહરણની અપેક્ષાએ-કોઇ દેવાદિક દ્વારા જો તેનું

હોય છે ઉર્ધ્વલોકમાં લબ્ધિના કારણે અથવા સંહરણને કારણે તેઓનું અસ્તિત્વ સંભવી શકે છે. મધ્યલોકમાં (તિર્યગ્લોકમાં) તેઓ સ્વાભાવિક રીતે ૧૫ કર્મભૂમિઓમાં તો હોય જ છે. હવે રહી અઢી દ્વીપસમુદ્રોની વાત-કારણ કે આ બધાં સ્થાનો કર્મભૂમિ સાથે પણ સંબંધ રાખે છે, તેથી એટલાં સ્થાનોમાં પણ તેમનું અસ્તિત્વ સંહરણની અપેક્ષાએ સંભવી શકે છે. અધોલોકમાં ગર્તો (ખાડા) આદિ સ્થાનોમાં તો તેમનું અસ્તિત્વ હોય જ છે, પણ પાતાલ આદિ સ્થાનરૂપ અધોલોકમાં પણ સંહરણની અપેક્ષાએ તેમનું અસ્તિત્વ સંભવી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! एग समएणं केवइया होज्जा ?) હે ભદન્ત ! એક સમયમાં કેટલા અશ્રુત્વા કેવલી સંભવી શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा) એક સમયમાં ઓછામાં ઓછા એક અથવા બે અથવા ત્રણ અશ્રુત્વા કેવલી હોઇ શકે છે, અને "उक्कोसेणं दस" વધારેમાં વધારે દશ અશ્રુત્વા કેવલી હોઈ શકે છે.

હવે સૂત્રકાર એ વિષયનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે— (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કોઇ એક પુરુષ કેવલી આદિની પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ જ્ઞાનફલરૂપે પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અને (अत्थेगइए असोच्चाणं केवलि जाव नो लभेज्ज सवणयाए) કોઈક પુરુષ કેવલિ આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના કેવલીપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણજ્ઞાન ફલરૂપે પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તેની વિષમતાનું કારણ આવરણરૂપ ધર્માન્તરાયિક આદિ કર્મોના ક્ષયોપશમ તથા તેમના ક્ષયોપશમનો અભાવ છે. (जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा) અહીં "जाव-(यावत्)" પદથી નીચેના પૂર્વોક્ત

भ ९१

પાઠને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે-"કોઈ કેવલી આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલબોધિનો (શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો) અનુભવ કરી શકે છે, કોઇ જીવ કેવલી આદિ પાસે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના પણ અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકે છે, કોઇ જીવ કેવલી આદિની સમીપે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત સેવી શકે છે, કોઇ જીવ કેવલી આદિનો ઉપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલ સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે, કોઇ જીવ કેવલી આદિ સમીપે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ સંવરદ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકે છે, કોઇક જીવ કેવલી આદિ સમીપે શ્રવણ કર્યા વિના પણ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, કોઇક જીવ કેવલી આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, કોઇક જીવ કેવલી આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના

પાઠને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે-" કોઈ કેવલી આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલબોધિનો (શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શનનો) અનુભવ કરી શકે છે, કોઇ જીવ કેવલી આદિ પાસે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના પણ અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકે છે, કોઇ જીવ કેવલી આદિની સમીપે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત સેવી શકે છે, કોઇ જીવ કેવલી આદિનો ઉપદેશ શ્રવણ કર્યા વિના પણ કેવલ સંયમદ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે, કોઇ જીવ કેવલી આદિ સમીપે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના પણ શુદ્ધ સંવરદ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકે છે, કોઇક જીવ કેવલી આદિ સમીપે શ્રવણ કર્યા વિના પણ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, કોઈક જીવ કેવલી આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, કોઇક જીવ કેવલી આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના પણ અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે, કોઇક જીવ કેવલી આદિની પાસે શ્રવણ કર્યા વિના પણ મનઃપર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે અને કોઇક જીવ કેવલી આદિની સમીપે શ્રવણ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન પણ ઉત્પન્ન કરી શકે છે," (अत्थेगइए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा) પરન્તુ કોઇક જીવ કેવલી આદિની સમીપે ધર્મશ્રવણ કર્યા વિના સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરી શકતો નથી. અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકતો નથી, બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળી શકતો નથી, શુદ્ધ સંયમદ્વારા સંયમની યતના કરી શકતો નથી, સંવરદ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકતો નથી, શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી, શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી, અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી, મનઃપર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી અને કેવળજ્ઞાન પણ ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. ।।સૂ૦૫।।

અશ્રુત્ત્વા પ્રતિપન્નાવધિજ્ઞાન કા નિરૂપણ

શ્રુત્વા પ્રતિપન્ન અવધિજ્ઞાની વિશેષવક્તવ્યતા—

" सोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव " ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(सोच्चाणं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए ?) હે ભદન્ત ! કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની પૂર્વોક્ત કોઇ વ્યક્તિ પાસે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કરીને શું કોઈ જીવ શ્રવણ જ્ઞાનફલરૂપે તેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सोच्चाणं केवलिस्स वा अत्थेगइए केवलिपण्णत्तं धम्मं जा चेव असोच्चाए वत्तव्वया सा चेव सोच्चाए वि भाणियव्वा) કેવલી પાસે અથવા તેમના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ પણ વ્યક્તિ પાસે કેવલિ પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કરીને કોઈ જીવ તે શ્રવણજ્ઞાન ફલરૂપે પ્રાપ્ત કરે છે અને કોઇ જીવ તેને પ્રાપ્ત કરતો નથી. આ પ્રમાણે જેવી વક્તવ્યતા અશ્રુત્વા (શ્રવણ કર્યા વિના) વિષે કરવામાં આવી છે એજ પ્રકારની વક્તવ્યતા અહીં શ્રુત્વા (શ્રવણ કરીને) વિષે પણ સમજવી. (नवरं अभिलाओ सोच्चेत्ति सेसं

तं चेव निरवसेसं जाव जस्स णं मणपज्जवनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ, से णं सोच्चा केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए केवलं बोहिं बुज्झेज्जा जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा) પરન્તુ આ વક્તવ્યતામાં " અશ્રુત્વા " પદને બદલે "શ્રુત્વા " પદનો પ્રયોગ થવો જોઇએ. તેથી જેવી વક્તવ્યતા સૂત્રકારે " અશ્રુત્વા " ને અનુલક્ષીને પહેલાના સૂત્રોમાં કરી છે, એવી જ વક્તવ્યતા અશ્રુત્વાને સ્થાને શ્રુત્વા પદ મૂકીને કરવાથી તે વક્તવ્યતા શ્રુત્વાની (કેવલી આદિની સમીપે કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કરનારની) ધર્માદિકની પ્રાપ્તિના વિષયમાં થઈ જશે. આ રીતે " કેવલિ આદિની સમીપે કેવલિ પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું શ્રવણ કરનાર કોઈક જીવ મનઃપર્યય જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમથી મનઃપર્યયજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયથી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી શકે છે. " અહીં સુધીની પૂર્વોકત વકતવ્યતા અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે પહેલા સૂત્રથી શરૂ કરીને પાંચમાં સૂત્ર સુધી અશ્રુત્વાને અનુલક્ષીને ધર્માદિકની પ્રાપ્તિના વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન અહીં શ્રુત્વાને અનુ- ધર્માદિકની પ્રાપ્તિના વિષયમાં થવું જોઇએ. તે કથનમાં અને આ કથનમાં લક્ષીને બિલકુલ તફાવત નથી. (तस्सणं अट्ठमं अट्ठमेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणस्स पगइभद्दयाए तहेव जाव गवेसणं करेमाणस्स ओहिनाणे समुप्पज्जइ, से णं तेणं ओहिनाणेणं समुप्पण्णेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं अलोए लोयप्पमाणमेत्ताइं खंडाइं जाणइ पासइ) કેવલજ્ઞાની પાસે અથવા તેમની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ વ્યક્તિ પાસે ધર્મશ્રવણ કરીને જે મનુષ્યને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયેલ હોય છે એવા કેવલી આદિ પાસે ધર્મ શ્રવણ કરનાર, નિરન્તર અઠ્ઠમને પારણે અઠ્ઠમ કરનાર, પ્રકૃતિભદ્ર આદિ વિશેષણોવાળા પુરુષને " માર્ગની ગવેષણા કરતી વખતે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, " અહીં સુધીનો પૂર્વોક્ત પાઠ અહીં ગ્રહણ કરવો. આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલા અવધિજ્ઞાન વડે તે ઓછામાં ઓછા અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ ક્ષેત્રને જાણે છે અને દેખે છે, અને અધિકમાં અધિક અલોકમાં લોકપ્રમાણ માત્ર અસંખ્યાત ખંડોને જાણે છે અને દેખે છે.

भ० ९२

(से णं भंते ! कइलेस्सासु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય કેટલી લેશ્યાઓવાળો હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (छसु लेस्सासु होज्जा-तंजहा) તે નીચે પ્રમાણેની છએ છ લેશ્યાઓવાળો હોય છે. (कण्ह-लेस्साए जाव सुक्कलेस्साए) કૃષ્ણલેશ્યાથી લઇને શુકલલેશ્યા પર્યન્તની ૬ લેશ્યાઓ અહીં ગ્રહણ કરવી.

(से णं भंते ! कइसु नाणेसु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની કેટલાં જ્ઞાનોથી યુક્ત હોય છે ? (गोयमा ! तिसु चउसु वा होज्जा) હે ગૌતમ ! તે ત્રણ જ્ઞાનોથી અથવા ચાર જ્ઞાનોથી યુકત હોય છે. (तिसु होज्जमाणे आभिणिबोहियनाण, सुयनाण, ओहिनाणेसु होज्जा) જો તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની ત્રણ જ્ઞાનવાળો હોય છે, તો તે આભિનિબોધિક જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનથી યુકત હોય છે. (चउसु होज्जमाणे आभिणिबोहियनाण, सुयनाण, ओहिनाण, मणपज्जवनाणेसु होज्जा) પણ જો તે ચાર જ્ઞાનવાળો હોય છે, તો તે આભિનિબોધિક જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યય જ્ઞાનથી યુકત હોય છે. (से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની સયોગી હોય છે કે અયોગી હોય છે ? (एवं जोगोवओगो, संघयणं, संठाणं, उच्चत्तं, आउयं च एयाणि सव्वाणे जहा असोच्चाए तहेव भाणियव्वाणि) હે ગૌતમ ! અશ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનના યોગ, ઉપયોગ, સંહનન, સંસ્થાન, ઊંચાઇ અને આયુષ્યના વિષયમાં જેવું કથન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીના યોગ, ઉપયોગ, સંહનન, સંસ્થાન, ઊંચાઇ અને આયુષ્યના વિષયમાં પણ સમજવું. (से णं भंते ! किं सवेदए, अवेदए) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે કે વેદરહિત હોય છે ? (सवेदए होज्जा अवेदए वा) હે ગૌતમ ! તે વેદસહિત પણ હોય છે અને વેદરહિત પણ હોય છે. (जइ अवेदए होज्जा किं उवसंत वेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा?) હે ભદન્ત ! જો તે વેદરહિત હોય છે, તો શું તે ઉપશાન્ત વેદવાળો હોય છે કે ક્ષીણ વેદવાળો હોય છે ? (गोयमा ! नो उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा) હે ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની ઉપશાન્ત વેદવાળો હોતો નથી પણ ક્ષીણ વેદવાળો હોય છે. (जइ सवेयए होज्जा, किं इत्थीवेयए होज्जा, पुरिसवेयए होज्जा

नपुंसगवेयए होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે તો શું સ્રીવેદવાળો હોય છે, કે પુરુષવેદવાળો હોય છે, કે નપુંસક વેદવાળો હોય છે કે પુરુષ નપુંસક વેદવાળો હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (इत्थीवेयए वा होज्जा, पुरिसवेयए वा होज्जा, पुरिस नपुंसगवेयए वा होज्जा) તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની સ્રીવેદવાળો પણ હોય છે, પુરુષ વેદવાળો પણ હોય છે અને પુરુષનપુંસક વેદવાળો પણ હોય છે. પરન્તુ તે નપુંસક વેદવાળો હોતો નથી.

(से णं भंते ! सकसाई होज्जा, अकसाई वा होज्जा ?) હે ભદન્ત ! શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની શું સકષાયી હોય છે કે અકષાયી હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सकसाई वा होज्जा, अकसाई वा होज्जा) તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની સકષાયી પણ હોય છે અને અકષાયી પણ હોય છે. (जइ अकसाई होज्जा, किं उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा) હે ભદન્ત ! જો તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની અકષાયી હોય છે, તો શું તે ઉપશાન્ત કષાયવાળો હોય છે કે ક્ષીણ કષાયવાળો હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा) તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની ઉપશાન્ત કષાયવાળો હોતો નથી, પણ ક્ષીણ કષાયવાળો હોય છે. (जइ सकसाई होज्जा, कइसु कसाएसु होज्जा) હે ભદન્ત ! જો તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની સકષાયી હોય છે, તો કેટલા કષાયોવાળો હોય છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (चउसु वा, तिसु वा, दोसु वा, एक्कंमि वा होज्जा) તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની ચાર, અથવા ત્રણ અથવા બે અથવા એક કષાયવાળો હોય છે. (चउसु होज्जमाणे संजलणकोहमाणमायालोभेसु होज्जा, तिसु होज्जमाणे संजलणमाणमायालोभेसु होज्जा, दोसु होज्जमाणे संजलणमायालोभेसु होज्जा, एगम्मि होज्जमाणे संजलणे लोभे होज्जा) જો તે ચાર કષાયોવાળો હોય છે, તો તે સંજ્વલન ક્રોધ, સંજ્વલન માન, સંજ્વલન માયા અને સંજ્વલન લોભયુકત હોય છે. જો તે ત્રણ કષાયોવાળો હોય છે, તો તે જીવમાં સંજ્વલન માન, માયા અને લોભ, આ ત્રણ કષાયોનો સદ્-

ભાવ રહે છે. જો તે બે કષાયોવાળો હોય તો તે જીવમાં સંજવલન માયા અને સંજવલન લોભનો જ સદ્‌ભાવ રહે છે. જો તે એક કષાયવાળો હોય તો તે જીવમાં ફક્ત સંજવલન લોભકષાયનો જ સદ્‌ભાવ રહે છે.

(तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની કેટલા અધ્યવસાયવાળો હોય છે ? (गोयमा ! असंखेज्जा) હે ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીના અસંખ્યાત અધ્યવસાય હોય છે. (एवं जहा असोच्चाए तहेव जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जइ) આ રીતે અશ્રુત્વાને અનુલક્ષીને જેવું કથન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન શ્રુત્વાને અનુલક્ષીને પણ કરવું જોઇએ. " શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીમાં અનંતજ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન) અને અનંતદર્શન (કેવલદર્શન) ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, " આ કથન પર્યન્તનું પૂર્વોક્ત કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું જોઇએ.

(से णं भंते ! केवलिपण्णत्तं धम्मं आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલીદ્વારા પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું કથન કરે છે, તેની પ્રજ્ઞાપના કરે છે? પ્રરૂપણા કરે છે (हंता, आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની કેવલીદ્વારા પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું કથન કરે છે, તેની પ્રજ્ઞાપના પણ કરે છે અને પ્રરૂપણા પણ કરે છે. (से णं भंते ! पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा ?) હે ભદન્ત ! શું તે શ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની કોઇને પ્રવ્રજ્યા દે છે, અને કેશલુંચનરૂપ મુંડન કરે છે ? (हंता, गोयमा ! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવલી પ્રવ્રજ્યા પણ દે છે અને મુંડનકાર્ય પણ કરે છે. (तस्स णं सिस्सा वि पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યો પણ કોઇને પ્રવ્રજ્યા દે છે અને કેશલુંચનરૂપ મુંડનકાર્ય કરે છે ? (हंता, पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યો પણ પ્રવ્રજ્યા દે છે અને કેશલુંચનરૂપ મુંડનકાર્ય કરે છે. (तस्स णं भंते ! भंते ! पसिस्सा वि पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલીના પ્રશિષ્યો પણ શું પ્રવ્રજ્યા દે છે અને મુંડનકાર્ય કરે છે ? (हंता, पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा) હા, ગૌતમ ! તેઓ પણ પ્રવ્રજ્યા દે છે અને કેશલુંચનરૂપ મુંડનકાર્ય કરે છે. (से णं भंते ! सिज्झइ, बुज्झइ जाव अंतं करेइ ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલી શું સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત

દુઃખોનો અંત કરે છે ? (हंता, सिज्झइ वा जाव अंतं करेइ) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવલી સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અન્ત કરે છે. (तस्स णं भंते ! सिस्सा वि सिज्झंति, जाव अंतं करेंति ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યો પણ શું સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ? (हंता, सिज्झंति, जाव अंतं करेंति) હા, ગૌતમ ! તેમના શિષ્યો પણ સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. (तस्स णं भंते ! परिस्सा वि सिज्झंति जाव अंतं करेंति ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલીના પ્રશિષ્યો પણ શું સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે ? (एवं चेव जाव अंतं करेंति) હા, ગૌતમ ! તેઓ પણ સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. (सेणं भंते ! किं उड्ढं होज्जा ?) હે ભદન્ત ! શું તે શ્રુત્વા કેવલી ઉર્ધ્વલોકમાં હોય છે, કે અધોલોકમાં હોય છે કે તિર્યગ્લોકમાં હોય છે ? વગેરે પ્રશ્નો.

(जहेव असोच्चाए जाव तदेक्कदेसभाए होज्जा) હે ગૌતમ ! આ વિષયની વક્તવ્યતા અશ્રુત્વા કેવલીની વક્તવ્યતા પ્રમાણે સમજવી. " અઢી દ્વીપ સમુદ્રોના કોઇ એક ભાગમાં હોય છે, " આ કથન પર્યન્તનું પાંચમાં સૂત્રમાં આપેલુ અશ્રુત્વા કેવલી વિષેનું કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું. (ते णं भंते ! एगसमएणं केवइया होज्जा) હે ભદન્ત ! એક સમયમાં કેટલા શ્રુત્વા કેવલી સંભવી શકે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा, उक्कोसेणं अट्ठसयं-से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सोच्चा णं केवलिस्स वा जाव केवलि उवासियाए वा जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा, अत्थेगइए नो केवलनाणं उप्पाडेज्जा) એક સમયમાં ઓછામાં ઓછા એક, બે, અથવા ત્રણ શ્રુત્વા કેવલી સંભવી શકે છે અને વધારેમાં વધારે ૧૦૮ શ્રુત્વા કેવલી સંભવી શકે છે. :હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે કેવલી પાસે અથવા કેવલીની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઈ વ્યક્તિ કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મથી લઇને કેવળજ્ઞાન પર્યન્તના પૂર્વોક્ત પદાર્થો પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને કોઈ વ્યક્તિ તેમનો ઉપદેશ શ્રવણ કરવા છતાં પણ કેવળજ્ઞાન પર્યન્તનું કંઇ પણ ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી. (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) હે ભદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે.

भ ९२

આ પ્રમાણે કહીને વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ—આ પહેલાં "કેવલી આદિની સમીપે ધર્માદિનું પ્રવચન નહીં સાંભળવા છતાં પણ કોઈ કોઈ જીવને ધર્માન્તરાયિક કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવાથી ધર્માદિક પ્રાપ્ત થઈ જાય છે અને કેટલાક જીવ ધર્માન્તરાયિક કર્મોના ક્ષયોપશમને અભાવે ધર્માદિકનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી" એવું કથન કરવામાં આવ્યું છે. હવે સૂત્રકાર એ વાતનું પ્રતિપાદન કરે છે કે કેવલી આદિની સમીપે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને કોઇ કોઈ જીવ ધર્માદિકનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, પરન્તુ ધર્માન્તરાયિક કર્મોનો ક્ષયોપશમ કરનાર જીવને જ ધર્માદિક લાભની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ રીતે કેવલી આદિનો ઉપદેશ સાંભળવાથી જે લાભ થાય છે તે સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરે છે–

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(सोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खिय-उवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) હે ભદન્ત ! જે મનુષ્યે કેવળજ્ઞાની પાસે, કેવળીના શ્રાવક પાસે કે તેમની શ્રાવિકા પાસે કે કેવલીના પક્ષના સ્વયંબુદ્ધ પાસે, કે કેવલીના પક્ષના સ્વયંબુદ્ધના ઉપાસક પાસે, કે તેમની ઉપાસિકાની પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળ્યો હોય છે, તે શું શ્રવણજ્ઞાનફલરૂપે કેવલી-પ્રરૂપિત ધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! હે ગૌતમ ! (सोच्चाणं केवलिस्स वा जाव अत्थेगइए केवलिपन्नत्तं धम्मं एवं जा चेव असोच्चाए वत्तव्वया सा चेव सोच्चाए वि भाणियव्वा) કોઈક જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા કેવલીના શ્રાવકાદિ સમીપે ધર્મોપદેશ શ્રવણ કરીને કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મને શ્રવણજ્ઞાન ફલરૂપે પ્રાપ્ત કરે છે અને કોઇક જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી આદિની સમીપે કેવલી ઉપદિષ્ટ ધર્મને શ્રવણ કરવા છતાં પણ તેને શ્રવણજ્ઞાનફલરૂપે પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. આ રીતે 'અશ્રુત્વા' ના આલાપકમાં જેવી વક્તવ્યતા આગળ કરવામાં આવી છે, એવી જ વક્તવ્યતા 'શ્રુત્વા" વિષયક આ આલાપકમાં પણ થવી જોઇએ. પરન્તુ તે આલાપકની વક્તવ્યતામાં અને આ આલાપકની વક્તવ્યતામાં આ પ્રમાણે ભેદ ગ્રહણ કરવો જોઇએ. (नवरं अभिलावो सोच्चे ति–सेसं तं चेव निरवसेसं जाव) તે આલાપકોમાં જ્યાં "असोच्चा–અશ્રુત્વા" પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હોય, ત્યાં આ આલાપકોમાં "सोच्चा–શ્રુત્વા" પદનો પ્રયોગ થવો જોઇએ. બાકીનું સમસ્ત કથન અશ્રુત્વાના આલાપકો પ્રમાણે જ સમજવું. જેમકે......જે શ્રુત્વા મનુષ્યના (કેવલી આદિ પાસે કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મનું શ્રવણ કરનાર મનુષ્યના) જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, જેના દર્શનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, જેના યતનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, જેના અધ્યવસાયાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, જેના આભિનિ-

ઓધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, જેના શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, જેના અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે, (जस्स णं मणपज्जवनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ) જેના મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થયો હોય છે. (जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए कडे भवइ) અને જેના કેવલ-જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય થયો હોય છે, (से णं सोच्चा केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए) એવો તે શ્રુત્વા મનુષ્ય કેવળજ્ઞાની પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ સમીપે શ્રવણ કરીને કેવલીદ્વારા ઉપદિષ્ટ ધર્મને શ્રવણજ્ઞાન ફલરૂપે પ્રાપ્ત કરી લે છે-જાણી લે છે.

(केवलं बोहिं बुज्झेज्जा जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा) વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન રૂપ બોધિનો અનુભવ કરે છે, શુદ્ધ સાધુપર્યાયને અંગીકાર કરે છે, શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રતને ધારણ કરે છે, સંયમદ્વારા સંયમયતના કરે છે, સંવરદ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરે છે, શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન શુદ્ધ શ્રુતજ્ઞાન, શુદ્ધ અવધિજ્ઞાન, શુદ્ધ મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરી લે છે. હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે જે રીતે કોઇક અશ્રુત્વા કેવલી આદિનાં વચનો શ્રવણ નહી કરવા છતાં પણ બોધિ આદિની પ્રાપ્તિ થઇને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, એજ પ્રમાણે કોઇક શ્રુત્વા મનુષ્યને કેવલી આદિનાં વચનો શ્રવણ કરવા છતાં પણ બોધિ આદિની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, પરન્તુ તે કોઇ અન્ય પ્રકારે તેને પ્રાપ્ત થાય છે—

(तस्स णं अट्ठमं अट्ठमेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणस्स) જે કેવલી આદિની સમીપે ઉપદેશ શ્રવણ કરીને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી લે છે, જેણે સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ લિંગ (સાધુ પર્યાય) ધારણ કરેલ છે, જે નિરન્તર અઠમને પારણે અઠમ કરીને પોતાના આત્માને ભાવિત કરતો હોય છે, (पगइ भद्दयाए तहेव जाव गवेसणं करेमाणस्स ओहिनाणे समुप्पज्जइ) જે ભદ્રિક સ્વભાવવાળો છે, અને પૂર્વોક્ત કથનાનુસાર જે ઉપશાન્ત પ્રકૃતિવાળો છે, સ્વાભાવિક રીતે જ જેના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ કષાયો અતિ મન્દ પડેલાં છે, જે અત્યન્ત નમ્રતાવાળો છે, જે આલીનતા, ભદ્રતા, અને વિનીતતાથી યુક્ત છે, એવા સાધુને કયારેક શુભ અધ્યવસાયદ્વારા, શુદ્ધ પરિણામદ્વારા, વિશુદ્ધ લેશ્યાઓ દ્વારા જાયમાન અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમથી ઇહા, અપોહ, માર્ગણા અને ગવેષણા કરતી વખતે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. (ઇહા, અપોહ, માર્ગણા અને ગવેષણાના અર્થ આગળ આપી દીધાં છે.)

અહીં "अष्टम ष्टमेन" ઈત્યાદિ કથન દ્વારા સૂત્રકારે એ વાત પ્રકટ કરી છે કે પ્રકૃષ્ઠ તપશ્ચરણવાળા સાધુને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. (તે ણં

ओहिनाणेणं समुप्पन्नेणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइ आलोए लोयप्पमाणमेत्ताइं खंडाइं जाणइ पासइ) ते साधु उत्पन्न थयेला अवधिज्ञान द्वारा जघन्यनी अपेक्षाએ आंगળना असंख्यातमां भागप्रमाणु क्षेत्रने अने उत्कृष्टनी अपेक्षाએ आलोकमां लोकप्रमाणु बराबर असंख्यात खंडोने जाणी शके छे अने देखी शके छे. हवे सूत्रकार जेने अवधिज्ञान उत्पन्न थयुं छे એवा साधुनी लेश्या वगेरेनुं निरूपणु करे छे—

गौतम स्वामीनो प्रश्न—(से णं भंते ! कइ लेस्सासु होज्जा ? " हे भदन्त ! ते श्रुत्वा अवधिज्ञानी जीव केटली लेश्याઓवाળो होय छे ?

महावीर प्रभुनो उत्तर—" गोयमा ! " हे गौतम ! ते श्रुत्वा समुत्पन्नावधिज्ञानी जीव (केवली आदिनो उपदेश श्रवणु करीने जेने अवधिज्ञान उत्पन्न थयुं छे એवो जीव) छ लेश्याઓवाળो होय छे. जो के भावनी अपेक्षाએ छेल्ली त्रणु प्रशस्त लेश्याઓमां विद्यमान जीवने अवधिज्ञान थाय छे परंतु अहीं जे जे लेश्याઓमां विद्यमान जीवने अवधिज्ञान थाय छे. એवुं कहेवामां आव्युं छे ते सम्यक् श्रुतनी जेम द्रव्य लेश्याઓनी अपेक्षाએ कहेवामां आव्युं छे. " सम्मत्तसुयं सव्वासु लब्भइ " सम्यक्त्व श्रुत छએ लेश्याઓमां विद्यमान जीवने प्राप्त थई जाय छे. आ रीते छએ लेश्याઓमां विद्यमान जीवने अवधिज्ञाननी प्राप्ति थती होवाथी એवुं कहेवामां आव्युं छे के " ते लब्धावधिज्ञानी छએ छ लेश्याઓथी युक्त होय छे. " ते छ लेश्याઓनां नाम आ प्रमाणे छे-" कण्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए " कृष्णुलेश्या, नीललेश्या, कापोतलेश्या, तेजोलेश्या, पद्मलेश्या अने शुक्ललेश्या.

गौतम स्वामीनो प्रश्न—(से णं भंते ! कइसु नाणेसु होज्जा ?) हे भदन्त ! पूर्वोक्त विशेषणुोवाળो अवधिज्ञानी केटला ज्ञानोथी युक्त होय छे ?

महावीर प्रभुनो उत्तर—" गोयमा ! " हे गौतम ! ते उत्पन्नावधिज्ञानी

भ ९४

जीव (तिसु वा चउसु वा होज्जा) त्रणु ज्ञानोथी अथवा चार ज्ञानोथी युक्त होय छे. मतिज्ञान अने श्रुतज्ञानना सद्भाव विना अवधिज्ञान संभवी शकतुं नथी. तेथी ते अवधिज्ञानीमां त्रणु ज्ञाननो सद्भाव कह्यो छे. तथा मतिज्ञानी, श्रुतज्ञानी अने मनःपर्यवज्ञानी जीवने अवधिज्ञाननी उत्पत्ति थाय छे. आ कथननी अपेक्षाએ अवधिज्ञानी जीवमां चार ज्ञाननो पणु सद्भाव कह्यो छे. એज वातने सूत्रकारे (तिसु होज्जमाणे आभिणिबोहियनाण, सुयनाण, ओहिनाणेसु होज्जा, चउसु होज्जमाणे आभिणिबोहियनाण, सुयनाण, ओहिनाण मणपज्जवनाणेसु होज्जा) आ सूत्रपाठ द्वारा पुष्ट करी छे.

गौतम स्वामीनो प्रश्न—(से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा, अजोगी होज्जा ? " हे भदन्त ! ते उत्पन्नावधिज्ञानी जीव शुं सयोगी होय छे के अयोगी होय छे ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(एवं जोगोवओगो संघयणं, संठाणं, उच्चत्तं आउयं च एयाणि सव्वाणि जहा असोच्चाए तहेव भाणियव्वाणि) હે ગૌતમ! યોગ, ઉપયોગ, સંહનન, સંસ્થાન, ઊંચાઇ અને આયુ વિષયક સમસ્ત કથન અહીં પણ અશ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. તે પ્રકરણને આધારે અહીં શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની વિષે આ પ્રમાણે કહેવું જોઇએ. તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની સયોગી હોય છે, અયોગી હોતો નથી. તે મનોયોગી પણ હોઇ શકે છે, વચનયોગી પણ હોઈ શકે છે અને કાયયોગી પણ હોઇ શકે છે. ઉપયોગની અપેક્ષાએ તે બન્ને ઉપયોગવાળો-સાકાર ઉપયોગવાળો પણ હોય છે અને અનાકાર ઉપયોગવાળો પણ હોય છે. તે વજ્રઋષભનારાચ સંહનનવાળો હોય છે. સંસ્થાનની અપેક્ષાએ ૭ સંસ્થાનમાંથી કોઇ એક સંસ્થાનવાળો હોય છે. તેની જઘન્ય ઊંચાઇ સાત હાથપ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટ ઊંચાઈ ૫૦૦ ધનુષ પ્રમાણ હોય છે. તેનું જઘન્ય આયુષ્ય આઠ વર્ષ કરતાં થોડું વધારે અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક પૂર્વકોટિ પ્રમાણ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते! किं सवेदए, अवेदए पुच्छा?) હે ભદન્ત! તે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાની વેદસહિત હોય છે કે વેદરહિત હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा! सवेदए होज्जा, अवेदए होज्जा) હે ગૌતમ! તે સવેદક પણ હોય છે અને અવેદક પણ હોય છે. અક્ષીણ વેદવાળા જીવને જ્યારે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે અવધિજ્ઞાની સવેદક હોય છે એવું કહેવાય છે, અને ક્ષીણવેદવાળા જીવને જ્યારે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે અવધિજ્ઞાની અવેદક હોય છે એવું કહેવાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जइ अवेदए होज्जा, किं उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा?) હે ભદન્ત! જો તે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાની અવેદક હોય છે, તો શું તે ઉપશાન્ત વેદવાળો હોવાથી અવેદક હોય છે કે ક્ષીણ વેદવાળો હોવાથી અવેદક હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(णो उवसंतवेयए होज्जा, खीणवेयए होज्जा) હે ગૌતમ! તે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાની ઉપશાન્તવેદવાળો હોવાથી અવેદક હોતો નથી પણ ક્ષીણવેદવાળો હોવાથી અવેદક હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉપશાન્ત વેદવાળા જીવને પણ અવેદક માનવામાં આવે છે, પણ અહીં એવો અવેદકભાવ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો નથી. કારણ કે તે પ્રાપ્તવ્ય કેવળજ્ઞાનની વિવક્ષામાં છે અને જે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાની પ્રાપ્તવ્ય કેવળજ્ઞાનની વિવક્ષાથી ઇષ્ટ હોય છે તે ઉપશાન્ત વેદવાળો હોવાથી અવેદકરૂપે માની શકાતો નથી, કારણ કે ઉપશાન્ત વેદવાળા જીવને કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી, પણ ક્ષીણવેદવાળા જીવને જ કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. તેથી અહીં ઉપશાન્ત વેદવાળાને અવેદક કહ્યો નથી, પણ ક્ષીણવેદવાળાને જ અવેદક કહ્યો છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जइ सवेयए होज्जा किं इत्थीवेयए होज्जा, पुरि-

सवेयए होज्जा, नपुंसगवेयए होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો તે ઉત્પન્ન અવધિજ્ઞાની સવેદક હોય છે, તો શું તે સ્ત્રીવેદવાળો હોય છે, કે પુરુષવેદવાળો હોય છે, કે નપુંસક વેદવાળો હોય છે કે પુરુષનપુંસક વેદવાળો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (इत्थीवेयए वा होज्जा, पुरिसवेयए वा होज्जा, पुरिसनपुंसगवेयए वा होज्जा) તે ઉત્પન્ન અવધિજ્ઞાની સ્ત્રીવેદવાળો પણ હોય છે, પુરુષવેદવાળો પણ હોય છે અને પુરુષ નપુંસક વેદવાળો હોય છે. સ્ત્રીવેદવાળાને અહીં જે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાનનો અધિપતિ કહ્યો છે, તે સ્ત્રીત્વના અનુભવના સદ્ભાવની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. એજ પ્રમાણે પુરુષવેદવાળાને અને પુરુષનપુંસક વેદવાળાને અહીં જે ઉત્પન્નાવધિજ્ઞાનના અધિપતિ કહ્યા છે તે અનુક્રમે પુંસ્ત્વ (પુરુષત્વ) અને પુરુષ નપુંસકત્વના અનુભવના સદ્ભાવની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! किं सकसाई होज्जा, अकसाई होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે અધિકૃત અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય શું સકષાયી હોય છે કે અકષાયી હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (सकसाई वा होज्जा, अकसाई वा होज्जा) તે ઉત્પન્ન અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય કષાયયુક્ત પણ હોય છે અને કષાયરહિત પણ હોય છે, જે અધિકૃત અવધિજ્ઞાની કષાયના અક્ષયની અવસ્થામાં અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તે મનુષ્યને સકષાયી અવધિજ્ઞાની કહે છે અને જે મનુષ્ય કષાયના ક્ષયની અવસ્થામાં અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, તે મનુષ્યને અકષાયી અવધિજ્ઞાની કહે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जइ अकसाई होज्जा, किं उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसाई होज्जा ?) હે ભદન્ત ! ઉત્પન્ન અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય જો અકષાયી હોય છે, તો શું તે ઉપશાન્તકષાયી હોય છે કે ક્ષીણકષાયી હોય છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-ઉત્પન્ન અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય જો અકષાયી હોય છે, તો શું તેના કષાયો ઉપશાન્ત થઈ જવાથી અકષાયી હોય છે કે તેના કષાયો ક્ષીણ થઇ જવાથી તે અકષાયી હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! नो उवसंतकसाई होज्जा, खीणकसायी होज्जा) હે ગૌતમ ! જે જીવ શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની હોય છે, તે ઉપશાન્ત કષાયવાળો હોવાથી અકષાયી હોતો નથી, પણ ક્ષીણકષાયવાળો હોવાથી અકષાયી હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(जइ सकसाई होज्जा, से णं भंते ! कइसु कसाएसु होज्जा ?) હે ભદન્ત ! જો તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની સકષાયી હોય છે, તો કેટલા કષાયોવાળો હોય છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—"गोयमा !" હે ગૌતમ ! (चउसु वा, तिसु वा,

दोसु वा, एक्कंमि वा होज्जा) તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની ચાર કષાયોવાળો પણ હોય છે, ત્રણ કષાયોવાળો પણ હોય છે, બે કષાયોવાળો પણ હોય છે અને એક કષાયવાળો પણ હોય છે. જેમકે. . . . જ્યારે જીવ અક્ષીણ કષાયની અવસ્થામાં અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે ચારિત્રયુક્ત હોવાથી સંજવલન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ ચાર કષાયોવાળો હોય છે જ્યારે તે જીવ ક્ષપક શ્રેણીપર આરોહણ કરે છે ત્યારે તેનો ક્રોધ ક્ષીણ થઈ જાય છે. આ રીતે ક્રોધક્ષીણ થઇ જતાં જ્યારે તે અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે એવું કહેવાય છે કે સંજવલન સંબંધી માન, માયા અને લોભ, આ ત્રણ કષાયોમાં તે અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. એજ પ્રમાણે સંજવલન સંબંધી ક્રોધ અને માનક્ષીણ થતાં જ્યારે જીવ અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે અવધિજ્ઞાનીમાં માયા અને લોભરૂપ બે કષાયોનો જ સદ્ભાવ રહે છે. અને એજ રીતે સંજ-

भ० ९५

વલન સંબંધી ક્રોધ, માન અને માયા ક્ષીણ થતાં જીવ જ્યારે અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે એક માત્ર લોભથી યુક્ત રહીને અવધિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, એમ કહી શકાય છે.

એજ વાતને સૂત્રકારે (चउसु होज्जमाणे संजलण कोहमाणमायालोभेसु होज्जा, तिसु होज्जमाणे संजलण माणमायालोभेसु होज्जा, दोसु होज्जमाणे संजलण मायालोभेसु होज्जा, एगंमि होज्जमाणे एगंमि संजलणंलोभे होज्जा) આ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કરી છે. એટલે કે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાની જ્યારે કષાયોમાં વર્તતો હોય છે, ત્યારે સંજવલન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ ચારે કષાયોમાં વર્તતો હોય છે. જ્યારે તે ત્રણ કષાયોમાં વર્તતો હોય છે, ત્યારે તે સંજવલન સંબંધી માન, માયા અને લોભમાં જ વર્તતો હોય છે. જ્યારે તે બે કષાયોમાં વર્તતો હોય છે ત્યારે સંજવલન સંબંધી માયા અને લોભમાં જ વર્તતો હોય છે. જ્યારે તે એક કષાયમાં વર્તતો હોય છે ત્યારે સંજવલન સંબંધી લોભમાં જ વર્તતો હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तस्स णं भंते ! केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીના કેટલા અધ્યવસાય કહ્યાં છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—" गोयमा ! असंखेज्जा " હે ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીના અસંખ્યાત અધ્યવસાય કહ્યા છે. (एवं जहा असोच्चाए तहेव जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जइ) અધ્યવસાયોના વિષયમાં તથા કેવળજ્ઞાન દર્શન ઉત્પન્ન થવા પર્યન્તના વિષયમાં જેવું અશ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીના વિષયમાં પણ સમજવું. તે કથનનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે સમજવો–તેના તે અધ્યવસાયો પ્રશસ્ત જ હોય છે, અપ્રશસ્ત હોતા નથી. તે વર્ધમાન પ્રશસ્ત અધ્યવસાયોના પ્રભાવથી નૈરયિક સંબંધી અનન્ત ભવગ્રહણોથી મુક્ત થઈ જાય છે–એટલે કે મરીને

નારકોમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. એજ પ્રમાણે તે પ્રશસ્ત અધ્યવસાયોના પ્રભાવથી અનંત તિર્યંચ ભવગ્રહણથી, અનંત મનુષ્ય ભવગ્રહણથી પોતાની જાતને છોડાવી દે છે. તથા નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિ નામની જે ચાર ઉત્તર પ્રકૃતિયો છે તેમની ઔપગ્રહિક (ભવપોષક) જે અનન્તાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભરૂપ ચાર પ્રકૃતિયો છે, તેમનો તે ક્ષય કરે છે. તેમનો ક્ષય કરીને તે અપ્રત્યાખ્યાન સંબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. તેમનો ક્ષય કરીને તે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. તેમનો ક્ષય કરીને તે સંજવલન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો ક્ષય કરે છે. તેમનો ક્ષય કરીને તે પાંચ પ્રકારનાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો, નવ પ્રકારના દર્શનાવરણીય કર્મનો, પાંચ પ્રકારના આન્તરાયિક કર્મોનો અને મોહનીય કર્મોનો ક્ષય કરે છે. જેમ મસ્તક છેદવાથી તાડવૃક્ષ ક્ષીણ થઇ જાય છે તેમ આ કર્મોનું આવરણ હટી જવાથી આત્મા પણ કર્મોથી રહિત થઈ જાય છે આ રીતે ઉપર્યુક્ત કર્મોને 'તાલમસ્તક કૃત' (અર્થ આગળ સ્પષ્ટ કર્યો છે) કર્મરજને વિખેરનાર અપૂર્વકરણમાં પ્રવિષ્ટ થયેલા તે શ્રુત્વા અવધિજ્ઞાનીને અનન્ત, અનુત્તર, નિર્વ્યાઘાત, નિરાવરણ, કૃત્સ્ન, (સંપૂર્ણ) પ્રતિપૂર્ણ અને શ્રેષ્ઠ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! केवलिपन्नत्तं धम्मं आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા સમુત્પન્ન કેવલજ્ઞાની મનુષ્ય શું કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું કથન કરે છે, તેની પ્રજ્ઞાપના કરે છે, અને તેની પ્રરૂપણા કરે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता, आघवेज्ज वा, पन्नवेज्ज वा, परूवेज्ज वा) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મનું કથન કરે છે, તેની પ્રજ્ઞાપના પણ કરે છે અને તેની પ્રરૂપણા પણ કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा ?) હે ભદન્ત ! શું તે શ્રુત્વા કેવલજ્ઞાની શિષ્યોને પ્રવ્રજ્યા દઇ શકે છે અને તેમને દીક્ષિત કરી શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता, पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવલી શિષ્યોને પ્રવ્રજ્યા દઇ શકે છે અને તેમને દીક્ષિત કરી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तस्स णं भंते ! सिस्सा वि पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યો પણ શું પ્રવ્રજ્યા દઇ શકે છે અને દીક્ષા દઇ શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવલીજ્ઞાનીના શિષ્યો પણ પ્રવ્રજ્યા દઈ શકે છે અને દીક્ષા દઇ શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तस्स णं भंते ! पसिस्सा वि पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा ?) હે ભદન્ત ! તેમના પ્રશિષ્યો પણ શું પ્રવ્રજ્યા દઈ શકે છે અને દીક્ષા દઈ શકે છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता, पव्वावेज्ज वा, मुंडावेज्ज वा) હા, ગૌતમ! તેમના પ્રશિષ્યો પણ પ્રવ્રજ્યા દઇ શકે છે અને દીક્ષા અંગીકાર કરાવી શકે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! सिज्झइ, बुज्झइ, जाव अंतं करेइ ?) હે ભદન્ત ! શું તે શ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરે છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता, सिज्झइ वा जाव अंतं करेइ) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરે છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तस्स णं भंते ! सिस्सा वि सिज्झंति, जाव अंतं करेंति ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યો પણ શું સિદ્ધ થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરે છે? અહીં "जाव (यावत्)" પદ દ્વારા (बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानाम्) આ ક્રિયાપદોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે.

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(हंता, सिज्झंति, जाव अंतं करेंति) હા, ગૌતમ ! તે શ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યો પણ સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરે છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(तस्स णं भंते ! पसिस्सा वि सिज्झंति जाव अंतं करेंति) હે ભદન્ત ! તેમના પ્રશિષ્યો પણ શું સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત પરિતાપોથી રહિત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉતર—(एवं चेव जाव अंतं करेंति ?) હે ગૌતમ ! શ્રુત્વા કેવલીના શિષ્યોની જેમ પ્રશિષ્યો પણ સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, સમસ્ત પરિતાપોથી રહિત થાય છે અને સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરી નાખે છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! किं उड्ढ होज्जा ?) હે ભદન્ત ! તે શ્રુત્વા કેવલી શું ઊર્ધ્વલોકમાં હોય છે, કે અધોલોકમાં હોય છે કે તિર્યગ્ લોકમાં હોય છે?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(जहेव असोच्चाए जाव तदेक्कदेसभाए होज्जा) હે ગૌતમ ! અશ્રુત્વા કેવળજ્ઞાની વિષેના પૂર્વોક્ત વક્તવ્યના જેવું જ વક્તવ્ય અહીં શ્રુત્વા કેવલી વિષે પણ સમજવું. તે વક્તવ્યનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે શ્રુત્વા કેવલી ઊર્ધ્વલોકમાં પણ હોય છે, અધોલોકમાં પણ હોય છે અને તિર્યગ્લોકમાં પણ હોય છે. ઊર્ધ્વલોકમાં શબ્દાપાતિ, વિકટાપાતિ ગન્ધાપાતિ અને માલ્યવન્ત નામના વૃત્તવૈતાઢય પર્વતોમાં હોય છે અને સંહરણની અપેક્ષાએ તે સૌમનસ વનમાં અથવા પંડક વનમાં હોય છે. અધોલોકમાં તે ગર્ત (ખાડા) માં અથવા ગુફામાં હોય છે અને સંહરણની અપેક્ષાએ તે પાતાલમાં

ભ ૯૬

અથવા ભવનમાં હોય છે. તિર્યગ્લોકમાં તે ૧૫ કર્મભૂમિયોમાં હોય છે અને સંહરણની અપેક્ષાએ તે અઢી દ્વીપમાં અને અઢી દ્વીપમાંના બે સમુદ્રોના કોઈ એક ભાગમાં હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—(से णं भंते ! एग समएणं केवइया होज्जा ?) હે ભદન્ત ! શ્રુત્વા સમુત્પન્ન કેવલજ્ઞાની એક સમયમાં કેટલા થઈ શકે છે ?

મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—(गोयमा ! जहण्णेणं एक्को वा, दो वा, तिन्नि वा उक्कोसेणं अट्ठसयं) હે ગૌતમ ! એક સમયમાં ઓછામાં ઓછા એક અથવા બે અથવા ત્રણ શ્રુત્વા સમુત્પન્ન કેવલી થઇ શકે છે અને વધારેમાં વધારે ૧૦૮ સુધી થઈ શકે છે.

(से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सोच्चाणं केवलिस्स वा जाव केवलि उवासियाए वा जाव अत्थेगइए केवलनाणं उप्पाडेज्जा) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કોઈ જીવ કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવક પાસે અથવા કેવલીના પક્ષની ઉપાસિકા પર્યન્તની કોઇ વ્યક્તિ પાસે કેવલી પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મ શ્રવણ કરીને શ્રવણજ્ઞાન ફલરૂપે તેને (કેવલિ પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને) પ્રાપ્ત કરી શકે છે–જાણી શકે છે, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વરૂપ બોધિનો અનુભવ કરી શકે છે, અણગારાવસ્થા ધારણ કરી શકે છે, શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકે છે, શુદ્ધ સંયમ દ્વારા સંયમયતના કરી શકે છે, શુદ્ધ સંવર દ્વારા આસ્રવોનો નિરોધ કરી શકે છે, શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાનને ઉત્પન્ન (પ્રાપ્ત) કરી શકે છે. પરન્તુ કોઈ જીવ એવો પણ હોય છે કે જે કેવલી પાસે અથવા તેમના શ્રાવકાદિ પાસે કેવલી પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મને શ્રવણ કરવા છતાં પણ શ્રવણજ્ઞાન ફળ રૂપે તેને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, શુદ્ધ બોધિનો અનુભવ કરી શકતો નથી, શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરી શકતો નથી, શુદ્ધ સંયમ દ્વારા સંયમની યતના કરી શકતો નથી, શુદ્ધ સંવર વડે શુભ સંવર વડે અધ્યવસાય વૃત્તિરૂપ સંવર કરી શકતો નથી, શુદ્ધ આભિનિબોધિક જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી.

હવે ભગવાનનાં વચનોને પ્રમાણભૂત માનીને તેમનાં વચનોમાં પોતાની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતાં ગૌતમ સ્વામી કહે છે–" सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति " હે ભદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે સત્ય છે. હે ભદન્ત ! આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સત્ય છે આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વંદણા–નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના નવમાં શતકનો ૩૧મો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૯–૩૧॥